

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XLVI

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XLVI

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2013

Nemzeti Kulturális Alap

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

SZERKESZTETTE

HANNY ERZSÉBET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BENCZE ZOLTÁN

ENDRÓDI ANNA

FARBAKY PÉTER

ZSIDI PAULA

*Lektorálták Bencze Zoltán, Endródi Anna, Gabler Dénes, Kovács Valéria,
Sudár Balázs, Végh András, Zsidi Paula,
a rajzokat Kuczogi Zsuzsanna, a fotókat Tóth Csilla és Tihanyi Bence,
az idegen nyelvű kivonatokat Serege Anikó, Katalin Frewein, Törőcsik Zoltán és Balogh Péter készítette.*

TÖRDELÉS: TÁBORI TAMARA

HU – ISSN 0133-1892

© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2013

KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ FARBAKY PÉTER FŐIGAZGATÓ

*Nyomdai előkészítés és kivitelezés: Demax Művek Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Miklóssy János, Tábori Szabolcs
Megjelent 300 példányban, Book Antiqua betűtípussal*

BudRég 46. 2013.

TARTALOM – CONTENTS

KÖSZÖNTÉSEK, MEGEMLÉKEZÉSEK

FARBAKY Péter	
Bodó Sándor	7
ZÁDOR Judit	
Altmann Julianna	11
ÉDER Katalin	
Kemenczeiné Végh Katalin	15
R. FACSÁDY Annamária	
A 70 éves Szirmai Krisztina	19
CSONTOS Katalin	
Topál Judit	21
VLADÁR Ágnes	
Dr. Hajnóczi Gyula professzorról – Aquincumban, 2013. május 10-én	25
<i>Über Professor Dr. Gyula Hajnóczi– am 10. Mai 2013 in Aquincum</i>	29
ZSIDI Paula	
Emléktábla avatás az Aquincumi Múzeumban	35
<i>Gyula Hajnóczi and “The lesson of Aquincum”</i>	37

TANULMÁNYOK

HORVÁTH M. Attila–HORVÁTH László András	
Neolitikus kettős sír az egykori Budai Skála parkolójából	41
<i>Neolithisches Doppelgrab auf dem Territorium des ehemaligen</i>	
<i>Skála-Warenhauses in Buda</i>	55
ZOFFMANN Zsuzsanna	
A Zseliz kultúra embertani leletei Budapest, XI. kerület,	
Skála áruház lelőhelyről	61
<i>Anthropologische Funde der Zseliz-Kultur von der Fundstätte Budapest,</i>	
<i>Skála-Warenhaus</i>	64
M. VIRÁG Zsuzsanna	
Középső rézkori település részlete Budapesten, a Nánási úton	67
<i>Detail of a middle Copper Age Settlement at Nánási Road, Budapest</i>	94
T. BÍRÓ Katalin	
Kőleletek a Budapest, Nánási úti középső rézkori településről	84
<i>Lithic finds from the middle Copper Age Settlement at Nánási Road, Budapest</i>	95
BILLER Anna Zsófia	
Archaeozoológiai leletek a Budapest, Nánási úti	
középső rézkori településről	86
<i>Archaeozoological finds from the middle Copper Age Settlement</i>	
<i>at Nánási Road, Budapest</i>	95
GYULAI Ferenc	
Archaeobotanikai leletek a Budapest, Nánási úti	
középső rézkori településről	87
<i>Archaeobotanical finds from the middle Copper Age Settlement</i>	
<i>at Nánási Road, Budapest</i>	95

LÁNG Orsolya	
The Rise and Fall of a Riverside Building: New Data on the Aquincum Segment of the limes	117
<i>Egy folyóparti épület tündöklése és bukása: új adatok az aquincumi limes szakasz topográfiájához</i>	123
ZSIDI Paula	
An early Roman military complex in the area of Aquincum (Budapest, Óbuda, Filatori-gát)	129
<i>Kora római kori katonai létesítmény Aquincum területén (Budapest, Óbuda, Filatori gát) (Előzetes publikáció)</i>	137
TEREI György–VARGHA Mária	
Madár alakú bronz csat az Árpád-kori Kána faluból	151
<i>Bird Shaped Brooch from the Arpadian Age Village of Kána</i>	160
PAPP Adrienn	
Rövid összefoglaló a budai pasák palotájáról	167
<i>Succinct Report on the Pasha's Palace in Buda</i>	177
ÉDER Katalin	
Törökkori díszkerámiák Budapest-Víziváros területéről	187
<i>Zierkeramiken aus der Türkenzeit aus Budapest-Viziváros/Wasserstadt</i>	191

BIBLIOGRÁFIÁK, ADATTÁRAK

ÉDER Katalin	
A Budapesti Történeti Múzeum Adattárának ismertetése	199
<i>Das Archäologische Datenarchiv des Budapester Historischen Museums</i>	201
WELLISCH Márta	
Bodó Sándor tudományos munkáinak bibliográfiája	
<i>Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von Sándor Bodó</i>	203
WELLISCH Márta	
Altmann Julianna tudományos munkáinak bibliográfiája	
<i>Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von Júlia Altmann</i>	209
KOVÁCS Valéria	
Kemenczeiné Végh Katalin tudományos munkáinak bibliográfiája	
<i>Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von Katalin Végh-Kemenczei</i>	211
KESZTHELYI Anna	
Szirmai Krisztina tudományos munkáinak bibliográfiája	
<i>Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von Krisztina Szirmai</i>	211
CSONTOS Katalin	
Topál Judit tudományos munkáinak bibliográfiája	
<i>Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von Judit Topál</i>	219
BORDÁS Attila	
Altmann Júlia, Szirmai Krisztina, Topál Judit és Végh Katalin nyilvántartott dokumentációi a BTM Régészeti Adattárában	
<i>Die registrierten Dokumentationen von Altmann Júlia, Szirmai Krisztina, Topál Judit und Végh Katalin in der Datenbank des Budapester Historischen Museums</i>	223
RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS – ABKÜRZUNGEN	235

KÖSZÖNTÉSEK, MEGEMMLÉKEZÉSEK

FARBÁKY PÉTER

BODÓ SÁNDOR KÖSZÖNTÉSE

Nincs könnyű helyzetben az, aki e nagyon széles spektrumú életművet szeretné áttekinteni. Munkássága a muzeológia elméletét és múzeumvezetőként gyakorlati megvalósítását éppúgy magában foglalja, mint a néprajztudomány kutatóját és az egyetemi oktatót, nem beszélve szakmai-társadalmi megbízatásairól.

1943. október 4-én született Mátészalkán, gyermekkori élményei a Bodroghözzel jegyezték el. Középiskoláit Sárospatakon végezte, sok időt eltöltve a Református Kollégium nagykönyvtárában, majd a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanult történelem – néprajz szakon, már ekkor publikált. A szolnoki Damjanich Múzeumban eltöltött év után pályája első jelentős szakasza a miskolci Herman Ottó Múzeumban bontakozott ki, ahol muzeológusként, majd 1973-tól megyei múzeumigazgató-helyettesként dolgozott. 1973–74-ben irányításával készült el a múzeum új, *Ember és munka* című technikatörténeti szempontú állandó kiállítása. Sok múzeumi kiadványt is szerkesztett. Közben nem hagyott fel etnográfiai terepmunkájával, hazai és határon túli magyarlakta területeken egyaránt. 1975-ben *A bodroghözi pásztorkodás* címmel írta meg doktori disszertációját.

1979-ben hosszas tépelődés után elfogadta a Heves megyei múzeumigazgatói posztot, ahol rendkívül zavaros személyi-intézményi helyzeten sikerült úrrá lennie. Egyik legfontosabb eredménye az egri vár műemléki helyreállításának elősegítése és kiállításainak megújítása volt. Megerősítette a múzeum személyi állományát, megsokszorozta a kiadványok számát, befejezte a négykötetes palóc monográfia kiadását, s megerősítette intézménye külföldi kapcsolatait. Nyolc éven át az egri Városszépítő Egyesület elnökének is megválasztották.

Bodó Sándor 1989. április 1-től 1995. december 31-ig dolgozott az ekkor Művelődési és Köznevelési Minisztérium névre hallgató intézményben. A

múzeumi osztály vezetésére hívták oda, de 1990 augusztusától a közgyűjteményi főosztály vezetőjének nevezték ki. A rendszerváltás évei voltak ezek, számtalan, addig ismeretlen problémával, amelyek megoldásával neki kellett megbirkóznia. A négyezresre duzzadt könyvtárszám racionalizálása, a könyvtári infrastruktúra kiépítésének fejlesztése, a levéltárak esetében a kárpótlási igények kiszolgálása, a pártiratok átvé-

tele, a műemlékvédelem szervezetének átalakítása, az egyházi közgyűjtemények sorsának rendezése – csak kiragadott példák a megoldandó és megoldott feladatok sokaságából. Emellett kezdeményezője és támogatója volt a múzeumi szervezet megújulását elősegítő, tapasztalatszerző holland-magyar együttműködésnek is.

1996-ban a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatójává nevezték ki. Itt sem várt rá kevesebb feladat. A felfutó régészeti ásatások súlyos raktárproblémákat okoztak. Az Óbudai Gázgyár raktára, a Gázgyári művelődési ház és a Kozma Lajos Faipari Szakközépiskola alagsora új nagy, habár nem probléma nélküli raktárterületeket jelentettek, az ókori, középkori és újkori osztályok számára egyaránt. 2000-ban készült el az aquincumi iroda- és raktár-bázis első üteme, a két ottani régészeti osztálynak korszerű munkafeltételeket biztosítva.

1998-ban a Vármúzeum nyitott udvarát a Főváros pénzügyi segítségével fedték le üvegtetővel, attól kezdve az ún. Barokk csarnok a megnyitók és rendezvények méltó helyszínévé vált. A földszinti időszak nagy kiállítóter visszaállítása a múzeum működése szempontjából alapvető pozitívum volt, a középkori állandó kiállítás egyidejűleg a földszinti főlépcsőházi aulába költözött át. A második emeleten az „Ősi népek, antik kultúrák” állandó kiállítása kapott helyet, így a látogató teljes áttekintést kaphatott Budapest történetéről. Új kiállítóhelyet jelentettek a milleniumi földalatti vasút állomásai is.

Biztos kézzel irányította a BTM rendkívül kiterjedt régészeti ásatásainak rendszerét, amelyek szabályozását, lebonyolítását a gyakran változó törvényi és intézményi keretek korántsem tették egyszerűvé. Irányítása alatt rendszeressé vált a BTM periodikáinak, a *Budapest Régiségeinek*, a *Tanulmányok Budapest Múltjából* és az *Aquincumi Füzeteknek* a kiadása, s a múzeum több fontos, hazai és nemzetközi konferenciának is helyet adott (pl. Gerevich László konferencia, vagy a római kori autonóm városokkal, illetve a provinciális művészettel foglalkozó konferenciák). Főigazgatói munkamódszerének mindig fontos jellemzője volt a csapatban gondolkodás, a teammunka, amelyet a BTM jeles szakembergárdája tett lehetővé. Ez a muzeológusi munka, az ásatások mellett a kiállítások számának növekedésében is megmutatkozott, a Vármúzeumban, a Kiscelli-, illetve az Aquincumi Múzeumban évente 20-25 kiállítás nyílt svájci-magyar együttműködés keretében. Támogatásával valósult meg az *Augusta Raurica – Aquincum* kiállítás 1997-ben Svájcban, majd 1998-ban Budapesten. Főigazgatása alatt nyílt meg a három város egyesítése alkalmából, a magyar honfoglalás 1100. évfordulójára készült jelentős tárlat, 2000-ben a budavári királyi palota történetéről szerveződött nagy időszaki kiállítás. „Az áttörés kora” címmel Bécsben, a Harrach palota kiállítóterében, Budapesten, majd Szentpétervárott nyílt kiállítás a dualizmus-kori művészetről. Ezek mellett a 2002-es Szent György térrel foglalkozó kiállítás, a 2004-es a „Kincsek a város alatt” és a „Mariazell és Magyarország”, a 2005-ös „Habsburg Mária, Mohács özvegye”, a 2008-as „Hunyadi Mátyás, a király”, a 2011-es „Empire és biedermeier bútorművészet” kiállításokat, valamint 2011-12-ben a „Budapest - Fény és árnyék, A főváros 1000 éves története” címmel létrejött új I. nagy emeleti várostörténeti állandó tárlatot, valamint a királyi palota újkori történetét bemutató másik állandó kiállítást (2013) említhetjük meg. A BTM Aquincumi Múzeumában

2007-ben nyílt meg a „Róma Aquincumban” című állandó kiállítás, valamint 2008-ban az „Aquincumi Látványraktár”, és 2012-ben EU-s támogatással fejeződött be az ún. „Pannonia Provincia Program”, mely látogatóbarát fejlesztésével, új látványosságaival a 120 éves múltra visszatekintő BTM Aquincumi Múzeum megújulása egyik mérföldkövének tekinthető. Bodó Sándornak döntő szerepe volt a BTM újabb külföldi kapcsolatainak kiépítésében, s jónéhány kiállítás létrejöttében.

Ne felejtjük el 1983-ban kezdődött egyetemi oktatói pályáját sem, amely az Egri Tanárképző Főiskolán kezdődött, tanított a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán és mindmáig az ELTE BTK muzeológus szakán, valamint részt vállalt a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem műemléki szakmérnöki képzésében is.

Ünnepeltünk rendkívül sok tudományos közéleti tisztséget látott el. Így – csak néhányat kiemelve – 1990–1999 között az MTA Néprajzi Bizottságának volt titkára, 1996 óta a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke. 1998-tól 2003-ig a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi egyesület alelnökeként tevékenykedett, ezen időszakban került sor a „Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése” című nagyszabású kiállításra 2002-ben az Országos Széchényi Könyvtárban, s Bodó Sándor és Viga Gyula főszerkesztésében ugyanebben az évben jelent meg a „Magyar múzeumi arcképcsarnok” című kötet is.

Amikor a Budapesti Történeti Múzeumban rekordhosszúságú, 1996 óta betöltött főigazgatói tisztségéről 2013 végén leköszönt, megállapíthatjuk, hogy irányítása az intézmény életében önálló korszakot jelentett, melynek nyomán a BTM pozitív szakmai megítélése, elismertsége, s ezáltal tekintélye nőtt. Reméljük ugyanakkor, hogy mind múzeumunkban, mind a múzeumi közéletben a továbbiakban sem nélkülözzük több évtizedes pályafutása alatt összegyűjtött szakmai tapasztalatait, értő tanácsait.

SÁNDOR BODÓ

Born in Mátészalka on October 4, 1943 and graduating from high school in Sárospatak, Sándor Bodó studied history and ethnography at Lajos Kossuth University (today merged into the University of Debrecen). After spending a year at the Damjanich Museum in Szolnok, he worked at the Herman Ottó Museum in Miskolc as museologist and from 1973 on as deputy-director of the county museum. Meanwhile our colleague continued with his ethnographic fieldwork. He penned his doctoral dissertation in 1975 and acted the part of director of the Heves county museum. An important outcome of his work was the promotion of the monumental restoration of the Castle of Eger as well as the renewal of its exhibitions. Between 1989 and 1995 Sándor Bodó headed the division of museums of the Ministry of Culture and Education, and later the Department of Collection Publica. In 1996 he was appointed as director-general of the Budapest History Museum (BTM). He unerringly directed the museum's very extensive system of archaeological excavations, managing the publishing of its periodicals, while the BTM hosted several important domestic and international conferences.

Dr. Bodó's career as an academic lecturer started in 1983 at the Eger Teacher-training College (today the Eszterházy Károly College), but he also taught at the Faculty of Arts of the University of Miskolc and in the museology program at the Faculty of Humanities of the Eötvös Lóránd University. Moreover, he was involved in postgraduate courses for engineers of scheduled monuments at the Budapest University of Technology and Economics. Sándor Bodó held numerous further positions in scientific public life, such as that of the secretary of the Ethnographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences, that of the president of the Györfly István Ethnographic Association, and that of the vice-president of the Pulszky Society – Hungarian Museum Association. He resigned from his position as director-general of the BHM at the end of 2013. Yet we hope neither our museum nor the museal world have to dispense with our colleague's decades-long professional experiences and comprehending advice.

We wish Mr. Bodó further professional successes on behalf of all colleagues!

ZÁDOR JUDIT

ALTMANN JÚLIA KÖSZÖNTÉSE

Több, mint 10 év telt el azóta, hogy Altmann Júlia, a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának régésze nyugdíjba vonult. A sors úgy hozta, hogy az eltelt időszak nagy részét külföldön töltötte, ugyanakkor itthon tartózkodása idején rendszeresen meglátogatót bennünket, az egykori kollégáit, és a munkahelyét. Derűs, kedves egyéniségét látva szinte el sem hisszük, hogy idén betöltötte a bűvös 70. évét, pedig – ez az igazság –, mivel 1943. május 7-én látta meg a napvilágot Szolnokon. Egyetemi tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karának történelem-régészet szakán végezte. Professzoraitól, László Gyulától és Székely Györgytől útravalóul szakmaszeretetet és szakmai tudást kapott. 1966-ban gyakornokként került a Budapesti Történeti Múzeumhoz, ahol 1967-től – közel 35 évig, egészen a nyugdíjba vonulásának évéig – a Középkori Osztályon főmuzeológus, régész, továbbá a Fotótár vezetője volt. Elmondhatjuk, hogy Altmann Júlia teljes tudományos és régészeti kutató munkája Budapesthez és a Budapesti Történeti Múzeum köthető.

Közvetlen munkatársa, és a kutatásaiknak folytatója-örököse volt a BTM több legendás tagjának, mint például Lócsy Erzsébetnek, a Fotótár korábbi vezetőjének, továbbá Bertalan Vilmosnének – Herta néni –, akit az óbudai lakótelep területén folyó nagyszabású régészeti feltárások koordinálásában és irányításában váltott fel.

Ha végig kísérvük Altmann Júlia tudományos tevékenységét rögtön feltűnik, hogy a rendkívül nívós és változatos kutatásai Buda és Óbuda középkori történetének és topográfiájának szinte minden fontosabb területét érintették. Falukutatást végzett Nyéken, Hidegkúton és Óbudaörsön. Uralkodói központot és középkori városmaradványt ástott Óbudán, középkori lakóházat kutatott a budai Várnegyedben, majd a munkássága végén a világi helyett az egyházi emlékek felé fordult.

Alig fejezte be az egyetemet, amikor a budai Várnegyedben végzett kisebb ásatásai után, szinte belecsöppent az Óbudai lakótelep felépítését megelőző, évtizedekig tartó régészeti feltárásba, amelynek először csak résztvevője, majd a régészeket összefogó munkaközösség középkoros vezetője volt. Kutatási területe szinte a teljes középkori városrészt magába foglalta. Az első ásatása 1969-ben a III. kerület Templom utcában kezdődött, az utolsó feltárását pedig 1997-ben a III. kerület Bécsi út-Farkastorki utca kereszttetődésében végezte, lezárva a közel 30 évnnyi terepen töltött munkásságát.

Házról-házra kutatta Óbuda középkori maradványait, a koraközépkori településrészeket a mai Árpád fejedelem útja – Lajos utca által határolt területen, ahol az egykori piactér helyezkedett el. A mai Fő téren és a környékén végzett ásatásai nyomán pedig az egyházi és királyi városrész főbb épületei kerültek a napvilágra. Egyik legfontosabb témája, az „óbudai királyi, később királynéi vár” feltárása volt.

A tíz évnnyi kutatás eredményeit a „*Médiium Regni: Középkori magyar királyi székhelyek*” című könyv Óbudáról szóló fejezetében ismertette. További kiemelkedő adatokkal szolgált – jelentősen gyarapítva az ismereteinket – a középkori város település szerkezetéhez és topográfiájához „*A középkori Óbuda*” című művében, mely közös munkája Bertalan Vilmosnéval, és az immár két kiadást is megért „*Óbuda évszázadai*” című tanulmánykötetben jelent meg.

Még javában tartottak az óbudai lakótelep területén folyó hatalmas régészeti munkák, amikor Altmann Júlia újabb nagy feladat megoldása elé került. Egy középkori lakóház, a Fortuna utca 18. számú ház komplex régészeti és műemléki kutatását kellett elvégeznie a budai Várnegyedben. Később a Szent György téren és a Színház utcában, feltárta a ferencesek Szent János templomát és kolostorát.

Különleges, hogy mind a két helyszínen az ásatást szinte még kezdő régészként indította a '60-as évek végén '70-es évek elején, majd több évtizedes megszakítás után már, mint kiforrott, tapasztalt kutató fejezte be a '90-es évek derekán.

A Fortuna utca 18. számú épület kutatása során, a budai Várnegyedben egyedülállóan élénk tárta Buda középkori lakóházépítésének és telekbeépítésének különböző fázisait a 13. századtól a 16. századig. A feltárás eredményeit és a rendkívül gazdag leletanyagból kiemelkedő 13. századi üveglelet együttest H. Gyürky Katalinnal közösen a Budapest Régiségei 37. kötetében ismertette.

Altmann Júlia régészeti pályafutását az egykori Sándor Palotában – a jelenlegi Köztársasági Elnöki Palotában –, a ferencesek Budavári Szent János templomának és kolostorának kutatása zárta le. A kolostor, templom és temető mindenre kiterjedő komplex feltárása, építészeti korszakainak szétválasztása kiemelkedő helyet foglal el középkori egyházi emlékeink kutatásában. A feltáráson előkerült festett, gótikus kőfaragványok a BTM középkori kiállításának jelentős darabjai.

A régészeti ásatások lezárása után végigkísérte, szakmai tudásával segítette és biztos kézzel irányította is az előkerült épületmaradványok, köemlékek hiteles műemléki helyreállítását, amelyek közül ki-

emelkedik a Sándor Palota udvarán bemutatott 13. századi ciszterna.

Régészeti eredményeit, amelyek vitathatatlanul hozzájárultak Buda és Óbuda középkori topográfiájának tisztázásához, rendszeresen publikálta, valamint tudományos konferenciákon magyar és német nyelven ismertette. Elévülhetetlen az a tudományos- és terepmunka, amelyet mindig – akár hóban-fagyban, akár kánikulában – a fáradság minden jele nélkül, jókedvűen végzett. Bizonyára ezért szerették a vele dolgozó munkások is, az „ásatási bácsik”, akikkel mindig meg tudta találni a megfelelő hangot. Altmann Júlia a munkatársaival szemben is rendkívül segítőkész volt. Fiatalabb kollégáival mindig türelmesen foglalkozott, készségesen osztotta meg velük tudását és tapasztalatait. Magam is sokat tanultam értékes szakmai tanácsaiból, amelyeket beépíthettem későbbi munkáimba és amelyek komoly hatással voltak további régészeti pályafutásomra.

A múzeum munkatársai nevében mondhatom, hogy jó egészséget, és még sok-sok boldog órát kívánunk családotd körében! Itthon tartózkodásod idején pedig nagyon nagy szeretettel várjuk látogatásodat, és számítunk arra, hogy továbbra is – mint mindig – munkánkban ellátsz minket jó tanácsokkal és jó ötletekkel!

Kedves Julika, nagyon boldog születésnapot!

AD HONOREM JÚLIA ALTMANN

Júlia Altmann ist am 7. Mai 1943 in Szolnok geboren. Sie hat Geschichte und Archäologie an der Philologischen Fakultät der Eötvös Lóránd Universität studiert, u.a. bei Professoren Gyula László und György Székely. Seit 1966 hat sie im Budapester Historischen Museum gearbeitet, zuerst als Praktikantin, zwischen 1967–2001 als leitende Museologin, Archäologin, sowie Leiterin des Fotoarchivs. Sie hat in fast jedem wichtigen Bereich der Geschichte und der Topografie vom mittelalterlichen Buda Forschungen geführt. Sie hat Dörfer in Nyék, Hidegkút und Óbuda's erforscht, in Óbuda den königlichen Sitz und die Überreste einer mittelalterlichen Stadt, in der Budaer Burg und im Burgviertel die Franziskanerkirche- und das Kloster, sowie auch ein mittelalterliches Wohnhaus freigelegt. Eines ihrer wichtigsten Themen war die Ausgrabung der Königsburg in Óbuda (später Burg der Königin).

Ihre Karriere als Archäologin hat sie mit der Forschung der Franziskanerkirche Hl. Johann in der Budaer Burg abgeschlossen. Diese Kirche stand auf dem Gebiet des späteren Sándor -Palastes, - heute Sitz des Staatspräsidenten. Unsere Kollegin hat die unvergänglichen archäologischen Ergebnisse – die wesentlich zur Klärung der mittelalterlichen Topografie von Buda und Óbuda beigetragen haben – regelmäßig veröffentlicht, und in wissenschaftlichen Konferenzen auf Ungarisch oder auf Deutsch bekanntgegeben. Es sei festzustellen, dass sie durch ihre ganze wissenschaftliche und archäologische Forschungsarbeit mit Budapest und mit dem Budapester Historischen Museum verbunden war.

Mehr als 10 Jahre ist sie schon im Ruhestand.

Ich möchte Frau Altmann im Namen der Mitarbeiter des Museums gute Gesundheit und alles Gute zum Geburtstag wünschen.

ÉDER KATALIN

KEMENCZEINÉ VÉGH KATALIN KÖSZÖNTÉSE

Kemenczeiné Végh Katalin 1938. július 25-én született Fehérvárcsurgón. Iskoláit Budapesten végezte, a Jurányi utcai Hámán Kató Gimnáziumban érettségizett 1957-ben. Még ugyanebben az évben felvételt nyert az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára régészet-történelem szakokra. Egyetemi tanulmányai alatt a kor kiemelkedő régészeitől tanult, miközben évfolyamtársaival összetartó

közösséget alkotva kirándultak, éltek az egyetemisták kulturális életét. A diploma megszerzése után, 1962-ben egykori évfolyamtársával, férjével az akkori szokások szerint régész pályafutásukat vidéken, a miskolci Herman Ottó Múzeumban kezdték meg. Az itt eltöltött szűk évtized alatt a megye több népvándorláskori és középkori lelőhelyén végzett feltárásokat (Miskolc-Szabadság tér, Miskolc-Szirma és Szirmabesenyő császárkori telepek, Kistokaj honfoglaláskori temető, Boldogkő vára), melyek eredményeit már a Miskolcon töltött évek során elkezdte megosztani a szakmai közönséggel. A Herman Ottó Múzeumban végzett munkájának alaposágát mutatja, hogy nemcsak a térségben általa vezetett feltárások eredményeit ismertette, hanem az intézmény régészeti anyagába korábban bekerült szarmata, kelta, avar leletanyag, valamint a honfoglaláskori és a kora Árpád-kori sírleletek feldolgozását is elkészítette és publikálta. Régész munkaköre mellett jelentős muzeológiai feladatokat végzett megszervezve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumok Baráti Körét, kiemelkedő szerepet játszott a leletbejelentő-hálózat kiépítésében és a megye helytörténeti gyűjteményeinek munkáját felügyelte. Férjével, Kemenczei Tiborral együtt részben a leletbejelentő-hálózat eredményes működését is bemutató évente megjelentették a miskolci Herman Ottó Múzeum évkönyvében a leletmentések és ásatások eredményeit. 1971-ben visszatért a fővárosba és a Budapesti Történeti

Múzeum régész-munkatársa lett. Az első időkben a Központi Adattárban dolgozva részt vett az óbudai ásatásokon, helyszíni szemléken, majd az 1976 decemberében született főigazgatói utasítás alapján feladatul kapta a BTM Adattárának megszervezését. Szervezőkészsége, alapos munkája, igazi muzeológusi hozzáállása miatt, ami már Miskolcon is jellemezte munkáját, a legjobb embert szemelték ki arra a feladatra, hogy a Bu-

dapest területén végzett ásatások, leletmentések dokumentációit rendszerezze, gyűjteménybe rendezze és a feltárásokból, írott forrásokból, szakirodalomból ismert fővárosra vonatkozó topográfiai adatokat gyorsan elérhetővé tegye a kutatás számára. A Dokumentációs gyűjtemény mellett olyan kartonrendszert dolgozott ki az adatok topográfiai, korszak szerinti és tárgycsoport szerinti rendezésére, ami a ma számítógépes adatbázisokkal dolgozót is lenyűgözi átláthatóságával és könnyed használhatóságával. A kartonok adatai az 1990-es évek második felében számítógépes adatbázisba kerültek, de még ma is őrzünk egy sorozatot belőlük biztonsági másolatként és kicsit múzeumtörténeti emlékként is.

Az Adattár további gyűjteményeinek kialakítása, gyűjtési körük meghatározása, a leltározás menetének precíz rendszerbe foglalása mind az ő munkája, amely kiterjedt az intézménytörténetéhez kapcsolódó anyagok gyűjtésére is. Ennek egyik legértékesebb részét, az archív iratanyag gyűjtemény darabjainak jórészt két kezével szedte össze a Múzeum osztályairól, sok esetben korábbi tűzeseteknek köszönhetően igen rossz állapotban. A Régészeti Adattár gyűjteményeinek megalapozása és kialakítása után 1994-ig, nyugdíjba vonulásáig vezette az osztályt, munkásságát a Művelődés Szolgálatáért Díjjal jutalmazták. A Budapesti Történeti Múzeumban töltött évek során fejezte be Borsod-Abaúj-Zemplén megyei ásatásainak

közlését, illetve új munkaköréhez kapcsolódva az intézmény történetéről jelentek meg tanulmányai, majd nyugdíjba vonulása után megírta a Budapesti Történeti Múzeum történetét az alapítástól az ezredfordulóig. Ezzel a részletes munkával lezárta

aktív munkásságát, bár az Adatártól nem szakadt el, kérdéseinkkel, problémáinkkal bármikor kereshetjük.

Kedves Kati! Születésnapod alkalmából jó egészséget kívánok és még sok-sok aktív nagymama évet!

AD HONOREM KATALIN VÉGH

Katalin Kemenczei-Végh ist am 25. Juli 1938 in Fehérvárcsurgó geboren. Sie hat 1957–1962 an der Philologischen Fakultät der Eötvös Lóránd Universität Archäologie und Geschichte studiert.

Nach dem Erwerb des Diploms hat sie zuerst im Hermann Ottó Museum in Miskolc gearbeitet, wo sie im Laufe der Jahre mehrere Fundstellen aus der Zeit der Völkerwanderung und dem Mittelalter freigelegt, und die Ergebnisse dieser bereits in den Jahren in Miskolc mit dem Fachpublikum geteilt hat. Gleichzeitig damit hat sie auch das Fundmaterial der Sarmaten, Kelten, Awaren, sowie die Grabfunde aus der Zeit der Landnahme und der frühen Arpadenzeit bearbeitet und publiziert, die schon seit längerer Zeit in der archäologischen Sammlung des Museums gelegen haben.

Seit 1971 ist sie im Budapester Historischen Museum als Archäologin tätig.

Am Anfang hat sie im Zentralen Datenarchiv gearbeitet, aber gleichzeitig auch an den Ausgrabungen in Óbuda und an Inspektionen mitgewirkt. 1976 wurde sie mit dem Aufbau des Datenarchivs des Museums beauftragt.

Sie hat neben der Dokumentsammlung ein Karteikartensystem erschafft um die Daten nach ihrer To-

pographie, ihrem Alter und nach der Objektgruppe zu arrangieren. Es ist so weit übersichtlich und anwenderfreundlich, dass es auch heute immer noch Kollegen begeistert, die heute mit Database-Hilfe diese Arbeit ausführen. Ebenso zu ihrer Leistung gehört der Ausbau weiterer Sammlungen des Datenarchivs, die Bestimmung des Sammlungskreises von diesem, und die präzise Systematisierung der Inventur.

Unsere Kollegin hat auch Materialien zur Geschichte des Museums eine grosse Aufmerksamkeit geschenkt.

Nach der Gründung und dem Ausbau des Archäologischen Archivs hat sie bis zum Jahre ihrer Pensionierung 1994, die Abteilung geleitet.

Neben dieser verantwortungsvollen Arbeit hat sie auch die Berichte über die Ausgrabungen im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén in fertiggestellt, und Studien über die Geschichte unseres Museums geschrieben. Nach dem Renteeintritt hat sie die Geschichte des Budapester Museums von seiner Gründung bis zum Jahrtausendwende beschrieben.

Anlässlich dieses schönen Festes wünschen wir unserer Kollegin im Namen aller Mitarbeiter gute Gesundheit und noch viele erfolgreiche aktive Jahre!

R. FACSÁDY ANNAMÁRIA

A 70 ÉVES SZIRMAI KRISZTINA KÖSZÖNTÉSE

A születésnapot, az évek múlását tekinthetjük magánügynek, a kalendáriumhoz kötött létezés számon-tartása azonban ürügyül szolgálhat az eltelt idő számbavételére, az eredmények összegzésére. Hét évtizednyi életút teljesítményét pedig már nem is olyan könnyű egy rövid összefoglalóban sorra venni még abban az esetben sem, ha ez az életút kitérőtől, kanyaroktól mentes.

Szirmai Krisztina 1966-ban végzett az ELTE régészet-történelem szakán, s még ugyanebben az évben a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa lett. Római korosként az Ős- és Ókortörténeti Osztályhoz került. Kezdetben Nagy Tibor közvetlen munkatársaként vett részt feltárásokon, majd a neves és sokoldalú kutató múzeumból történt távozása után folytatta annak budapesti munkáit. Feltárási területeit nagymértékben meghatározta pályakezdése, így pl. az albertfalvi tábor és vicusának kutatása aktív munkásságának jelentős elemévé vált. „Öröksége” volt a külön nyilvántartott albertfalvi gyűjtemény vezetése és kezelése is.

1972-ben Kádár Zoltán irányításával a debreceni egyetemen doktori címet szerzett. Munkájának címe „Az *aquincumi szobrászat vallástörténeti értékelése*”, témája pedig egész eddigi munkásságában többször felbukkanó, meghatározó jelentőségű kutatási kérdéskör maradt. Bár a kifejezetten vallástörténeti vonatkozások később némileg háttérbe szorultak érdeklődési területén, a plasztikus ábrázolások, a szobrászat folyamatosan figyelme középpontjában áll. Foglalkozott a pannoniai Liber Pater és Libera kultuszával, a római eredetmonda ábrázolásaival, visszatérően az *aquincumi szoborportrékkal*. A kőszobrászat témakörében végzett legfontosabb munkája még sajnálatos módon kiadatlan: Nagy Tibor hagyatéka alapján készítette el a *Corpus Signorum Imperii Romani* (CSIR) sorozat számára az *aquincumi lelőhelyű kőszobrok feldolgozását*. A köemlékeken kívül a bronzszobrászat

is foglalkoztatta. Erről több cikke, nemzetközi konferencián elhangzott előadása és több nyelven megjelent ismertető kiadványa is tanúskodik.

Munkásságának másik iránya régészeti feltárásaihoz kapcsolódik. Az óbudai team tagjaként vett részt az *aquincumi legióstábor* kutatásában a 70-es, 80-as években. Nevéhez fűződik a tábor principiájának és környékének feltárása, a praetentura kutatása, de számos kisebb-nagyobb megfigyelés,

ásatás is. Vezetett ásást a tábor északi védműveinél, a keleti sávban lévő kaszárnynál, a későrómai tábor területén, a *canabae* északi sávjában. Albertfalva topográfiájának kutatása mellett Budatétényben és Contra-Aquincum területén dolgozott. Feltárásainak eredményeit lelkiismeretesen közzétette, de több tanulmánya született egy-egy jelentősebb lelet kapcsán is. Tudásáról nemzetközi konferenciákon is számot adott, visszatérő résztvevője a *Limes-kongresszusnak*, az *Internationales Kolloquium über das Provinzialrömische Kunstschaffen-* nek, a Bronzkongresszusnak.

Muzeológusi feladatainak lelkiismeretes ellátása mellett a múzeumi kiállítások készítésének is aktív és lelkes segítője, nemegyszer forgatókönyvíró-rendezője volt. 1974-ben a budapesti régészeti ásásokat bemutató kiállítást, 1978-ban „*A rómaiak Albertfalván*” című kiállítás készítését irányította, 1998-ban pedig egyik kedves kutatási témájához kapcsolódva a császárkori portrékból állított össze sikeres bemutatót. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2000. évi közgyűlése addigi munkásságát Kuzsinszky Bálint emlékéremmel jutalmazta.

Az *Aquincumi Múzeum* munkatársai után érdeklődő Szirmai Krisztina nevét néhány éve a „nyugállományba vonult” munkatársak között találhatja meg. Ez azonban csak adminisztratív státuszát jelenti. Munkáját, leletanyagának feldolgozását nem hagyta abba. Keze alól újabb cikkek, feldolgozások kerülnek ki – reményeink szerint még hosszú ideig.

AD HONOREM KRISZTINA SZIRMAI

Krisztina Szirmai hat ihre Studien Archäologie und Geschichte im Jahre 1966 an der Universität ELTE absolviert. Sie hat im selben Jahr im Budapester Historischen Museum angefangen zu arbeiten, spezialisiert auf die Römerzeit in der Abteilung für Vor- und Altertumsgeschichte.

Auf den Freilegungen hat sie zuerst als enge Mitarbeiterin von Tibor Nagy teilgenommen, und nach seinem Abschied seine Arbeit in Budapest übernommen.

1972 hat sie an der Universität in Debrecen promoviert. Im Mittelpunkt ihres Interesses steht die plastische Darstellung, die Bildhauerei. Sie hat intensiv an der Kultur *Liber Pater et Libera* in Pannonia, an Abbildungen der römischen Ursprungslegende, an der Bearbeitung der Porträtstatuen, Rund- und Bronzestatuen von Aquincum gearbeitet.

Ihren weiteren Tätigkeitsbereich umfassen die archäologischen Ausgrabungen. Sie hat das Gebiet

des Lagers der römischen Legionäre erforscht, und auch die Freilegung der *Prinzipia* des Lagers und dessen Umgebung, sowie die des *praetenturas* ist eng mit ihrem Namen verbunden.

Sie hat die Ausgrabungsarbeit an dem Schutzwerk des Lagers, an den Kasernen, auf dem Gebiet des spätrömischen Lagers, in der nördlichen Zone der *canabae* geführt. Sie hat an der Erforschung der Topografie von Albertfalva, später auch in Budatétény und Contra-Aquincum gearbeitet. Die Ergebnisse hat sie sowohl an heimischen als auch an internationalen Konferenzen veröffentlicht.

Neben ihrer Tätigkeit als Museologin hat sie Ausstellungen kuratiert und die Drehbücher dieser zusammengestellt. Die Ungarische Gesellschaft für Archäologie und Kunstgeschichte hat unserer Kollegin als Anerkennung des bisherigen Lebenswerks im Jahre 2000 den Kuzsinszky-Preis verliehen.

CSONTOS KATALIN

TOPÁL JUDIT KÖSZÖNTÉSE

Topál Judit 1943. október 31-én született Monoron. A budapesti Teleki Blanka Általános Leánygimnáziumban tett sikeres érettségit 1962-ben. 1963-tól 68-ig az ELTE BTK régésztörténelem szakán folytatta tanulmányait, melyet kitüntetéses diplomával fejezett be. Mócsy András professzor tanítványaként szakterületként a provinciális római régészetet választotta. Már egyetemi évei alatt folyamatosan részt vett ásatásokon.

1963-ban Matrica/Százhalombattán a római kori palánktábor és a vicus temetőjének feltárásán B. Thomas Edit vezetése alatt, egy évvel később László Gyula irányítása alatt Csongrád-Felgyőn, majd a feldebrői középkori altemplom kutatásában Méri István mellett, 1967-68-ban B. Vágó Eszter és Bóna István munkatársa volt Intercisa-Dunaújváros római kori katonai vicusának és temetőjének feltárásán.

Diplomaszerzése után 1968-tól, a ceglédi Kossuth Lajos Múzeumban helyezkedett el régészként. Még ebben az évben önálló leletmentő ásatást kezdett meg Cegléd-Madarászhalom Árpád-kori templomának temetőjében. A feltárás eredményeit a Studia Comitatus 1972-es kötetében publikálta. A Pest megyében eltöltött évek alatt Matrica/Dunafüred-Százhalombatta és Szentendre római emlékeinek feltárásával és publikációjával foglalkozott. Matrica általa feltárt déli temetőjének feldolgozását – mint a többi munkáját is –, saját rajzaival illusztrálva, angolul írta meg. A publikációt az ELTE Régészeti Tanszéke a megjelenéssel egyidejűleg doktori disszertációként fogadta el.

1971-ben supervisoroként dolgozott az angliai Lindum (Lindum) római kori városfal és canabae feltárásain (Ásatásvezető: C. Coyle). 1972-75 között a Szentendrei Szabadtéri Múzeum területén előkerült római villa rustica feltárásait vezette, majd annak műemléki helyreállításában is tevékenyen részt vett 1981 és 1988 között.

Az MTA Régészeti Intézetének szervezésében, Torma István vezetésével 1961-ben megindult, hazánk régészeti lelőhelyeit feltérképező monográfia-sorozat (Magyarország régészeti topográfiája) nagyszabású munkálataiban is részt vett. A monográfia Pest megyei kötetének társszerzője, régészként intenzív terepbejárásokat végzett a budai és szentendrei járásokban.

Más régészeti korszakok tárgyi emlékeinek elemzéséből is kivette részét, két tanulmányt is megjelentetett az ócsai bronzkori ékszerleletről. Munkatárs volt a Vác-Kavicsbánya kelta hamvasztásos és avar kori temető feltárásán. 1987-ben a káposztásmegyeri császárkori szarmata telep ásatásán is dolgozott.

1978-ban kezdett dolgozni a BTM Ókortörténeti Osztályán. Ebben az évben Óbudán, a legiótábor területén folytatott ásatásokat. A következő években főként a canabae nyugati temetőjének területén ásott, ezeknek a feltárásoknak az eredményeit publikálta az Aquincum Nostrum két vaskos kötetében, amelyben a korábban feltárt Bécsi úti sírokat is azonosította és közölte.

A kötetek ma is alapműnek számítanak és komoly segítséget nyújtanak a korszakkal foglalkozó régészek számára. Kutatási területe szerteágazó, hiszen a római temetkezések, üveganyag, ókeresztény emlékek és főként a kerámiaművesség területéről írt munkái nélkülözhetetlenek az ezekkel a témákkal foglalkozó kutatók számára.

Az ásatások mellett Judit a római kori raktár gyűjteményvezetőjeként dolgozott, irányítása alatt szisztematikusan rendeződött a raktár anyaga, ha nem terepen dolgozott, revíziózta és rendezte a leleteket. A raktári anyagot nagyon jól ismerte, ha valaki aquincumi anyaggal szeretett volna foglalkozni, mindig tudott segítséget, útmutatást adni a kutatáshoz.

Saját ásatási anyagát mindig maga rajzolta, ami tudjuk, nélkülözhetetlen az igazi anyagismeret

megszerzéséhez. Dolgozószobájában mindig szólt a komolyzene, ami azt hiszem lételeme, hiszen a régészet és más kultúrához kapcsolódó témák mellett a klasszikus zene impozáns ismerete jellemzi.

1997-ben az Ókortörténeti Osztály Aquincumba való költözése előtt teljes körű revíziót kellett végezni. Judit irányítója és állandó résztvevője volt ennek a hatalmas munkának, mellé osztották be az osztály régészeit a munka elvégzéséhez. Jómagam és azt hiszem mások is nagyon szívesen dolgoztunk mellette, akár másokat helyettesítve is, hiszen a tárgyak ellenőrzése folyamán rengeteg ismeretet kaptam - kaptunk Judit anyagismeretének köszönhetően. A revíziót követve személyesen irányította a római raktár teljes anyagának költöztetését és rendezését.

Az Aquincumi Múzeum hazai és külföldi kiállításában is tevékenyen részt vállalt, a teljesség igé-

nye nélkül többek között a „*Das römische Budapest*” című vándorkiállításban, az Augusta Raurica (Svájc) kiállítás és a hozzá kapcsolódó kötet előkészületeiben és megírásában, az aquincumi állandó kiállítás katalógusának elkészítésében.

Szakmai munkájának tökéletesebb művelése érdekében 1974–75-ben speciális numizmatikai kurzuson vett részt. Kétszer kapta meg a Szocialista kultúráért díjat (1975-ben és 1985-ben). Tagja volt a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak 1969–1995 között, és a *Rei Creatiae Romanae Fautores*-nek 1982 és 1996 között; külföldi konferenciákon előadásokat tartott az aquincumi lakosság temetkezési szokásairól és a kerámiaművészetről.

Kedves Judit! Mindannyiunk nevében nagyon boldog születésnapot, szakmai terveidben is eredményes munkát kívánok!

AD HONOREM JUDIT TOPÁL

Judit Topál was born on October 31, 1943 in Monor. She graduated from the Teleki Blanka General High School for Girls in 1962 and went on to study archaeology and history at the Faculty of Humanities at Eötvös Lóránd University, graduating with honors. As a student of Professor András Mócsy she chose to be specialised in provincial Roman archaeology. Our colleague participated in excavations already during her years at the university. She worked together with Edit B. Thomas, Gyula László, István Méri, later with Eszter B. Vágó and István Bóna. As of 1968 she worked as an archaeologist of the Kossuth Lajos Museum in Cegléd. In 1971, Judit Topál supervised the exploration of the Roman city wall and canabae of Lincoln (Lindum) in England. Between 1972–1975 she led the excavation of the Roman villa rustica that was found in the area of the Szentendre Skanzen Village Museum, later participating in its historic preservation restoration. Dr. Topál also took part in the project Hungary's Archaeological Topography, launched

and organised by the Archaeological Institute of the Hungarian Academy of Sciences. She started working at the Department of Ancient History of the Budapest History Museum in 1978. Apart of the excavations she headed the collection of the Roman-era depository. The archaeologist took an active part in the domestic and foreign exhibitions of the Aquincum Museum. In order to cultivate her professional abilities even more perfectly, she participated in a special numismatic course. Judit Topál was awarded the medal 'For the Socialist Culture' twice, and was a member of the Hungarian Society of Archaeology and History of Art as well as of the *Rei Creatiae Romanae Fautores*. She gave lectures at international conferences on the funereal customs and pottery culture of the Aquincum population. She always drew her excavation material herself; in her workroom classical music was always played, which was a life-essence to our colleague. Dear Judit! We wish You a Happy Birthday and further professional successes!

H. VLADÁR ÁGNES

DR. HAJNÓCZI GYULA PROFESSZORRÓL
AQUINCUMBAN, 2013. MÁJUS 10-ÉN

A címben jelzett napra készülve – melyet felejthetetlen tanáromra történő ünnepélyes emlékezésnek szentelt a Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeuma – az jutott hirtelen eszembe, milyen jó lenne, ha ő személyesen is itt lenne közöttünk, szeretett aquincumi polgárvárosában. A hálás visszaemlékezés olykor képes hasonló gondolatokat keltetni. Aztán mély meggyőződéssel rájöttem, hogy ez a jelenlét valóságos, nem kizárólag látható módon „manifesztálódik”, hiszen mindig megnyilvánult akkor, amikor szükség volt rá, hogy a dolgok túlságosan le ne térjenek a helyes vágányról és túléljék a nehezebb időszakokat.

Az átgondolt koncepciók és elképzelések eleve nem maradtak, egy nagyformátumú alkotó szellemi örökségeként, melyek továbbadása már valójában nagyon korán elkezdődött.

Nem felejtethető emléket jelentenek egyetemi előadásai, amikor a hallgatók mindegyike megérezte, hogy ez az ember „nagyon tud”. Arról nem is beszélve, amikor lendületesen – és tökéletesen – a táblára rajzolta a korinthuszi oszloprendet, párkányával, profiljaival együtt. Ma is jól emlékszem, a Műszaki Egyetem II. emeletének 40. számú előadójában történt, amikor egy hasonló bravúrt látva, az évfolyam „felhördült”. Hajnóczi tanár úr ekkor megfordult, és jellegzetes, fanyar humorával csak azt kérdezte: „Mi van?” – Népszerűség és egyúttal tartózkodó tisztelet vette körül mindig, ez személyiségéből, különleges habitusából következett. Tárgyát, az ókori építészettörténetet azok is figyelemmel hallgatták, akik nem kifejezetten ilyen irányultságúak voltak

Régészetben, építészetben a *kronológia*, az időrend lényeges tényező. A történetek, adatok sorában rendet teremt, és megmagyaráz. Néhány előzményt említene, melyek talán érthetővé teszik, miért személyemet érte a megtiszteltetés, hogy ma Hajnóczi Gyuláról beszéljek.

Óbudán, a katonai amfiteátrum közelében nőttem föl. Bátyám „Római régiségek” című gimnáziumi tankönyvéből fölfedeztem magamnak a római kort,

melynek emlékei – mint látható volt – nálunk is előfordulnak. A Műszaki Egyetem Építésztechnológiai Karára jelentkeztem, érdekelt a konstrukció, a forma, az építészettörténet, kezdve az ókorral. Hajnóczi tanár urat ekkor ismertem meg, rajta keresztül Pannoniát, és közelebből Aquincumot is.

Diplomám megszerzése után a Budapesti Városépítési Tervezőintézet (BUVÁTI-ként volt ismert) Műemléki Szakosztályára kerültem, ami a gyakorlatban váratlanul „összehozott” Aquincummal. Különleges helyzet volt, hogy a Fővárosi Műemlékfelügyelőséggel kapcsolatban lévő szakemberek, akik ebben véleményt nyilváníthattak, felismerték a helyzet komolyságát, és az egykori Pannonia építészeti örökségének megóvását a *műemlékvédelem feladatai* közé sorolták. Tekintélyük, rendkívüli tudásuk és elismertségük volt az, amelyet a döntéshozók akkor – szerencsére – figyelembe vettek.

A helyzet valóban nagyon komoly, az állapotok szinte leírhatatlanok voltak. A katonai amfiteátrum körülkerítetlen állapotban, a polgárváros romterülete úgyszintén. A HÉV-nek az Aquincumi Múzeummal szembeni megállójánál leszállók, és a gázgyár felé igyekvők az egykori polgárváros kelet-nyugati főútvonalán – a „decumanus”-on – szabadon jöttek-mentek. Az épületmaradványok nem látszottak ki a magasra nőtt gázból – én magam is alig, – legtöbb épületalaprajz felismerhetetlen volt, némely része kövek szabálytalan halmazának tűnt csupán.

A megbízást, – mely „*Aquincum polgárváros romjai konzerválásának megtervezésére*” szólt – a főváros adta saját intézményének, a BUVÁTI-nak, tervezőként személyemet megnevezve. Az akkori adminisztráció merev szabályainak megfelelően az egyetemet levélben kellett felkérni, (én írtam meg), hogy Dr. Hajnóczi Gyula a tervezésben konzulensként részt vehessen.

A munka megkezdődött, amely egyúttal Aquincum *újkorai kronológiájának kezdetét* is jelentette. A „páp földi feltárásokkal” – ahogy a 19. századi kez-

detektől a területet nevezték – ilyen értelemben még sohasem foglalkoztak.

Nem felejtendő emlék, amikor Nagy Tibor, akkor az Aquincumi Múzeum igazgatója, Póczy Klára, Hajnóczi Gyula és jómagam, a Múzeum előtti térségről körülnéztünk. Örömmel, hogy történhet valami, ami a polgárváros romhalmazának sorsán változtathat, de nagyon gondterhelten. Eltűnődtünk azon, hogy egyáltalán mit lehet csinálni, milyen formában és módszerrel lehet hozzáfogni az előzmények nélküli feladathoz.

Ez ma már történelem. Nagyon sok munka, és folyamatos egyeztetések sora következett. Elkészült Aquincum-polgárváros távlati terve, amelyet számos tudományos és szakmai fórum kívánt megismerni és főként megvitatni! E fórumoknak opponensi véleményei, hozzászólásai és konklúziói ma már műemlékvédelem-történeti dokumentumok. A Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságán Hajnóczi Gyula még jelen volt, de az Építőművész Szövetség Műemléki Albizottsága előtt építészként már egyedül álltam. A polgárvárosról rajzolt csaknem két méter hosszú távlati kép jelentette számomra a támogató háttérrel, Hajnóczi Gyulának az egyes épületekről készített szellemes helyreállítási javaslatai mellett. Ő akkor Nubiában volt, az Asszuáni gát építésével kapcsolatos műemlék-mentési munkák résztvevőjeként. Emlékszem Egyiptomból írt levelezőlapjára, melyben biztatott, és kérte, hogy írjam meg mi lett az eredmény.

Az „*Aquincum távlati terve*” végül alapidokumentummá vált, a benne foglaltak meghatározták a további tevékenységet, melynek eredményeként lassan megjelent a „város”. Az egyes épületek – Amphiteatrum, Macellum, Nagy Közfürdő, Nagy Lakóház, és a többi – tudományos munkával, hitelesítő ásatásokkal megalapozott helyreállítása. A polgárvárosi Amphiteatrum, valamint a Macellum felmérése, helyreállítási terveinek elkészítése az én feladatom volt Hajnóczi Gyula konzulensi közreműködésével, a Nagy Közfürdőnek a felmérését készítettem el. Ezek eredményeként kezdett kialakulni, majd a további tevékenység eredményeként fokozatosan fejlődött tovább és nyerte el mai megjelenését a látványos régészeti park, amely az egykori római birodalom provinciáinak hasonló létesítményei között kiválóan megállja a helyét.

Amikor egyetemistaként Hajnóczi Gyula előadásait hallgattuk, csak egy rendkívülinek mutatókozó személyiséget láttunk benne, és nem is sejtettük, hogy ki is ő valójában.

1920. április 5-én született Baján, itt is érettségizett a III. Béla reálgymnáziumban, 1938-ban. Ettől kezdve, rendkívül gazdag érdeklődési köre szerint

alakított életpályáját szinte csak lélegzetvisszafojtva lehet követni. Sopron, Pécs, Kolozsvár. Az első város Erzsébet Tudományegyetemének Evangélikus Hit-tudományi karán 3 féléven át teológiát hallgatott, majd Pécsen olasz–magyar–művészettörténetet. Említette egyszer, hogy gyakran meglátogatták a városhoz közeli zengővárkonyi otthonában tanárukat, Fülep Lajost, a neves művészettörténészt, és hogy ezek a beszélgetések milyen nagy hatással voltak rá.

1940-ben és 1941-ben bölcsészeti tanulmányokat folytatott a kolozsvári egyetemen, majd 1944 őszén végül építészeti tanulmányokra határozta el magát, melyeket katonai szolgálattal és hadifogsággal megszakítva 1950-ben zárt le, az építész-mérnöki diploma megszerzésével. Ezt követően, korábbi bölcsészeti tanulmányait kiegészítve, 1954–58 között általános régészeti oklevelet is szerzett. Ez műemléki és építészettörténeti munkássága szempontjából nemsokára sok előnyt biztosított számára. 1961-ben az ókori régészet és művészettörténet tárgyköréből bölcsészdoktorrá avatták. Akadémiai tudományos fokozatot 1966-ban ért el, *A térszemlélet fejlődése az ókori építészetben* témájú értekezésével.

1967-ben letette az asztalra az *Ókori építészet* tankönyvét, mely közel 500 oldalon, és több mint 600 ábrával jelent meg, és a görög római építészet mellett az európai építészetre ható valamennyi ókori kultúrát is tárgyalja, külföldön is kiadták. Az általa tanított helyszínek mindegyikét utazásaival bejárta. 1968-ban kapott Ybl Miklós-díjat, mellyel addigi műemlékvédelmi tevékenységét, és tankönyvét is elismerték, 1990-ben életművét Kossuth-díjjal tüntették ki.

Különös büszkeséggel töltötte el az élete alkonyán 1996-ban neki ítelt Rados Jenő emlékérem, mely kiváló professzorára emlékeztette, akinek a tanszékén 1950-ben munkásságát tanársegédként megkezdte. Ettől kezdve élete végéig az Építészettörténeti Tanszéknek, illetve Intézetnek maradt a munkatársa, 1955-ben adjunktus, 1967-ben docens, 1978-ban egyetemi tanár, majd dékánhelyettes, aki minden évfolyamban szívesen hallgatott, népszerű előadó volt, és új módszereket vezet be az építészettörténet oktatás területén.

Szakirodalmi munkássága rendkívüli jelentőségű, sokoldalú, és – felsorolhatatlan. A német és olasz szaksajtóban is publikált, folyamatosan. A kezdetet már 1952-ben egy építészeti alaktan jegyzet jelentette, ezt követte 1956-ban a *Műemlékfelmérési útmutató*, mely ebben a műfajban akkor új volt, és a műemlékvédelemmel foglalkozók számára azóta is nélkülözhetetlennek számít. 1990-ben papírforma szerint nyugdíjba vonult, valójában élete végéig a rá

jellemző lendülettel dolgozott tovább. A mindnyájunk polcán alpműként megtalálható *Pannonia római romjai* című könyvét már betegsége alatt írta, és rajzolta. Szakirodalmi munkássága, és talán egész életműve csúcspontjának az Akadémiai Kiadó által 1992-ben publikált *Vallum és intervallum* c. könyvét tekintette, amely az építészeti analitikus térelméletről szól, és már négy évvel korábban német nyelven kiadva tovább növelte a szerző hírnevét külföldön is. 1996-ban választották, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává. Hála Istennek, még megérte ezt.

Szinte hihetetlen, hogyan fért bele életébe mindez, oktatói, és műemlékvédelmi munkája mellett. A szakma figyelmét először a szombathelyi Isis szentély helyreállításával keltette föl, majd következett Aquincum korszaka. Az itteni eredmények, csak úgy, mint Tác-Gorsiumban végzett munkái, példaértékűek. Továbbiak Fenékpusztá, Százhalombatta, Balácapusztá, Kővágószőlős, Balatonfűzfő ... Teljes felsorolásra ezúttal sem lehet vállalkozni.

Aquincum építészeti együttesében, mely Hajnóczi Gyula szívéhez annyira közel állt, és amelynek jelentősége valójában túlmutat önmagán, méltán em-

lékezik meg róla a Budapesti Történeti Múzeum látható módon is. A polgárvárosnak az a része, ahol a címben jelzett időpont ragyogóan napsütéses dél-előttjén a rá emlékezők összegyűltek, kezdetben még nem tartozott a látogatható romterülethez. Elkerített, növényzettel sűrűn benőtt, idegen tulajdonban lévő amolyan „megközelíthetetlen dzsungelként” ékelődött az antik város területébe. Az 1990-es években került a Múzeum tulajdonába, így lehetővé vált Aquincum déli részének további kutatása és fejlesztése, területének „volumene” érzékelhetőbbé vált, a sétautak kiépítésével, ill. az eredeti utak helyreállításával pedig – többek között – már a távolabbi Symphorus Mithraeum is jól illeszkedik a polgárváros egységesebb látványába.

A korábbi zárt területen lévő építmény múzeumi célokra történő hasznosítása – restaurátor műhely, kutatószobák könyvtár etc. – is megtörtént, melyben jelentős része volt Hajnóczi Gyulának. Róla kapta új megnevezését – Hajnóczi ház – és a megemlékezés látható jelét, a falon elhelyezett emléktáblát, mely megörökíti elévülhetetlen szerepét az „Aquincum polgárváros, régészeti park” létrehozásában.

IRODALOMJEGYZÉK

HAJNÓCZI Gyula tudományos tevékenységének bibliográfiája. Építés-Építészettudomány 22. (1991), p. 326-330.

HAJNÓCZI Gyula – VLADÁR Ágnes: Aquincum polgár város műemléki helyreállításának távlati terve. Műemlékvédelem 6. (1962), p. 206-211.

HAJNÓCZI, Gyula: Fragen der Methodik des Denkmalschutzes der Bürgerstadt Aquincum. Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae 67. (1970), p.195–

KUBINSZKY Mihály: Hajnóczi Gyula (1920-1996). Elhangzott: 2000.június 8. Budapest : MTA, 2001. p. 6 (Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett)

PÓCZY, Klára: Anwendung neuerer Ausgrabungsergebnisse bei der Ruinenkonservierung in der Bürgerstadt Aquincum. Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae 67. (1970), p.177-194.

VLADÁR, Ágnes: Die urbanistische Lage der Römischen Bürgerstadt Aquincum in der Stadtregelung von Óbuda und ihre Probleme. Acta Technica Academiae Scientiarum Hungaricae 67. (1970), p. 165-176.

VLADÁR-HARSÁNYI, Ágnes: Denkmalschutz in Pannonien. Grundlagen und Beispiele. In: Konservierte Geschichte-Antike Bauten und ihre Erhaltung. Stuttgart, 1985. p. 263-274.

VLADÁR Ágnes: Az egykori Pannonia római kori építészeti örökségének helyreállítása és védelme. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pámer Nóra. Budapest, 1994. p. 41-53.

ÜBER PROFESSOR DR. GYULA HAJNÓCZI AM 10. MAI 2013 IN AQUINCUM

Am Tag der im Titel genannt wurde, hielt das Aquincum Museum des Historischen Museums Budapest über Gyula Hajnóczi Dr. eine Gedenkfeier ab, im deren Rahmen seine Gedenktafel im Archäologiepark eingeweiht wurde. Bei den Vorbereitungen auf dieses Ereignis tauchte jener absurde, jedoch verständliche Wunsch auf, wie schön es wäre, wenn er diesmal auch persönlich in seiner geliebten Zivilstadt Aquincum anwesend sein könnte! In der Realität haftet diese Anwesenheit nicht an die physische Wirklichkeit, da seine Pläne, seine großformatige Überlegungen erhalten sind, und sich auch in den Gang der Ereignisse „eingemischt“ haben, damit diese – als Folge der nicht aus dem fachlichen Bereich kommenden, und die Aufgabe nicht richtig interpretierenden Auffassung – nicht zu sehr vom richtigen Weg abweichen.

Die Weitergabe seines geistlichen Erbes begann schon sehr früh, im Zuge seiner – sehr beliebten – Vorlesungen auf der Universität. Seine Hörer konnten seine außerordentliche Bildung, seine Liebe zur Kultur und zur Architektur des Altertums sein faszinierendes Geschick beim Zeichnen und seinen herben Humor kennenlernen. Auch die Verfasserin diese Zeilen gehörte dazu.

Hajnóczi Gyula wurde am 5. April 1920 in Baja geboren, hier maturierte er im Jahre 1938. Die Stationen seiner Lebensbahn: in Sopron studierte er Theologie auf der Fakultät für Evangelische Glaubenswissenschaft der Universität der Wissenschaften Erzsébet, in Pécs italienisch-ungarische Kunstgeschichte, und 1940–41 Geisteswissenschaften an der Universität Klausenburg. Er begann mit seinen Architektenstudien im Herbst 1944, die er 1950 mit dem Erwerb des Bauingenieurdiploms abschloss. Danach erwarb er zwischen 1954–58 das Diplom für allgemeine Archäologie, 1961 das Doktordiplom der Geisteswissenschaften im The-

menbereich Archäologie und Kunstgeschichte des Altertums. Er erreichte den akademisch-wissenschaftlichen Grad („MTA doktor“) im Jahre 1966. Die Auflistung seiner wissenschaftlichen Tätigkeit in der Fachliteratur würde den Rahmen sprengen. Der im Jahre 1956 herausgegebene Wegweiser der Denkmalerhebung ist für jede Kunstdenkmal-Generation unentbehrlich, genauso wie das Handbuch mit dem Titel: „*Die römischen Ruinen von Pannonien*“. Dieses Buch schrieb und zeichnete er als er bereits krank war. Seine herausragendes Werke sind das Handbuch mit dem Titel: „*Architektur der Antike*“ mit beinahe 500 Seiten und mehr als 600 Skizzen, herausgegeben 1967 und das 1992 publizierte Buch „*Vallum und Intervallum*“, das er selbst als den Gipfel seiner fachliterarischen Tätigkeit betrachtete. Er erhielt 1968 den Ybl Miklós Preis und 1990 den Kossuth Preis. 1996 wurde er zum korrespondierenden Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften gewählt.

Neben seiner bereits erwähnten Unterrichtsarbeit wandte sich seine Aufmerksamkeit im Zuge seiner Denkmalschutz Tätigkeit zu den Denkmälern des Altertums, so auch zum Ruinengebiet der Zivilstadt Aquincum. Der sogenannten Raumordnungsplan auf lange Sicht, der auch die später durchzuführenden Arbeiten bestimmte, wurde von seiner Studentin, der Verfasserin dieser Zeilen erstellt. Gyula Hajnóczi erregte die Aufmerksamkeit der Fachwelt zuerst mit der Wiederherstellung des Chors Isis in Szombathely (Steinamanger), danach folgte die Epoche Aquincum, dann – ohne Anspruch auf Vollständigkeit – Tác-Gorsium, Fenékpusztá-Valcum, Balácapusztá, Kővágószőlős.

Das Historische Museum Budapest erinnert sich seiner verdienterweise auch sichtbar in Aquincum: mit einer Gedenktafel auf der Mauer des „*Hajnóczi-Hauses*“.

1. kép. Aquincum, polgáróros. Macellum. A déli boltsor első helyiségének részlete - gyomtalanítás után. 1962.

2. kép. Aquincum, polgárváros. Macellum. Korábban (még a háború előtt) „egymáshoz rögzített” különböző oszloptöredékek. (Foto: 1962.)

3. kép. Aquincum, polgárváros, Macellum. Nézet DNy felől, a műemléki helyreállítás után. (Építészek: Hajnóczi Gyula és Vladár Ágnes)

4. kép Aquincum, polgárváros. „Nagy közfürdő” részlete a hypocaustummal /padlófűtés/ DNy felől, a műemléki helyreállítás után. (Építész: Hajnóczi Gyula) Háttérben a 19. sz. végén épült múzeumépület.

5. kép Aquincum, polgárváros. Az ú. n. Nagy lakóház perystiliumos udvara, a műemléki helyreállítás után. (Építész: Hajnóczi Gyula)

ZSIDI PAULA

HAJNÓCZI GYULA ÉS „AQUINCUM TANULSÁGA”

Hajnóczi Gyula életművét az építészek sokszor méltatták, máig nagyra becsülik. Aquincumi munkássága, az életmű részeként, a ma örökségvédő régészeinek és a megőrzött múlt értékeinek hasznosulásában elkötelezett múzeumigazgatók számára is tanulságos. Hajnóczi Gyula ugyanis amellett, hogy gyakorló építész, aktív egyetemi oktató és elmélyült kutató volt, régészként is tevékenykedett. Építész-mérnökként figyelme már korán az ókori építészet és művészettörténet irányába fordult, s hogy érdeklődési területén valóban felkészült legyen - erre mindig és mindenkor igénye volt -, elvégezte a provinciális római régészetet is az ELTE Bölcsészettudományi Karán.

Az építészet és a régészet jelentette munkássága két alappillérét. Mai szóhasználatlaltal úgy mondanánk ezt, hogy igazi interdiszciplinaritás jellemzi tevékenységét, és ez az, ami egyedivé és utánozhatatlanná tette azt. Építészként végzett munkáiban, publikációiban a régész múlt iránti érzékenysége tagadhatatlan, míg a régészeti feltárásokon az építész gyakorlatias szemlélete tükröződött. Az aquincumi polgárváros romkonzerválási munkáiban nemcsak építészként, hanem Póczy Klára mellett, dokumentáltan, régészként is közreműködött. Alig akad építész, az 50-es 60-as generációban, aki ne emlékeznék az aquincumi polgárváros nyugati részének feltárásán eltöltött hetekre. Nem közismert, de tény, hogy a hatvanas évek elején a Vasas stadion számára kiszemelték a Szentendrei útnak az Aquincumi Múzeumtól nyugatra fekvő, beépítetlen, „szabad” terét. A régészek tudták, hogy a terület ugyanúgy falmaradványokat rejt, mint a város keleti része, azonban a hatóságokat tényekkel kellett meggyőzni arról, hogy nem tűntek el nyomtalanul a kétezer éves romok. Ekkor „Aquincum-mentő” akcióra fogott össze a Budapesti Műszaki Egyetem és a Budapesti Történeti Múzeum - a főváros aktív támogatásával -, hogy megelőzze az építési engedély kiadását. Ekkor született meg közismert nevén az INTERSTUDEX (International Student Excavation) program. Hajnóczi Tanár Úr és Póczy Klára mellett aktív részese volt

a munkának Istvánfi Gyula, a műegyetemi intézet oktatója, aki lebonyolítója és szervezője volt a táboroknak. Az eredményeket Póczy Klára és Hajnóczi Gyula együtt értékelték, néhány előzetes jelentés a Budapest Régiségei lapjain őrzi ennek emlékét. A mentési akció sikerült, a polgárváros nyugati része, közismerten „Aquincum-West”, ma is beépítetlen régészeti rezervátum. A régészeti tábor jelentőségét az építészek szempontjából Hajnóczi Gyula évtizedek múlva így értékelte: „.... bizony állítható, hogy az a varázslat, amit az archaeológia nyújt, meg annak a földnek a szeretete, amelyben leledzünk, a közvetlen kapcsolatbakerüléssel csak elmélyülhetett”. (Jeunesse et patrimoine. Interstudex 1966-1972. Budapest Régiségei 30. (1993), p. 411.)

Aquincumi munkássága kapcsán meg kell említeni arról a Hajnóczi Gyuláról is, aki tovább látott az épületalaprajzoknál, látni kívánta helyreállító munkája hasznosulását és képes volt - ez talán Póczy Klára hatásának köszönhető - muze-

ológusként is gondolkodni. Tisztában volt azzal, hogy e műemlékhelyben benne rejlik a tudomány, a tágabb értelemben vett muzeológia, a közművelődés és a bel-és külhoni turizmus. Az éppen 20 éve, 1993-ban „Aquincum tanulsága” címmel megjelent írásában (Műemlékvédelem 37. (1993/1), p. 29-39.) szinte programot adott a múzeumi rangját újra visszanyerő Aquincumi Múzeum (és nem mellesleg az akkor nemrégiben kinevezett új igazgatónőnek), ahogy írja: „roppant a feladat, amelyet meg kell oldania”. A cikkben a Tanár Úr rendre fel is sorolta a megoldandó feladatokat, melyek a folyamatosan bővülő múzeumi terület és a múzeumokkal szemben támasztott új elvárások nyomán keletkeztek. Ezek sorban: a látogatói információs rendszer kialakítása, a rendezvények megtartására alkalmas szabad és zárt terek létesítése, színházi előadások megtartására alkalmas tér létrehozása, lakóház élethű rekonstrukciója, antik botanika meghonosítása, kilátóterasz létesítése, továbbá az ideseregülő diákoknak játszótér, az eltikkadt látogatóknak üdítő, a turistáknak ajándéktárgy-üzletecskék sora. Hogy e program által kijelölt út járható volt, azt a megújult

Aquincumi Múzeum 2012-ben befejezett hosszú fejlesztési szakaszának eredményei igazolják: elkészült a festőház rekonstrukciója, a látogatói információs rendszer kibővült, a kis romkerti színház már évek óta működik, csakúgy mint az új kiállítási épület, a mitológiai játszótér várja a múzeumlátogató gyerekeket, a kilátóterazon felállított kronoszkópba tekintve pedig éppen Hajnóczi Gyula aquincumi rekonstrukcióit is felhasználó római kori városképet tekinthet meg a látogató. A kijelölt út járható volt. Akkor is, ha tudom, hogy Tanár Úrnak volna egy-egy megjegyzése a megvalósítás helyéhez, stílusához. Akkor is, ha tudom, hogy bizonyos elemek a programból még elmaradtak, s a legsürgetőbben kell hozzálátni a régi múzeumépület rehabilitációjához és a romkert felújításához. Tagadhatatlan azonban, hogy a kétezer éves város új életre kapott. Ennek alapját, kiindulópontját azonban a mi archimédeszi, biztos pontunk, a klasszikus romkert jelentette. Ennek megőrzésében, kialakításában oroszlánrésze volt Hajnóczi Gyulának, s akinek nevét máától, a múzeum 119. születésnapjától, emléktábla őrzi az Aquincumi Múzeum területén. (Budapest, 2013. május 10.)

GYULA HAJNÓCZI AND "THE LESSON OF AQUINCUM"

The life-work of Gyula Hajnóczi is up until today widely acknowledged among architects, yet his works at Aquincum also remain instructive for contemporary archaeologists. Apart namely from being a practicing architect, an active academic lecturer and an intense researcher, Hajnóczi was also active as an archaeologist. Architecture and archaeology indeed constituted the two basic pillars of his career. In his works and publications as an architect, the archaeologist's sensitivity for the past is undeniable; while the architect's practical approach was reflected during archaeological excavations. He contributed to the ruin-conservation of Aquincum Civil Town not just as an architect, but also as an archaeologist. In the beginning of the 1960s the Budapest Technical University and the Budapest History Museum joined forces to save Aquincum, launching the INTERSTUDEX (International Student Excavation) program. The saving operation was successful, with the western part of the Civil Town even today forming an unbuilt archaeological reserve.

In connection with his efforts at Aquincum, we need to remember Gyula Hajnóczi for his abilities to see beyond the building layouts and to think as a museologist as well. In his script "The lesson of Aquincum" published in 1993 he offered something close to an agenda for the Aquincum Museum, which was just regaining its status as a museum. This included the development of a visitors' information system, the installation of open-air and closed spaces for holding events, the procreation of a space suitable for theatrical performances, the authentic reconstruction of a dwelling-house, the domestication of ancient botany, the erection of a panorama terrace, as well as a playground for the visiting pupils, refreshments for visitors in the sweltering heat and souvenir-shops for tourists. The basis of all this is the classic ruin garden. Gyula Hajnóczi played a great role in the latter's preservation and development, and his name is from today on commemorated on a plaque at the Aquincum Museum.

TANULMÁNYOK

HORVÁTH LÁSZLÓ ANDRÁS – HORVÁTH M. ATTILA

ÚJKŐKORI KETTŐS SÍR AZ EGYKORI BUDAI SKÁLA ÁRUHÁZ TERÜLETÉN

1. ÁSATÁS

A lágymányosi városrész, és ezen belül az egykori Budai Skála áruház (ma Allee Üzletközpont) és környezetének kiépülése során számos régészeti lelőhelyről szereztünk tudomást. Már a 19. század legvégén, az 1898-ban megalakult BEAC (Budapesti Egyetemi Atlétikai Club) sporttelepének létesítése során felbukkantak az első leletek.¹ Később, a Bocskai úti református templom területéről,² majd a négyes metró építéséhez kapcsolódó munkák során 2002-ben a Bocskai út Fehérvári út kereszteződésében,³ illetve 2006-ban Móricz Zsigmond körtéren⁴ végzett leletmentések során kerültek elő újabb régészeti leletek.

2007 folyamán került sor az Október huszonharmadika út – Körösy József utca – Váli utca – Bercsényi utca által határolt terület (az 1974–76-ban megépült Budai Skála Áruház, és pakolója, valamint a Váli utcai piac) épületeinek szanálására (1. kép). Jóllehet az áruház építése során nem volt leletmentés, és leletbejelentésről sem volt tudomásunk, az Allee üzletközpont építését megelőző szondázás és megelőző régészeti feltárás során nem várt gazdagságú lelőhelyre bukkantunk.⁵ (2. kép)

A jórészt a Budai Skála Áruház parkolójának területén végzett próbafeltárások során bizonyossá vált, hogy ezen a részen a lelőhely már a BEAC pálya kiépítése során elpusztulhatott, és a mélyebb alapozású áruház területén sem számíthatunk egyéb eredményre.⁶ Azonban a próbafeltárások nyomán a Körösy J. utca–Váli utca részen megnyitott „L” alakú mintegy 4400 m²-nyi korábban nem bolygatott területen, helyenként 2–3 méter vastagságú kultúrrétegben több mint 900 régészeti objektumot tártunk fel 2007 augusztusa és novembere közötti időszakban.⁷ (1. kép)

Az ásatás legelső leletei közé tartozott az a 15. háton fekvő helyzetben nyugvó csontváz, amely a Körösy J. utca vonalában, került elő. Legtöbbjük melléklet nélküli volt, kettőben azonban olyan bronz ékszereket találtunk, amelyek a 17. század végére, a 18. század elejére datálták a temetkezéseket. A közelben az említett korban falut vagy templomot nem ismerünk, és a 18. századi várostérképek sem jelölnek temetőt, azonban egyéb források alapján elképzelhető, hogy a temetkezések kapcsolatba hozhatók a Buda 1686-os ostromával.⁸

A lelőhelyen a legkorábbi korszakot a Dunántúli Vonaldiszes Kultúra képviselte, mintegy nyolcvan objektummal. Ennek több alfázisából is kerültek elő objektumok. A belőlük előkerült leletek kisebb részben az úgynevezett Bicske–Biňa fázishoz, nagyobb részben azonban a kottafejes, illetve a zselizi korszakhoz sorolhatók. Az objektumok kevés kivétellel sekélyek voltak. Az újkőkori leletek a terület északnyugati részén kerültek elő, sem keleti, sem déli irányban nem fedték a teljes felületet.

A középső és a késő rézkor idején a badeni kultúra bolerázi (esetleg protobolerázi), illetve a kultúra klasszikus-késői fázisának népessége telepedett meg a lelőhelyen. Ebből a korszakból több mint hatvan leletben is gazdag objektum látott napvilágot. Az egyszerű tároló-, és hulladék gödrök mellett,

A középső és a késő rézkor idején a badeni kultúra bolerázi (esetleg protobolerázi), illetve a kultúra klasszikus-késői fázisának népessége telepedett meg a lelőhelyen. Ebből a korszakból több mint hatvan leletben is gazdag objektum látott napvilágot. Az egyszerű tároló-, és hulladék gödrök mellett,

¹ TOMPA 1942, 32., A BEAC sporttelep építéskor későrézkori edények kerültek a Fővárosi Múzeum (ma: BTM) gyűjteményébe.

² NAGY 1962, 18. Bocskai úti református templom területe.

³ BESZÉDES–TEREI 2003; BESZÉDES–SZILAS 2004

⁴ REMÉNYI–HORVÁTH 2007

⁵ BESZÉDES–HORVÁTH 2008

⁶ BESZÉDES–HORVÁTH 2008

⁷ A próbafeltárásokat, illetve a megelőző feltárás kezdeti szakaszát a Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorlás kori Osztálya részéről Horváth László András vezette, majd a római kori leletek sűrűsödése miatt a munkálatokat Beszédes József az Őskortörténeti Osztály munkatársa fejezte be. A feltárásban részt vettek még Horváth M. Attila, Reményi László, Szilas Gábor és Tézer Zita, az Ős- és Népvándorlás kori Osztály régészei is.

⁸ KÁROLYI–WELLMANN 1936. Károlyi Lotharingiai Károly hadinaplója és az ostromról készült metszetek alapján úgy vélte, hogy a támadó sereg főhadiszállása a mai Móricz Zsigmond körtér környékén lehetett. Ennek alapján egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy az itt eltemetettek a fővezér táborához tartozhattak.

állatáldozatokat (szarvasmarha és kis testű kutya) tartalmazó objektumok is előkerültek.

Annak ellenére, hogy a kultúra cölöpszerkezetes házainak nyomát az ásatás folyamán sehol sem tudtuk megfigyelni, az egyes gödrökben fellelhető paticstörmelékek, illetve az 546-os objektumból előkerült, viszonylag nagy mennyiségű festett, bekarcolt díszítésű házfaltörmelék közvetett bizonyítékot szolgáltatott meglétükre. A vakolat darabokat mély és széles bekarcolások díszítették, mégpedig azzal az ún. halszákamintával, amelyeket a badeni kultúra edényeiről már jól ismerünk. Ezt a datálást megerősítették az objektumban talált használati tárgyak, elsősorban magas fülű mericék, amelyeket a kultúra klasszikus-késői szakaszában gyártottak.⁹

A korabronzkor időszakából viszonylag kevés (mindössze 17 objektum), főként hulladék és munkagödör került elő. Bár a feltárt objektumok alapján a település kiterjedésére vagy intenzitására nem tudunk következtetni, azonban az előkerült kerámia anyag alapján annyi bizonyosra vehető, hogy a Budapest területére jellemző mindkét kora bronzkori kultúra (Harangedény–Csepel csoport és a Nagyrév) jelen volt a területen. Ide tartozik többek között a 356. sz. objektum, amelyből igen gazdag kerámiaanyag került elő.

A későbronzkor kezdetét (Kr. e. 15. sz.) a Halomsíros kultúra népének mindössze három gödre jelzi a területen, azonban a 128. objektum és anyaga az általunk a későbbiekben tárgyalni kívánt leletegyüttes mellett talán feltárásunk legjelentősebb eredményének tekinthető.

A feltétlenül szakrális jellegű, csaknem 3 m átmérőjű, méhkas alakú gödörben mintegy 150 finoman fényezett tárolóedényt, kancsót, valamint bögréket és tálakat helyeztek, melyek többségét bizonyíthatóan szánt-szándékkal törtek össze, többnyire a helyszínen.¹⁰ Hasonló összetételű edénydepókat a halomsíros-korai urnamezős időszakból (Reinecke BC–HA1) ismerünk,¹¹ melyeket a kutatás egy, a társadalmi elithez köthető rituális eseménysor részeként interpretál.

A későbronzkor végét az Urnamezős Kultúra képviseli a lelőhelyen. Egy kelet-nyugati irányú, kb. 1,5 méter mély 3 méter széles, lapos aljú, több szuperpozíciót is szolgáltató árok mellett legfontosabb lelete egy az ásatás délnyugati szélén talált objektum. A gödör közepén levő steril agyagkúp alatt egy teljes agyagtálat találtunk, amelynek környezetében

kisebb későbronzkori cserepek heverték a vékony tüzelésnyomok között. Hasonló jelenséget eddig csak a korabronzorból ismertünk.¹²

Mindössze nyolc objektum képviselte a kora vaskort, a Ha C–D időszakot. Ezek közül kiemelkedik egy félig a földbe süllyesztett, 3x3 méteres ház, sarkaiban cölöplyukakkal. A ház fala függőleges, az alja egyenes volt. Viszonylag gazdag leletanyagot tartalmazott.

A feltárt területen feltárt késő kelta településrészlet, amelyen többek között 14 szinte teljesen épen maradt kemence (köztük kerámia égető), félig földbemélyített lakóházak és egy a települést átszelő út részlete került elő,¹³ hasonló fontossággal bír mint a különböző őskori kultúrák eredményei.

A fentebb felsorolt eredmények alapján elmondhatjuk világossá vált, hogy a területen szinte nem volt olyan, valamely száraz klímájú időszakban élt kultúra, amely ne hagyott volna maga után olyan figyelemre méltó, esetleg máshol nem előforduló emlékeket amelyek mindenképpen kiemelik a lelőhely fontosságát. Mégis számunkra jelenleg a legfontosabbnak, egy az ásatás utolsó napján előkerült, ránézésre jelentéktelennek tűnő neolitikus objektum számít.¹⁴

2. LELEKÖRÜLMÉNYEK

A gödört először az ásatási területet megközelítőleg észak–déli irányban átszelő, 214. számú római árok északi falában észleltük (3. kép 1–2). A halvány elszíneződéssel jelentkező objektum bontása során kiderült, hogy az enyhén szűkülő falú, teknős aljú gödör aljában két ember csontváza feküdt. Lábuknál eddig egyedülálló módon egy kis méretű, zselizi korú, arcós edény hevert.

2.1. AZ OBJEKTUM

A sírgödör eredetileg ovális alakú lehetett. Hossza 81 cm; szélessége: 79 cm, mélysége: 75 cm. Oldalfala enyhén öblös, alja teknős. Délkeleti végét elmetsette a 214. számú, megközelítőleg É–D-i irányú római kori árok. A római kori bolygatás következtében a veszteség, a gödör ma is meglévő körvonalai alapján akár 30% is lehet. Az árok nemcsak az objektumot, hanem a benne fekvő emberek csontvázait is érintette. A hason fekvő halott lábfejei és alsó lábszárai teljes egészében hiányoztak már az ásatás idejére. Mindez érinthette a mellékleteket is. A kisméretű, arcós edény a megmaradt gödörészlet szélén került

⁹ BESZÉDES–HORVÁTH 2008

¹⁰ SZILAS 2013. <http://regesztet.aquincum.hu/fogadalmi-szertartasok-osi-lakomak>

¹¹ REMÉNYI–ENDRÓDI–MARÁZ–VIRÁG 2006. 173–174.

¹² BESZÉDES–HORVÁTH 2008

¹³ BESZÉDES–HORVÁTH 2008

¹⁴ A lelőhelyen előkerült kultúrák leírása részben a szerzők helyszíni megfigyelései, részben pedig az Aquincumi Füzetek 2008-ban megjelent ásatási beszámolója alapján készült.

elő és szerencsés módon nem semmisült meg a római pusztítás következtében. Nem bizonyítható, de nem is zárható ki, hogy a hiányzó objektumrészben további edények, vagy egyéb mellékletek is voltak. A sírt egyéb, például korabeli bolygatás nem érte, a csontok az eredeti helyzetükben feküdtek. A sírban nem találtuk más beavatkozás nyomát, például tüzelés nyomot, de arra utaló hamut sem.

2. 2 A SÍR

Az ásatáson 627. objektumnak elnevezett sírban két ember, egy fiatal férfi és egy nő feküdt. Antropológiailag mindketten az alacsony termetű gracilis mediterrán típusba tartoztak. Olyan külsérelmi nyomot az embertani vizsgálat során egyikükön sem lehetett találni, amely erőszakos halálra utalt volna. Ez természetesen nem jelenti még azt, hogy nem ölhették meg őket, mert a procedura során olyan módszert is alkalmazhattak az áldozat életének kioltására, amely mára már nem mutatható ki a csontvázakon.

A DVK zselizi fázisának eddig megismert emberei robusztus vagy gracilis dolichomorphok voltak, amelyek közül a Skála parkolóban találtak az utóbbi csoporthoz tartoztak. A közös sírgödörben eltemetett, azonos korú férfi és nő tehát az alacsony termetű, gracilis mediterrán típusba tartozott. A domináns, robusztus típusvariáns pedig a helyi preneolitikus népesség leszármazottja. Ez az embertípus a Kárpát-medencében a neolitikumtól kezdve az őskor végéig jelen van, csupán előfordulási aránya változik. A sírban tehát a DVK helyi településének, vagy egy nem távoli terület két lakója feküdt.¹⁵

Külön kell szólni a halottak fekvéséről a sírgödörön belül. Az északi (női) váz törzsével hasra fordult, jobb karját egyenesen kinyújtva a törzs mellett, bal karját könyökben behajlítva, arca elé húzva találtuk. Lábaik félíg megsemmisítette a későbbi ráásás. A déli, bal oldali, férfi váz bal oldali zsugorított helyzetben, szorosan mellé fektetve fekszik, behajlított bal karját az Északi váz hátának bal oldalán nyugtatva. Jobbkarja feltehetően a törzs alatt volt. Térdben behajlított lábai, a zsugorításnak megfelelően, az Északi váz lábain fekszenek. A későbbi ráásás ezeket a lábcsontokat is részben elérte. A férfi jobb karja a nő hátán, miközben a felső lábszára a nő combjának hátsó részén feküdt, ebben a pózban félíg átölve őt. Bár a férfi helyzete nagyon hasonló az őskorban általánosnak mondható „zsugorított”

temetkezési formához, ez esetben éppen a két halott egymáshoz viszonyított helyzete alapján, mégsem mondhatjuk, hogy egy hagyományos temetkezéssel állunk szemben (4. kép).

3. LELETEK

3. 1. LELETEK A SÍRBA, ANNAK FÖLDJÉBEN

A sír betöltésében számos, kisebb leletet találtunk. Ezek közül a fontosabbak:

- Egy kiváló minőségűre égetett, vékony vonalakkal és erre merőleges, mély bevágásokkal díszített edény oldaltöröredéke.
- Kiváló minőségű, vékony vonalakkal díszített edény oldaltöröredéke is, középen benyomott bütyökfogóval
- Egy vékony falú, kiváló minőségűre égetett, vékony vonalakkal és erre merőleges, mély bevágásokkal díszített edény oldaltöröredéke. A bevágások rövidek és keskenyek.
- Nagyméretű, közepes falvastagságú, kitűnően iszapolt és égetett edény vékony vonalakkal és beszúrt pontokkal díszített oldaltöröredéke.
- Kisméretű tavi kagyló héja. A csúcsa körül letrött, a törés recens lehet. Csiszolás vagy átfúrás nem látszik rajta.

További, egyenkénti felsorolásra nem érdemes leletek: edény-oldaltöröredékek, amelyek minőségükben és kidolgozásukban, teljes mértékben megfelelnek az előzőekben leírtaknak. Soványításuk növényi anyaggal és homokkal történt. A díszítések között itt a körömmel csipett vonal jelenik meg. A sír földjéből előkerült kerámia a formai jegyek alapján, egyértelműen a DVK zselizi fázisát képviseli, annak korai szakaszában készült (7. kép).

3. 2 AZ ARCOSEDÉNY

A sír, mind formai, mind tartalmi szempontból kiemelkedő lelete egy kis edényke, amely a halottak lábánál feküdt (5. kép). Ennek leírása: nyomott gömb hasú edény. Anyaga finom homokkal soványított, kiválóan égetett szürkésbarna agyag. Az edény felülete fényes, ami redukált égestésre vall. Az agyag jól iszapolt, és jó minőségűre égetett. A díszítések markánsak. A minták határozottan elkülönülnek egymástól, jól felismerhetőek. Az edény nyaka tölcseres, pereme enyhén kihajló. A nyak közepén bekarcolásokkal és plasztikus bütykökkel kialakított emberi arcábrázolás, két oldalt a fülek jelzésével. Az arcot alul egy „M” alakú vonal zárja. A homlokon zeg-zug mintákból kialakított összetett díszítés látható. Az enyhén nyomott gömb alakú hasat körben keskeny, cikk-cakk alakban futó, párhuzamos vonalakkal és az azokat szakaszokra osztó rövid átmetszésekkel díszítették. Ezek alig különböznek

¹⁵ Lásd minderről részletesen K. Zoffmann Zsuzsa külön tanulmányának megállapításait a cikkünk után! A meghatározásért ezúton szeretnénk köszönetet mondani.

a kottafejes kerámia díszítésétől, mégis egy másik típust képviselnek. Az edényen, felülről lefelé öt díszítő zóna különböztethető meg. A legfelső kizárólag bekarcolt elemekből áll. A peremen egy úgynevezett kerítés minta kezdi a díszítést. A két vékony vízszintes vonalat rövid, az előzőnél vastagabb, függőleges vonalak tagolják. Ez a mintasor közvetlenül kapcsolódik az alatta futó cikk-cakk mintához. Ebben sraffozott háromszögek töltik ki, az előzőnél szélesebb sávot. Mindezt alul egy, két vékony vonalból álló, vízszintes dísz zárja le. Ez a díszelem nem fut teljesen körbe az edény nyakán, mert azt az arc egyéb részei törik meg. A harmadik zónában találjuk az arcot és a füleket. Ez utóbbiakat egy keretelt díszbe komponálták bele. A fülek plasztikus kialakításúak, kicsik és függőlegesen állnak az edény felületén. Az arc kialakítása szimmetrikus és szabályos. A szemeket rövid, bemetszett vonalak jelzik, az orr plasztikus, kissé szögletesedő és rövid. Az arc és az orr tengelyében kialakított száj, a szemekhez hasonlóan bekarcolt. Mérete és formája egyaránt erősen hasonlít a szemekéhez. A szemek és a fülek azonos magasságban helyezkednek el az edény nyakán. A negyedik felső zóna az ún. M-jel. Az „M” szárai kifelé nyílnak, vonalait bekarcolások alkotják. Alatta sűrű, párhuzamos cikk-cakk-minta látható. Az „M” szárait jobbról és balról egyaránt ferde, vonalkákkal tagolt bekarcolt rövid szakaszok zárják le a fül alatt. Ez alatt már csak az edény hasa (teste) található, amely egyben az ötödik díszítő zónát is jelenti. A felületen nyomokban megmaradt a bekarcolt vonalakat egykor teljesen fedő piros festés. (6. kép).

Az edény kora a formai jegyei alapján a DVK zselízi csoportjának korai fázisa.

4. ÉRTÉKELÉS

4.1 Sír

Az általunk feltárt és jelen tanulmányban elemzendő sírról tehát a következők mondhatóak el összefoglalóan:

1. különleges (kettős) temetkezés,
2. különmű személyek,
3. két fiatal felnőtt feküdt benne,
4. akik mellé egy eddig sírleletként ismeretlen mellékletet adtak.

Különleges temetkezések az Európai Vonaldíszes Kultúrában

A temetkezési szokás egy konvencionális közösség halottaihoz való viszonyának mindenkor kifejezőeként írható le. Ez minden egyes történeti korban megfigyelhető, ebben nincs különbség az évezredek egymást követő korszakai között. Az egyes

kultúrákban szigorú szabályok határozzák meg a halottak eltemetésének mikéntjét, ezek kereteit a hosszú időn keresztül élt és hagyományozódott konvenciók és normák szabják meg. Ez fontos, mondhatjuk, alapvető része volt a szellemi kultúrának, mert tükrözte a kor társadalmának, az életről, halálról, másvilágról alkotott képét, élők és halottak feltételezett kapcsolatait. Mindez nagymértékben uralta minden egyes kor emberének gondolkodását éppúgy, mint hétköznapi cselekvéseit. A szabályok a szóban forgó egyed nemét, korát, életkorának megfelelő társadalmi státuszát, fizikai és pszichikai tulajdonságait egyaránt érintették. Eltérések, kivételek az emberi gondolkodás szubjektív volta miatt, természetesen, mindig lehettek és voltak is. Ezek ismerete az ásatásokon előkerülő leletek és objektumok, valamint leletösszefüggések értelmezéséhez elengedhetetlen.¹⁶

A sírokban nagyon sok dolognak, tárgynak van jelentése, amelyeket figyelembe kell vennünk, ha érteni akarjuk az ősi szokásokat. A halott irányítása, a végtagok helyzete, a rituálisan feldarabolt vad- és házi állatok, illetve azok részei, kultikus tűz, arcfesték stb. mind-mind jelentéssel bírnak. Ezek a jelentések korról korra, kultúráról kultúrára változnak. Minden egyes esetben új vizsgálati igényelne. Vagyis ez esetben sincs egységes, minden kultúrára érvényes szabály, amely automatikusan alkalmazható lenne.¹⁷

A korai neolitikum temetkezési strukturájának legfontosabb jellemzője a halottak bal oldali fektetése, egy úgynevezett D-tartásban, amikor a halott kezeit az arca elé húzták fel a sírban. A másik fontos jellemző, hogy az esetek többségében egy sírba egy halottat temetnek, a kettős és főleg a többes temetkezés ritka kivételnek számít a korban.¹⁸ De kivételek mindig előfordulnak, így abban a temetőben, ahol csak hagyományos temetkezéseket találnak, nagy a valószínűsége annak, hogy a temető szélei még nincsenek feltárva.

A különleges temetkezések nem ismeretlenek az őskorban, így az újkőkorszakban sem. Bár az egyes korszakokban ezek más-más arányt képviselnek, jelenlétük minden időben bizonyított. Megtalálásuk azonban feltételes. Teleptemetkezések például csak ott találhatók és elemezhetők, ahol egyáltalán folytak telepfeltárások. Megfigyeléseinket, amelyek összességükben nagyon heterogének és nehezen

¹⁶ HÄUSLER 2000. 332. Mindezek a szabályok viszonylag könnyen követhetők, a csontvázas temetkezések esetében, de a hamvasztásnál a legfőbb szempont, amit a közösség a halott státuszával kapcsolatban érzett és gondolt, nem követhető többé.

¹⁷ HÄUSLER 2000. 322, 324.

¹⁸ HÄUSLER 2000. 329.

értelmezhetők, az etnológia és a történeti írott források segítségével tehetjük érthetőbbé.

A különleges temetkezések, úgy tünik, különös halálokokkal, mint például az öngyilkosság, a járvány, vagy a gyermekágyi halál, kapcsolódhatnak össze, ezzel különös státuszt adva vagy ítéletet mondván a halott fölött.¹⁹

Az Európai Vonaldíszes Kultúra (továbbiakban EVK) egyik legrégebben feltárt, jól ismert, valamint sokat idézett temetője az Erfurt–sondershausen-i temető. A több mint negyven sírjának abszolút többségében baloldalukra fektetett halottakat találtak, de volt négy olyan temetkezés is, amelyben a halottakat hasra fektették. Nyolc sírban kettős temetkezés volt megfigyelhető, három esetben, pedig a zsugorított csontváz egy hasra fektetett halott mellett feküdt.²⁰ A 16., női sír halottja enyhén zsugorított helyzetben feküdt a jobb oldalán, míg a mellette talált férfi (17. sír) a hasára volt fordítva. Mindkettejüknek voltak mellékletei is, a nőnek két edénye, amelyek közül az egyik egy csücskös peremű tál volt, a férfi mellett, pedig egy bögre, egy kis palack, illetve egy spondylus csüngő feküdt.²¹ A temető különlegessége a halotti kunyhó (Totenhütte) volt.²²

Magyarországon a dunántúli lelőhelyek közül kiemelkedik az utóbbi évek talán legnagyobb vonaldíszes telepének feltárása Balatonszárszó–Kisérdei dűlőn. Itt az átlagosnál több újköri temetkezés került napvilágra, amelyek közül három, kettős sír is volt. Az egyik az 1710-es gödör, amelyben 2 gyerek feküdt, és akiknek temetkezései a 288-as és 289-es számot kapták. Mindkettőjüket a zsugorított helyzetben a jobb oldalukra fektették, valamint mellékletekkel látták el őket. A másik kettős sírt a 2936-os objektumban sikerült feltárni (767–768. temetkezés). Itt azonban csak néhány lábcsont került elő, ami több megfigyelésre nem nyújtott lehetőséget. A mi témánk szempontjából a legjelentősebb a harmadik kettős sír Balatonszárszón. A 780. sírban egy baloldalt fektetett férfi, a 782. sírban pedig, a gödör fenekén egy nyújtott helyzetű nő maradványait tárták fel. A férfi mellékletei csont tűk, árák valamint kőpengék voltak. A csonteszközök közül az egyik a fején feküdt.²³ A női temetkezésnek nem voltak mellékletei. A halottat a bal oldalára fektették,

esetleg dobták a gödörbe. A 2002-ben feltárt sírok egytől egyig telepen belüli temetkezések, általában a hulladékgödrök legfelső rétegéből kerültek elő. A sírok megtalálhatók a házak közvetlen környezetében, de attól távolabb, sőt a házakkal beépített térség határán túl is. Az épületek és a temetkezések között azonban közvetlen kapcsolatot nem lehetett kimutatni.

A sírokban fekvő halottak korcsoportok és nemek szerint is elkülöníthetők. Peschel öt variációt különített el. Ezek: 1. Nő gyerekekkel, 2. férfi gyerekekkel; 3. gyerek fiatall, 4. több nő együtt, 5. férfi és nő együtt fekszik egyazon sírban.²⁴

Formai szempontból többféle, további alcsoportra oszthatók az EVK kettős sírjai.

A legegyszerűbbek az úgynevezett szabályos temetkezések a kettős sírokban. Ilyenkor a halottak azonos tájolásban és a kor szokásának megfelelően zsugorított helyzetben fekszenek egy és ugyanazon sírgödörben. Ilyen sírok ismertek, többek között, Aiterhofenben (26., 71., 115., 16., és 131. sír), és Senghofenben (10. és 12. sír). Ezek azonban mindig egy felnőtt – két alkalommal férfi egyszer nő – és egy vagy két gyerek maradványait tartalmazták. A nő esetében biztos, hogy anya és újszülött csecsemője került egyszerre eltemetésre.²⁵

A szabálytalan sírok közé tartoznak az ellentétes irányban, vagyis egymással szembe fektetett halottakat rejtő sírok. A harmadik, amikor egy szabályos temetkezés mellett egy szabálytalan is található egy síron belül. Az értékelésük szempontjából nem érdektelen, hogy ezeket az embereket egyszerre temették-e a sírba, vagy utántemetkezésekről van szó? Ezt minden egyes esetben külön vizsgálni kell, a hamis interpretációk elkerülése érdekében. Az míg Közép- és Nyugat-Európában az EVK sírjait főként temetőkből ismerjük, a teleptemetkezések meglete mellett, addig a Kárpát-medencében szinte kizárólag a települések házai közti sírokat sikerült eddig találni. A vonaldíszes temetők legkeletibb reprezentánsa a nyitrai temető. Az elkülönülés nagy vonalakban megegyezik a Starčevo-kultúra és a vele szomszédos és egykorú mezolitik kultúrák elterjedésével.²⁶ Egyelőre nem ismerjük az okát a telepen való temetkezéseknek ezek ugyanis nem házban történtek, amelynek jól meghatározható okai vannak, hanem legtöbbször közönséges hulladékgödrökbe temették, időnként dobták a halotta-

¹⁹ PRIMAS 1977. 86. Habár jelentős a különbség a különféle temetkezések értelmezésében, nem valószínű az őskor folyamán, jelen dolgozatban csak az Európai Vonaldíszes Kultúra, néhány esetben a kortárs kultúrák szokásaira hagyatkozunk. Ennek oka, hogy a jelentős mennyiségű adat már szétfeszítené dolgozatunk kereteit.

²⁰ WUNN 2001. 92.

²¹ KAHLKE 1954. 32.

²² KAHLKE 1954. 66–67, Abb. 31–32.

²³ OROSS–MARTON 2012. 261., Fig. 4,2

²⁴ PESCHEL 1992. 222.

²⁵ NIESZERY 1995. 83.

²⁶ Hamvasztásos kora neolitikus temetkezések, legalábbis eddigi ismereteink szerint teljes mértékben az egykori európai mezolitik kultúrák területén és mindig temetőkből ismertek (LENNEIS 2007. 131).

kat, amely a rítus értelmezése szempontjából fontos tény. Hasonlóképpen nem tudjuk, milyen megfontolásból temettek egyeseket a telepeken, másokat a teleptől elkülönülő, vagy annak széle közelében fekvő temetőbe vagy sírcsoportba.²⁷

A Vonaldíszes Kultúra temetőinek egyik feltűnő jelensége, amikor, különösen a kettős vagy többes sírok halottait egymással ellentétes irányban temetik el. Ez is a különleges temetkezések egyik válfaja. Ilyeneket ismerünk többek között Klein-Hadersdorfból (1.a–c. sír), Sondershausenből (5. és 6. sír illetve 7. és 8. sír), vagy Enzheimből (4. sír).²⁸ Peschel feltételezése szerint a sondershauseni 7. sír női halottja erőszakos halált halhatott, mert talán követnie kellett a másik nőt a halálba.²⁹

A különleges temetkezések egyik markáns megnyilvánulása a hasra fektetett pózban való temetés. Ennek is több variációja ismert a végtagok helyzete szerint. Előfordulnak önálló és „vegyes” sírokban is, vagyis szabályos temetkezéssel együtt, egy gödörben.³⁰ A vonaldíszes, hasra fektetett halottak a legkorábbi ilyen szokás megtestesítői, mert korábban ilyen nem fordult elő.³¹ Ilyen rítusú sírt ismerünk Sondershausenből, Murrból, Essenbach-Ammerbreiteből, Fellbach-Oltfingenből és Oberweimarból.³² Sondershausenben három ilyen sírt tártak fel (7., 14., 17. sírok), miközben kettő ezek közül kettős sír is volt egyben (7., 17. sír). Essenbach-Ammerbreiteben feltárt halottak közül négy tartozott ehhez a csoporthoz, ebből három felnőtt férfi (16., 24., 26. sír) és egy 6 éves korú gyerek (10. sír). A 24. sír kivételével ezeknek a tájolása is eltér a szokványostól. É-D illetve ÉNy-DK. A 10. és a 16a temető szélén helyezkednek el.³³ A hasra fektetett halottaknál több esetben megfigyelték, hogy az egyik karjuk kinyújtott helyzetben volt. Ilyen az Essenbach-Ammerbreiten feltárt 24. sír. Az egyik keze az arca előtt, a másik a test mellett

kinyújtva volt, de szabályos tájolásban feküdt.³⁴ A halottak hasra fektetése a legkülönlegesebb szokás a Vonaldíszes Kultúra említett különleges sírjai között. A szokás magyarázatára mindenképpen ki kell térjünk a jelen cikkben publikált sírunk értelmezéséhez. Általános a nézet, hogy ezzel a temetési móddal az élőket akarták megóvni egyes „veszélyes halottaktól”.³⁵ Peschel emellett megemlíti még ennek büntető funkcióját, ami nem teljesen választható el az első elképzeléstől.³⁶ Az ilyen formán eltemetett halottak közül egyeseknél megfigyelték, hogy lábukat erősen felhúzták. Ez nagy valószínűséggel csak összekötözésük esetén történhetett meg. De a legtöbb esetben erről nem volt szó.³⁷ Hasonlót mondhatunk a jelen cikkben bemutatott, hasra fektetett pózban eltemetett női halotról is. Kérdéses még, hogy hogyan jön létre egy ilyen különleges fektetési póz a síron belül. A legkézenfekvőbb magyarázat lehetne, hogy őket minden kegyelet nélkül egyszerűen bedobták a sírba. Ez összhangban állna a büntetésükről és az ártó jellegükről szóló feltételezéseknek is. Egy esetben ez a mód nagy valószínűséggel feltételezhető is, mégpedig az Essenbach-Ammerbreitei temető 26. sírjának halottja esetében. Itt a bal kéz a has alatt volt, a jobb kar pedig felfelé kicsavart állapotban feküdt, miközben a kéz a koponya alá szorult.³⁸

A szokás bizonyos kultúrákban a mai napig megtalálható és a történeti illetve néprajzi adatok alapján büntető, vezeklő, rögzítő, elhárító eljárásaként említik a szakirodalomban és gyakorolják a valóságban.³⁹ A szabályokkal ellentétesen eltemetett hullát radikálisan és végérvényesen kilökték, kitesztették a közösségből. A föld felé fordított arccal a lehetőséget is elveszítette a halott, hogy kapcsolatba lépessen az élők világával. A visszatérésüket akarták megakadályozni, hogy ne árthassanak a közösség még élő tagjainak.⁴⁰

²⁷ De mindig felmerül a kérdés ezekkel kapcsolatban, hogy egyszerre temették-e el őket, vagy után-temetkezésekkel állunk szemben? Mert az interpretáció szempontjából az nem mindegy. Ilyenkor abból szokás kiindulni, hogy itt olyan személyekről van szó, akik az életben is különleges viszonyban álltak egymással. Anya (nagyanya) és gyermek (unoka), testvérek, férj feleség (HÄUSLER 2000. 222).

²⁸ KAHLKE 1954. 120.

²⁹ PESCHEL 1992. 224.

³⁰ Vizsgálni kell azonban a csontok pontos helyzetét is a síron belül. Amikor a koponya szabályosan oldalt fekszik és a medence sem fordul lefelé, akkor előfordulhat, hogy a mellkas csak a föld nyomására is fordult el egy egyébként oldalt fektetett halottnál (PESCHEL 1992. 235).

³¹ KAHLKE 1954. 128.

³² PESCHEL 1992. 234.

³³ PESCHEL 1992. 234–235, illetve Abb. 41, b–d.

³⁴ PESCHEL 1992. 236.

³⁵ KAHLKE 1954. 128–129. Hasonló véleményt nyilvánított már J. Hillebrandt is a rézkori, pusztai svánházi temető publikálása-kor is (HILLEBRANDT 1929. 29).

³⁶ Tekintettel arra, hogy a halott éppen az őt sújtó büntetés nyomán is válhatott az akkori társadalomra veszélyessé (PESCHEL 1992. 224, 235).

³⁷ PESCHEL 1992, 235.

³⁸ PESCHEL 1992, 236, illetve Abb. 41c. További irodalommal!

³⁹ PESCHEL 1992, 237.

⁴⁰ PAULI 1975; PRIMAS 1977, 86; MEYER–ORLAC 1982, 88ff; HÄUSLER 2000, 321; PESCHEL 1992, 237.

5. LELETEK

5.1. KIS LELETEK

A kisleletek, amelyek nem tartoznak a sírmellékletek közé, hanem az elhantoláskor kerültek az objektumba, egykorúak a mellékletként adott arcossal. Mivel földbekerülésük véletlenszerű, az objektum értékelésében nem játszanak szerepet, kizárólag a kronológiai besorolást erősítik meg.

5.2. AZ ARCOS EDÉNY

Az arcábrázolással ellátott edények története igen hosszú, egészen az újkőkor korai szakaszáig nyúlik vissza. Ekkor még csak a Kárpát-medence keleti felében a magyar Alföldön készítettek ilyen tárgyakat. Ezek az úgynevezett „Vénuszok”, amelyek nem egyszerűen csak arcoss, hanem ember alakú edények. Hódmezővásárhely–Gorzs, Czukor–halom,⁴¹ Öcsöd–Kenderes–halom⁴² és Rákóczi⁴³ leletei erősen stilizált nőábrázolások, melyek arcmegeoldásai erőteljesen emlékeztetnek már az eddig említett és kronológiailag későbbi edényekére. Határozott steatopyg alakjuk és a mellek ábrázolása egyértelműen női alakká avatják ezeket.⁴⁴ A Gorzsáról származó edény belsejében az ásató, Gazdapusztai Gyula apróra tört és égett emberi koponyatöredékeket talált, ami egyértelműen utalt annak kultikus funkciójára.⁴⁵

Az arcoss edények négy fő jellegzetességét Raczy Pál és Anders Alexandra foglalták össze. Ezek az emberi arc, az M-motívum, a dupla szalag és a női jellegzetességek.⁴⁶ Ezek közül az első három a mi edényünkön is megtalálható, a női jelleg ez esetben nem került kihangsúlyozásra.

A Skála-parkoló neolitikus sírjában talált arcoss edény formai egészének párhuzamait az EVK különböző alkorszakaiban és lelőhelyein találjuk meg.

Tésetic–Kyjovice lelőhelyen arcábrázolás nélküli emberalakú edényt találtak, amely méretében is nagyon hasonló az általunk tárgyalt edényhez. A publikációban a kottafejes időszakra (LBK II/b) datálják, de hosszított kottafejei alapján ez nem tűnik megalapozottnak, inkább már a korai zselizi korba tartozhat.⁴⁷

Nem volt sem arc, sem más plasztika, a szlovákiai Mužla–Čenkovec feltárt edényen, de dupla vonaldíszai és a kettős pontbeszúrkálás alapján jó párhuzamnak tekinthető.⁴⁸

Hasonlót mondhatunk el az ugyancsak szlovákiai Blatné ember alakú edényéről, amelynek kottafejei a mi edényünkhöz hasonló módon nyújtottak.⁴⁹

Palack formájú edény a németországi Barlebenben feltárt 27 cm magas edény. Itt az arc kialakítása és a has díszítése is párhuzamba állítható edényünkkel. Datálása a VK középső szakaszra.⁵⁰

Az arc formálása alapján érdemes figyelmet az ugyancsak németországi Cannstattban talált edénytöredék. Itt az edényperem alatt kialakított arcot egy M-alakú vonal zárja le, így ez is párhuzamnak tekinthető. Datálása a VK középső szakaszra.⁵¹

Formai szempontból az egyik legjobb párhuzam a bajorországi Schwanfeldből származó edény.⁵²

Számos arcábrázolás ismert az Alföldi Vonaldíszes Kultúrából is. Ezek jelentős része arcoss edényekről származik. Mezőzombor–Temető lelőhelyről származik leletünk talán legjobb párhuzama. Mérete kissé nagyobb (42 cm) a mi edényünknél, de alakja, arcformája és az edényttest díszítése jó párhuzammá teszi.⁵³ Kalicz Nándor feltételezte, hogy az edény temetkezéshez tartozott.⁵⁴

A nyugatmagyarországi kottafejes kerámia kultúrájából, mindeddig nem ismerünk hasonló leletet. Előfordulnak azonban ilyenek, Ausztria területén.⁵⁵ A legérdekesebb példány ezek közül a Draßburg-tabori edénytöredék, amelyen a középső neolitikum kanonizált arcábrázolásán túl egy teljes női figurát jelenít meg. Kihangsúlyozott nemi jellege nem hagy kétséget az edény funkciójával kapcsolatban.⁵⁶ Ennek a területnek a specifikuma, hogy az edényeken ábrázolt arcokhoz, több esetben állati szarvak is kapcsolódnak, amit egyes kutatók maszkábrázolásnak értelmeznek.⁵⁷ A szarvas arcábrázolások Ausztria keleti felében és Nyugat-Szlovákiában tűnnek fel és többnyire bika esetleg ember-bika ábrázolásokként interpretálják azokat.⁵⁸

⁴⁸ KUZMA 1990, obr. 12. 27.

⁴⁹ HANSEN 2007, 298; Taf. 508, 3

⁵⁰ PAVLÚ 1966, fig. 216, 72; HANSEN 2007, 299

⁵¹ PAVLÚ 1966, fig. 216. 71; PROBST 1991, Farb. 29.

⁵² PROBST 1991, Abb. a 250. oldalon.

⁵³ KALICZ–KOÓS 2000, 15–16, 1–2 kép.

⁵⁴ KALICZ–KOÓS 2000, 18. Erre utaló jel, hogy a közvetlen közelében sírás alkalmával vörösre festett emberi koponyatöredékeket gyűjtöttek be.

⁵⁵ LENNEIS 1995, Abb. 17, 12.

⁵⁶ LENNEIS 1995, Ab. 17a.

⁵⁷ KALICZ 1998, 28; KUZMA 1990, 447; PAVLÚ 1997/98, 122.

⁵⁸ PAVÚK 1969, abb. 32; PAVÚK 1981, Abb. 48–49; MAURER 1982, 69. Abb. 6, 4; Abb. 7, 1–2; Abb. 8, 1; LENNEIS 1995, Abb. 17, 14.

⁴¹ GAZDAPUSZTAI 1957, I. t 3; KALICZ 1980, 2, kép.

⁴² GAZDAPUSZTAI 1957, 8; KUTZIÁN 1944, XII. t. 10a–b; KALICZ 1980, 3. kép.

⁴³ GAZDAPUSZTAI 1957, 8, KALICZ 1980, 4. kép.

⁴⁴ Egy további, hasonló edény alsó részének töredéke származik még Szentes–Ilonapartról a korai neolitikus leletei közül (HORVÁTH 1983, Taf. II. 9).

⁴⁵ GAZDAPUSZTAI 1957, 6.

⁴⁶ RACZY–ANDERS 2003, 167.

⁴⁷ ČIZMÁR 1998, 138; KAZDOVA 1998, 128; Abb. 3; HANSEN 2007, Taf. 508, 2)

A zselizi csoport arcós edényeit ma már meglehetősen jól ismerjük. Egy korábbi, szlovákiai leleteket bemutató tanulmányon kívül,⁵⁹ a Budapest környéki edények összefoglalása is rendelkezésünkre áll ma már⁶⁰, amely segítik az új leletek értelmezését. A jelen cikkben bemutatott edény arcának meglehetősen jó párhuzamát ismerjük a III. Királyok útja 293. szám alatti lelőhelyről. A szemek és a száj kiképzése, a plasztikus orr, valamint ezek egymáshoz viszonyított helyzete is nagyfokú hasonlóságot mutat, bár kétségtelenül nem egy műhelyben készültek.⁶¹ Ugyancsak azonos az arcot keretező M-jel kialakítása, valamint az M alatti cikk-cakk vonallal sűrűn fedett felület. Megjegyzésre érdemes még, hogy mindkét edény peremét egy nagyon egyszerű, ún. kerítés minta díszíti. Ez nagy valószínűséggel nem véletlen. Az azonos minták minden bizonnyal azonos tartalmat is hordoztak, bár ezek jelentése ma még nagyrészt nem ismert.⁶²

Az arcábrázolás a zselizi kultúra klasszikus és késői fázisában válik általánossá. Kétség kívül ez tekinthető a jelenség virágkorának. Ide tartozik például a Szécsény-ültetési edény.⁶³ Az arcforma itt is azonosnak mondható, az egyetlen jelentős eltérés az edényformában van, mert ez utóbbi egy bomba alakú edény részeként keletkezett.⁶⁴ Datálása kissé eltér a mi edényünkétől, amennyiben a zselizi kultúra késői szakaszába tartozik már. Példányai a kultúra egész elterjedési területén megtalálhatóak.⁶⁵ A budapesti leleteket M. Virág Zs. gyűjtötte össze és dolgozta fel egy nemrégiben megjelent tanulmányában. Ennek során kitért az összes magyarországi leletre is. A Skála-parkoló lelőhelyen feltárt edény arcábrázolásának legjobb párhuzamát ezek között a Budapest, III. Aranyhegyi úti töredékben találtuk meg,⁶⁶ de továbbiakat is említhetünk ugyanerről a helyről, valamint Budapest, III. Püsködfürdőről is.⁶⁷ Nem érdektelen, hogy azonos arcábrázolás jelenik meg a zselizi kultúra ember alakú edényein is.⁶⁸

Megjegyzendő, hogy az orr a középső neolitikum arcós edényein, minden időben és valamennyi kultúrában, kizárólag plasztikus formában fordul elő. Hasonló a helyzet a fülekkel is.⁶⁹ Ezzel szemben a száj több esetben hiányzik.⁷⁰ Ennek jelentését sem ismerjük még, de nem valószínű, hogy csupán az őskori fazekasok „feledékenységéről” lenne szó.

Edényünk arcának ábrázolása a magyarországi neolitikumon belül az egyszerűbb formák közé tartozik. A vízszintes vonalak, nagy valószínűséggel csukott szemeket mutatnak. A bekarcolt szem, a száj és a plasztikus orr, ebben az együttesben más kultúrákban is megjelenik. Ismert az Alföldi Vonaldiszes kultúra több csoportjában⁷¹ és a szakálhádi kultúrában is.⁷² Az alapvető különbség a kettő között, hogy a vonaldiszes példányokon egy kivétellel, hiányzik az az M-jel, ami a szakálhádi és zselizi példányoknak viszont sajátja, délfelé pedig egészen Bulgáriáig követhető.⁷³ Azt, hogy ennek a „hiánynak” volt-e a korban jelentése, szintén nem tudjuk.

A zselizi kultúra arcós edényei kanonizált formában jelennek meg az elterjedési terület egészén. Az említett M-alakú jel szinte minden esetben jelen van, és kivitelezése is nagy hasonlóságot mutat. Az M-jel jelentését sokan, sokféleképpen magyarázták már. Az ókori Kelet templomainak példáján az ég kapujának (porta coeli) is tartották.⁷⁴ Mások, mint I. Pavlú, az anatóliai szentélyek ismeretében az arcábrázolás egészében egy bikát szülő istennőt vélt felfedezni.⁷⁵ Az M-jelet legtöbbször az azt befogadó edény nőiségének principiumaként értelmezték, magát a jelet a női test leegyszerűsített jelzéseként írták le.⁷⁶ Az M-jel alatt legtöbb esetben feltűnő hullámvonal-minták vezethették M. Gimbutast arra a felfedezésre, hogy ezekben az ábrázolásokban az életet adó vizet lássa.⁷⁷ Ezzel szemben Goldman Gy.

2–4; M. VIRÁG 2013, fig. 12, 16–17.) Mindez arra utal, hogy a két edénytípusnak közel azonos funkciója is kellett legyen.

⁶⁹ Az orrnak az arc jelzésében nagyon jelentőséget tulajdoníthatnak az újkőkori emberek, mert ismert olyan ábrázolás is, ahol (Csanytelek–Újhalastó) az arcot egyedül a plasztikus megformálású orr képviseli (HEGEDÜS 1981. ArchÉrt.; RACZY-ANDERS 2003, Fig. 7. 1.) Az M-jel azonban ott sem hiányzik!

⁷⁰ Gyoma-Ózod: GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 2002, Abb. 4; Csanytelek–Újhalastó egy hengeres edény és egy arcós edény is száj nélkül készült (HEGEDÜS 1981, 3a–b kép; HEGEDÜS 1983–83, Pl. 2; Pl. 3).

⁷¹ Füzesabony–Gubakút, (KALICZ-KOÓS 2000, 14. kép, 6); Tiszafüred–Morotva (KALICZ-KOÓS 2000, 15. kép, 1a–b).

⁷² Szentés–Ilonapart (HORVÁTH 1983, XVII. T. 1; XIX. T. 1–3)

⁷³ Gradechnitza, a korai neolitikum C rétegében (NIKOLOV 1974, 14. ábra)

⁷⁴ POPOVIĆ 1965, 42.

⁷⁵ PAVLÚ 1966, 712.

⁷⁶ KALICZ-MAKKAY 1972, 15; PAVLÚ 1966, 712; PAVUK 1969, 314; LENNEIS 1976, 243–244; KUZMA 1990, 447.

⁷⁷ GIMBUTAS 1989, 19, 21.

⁵⁹ KUZMA 1990.

⁶⁰ VIRÁG 2013

⁶¹ VIRÁG 2013, Fig. 8

⁶² PAVLÚ 1997/98, 123.

⁶³ FÁBIÁN 2005, 11.

⁶⁴ Az lelőhely 5. számú arcós edénye: FÁBIÁN 2005, 7. kép 1a.

⁶⁵ Ide tartozik többek között a Somogy megyei Ráksiban talált töredék (DRAVECZKY 1971, Abb. 1) és a Zalaegerszeg–Gébárti tónál feltárt edény, amelynek a nyakrészét sikerült rekonstruálni (H. Simon 2003, Abb. 2; HORVÁTH-SIMON 2003. a címlap rajza és Abb. 9, 11a–b)

⁶⁶ VIRÁG 2013, Fig. 12. 15.

⁶⁷ Budapest, III. Aranyhegyi út: VIRÁG 2013, Fig. 12, 10, 14; Budapest, III. Püsködfürdő VIRÁG 2013, Fig. 12, 12. Az első leletet Kalicz Nándor is közzölte korábban: KALICZ 1998, Abb. 13, 2.

⁶⁸ Nem csupán az arc megjelenítése, hanem az azt kísérő jelek és díszítésformák is azonosnak tekinthetők (M. VIRÁG 1998, Abb.

egy sokkal profánabb megoldást fogalmazott meg ebben a kérdésben. Ő az arc alsó lezárását, vagyis az áll vonalát látta ebben a jelben.⁷⁸

Tagadhatatlan, hogy az M-alakú jel a neolitikus edényeken a földi világ felett álló hatalmakhoz kapcsolódó valamely fogalom megjelenítése, mindazonáltal azt inkább egy determinativumnak és nem egy konkrét személy vagy egy, akár isteni eredetű tárgy megjelenítésének kell felfognunk. Ez a megoldás sem zárja ki azonban annak lehetőségét, hogy az őskori fazekas egyszerre oldotta meg mindkét problémát és az általa alkalmazott jel felrajzolását és az emberi áll megjelenítését az edényen.⁷⁹

Ugyanez nem mondható el azonban az arcról, illetve az egész edényről. Azok bizonyosan egy isten(nő) vagy más, mitologikus személy ábrázolását jelentik. A kérdés csak, hogy milyen céllal kerültek rá ezekre az edényekre ezek az ábrázolások.⁸⁰

Az edények funkciója a kultusszal áll összefüggésben. Nem árt ez esetben az óvatos fogalmazás, mert nagyon kevés az in situ-lelet, amelyek egyértelmű bizonyosságát adnák ennek a feltételezésnek.⁸¹ Ebből a szempontból nagy jelentőségű viszont a most közölt edény, mert itt nem kérdéses, hogy a sírban elhelyezett edénynek vallási funkciója volt. A kizárólagos kultikus funkció ellen szól azonban még az a tény is, hogy bizonyos töredékeket egy-egy kultúra elterjedési területén kívül is megtalálhatunk.⁸²

Kalicz Nándor az arcok edények elterjedését Európa középső területe irányába az Alföldről kép-

zeli el. Tekintettel arra azonban, hogy az Alföldi Vonaldíszes és az Európai Vonaldíszes Kerámia arcok edényei és azok díszítés rendszere között jelentős különbségek fedezhetők fel,⁸³ miközben a szakálhái és zselizi edények rendkívül sok hasonlóságot mutatnak, így egy, intenzív kapcsolatok által létrehozott közvetlen kulturális hatás inkább csak e két utóbbi között állhatott fenn. A szabályos M-motívummal rendelkező edényeket DNy-Szlovákiáig ismerjük. Ettől nyugatra már csak derivátumai tűnnek fel, megengedve azt a feltételezést, is hogy jelentésük is más lehetett.⁸⁴

A budapesti edény kiemelt jelentőségét az adja, hogy az nem telepobjektumban, hanem egy, feltehetően kultikus céllal megölt emberpár sírjában került elő, amelyre eddig sem a Dunántúlon, sem az Alföldön nem ismerünk példát. Mindez újabb bizonyítéka az edénytípus kultikus, a hétköznapi életből kivont jellegének.

A neolitikus arcok edények „élete”, mint láttuk meglehetősen hosszú volt a Kárpát-medencében. Legkorábbi példányai, már a korai neolitikumban megjelentek, igaz, akkor még csak az Alföldön. A Dunántúli Vonaldíszes Kerámiában a középső neolitikum közepén- végén jelenik meg ez az edénytípus, feltehetően az Alföldön honos Szakálhái Kultúra hatására, ahol nemcsak kiemelt szerepet kaptak, de formájukban is sok hasonlóságot mutattak fel a dunántúli példányokkal.⁸⁵ Virágkoruk is erre a korra tehető. Eltűnésük okai a mai napig ismeretlenek. A legvalószínűbb a két korszak határán fellépő környezeti változások okozta vallási-ideológiai váltás. A keleti országrészben a tiszai,⁸⁶ a nyugatiban a lengyeli kultúrában még felbukkanak, hogy aztán évezredekre, egészen a késő rézkor végéig, eltűnjenek az őskor kultuszéletéből.

Már a kora neolitikus emberalakú edényekkel kapcsolatban is megállapítható volt, hogy az új edénytípus megjelenése az újkőkör által hozott új életforma következménye. A korban, a földművelésre alapuló életmód miatt ismerték és gyakorolták már a termésáldozatot, illetve a termékenység-istennőt képviselő (megjelenítő) edénynek adták a növényi magvakat. Ez a zsengeáldozat legkorábbi megjelenésének tekinthető.⁸⁷ Az edény magassága

⁷⁸ GOLDMAN 1978, 38. Ennek részben ellentmond az a tény, hogy a bánáti Bukovaj-csoport egyik edényén az M, az edény közepén, az arctól távol helyezkedik el (LAZAROVIC 1979, T. 1. 5–6). Megjegyzendő továbbá, hogy a bulgáriai kortárs leletek között olyan megoldás is található, amelyeken az M helyén és másik jel látható. Ez akár egy kifordított, tükrözött M-ként is felfogható. (Gradeschnitz, kalkolitikus B-rétege. NIKOLOV 1974, 47. ábra) Hogy ez tudatos különbségtétel volt-e ebben a korban és, hogy ez a fordított jel egy ellentétes jelentést is hordozott-e, nem világos. De a jelenség megérdemli a figyelmet, talán a kutatás egy későbbi fókán majd erre is választ kaphatunk.

⁷⁹ HORVÁTH 1983, 80.

⁸⁰ Abban, hogy az egyes edények ábrázolása nem öncélú, hanem határozott tartalommal bír, információs értéket hordozott a kor emberek számára, ma már nem kételkedik a kutatás, annak ellenére, hogy az egyes jelek és jelrendszerek jelentéstartalma ma még vitatott a kutatók körében (PAVLÚ 1997–98, 123 skk).

⁸¹ Tiszaug–Vasútállomás (RACZY 1982, 223–224.), Gyoma–Ózied (GOLDMAN–SZÉNÁSZKY 2002, 56–57)

⁸² Például az Eszteri csoport, festett díszű arcok edényeinek arctöredékei (KALICZ–KOÓS 2000, 19). Ez esetben az edények valamely termék szállításában vehettek részt, de az arccal megjelenített emberfeletti személy elláthatta az edényben található anyag, vagy tárgyak 'védelmét'. A legismertebb ilyen lelet a Vincán talált, hatalmas méretű szakálhái arcok edény (VASIĆ 1936, I. Abb. 105), amelynek odaszállítása is rejtély a kor ismert közlekedési viszonyai között.

⁸³ Itt sok apró jellegzetesség mellett elsősorban az AVK arcok edényeinek „sarlós” arcmotívumára gondolunk (KALICZ–KOÓS 2000, 13–15. kép), amely komoly jelentéssel bírhatott, de teljesen hiányzik a kortárs kultúrák ábrázolásai közül.

⁸⁴ PAVLÚ 1997–98, 120; KALICZ–KOÓS 2000, 19.

⁸⁵ KALICZ 1988, 234; PAVUK 1981, 38–40; KUZMA 1990, 429–452; KALICZ–KOÓS 2000, 18; CHEBEN 2002, 161–169; M. VIRÁG 2013, 302.

⁸⁶ KALICZ 1980, 18–19. kép

⁸⁷ GAZDAPUSZTAI 1957, 12.

(14,4 cm) és szájátmérője 7 cm alapján, a kisebb edények kategóriájába tartozik. Mérete alapján biztos, hogy nem tároló, hanem egy ivóedénnyel állunk szemben. A redukciós égetés, ami nagy odafigyelést igényel, arra utal, hogy az edényt nagy műgonddal készítették, tehát annak minősége is fontos szerepet játszhatott készítőjének szemében.

Az edénymelléklet megjelenése egy sírban nem számít meglepetésnek, hiszen a minden korban és minden kultúrában megfigyelhető. Az újdonságot az edény peremére applikált arc jelenti. Arcos edényt ugyanis eddig nem sikerült még sehol sem feltárni újkőkori sírban.

Ezzel kapcsolatban vissza kell térnünk az arcos edények funkciójára. A legáltalánosabb elképzelés az áldozati funkció, amely alatt az áldozati cselekményben való részvételüket, illetve nagyon edények esetében kultikus jellegű tároló és/vagy apotropaikus funkciót érthetünk.⁸⁸ Felmerül, hogy az egyre nagyobb számban előkerülő, emberi arccal ellátott edények léte egy egységes elképzelésvilágot tükröz-e a különböző kultúrákon belül.⁸⁹ Bár vannak ennek ellentmondó, de legalábbis ebben kételkedő nézetek,⁹⁰ véleményem szerint jelentős eltérés nem lehetett közöttük még akkor sem, ha helyi eltérésekkel, egyéni értelmezésekkel számolnunk is kell. Ez a kérdés azonban egyike azoknak, amelyet sosem fogunk tudni megnyugtatóan lezárni, mert ehhez azt a szellemi kultúra olyan fokú megismerésére lenne szükség, amely ma már nem lehetséges.

Az edény és vele együtt a két halott sírja is a feltárási területen belül a neolitikus telepjelenségek déli szélén került elő. Ez megfelel a máshol, más korszakokban is megfigyelhető trendnek, miszerint a kultuszgödöröket a telepek szélső sávjában ásták meg.

A sír különös jelentősége, hogy a kultikus jellege miatt, nem csupán két ember nyugalóhelye, hanem egyben áldozati objektum is. A „különleges sír” megjelölése is ezzel a ténnyel áll összefüggésben. Újkőkori sírból eddig arcosedényt nem ismertünk. Egyetlen bizonytalan eset volt ismert, amikor az előkerülés körülményei utalhettek sírból való származásra is.⁹¹ Hogy sírból vagy áldozati gödörből származik-e edényünk, szintén megválaszolhatjuk.

Tekintettel arra, hogy itt egy különleges temetkezésről van szó, a két objektumtípus, a sír és a kultuszgödör egybeesik. A kultusz során megölt személyek temetkezési helye, egyben a kultikus cselekmény lejátszódásának helye is.

A Skála-parkolóban feltárt arcos edény a közepes méretű edények közé tartozik méretadatait tekintve a kor hasonló edénytípusán belül.⁹² Azt már korábban is feltételezte a kutatás, hogy a különféle méretű edények funkciója is más-más lehetett.⁹³ A legvalószínűbb, hogy az ilyen kis méretű edényekben valamilyen folyadékot, leginkább vizet tartottak.⁹⁴ Ez a víz azonban nyilván alapvetően különbözött felhasználóik szemében a közönséges víztől. Annak hatékonyságát, mágikus erejét pedig az edényre karcolt, egyes esetekben festett jelek voltak hivatottak őrizni.⁹⁵ Az őskor folyamán a kultikus-mágikus tevékenységek körébe tartozott a gyógyítás is. ennek megfelelően nem zárhatjuk ki jelen esetben sem ezt. Egy ilyen edény tartalmazhatott valamilyen gyógyító erejű folyadékot is. Ez jól kapcsolódhat a sírban fekvő emberek halálához és esetleg túlvilági életéhez is. Ennél többet azonban, adatok hiányában erről nem mondhatunk.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A cikkben bemutatott és elemzett 627. számú objektum a budapesti Skála áruház egykori parkolójában végzett leletmentő ásatáson két, a magyarországi középső neolitikumban eltemetett ember maradványait rejtette, egy gondosan égetett és díszített, emberi arccal ellátott edény társaságában. A halottak helyzete, különösen a hasra fektetés ténye és egymáshoz viszonyított helyzetük alapján az objektum nem tekinthető hétköznapi temetkezésnek. A bal oldalán fekvő férfit részben a hason fekvő nő holttestére helyezték, ami kiemeli a szokványos temetkezések közül, és a különleges temetkezések csoportjába utalja őket. Ezt a tényt megerősíti a halottak lábánál elhelyezett edény is.

A mi leletünkhöz hasonlóakat találtunk az EVK körén belül többet is. az ásatók valamennyi esetében feltételezték, hogy azok az újkőkori kultusz valamely megjelenési formája voltak. Mindezt megerősíti, hogy az neolitikus kori objektumcsoport, vagyis a lakott terület szélén feküdt az objektum, ami a kultuszélet általános színhelye a korban.

A halál oka az antropológiai vizsgálat során nem volt megállapítható, de jó okkal feltételezhetjük,

⁸⁸ KUZMA 1990, 450

⁸⁹ PAVLÚ 1997/98, 127.

⁹⁰ KUZMA 1990.

⁹¹ A mezőzombori edényről kapcsolatban Kalicz Nándor feltételezte, hogy mivel a megtalálás közvetlen közelében piros festésű emberi koponyacsontok is előkerültek, az edény maga a sír melléklete lehetett (KALICZ-KOÓS 2000, 17.) A Skála áruház parkolójában általunk feltárt leletegyüttes tovább erősíti ennek a feltételezésnek a valószínűségét.

⁹² PAVLÚ 1997/98, 118

⁹³ KALICZ-KOÓS 2000, 19; PAVLÚ 1997/98, 121.

⁹⁴ Erre utalhatnak a cikk-cakk vonalas térkitöltő elemek, többek között az M-jel belsejében, vagy az alatt (PAVLÚ 1997/98, 121.

⁹⁵ GIMBUTAS 1989.

hogy nem természetes halállal haltak meg az ide temetett emberek. Bár maga a temetkezés eltért a szokásostól, testüket mégsem csak bedobták a sírjukként szolgáló gödörbe, hanem tudatosan helyezték el őket úgy, ahogy az ásatás során megtaláltuk. Ezt bizonyítja, hogy más lelőhelyekről is idézhető hasonló helyzetben fekvő halott, még a hasra fektetett nő esetében is.

Az objektumnak több lelete is volt, de biztosan csak az arcós edényt tudjuk a sírhoz kötni. Ez az arcós edények típusán belül a közepes méretűekhez tartozik. A legnagyobb valószínűséggel folyadékot, talán vizet tartalmazhatott. Ez önmagában nem elegendő még funkciójának meghatározására. Lehet, hogy az edénybe töltött folyadék játszott a fő szerepet, de az sem zárható ki, hogy az edény maga, amennyiben egy italáldozat (libatio) eszköze volt.

A sír keleti fele erősen rongálódott és nem kizárt, hogy ennek során az arcós edény mellett esetleges elhelyezett egyéb mellékletek eltűntek, megsemmisültek. Ez a tény nehezíti az objektum interpretációját. Annyi így is bizonyos, hogy a lelőhelyünk 627. objektuma egyszerre lehetett a kultuszélet színhelye és két ember, feltehetően a feláldozott emberek temetési helye is.

Az edény és vele együtt az elemzett objektum, a rajta talált díszek és motívumok alapján, a magyarországi középső neolitikum végére, a zselizi kultúra korai szakaszára datálható.

A leletegyüttes közzétételével új adatokat szerezhetünk volna szolgáltatni a középső neolitikum kultuszéletéhez. Későbbi, hasonló együttesek előkerülése pedig tovább finomíthatja, pontosíthatja majd az itt vázolt képet.

IRODALOMJEGYZÉK

- BELÉNYESY–HORVÁTH 2007
 BELÉNYESY K. – HORVÁTH, T.: Balatonőszöd – Temetői dűlő. In: Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között. Budapest, 2007. p.
- BESZÉDES–SZILAS 2004
 BESZÉDES, J. – SZILAS, G.: Középső bronzkori település nyomai a Lágymányoson. Aquincumi Füzetek 10. (2004), p. 147–152.
- BESZÉDES–TEREI 2003
 BESZÉDES J. – TEREI, Gy.: A Budapest, XI. ker., Bartók Béla út – Fehérvári út felszíni rendezéséhez kapcsolódó régészeti feltárások és megfigyelések 2002-ben. Aquincumi Füzetek 9. (2003), p. 194–196.
- BESZÉDES 2008
 BESZÉDES, J. – HORVÁTH, L. A.: Óskori és római kori lelőhelyek a Budai Skála bontása során. Aquincumi Füzetek 14. (2008), p. 57–63.
- ČIZMÁR 1998
 ČIZMÁR Otázky 1998
- CHEBEN 2002
 CHEBEN, I: Anthropomorphe und zoomorphe Gefäße aus der Siedlung in Bajč, Südwestslowakei. Preistoria Alpina 37. (2002), p. 161–169.
- CHLOPIN 1986
 CHLOPIN, I. N: Jungbronzezeitliche Gräberfelder Im Sumber-Tal, Südwest-Turkmenistan. München 1986.
- FÁBIÁN 2005
 FÁBIÁN, Sz: Arcos edénytöredékek a zselizi kultúra lelőhelyéről, Szécsény-Ültetésről. Archaeologiai Értesítő 130. (2005), p. 5–20.
- FLINDT–LEIBER 1998
 FLINDT, S. – LEIBER, Chr: Kulthöhlen und Menschenopfer im Harz.
- FRANSA 2000
 FRANSA, I. (Hrsg.): Wohin die Toten gehen. Kult und Religion in der Steinzeit. Sonderausstellung vom 26. Nov. 2000. 29 April 2001. Oldenburg, 2000.
- GAZDAPUSZTAI 1957
 GAZDAPUSZTAI, Gy: A Körös-kultúra lakótelepe Hódmezővásárhely-Gorzsán. Archaeologiai Értesítő 84. (1957), p. 3–13.
- GIMBUTAS 1989
 GIMBUTAS, M: The language of the Goddesses. San Fransisco, 1989.
- GOLDMAN 1978
 GOLDMAN, Gy.: Gesichtsgefäße und andere Menschendarstellungen aus Battyonya. BMMK 5. (1978), p. 13–60.
- GOLDMAN–SZÉNÁSZKY 2002
 GOLDMAN, Gy. – SZÉNÁSZKY, J.: Ein Gesichtsgefäß der Szakálhát-Kultur. Budapest Régiségei 36. (2002), p. 55–61.
- HANSEN 2007
 HANSEN, S.: Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa, von Zabern, Mainz 2007 (Archäologie in Eurasien, 20).
- HÄUSLER 2000
 HÄUSLER, A.: Kulturbeziehungen Südosteuropas im Neolithikum. Germania 78. (2000), p. 319–354.
- HEGEDÜS 1981
 HEGEDÜS, K.: Újkőkori lakótelep Csanytelek határából (Excavation of the neolithic Settlement of Csanytelek–Újhalastó). Archaeologiai Értesítő 108. (1981), p. 3–12.
- HEGEDÜS 1985
 HEGEDÜS, K.: The Settlement of the neolithic Szakálhát-Group at Csanytelek–Újhalastó. MFMÉ 1982–83. [1985], p. 7–54.
- HILLEBRAND 1929
 HILLEBRAND, J.: A pusztavánházi koraréz kori temető (Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztavánháza). ArchHung 4. (1929), p.
- HORVÁTH 1983
 HORVÁTH, L. A.: Die neolithische Siedlung von Szentes-Ilonapart. DissArch Ser. II. No. 12. Budapest, 1983.
- HORVÁTH–SIMON 2003
 HORVÁTH L. A. – H. SIMON K.: Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien. Siedlungsgeschichte und Forschungsstand. Inventaria Praehistorica Hungariae 9. (2003), p. 253.
- KAHLKE 1954
 KAHLKE, H. D: Bestattungssitten des Donauländischen Kulturkreises. Teil 1. Linienbandkeramik. 1954.
- KALICZ 1980
 KALICZ, N: Agyag istenek. Budapest, 1980.
- KALICZ 1998
 KALICZ, N: Figürliche Darstellung und bemalte Keramik aus dem Neolithikum Westungarns. Budapest, 1998. (Archaeolingua Series Minor, 10.)

- KALICZ-KOÓS 2000 KALICZ, N. – KOÓS, S. J.: Újkőkori arcós edények a Kárpát-medence északkeleti részéből. *HOMÉ* 39. (2000), p. 15–44.
- KALICZ-MAKKAY 1972 KALICZ, N. – MAKKAY, J.: Südliche Einflüsse im frühen und mittleren Neolithikum Transdanubiens. In: *Aktuelle Fragen der Bandkeramik. Akten der Pannonien-Konferenzen I. Székesfehérvár, 1972.*, p. 93–106.
- KÁROLYI-WELLMANN 1936 KÁROLYI Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Átdolg: Wellmann Imre Budapest, 1936.
- KAZDOVÁ 1998 KAZDOVÁ, E.: Das Depot der Linearbandkeramik mit dem anthropomorphen Gefäß Těšeticě-Kyjovice, Bez. Znojmo. *Otázky*, 1998. p. 128–132.
- KUTZIÁN 1944 KUTZIÁN, I.: A Körös kultúra. *DissPann. Ser. II. No. 23.* Budapest, 1944.
- KUZMA 1990 KUZMA I.: Plastika Želiezovskej skupiny z Mužle-Čenkova – Plastik der Želiezovce-Gruppe aus MužlaČenkov. *Slovenska Archeologia* 38. (1990), p. 429–452.
- LÁSZLÓ 1972 LÁSZLÓ, A.: Vases neolithiques á face humaine découvertes en Roumanie. In: *Aktuelle Fragen der Bandkeramik. Akten der Pannonien-Konferenzen I. Székesfehérvár, 1972.*, p. 211–234.
- LAZAROVICI 1979 LAZAROVICI, Gh.: Neolithic Banatului (Das Neolithikum im Banat). Cluj-Napoca, 1979.
- LENNEIS 2007 LENNEIS, E.: Mesolithic Heritage in early Neolithic burial rituals and personal adornments. *Documenta Praehistorica* 34. 01. (2007); 508. 4–15.
- MAURER 1982 MAURER, H.: 1982: Neolithische Kultobjekte aus dem Niederösterreichischen Mannhartsbereich. *Hückeswagen. (Mannus-Bibliothek, 19)*
- MEYER-ORLAC 1982 MEYER-ORLAC, R.: Mensch und Tod. Archäologischer Befund – Grenzen der Interpretationen. *Hohlenschätzlam*, 1982.
- NAGY 1962 NAGY, L.: Buda régészeti emlékei. In: *Magyarország Műemléki Topográfiája 6. (szerk.) Pogány Fr. Budapest műemlékei 2. Budapest, 1962,* p. 13–116.
- NIESZERY 1995 NIESZERY, N.: Linearbandkeramische Gräberfeldern in Bayern. *Espelkamp*, 1995. (Internationale Archäologie, 16.)
- NIKOLOV 1974 NIKOLOV, B.: Gradičnitza. Sofia, 1974.
- ORSCHIEDT 1998 ORSCHIEDT, J.: Bandkeramische Siedlungsbestattungen in Südwest-Deutschland. *Rahden/Westphalen*, 1998. (Internationale Archäologie, 43.)
- OROSS-MARTON 2012 OROSS, Kr. – MARTON T.: Neolithic Burials of the Linearbandkeramik Settlement at Balatonszárszó and their European Context. *Acta Arch Hung* 63, 2012, 257–299.
- PAVLŮ 1966 PAVLŮ, J.: Early „Myths” relating to the Neolithic Society. *ArchRozh* 18. (1966), p. 700–717.
- PAVLŮ 1997-1998 PAVLŮ, J.: Kultureller Kontext der neolithischen Gesichtsgefäße im Donaubecken. *Saarbrücker Studien und Materialien zur Altertumskunde 6-7. (1997-1998 [1998])*, p. 111–131.
- PESCHEL 1992 PESCHEL, CHR.: Regel und Ausnahme. Linearkeramische Bestattungen in Deutschland und in den angrenzenden Gebieten, unter besonderer Rücksicht der Sonderbestattungen. 1992. (Internationale Archäologie, 9.)
- PAULI 1978 PAULI, L.: Ungewöhnliche Grabfunde aus vor- und frühgeschichtlicher Zeit. *Archäologische Analyse und anthropologischer Befund. Homo* 29. (1978), p. 42–53.
- PAVÚK 1969 PAVÚK, J.: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slovenska Archeologia* 17. (1969), p. 269–367.
- POPOVIĆ 1965 POPOVIĆ, VI.: Une civilisation egeo-orientale sur le Danube. *Revue Archeologique* 1965. II., p. 1–65.

- PRIMAS 1977 PRIMAS, M.: Untersuchungen zu den Bestattungssitten der ausgehenden Kupfer- und frühen Bronzezeit. BRGK 58. (1977), p. 1-160.
- PROBST 1991 PROBST, L.: Deutschland in der Steinzeit. 1991.
- RACZKY 1982 RACZKY, P.: Előzetes jelentés a Tisza III vízlépcsőhöz kapcsolódó régészeti munkálatokról Szolnok megyében. Archaeologiai Értesítő 109. (1982), p. 223-230.
- RACZKY-ANDERS 2003 RACZKY, P. – ANDERS, A.: The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and characteristics of human representation. In: Morgenrot der Kulturen – Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel- und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Jerem, E.–Raczky, P. (Hrsg). Budapest, 2003., p. 155-182.
- SCHWIDETZKY 1965 SCHWIDETZKY, I: Sonderbestattungen und ihre paläodemographische Bedeutung. Homo 16. (1965), p. 230-247.
- TOMPA 1942 Tompa, F.: Budapest az ókorban. Budapest 1942.
- VASIĆ 1936 VASIĆ, M. M. 1936, Preistoriska Vinča IV. Keramika. Beograd 1936.
- M. VIRÁG 2013 VIRÁG, Zs. M: On the Anthropomorphic Representations of TLPC in Connection with Some Recent Finds from Budapest (Figurines and Vessels with Facial Representations). In: Moments in Time. Papers. Presented to Pál Raczky on His 60th Birthday. Ed. by A. Anders, G. Kulcsár with G. Kalla, V. Kiss, G. V. Szabó. Budapest, 2013., p. 289-310.
- WAHL 1994 WAHL, J: Zur Ansprache und Definition von Sonderbestattungen. In: M. Kokabi, J. Wahl (Hrsg). Beiträge zur Archäologie. Stuttgart, 1994., p. 84-106.
- WUNN 2001 WUNN, I: Götter, Mütter, Ahnenkult: Religionsentwicklung in der Jungsteinzeit. Rahden/Westphalen, 2001.

NEOLITHISCHES DOPPELGRAB AUF DEM TERRITORIUM DES EHMALIGEN SKÁLA-WARENHAUSES IN BUDA

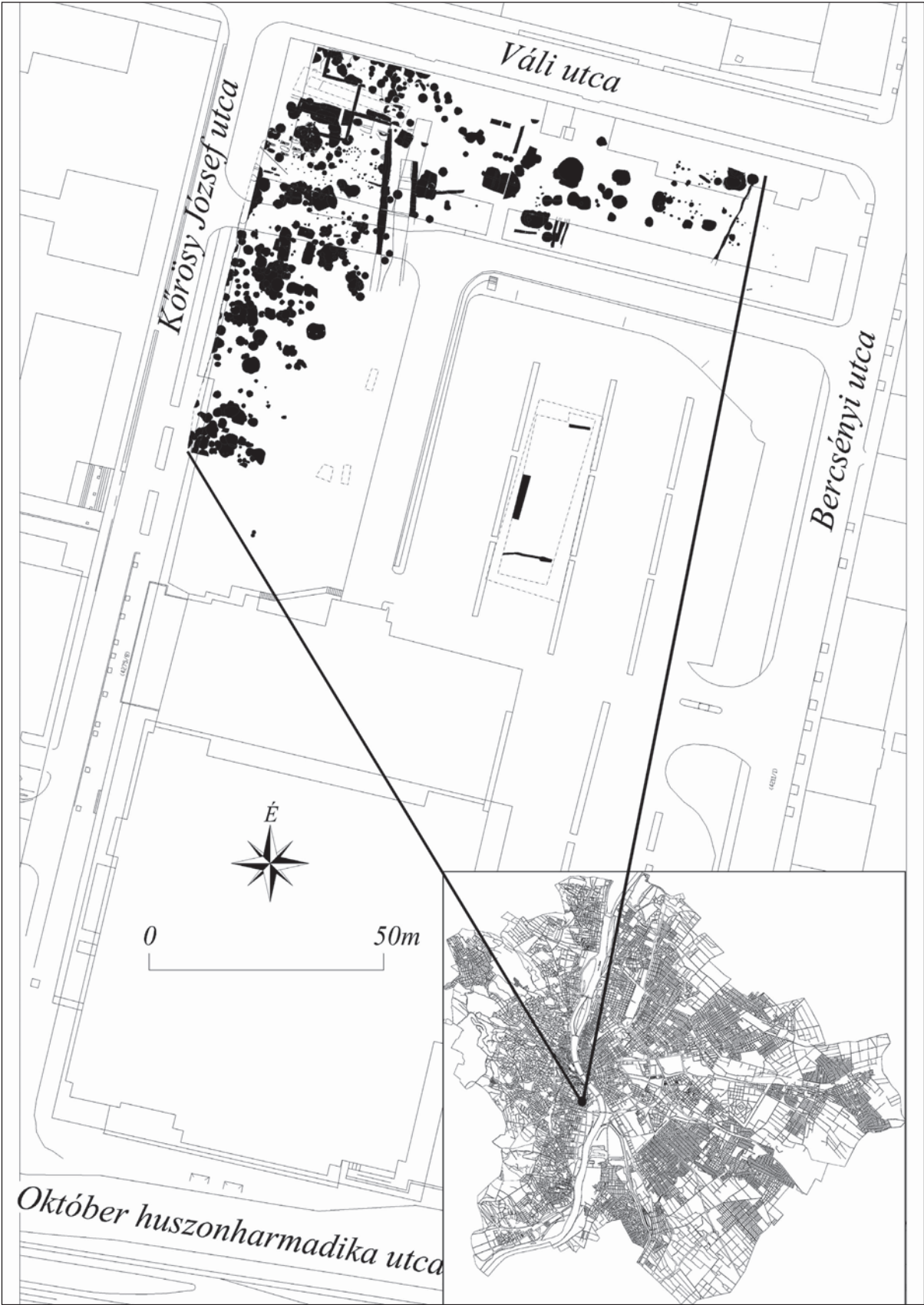
Vom Juni bis November 2007 wurde eine Rettungsgrabung auf dem Platz des ehemaligen Warenhauses Skála in Budapest vor den Errichtungsmaßnahmen eines neuen Einkaufszentrums durchgeführt. Es wurde eine mehr als 4000 m²-Fläche hier ausgegraben. Während der Grabungsarbeiten fanden wir die Funde und Befunde von mehreren prähistorischen Kulturen und anderen Perioden (Linienbandkeramik, Boleráz-Stufe, Badener Kultur, Urnenfelderkultur, HA-A1-Periode, römische Kaiserzeit und Neuzeit).

Eines der wichtigsten Objekte unserer Grabung war ein Doppelgrab der Jungsteinzeit – mittleren Periode der Linienbandkeramik. In unserem Artikel werden wir uns damit beschäftigen.

Im Objekt 627. lagen zwei Skelette. Das Skelett eines Mannes im Alter von 30 bis 39 Jahren, und das einer Frau ähnlichen Alters. Der Mann lag in einer linkseitigen Hockerposition, die Frau dagegen auf dem Bauch. Sie lag unmittelbar neben dem Mann, der sie mit seiner rechten Arm

umarmte. Die Beine des Mannes lagen auf den Beinknochen der Frau.

An den Füßen der Toten wurde ein, als einzige Beigabe des Grabes ein Gefäß gefunden. Der Gefäßkörper wurde reich verziert. Die Doppelrollen und die eingestochenen, kurzen Einstiche datieren das Gefäß in die frühe Zseliz-periode der Linienbandkeramik. Unter den Ziermotiven ist das M-Zeichen unter dem Gesicht das wichtigste. Das konnte den Kinn des Menschen oder den Körper selbst darstellen. Die Gefäßgefäße waren Gegenstände des kultischen Praktikums im Neolithikum. Sie oder ihrer Bruchstücke kommen in vielen Fällen in Kultobjekten oder in den heiligen Ecken der Häuser vor, ihr kultischer Zweck ist unzweifelbar. Das Auftreten eines solchen Gefäßes in einer solchen Sonderbestattung wie die unsere, bestätigt die Annahme, daß dieses Grab kultischen Zwecken diente. Das Objekt 627 konnte demgemäß, der Ort einer Kultzeremonie und auch die Ruhestätte der damit in Verbindung opfernden Menschen gewesen sein.

1. kép. A lelőhely elhelyezkedése Budapesten

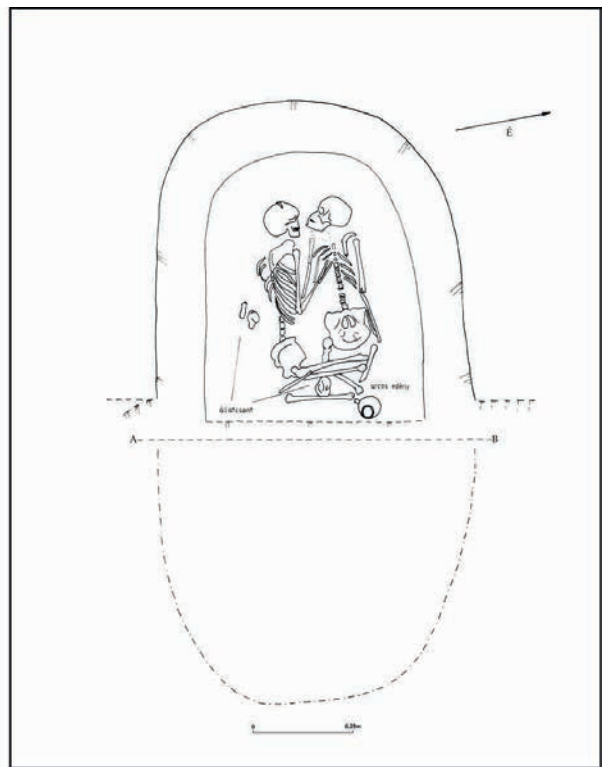

2. kép. Légi felvétel a lelőhelyről

3. kép. 1. A 627. objektum fotója

3. kép. 2. A 627. objektum rajza

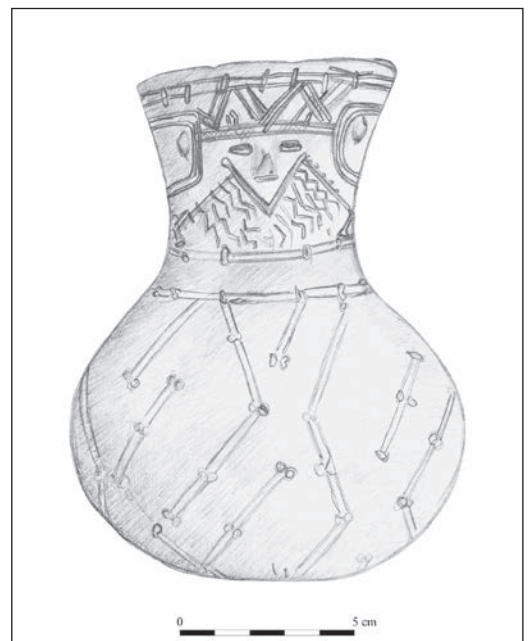
4. kép. 1: A 627-es objektum részletfotója

4. kép. 2: A 627-es objektum részletfotója

5. kép. 1–3. A 627. objektum arcós edénye

6. kép. A 627. objektum arcós edénye

K. ZOFFMANN ZSUZSANNA

A ZSELIZ KULTÚRA EMBERTANI LELETEI BUDAPEST, XI. KERÜLET, SKÁLA ÁRUHÁZ LELŐHELYRŐL

BEVEZETÉS

A lelőhelyen (melynek eredeti elnevezése: „Budapest, XI. kerület, Október 23. utca – Körösi J. utca – Váli utca – Bercsényi utca által határolt terület”) a 2007-ben feltárt 627-es jelzésű objektumban két felnőtt egyén csontváza került elő. A kettős temetkezés a Dunántúli Vonaldíszes kerámia kései fázisát alkotó Zseliz kultúrába volt keltezhető.¹ A csontmaradványok embertani vizsgálata az alábbi módszerek szerint történt:

- nem-meghatározás: ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963,
- halálozási életkor meghatározása: NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960,
- metrikus és morfológiai adatfelvétel: MARTIN-SALLER 1957,
- a metrikus adatok kategóriai besorolása: ALEKSEJEV-DEBEC 1964;
- a testmagasság meghatározása: SJØVOLD 1990.

A csontmaradványok közül a „hason fekvő” Északi váz a talaj dekompozíciós hatásának következtében igen rossz megtartású, míg az eredetileg jó megtartású Déli váz igen hiányos, s a hosszúcsontokon megfigyelhető recens sérülések arról tanúskodnak, hogy azok, a csontok sírból való felvételekor keletkezettek. Az embertani vizsgálat így, mindkét váz esetében, csak meghatározott korlátok között volt elvégezhető.

A feldolgozás elvégzésének lehetővé tételéért Horváth László András, Horváth M. Attila és Szilágyi Farkas Márton régészeknek tartozom köszönettel.

A LELETEK LEÍRÁSA

627 / ÉSZAKI VÁZ – 30–39 ÉVES NŐ

Az agykoponya enyhén vetemedett és az arckoponyához hasonlóan töredékes, hiányos, a mandibula viszont ép. A vázcsontokból csak egyetlen borda, a

baloldali scapula, mindkét clavicula és humerus, a két medencelapát, femur, a két tibia, valamint a jobb oldali fibula őrződött meg, de valamennyi vázcsont igen töredékes és hiányos. A sternum és a sacrum hiányzik, s a gerincoszlopból egyetlen csigolya sem állt a vizsgálat rendelkezésére.

A lelet leírása

A pentagonoid, illetve ék alakú agykoponya hosszú, középszéles, közép magas, hyperdolichochamae-metriokran, a homlok keskeny, a tarkó curvoccipitális profilú. Az arc lefelé keskenyedő, eredetileg leptomorph lehetett, a mandibula középszéles orrgyök sekély, a csontos orr nem őrződött meg, a fossa canina sekély. – Az eltemetett nő testmagasságát nem lehetett meghatározni.

Fogazat

A 25 megőrződött fog közül a baloldali felső PM2 fog disztális oldalán közepes méretű nyaki caries látható, a szomszédos M1 fog hiányzik. Összesen 30 alveolust lehetett megfigyelni, tályog a jobboldali PM2 és M1 fogak gyökereinél alakult ki. A két érintett fog már a halál beállta előtt elveszett. – A fogak abrázioja 2 fokozatú.

Kóros elváltozások

Az agykoponyán, a jobboldali processus mastoideus élesen körülhatárolva gömb alakúvá duzzadt, külsérelmi nyom nincs. A baloldali azonos nyúlvány nem őrződött meg. – A femur megmaradt töredékén, a linea aspera felső részén, enthesopathiás elváltozás látható, amely a láb fokozott igénybevétele során alakult ki.

627 / DÉLI VÁZ – 34–39 ÉVES FÉRFI

A vetemedett, töredékes, hiányos koponyával együtt megőrződött vázcsontok igen töredékesek. A mellkas csontjai közül csupán néhány bordatöredék, valamint egyetlen nyakcsigolya, 2 hátcsigolya és 3 ágyéksigolya került megmentésre.

¹ Horváth L. A. és Horváth M. A. szóbeli közlése; BESZÉDES-HORVÁTH 2008; OROSS-MARTON 2012

A lelet leírása

Az ovoid, illetve ház körvonalú, erősen vetemedett agykoponya hosszú, feltehetően keskeny, hyperdolichokran lehetett, a középszéles homlok eurymetop, a tarkó pedig curvoccipitális profilú. A keskeny arc arányai a fragmentáltság miatt nem rekonstruálhatóak, a mandibula középszéles. Az orrgyök mély, a keskeny csontos orr konkávan indul, vége azonban hiányzik. Az orbita és a nazális index nem határozható meg. – A gracilis testalkatú férfi testmagassága a kisközepes kategóriába tartozott.

Fogazat

A 27 megmaradt fogon caries nincs, a 32 vizsgálható alveolus szerint tályog nem alakult ki, és halál beállta előtt egyetlen fog sem hullott ki. – A fogak abráziója 3 fokozatú.

Kóros elváltozások

Az V, ágyékcsigolyán és a sacrumon minimális csontfelrakódás látható. – A két humeruson a deltaizom tapadási helyének felső részén és a két femuron a linea aspera felső részén erős enthesopathia alakult ki, a fokozott igénybevétel miatt a linea aspera csaknem tarajszerűvé vált.

A VIZSGÁLATI EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

Az igen hiányos, töredékes és vetemedett csontmaradványok embertani vizsgálata alapján csak két fontos tényt lehetett megállapítani:

1. A kettős sírba történt temetkezés, valamint a fiatal férfi és női halottnak a sírgödörön belüli szokatlan fektetése valamilyen különleges temetkezési rítusra enged következtetni, a csontokon azonban egyik váz esetében sem fordultak elő erőszakos halálra utaló nyomok. Az ilyen irányú megfigyeléseket azonban a csontok igen rossz megtartási állapota erősen korlátozta. Egyébként erőszakos halál úgy is bekövetkezhett, hogy a csontokon erre utaló nyomok maradtak volna.
1. A közös sírgödörben eltemetett, azonos korú férfi és nő egyformán az alacsony termetű gracilis mediterrán típusba tartozott. Ez a típus Kárpát-medencében a neolitikum legkorábbi szakaszaitól kezdve az egész őskor végéig jelen van, s csupán előfordulási aránya változik a különböző kultúrák populációinak körében.

Az ÉNY-Kárpát-medencében elterjedt Dunántúli Vonaldíszes kerámia, melynek kései fázisát a Zseliz kultúra alkotja, embertanilag még kevésbé ismert. Temetkezései szóróványosan már több helyről előkerültek, de közlésre nagyobb embertani sorozat csak

Nitra–Przemíslova ul.–H.Krškany és Balatonszárász–Kis-erdei dűlő lelőhelyekről került közlésre.² A Kottafejes kerámia Nitra lelőhelyen temetkező csoportjának körében Jelinek szerint egyaránt megtalálható a robusztus és a gracilis dolichomorph típusvariáns is,³ ami szerinte nem idegen népeseknek a területre történő bevándorlásával, hanem a feltehetően a preneolitikus eredetre visszavezethető robusztus variánsnak helyi gracilizálódásával van kapcsolatban. A Kottafejes kerámia fázisába keltezhető nitrai temetővel ellentétben, a balatonszászói temetőbe a DVK populáció a kultúra több fázisán keresztül temetkezett,⁴ de tipológiai összképükre ugyancsak a heterogenitás a jellemző: a domináns robusztus dolichomorphok mellett itt is előfordul a Budapest-Skála áruházi lelőhelyről is ismert gracilisabb dolichomorph változat.⁵ Harmadik, esetleg brachymorph komponens meglétét a DVK népességet reprezentáló vizsgálati anyagban egyelőre nem lehetett kimutatni.⁶

A DVK populáció taxonómiai heterogenitásának eredetével kapcsolatban az alábbiak állapíthatók meg:

- a populáción belül domináns, robusztus típusvariáns a helyi preneolitikus népesség leszármazottja,
- a gracilis típus megjelenése e helyi robusztus változat fokozatos gracilizációjához köthető,⁷ vagy
- a heterogenitás a helyi postmezolitikus népcsoportok és a déli eredetű, kora-neolitikus Starčevo kultúra hordozóinak keveredésére vezethető vissza.

Az a tény, hogy egy korábban elvégzett biostatistikai analízis alapján (Penrose-féle distancia analízis⁸) semmiféle szignifikáns kapcsolat nem volt kimutatható a kora-neolitikus Starčevo és a középső neolitikus DVK populációkat képviselő kraniológiai sorozatok között (1. ábra), arra a feltevésre enged következtetni, hogy, ha volt is biológiai keveredés a két népesség között, az semmiféleképpen sem lehetett jelentős mértékű. Az analízis eredményei szerint ugyanakkor, a DVK és Kárpát-medence más középső-és késő-neolitikus népcsoportjai közti szignifikáns kapcsolatok arra utalnak, hogy a térségen belül e későbbi korokban élt népcsoportok biológiai eredetét a DVK népesség körében kell keresnünk.⁹

² JELINEK 1973, ZOFFMANN 1912.

³ JELINEK 1973.

⁴ OROSS-MARTON 1912.

⁵ ZOFFMANN 1912.

⁶ JELINEK 1973, ZOFFMANN 1912.

⁷ JELINEK 1973.

⁸ ZOFFMANN 2012.

⁹ ZOFFMANN 2001, 2012.

IRODALOMJEGYZÉK

- ALEKSEJEV-DEBEC 1964
 BESZÉDES-HORVÁTH 2008
 ÉRY-KRALOVÁNSZKY-NEMESKÉRI 1963
 JELINEK 1973
 MARTIN-SALLER 1957
 NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960
 OROSS-MARTON 2012
 SJØVOLD 1990
 ZOFFMANN 2001
 ZOFFMANN 2012
- ALEKSEJEV, V. P. – DEBEC, G. F.: *Kraniometrija*. Nauka. Moskva, 1964.
 BESZÉDES, J. – HORVÁTH, L. A.: Őskori és római kori lelőhelyek a Budai Skála bontása során – Prehistoric and Roman period sites uncovered during the demolition of the Budai Skála department store. *Aquincumi Füzetek* 14. (2008), p. 141-157.
 ÉRY K. K. – KRALOVÁNSZKY A. – NEMESKÉRI J.: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropológiai Közlemények* 7. (1963), p. 41-90.
 JELINEK, J.: Die neolithische und bronzezeitliche Besiedlung der heutigen Tschechoslowakei. *Fundamenta B/3, VIIIa*, 1. (1973), p. 186-199.
 MARTIN, R. – SALLER, K.: *Lehrbuch der Antropologie* 1-2. Stuttgart., 1957.
 NEMESKÉRI J. – HARSÁNYI L. – ACSÁDI Gy.: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger* 24. (1960), p. 70-95.
 OROSS, K. – MARTON, T.: Neolithic burials of the Linearbandkeramik settlement at Balatonszárszó-Kis-erdei dűlő and their European cultural context. *ActaArchHung* 63. (2012), p. 257-300.
 SJØVOLD, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5. (1990), p. 431-447.
 ZOFFMANN, Zs. K.: Anthropological structure of the Prehistoric populations living in the Carpathian Basin in the Neolithic, Copper, Bronze and Iron Ages. *ActaArchHung* 52. (2001), p. 49-62.
 ZOFFMANN, Zs. K.: Anthropological analysis of the burials from the LBK settlement at Balatonszárszó-Kis-erdei dűlő. *ActaArchHung* 63. (2012), p. 301-316.

ANTHROPOLOGISCHE FUNDE DER ZSELIZ-KULTUR VON DER FUNDSTÄTTE BUDAPEST-SKÁLA WARENHAUS

Im freigelegten Doppelgrab wurden ein erwachsener Mann und eine erwachsene Frau begraben ohne Verweisung auf ihren gewaltsamen Tod. Beide Skelette im schwachen Erhaltungszustand verkörpern den grazilen Dolichomorphen-Typ.

Die Bevölkerung der Zseliz-Kultur, die die späte Phase der Linearbandkeramik bildet, kennt man neben mehreren sporadischen Grabstätten auch von den anthropologischen Serien aus zwei größeren Friedhofsfragmenten.

Typologisch heterogen ist die Serie aus Nitra-Przemislova ul.-H.Krškany, die die Bevölkerung der Notenkopf-Keramik repräsentiert, ebenso die anthropologische Serie der Fundstätte in Balatonszárszó-Kis erdei dűlő, die jede Phase der Linearbandkeramik darstellt: neben dem dominanten

robusten dolichomorphen ist auch ein graziler dolichomorph Komponent vertreten.

Die Heterogenität lässt sich entweder mit der Mischung mit der früh-neolithischen Starčevo-Population oder mit der sukzessiver Grazialisierung der robusten dolichomorph autochthon Bevölkerung von früh-neolithischer Herkunft erklären.

Da die Penrose-Distanz-Analyse keinen signifikanten Zusammenhang zwischen den Schädelserien aus Starčevo und aus der Linearbandkeramik nachweisen lässt, ist es eher wahrscheinlich, dass die Heterogenität auf die Grazialisierung der örtlichen Bevölkerung zurückzuführen ist.

Die Ergebnisse dieser Analyse flüstern gleichzeitig das Weiterleben der Autochthonen im Spätneolithikum ein.

MARTIN-SALLER 1957	627 – DÉLI VÁZ FÉRFI	627 – ÉSZAKI VÁZ NŐ
1.	-	186
5.	-	-
7.	-	-
8.	-	137
9.	96	90
10.	-	111
11.	-	103
12.	96	98
13.	-	-
16.	-	-
17.	-	-
20.	-	111
23.	-	518
24.	-	302
25.	-	372
26.	132	124
27.	139	130
28.	-	118
29.	-	108
30.	-	116
31.	-	102
43.	100	95

1. táblázat – A koponyák főbb méretei

MARTIN-SALLER 1957	627 – DÉLI VÁZ FÉRFI	627 – ÉSZAKI VÁZ NŐ
65.	108	114
66.	100	92
69.	27	29,5
70	60	54
71a	29	27,5

2. táblázat – A mandibulák főbb méretei

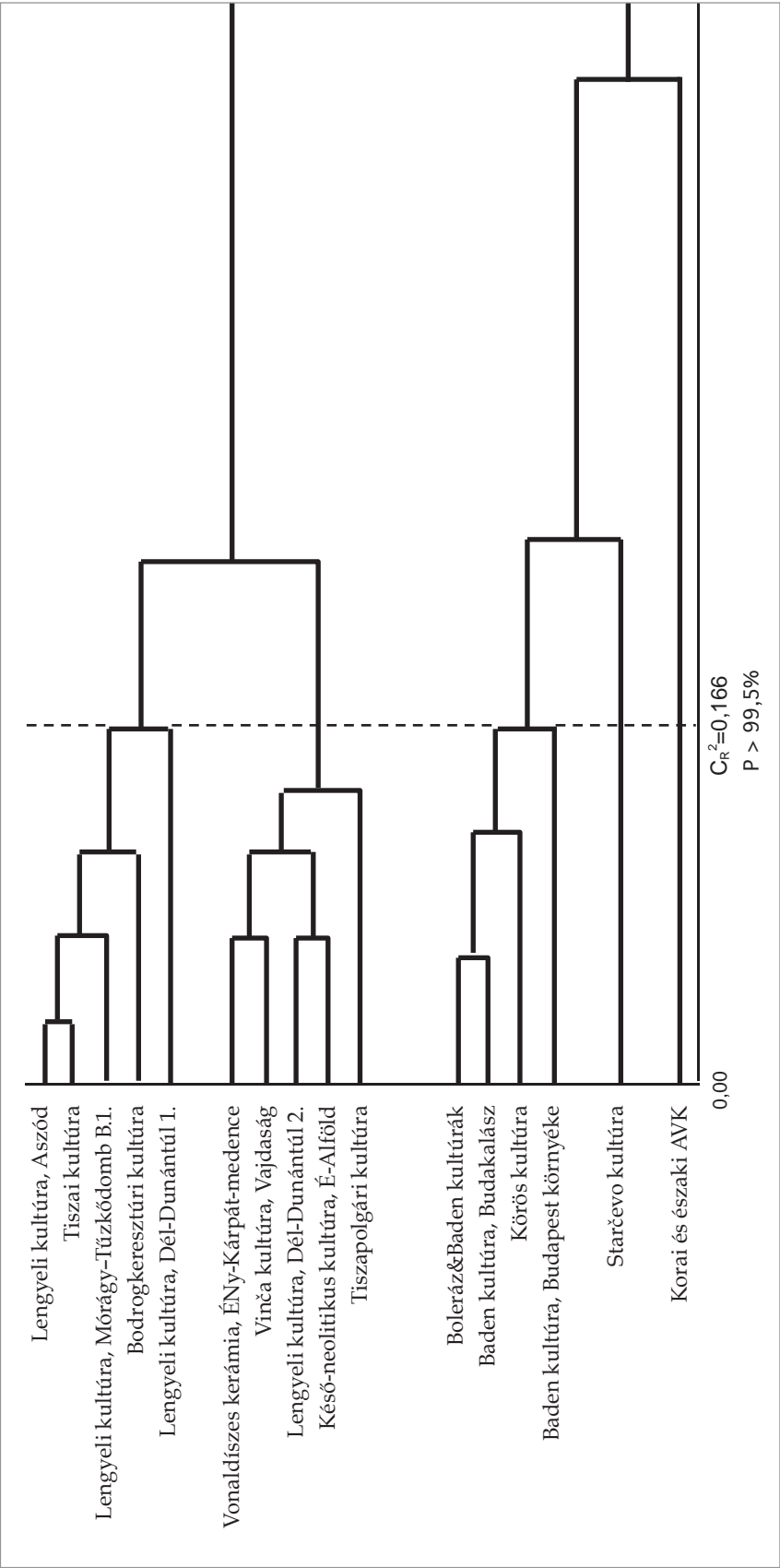
MARTIN-SALLER 1957	627 – DÉLI VÁZ FÉRFI	627 – ÉSZAKI VÁZ NŐ
8/1	-	73,66
17/1	-	-
17/18	-	-
20/1	-	59,68
20/8	-	81,02
9/8	-	65,69
47/45	-	-
48/45	-	-
52/51	-	-
54/55	-	-

3. táblázat – Főbb koponyaindexek

MARTIN-SALLER 1957	627 – DÉLI VÁZ FÉRFI		627 – ÉSZAKI VÁZ NŐ	
	d.	s.	d.	s.
CLAVICULA				
1.	-	-	-	-
6.	38	38	35	34
HUMERUS				
1.	300	-	-	-
2.	-	-	-	-
4.	62	-	-	-
5.	21	19	17	18
6.	17	17	16	17
7a	43	59	56	57
10.	-	-	-	-
RADIUS				
1.	-	-	-	-
4.	15	15	14	14
5.	11	11	10	10
ULNA				
1.	-	253	-	-
11.	15	16	14	15
12.	13	15	12	13
FEMUR				
1.	429	428	-	-
2.	428	426	-	-
6.	28	29	-	-
7.	28	28	-	-
9.	33	34	34	-
10.	27	27	24	-
19.	45	46	-	-
TIBIA				
1.	343	343	-	-
1b	-	-	-	-
8a	34	33	-	30
9a	24	25	-	22
FIBULA				
1.	-	-	-	-
TESTMAGASSÁG				
S.	1610		-	

4. táblázat – Főbb vázcsontméretek és testmagassági adatok (S=SJØVOLD)

1. ábra – Kárpát-medence neolitikus és rézkori népességeit reprezentáló koponyasorozatok egymás közötti Penrose-féle kapcsolatai

M. VIRÁG ZSUZSANNA

KÖZÉPSŐ RÉZKORI TELEPÜLÉS RÉSZLETE BUDAPESTEN,
A NÁNÁSI ÚTON

A középső rézkor településeinek kutatása az utóbbi években a főváros körzetében is új lendületet vett. A nagyfelületű kutatásoknak köszönhetően, erről az időszakról ma már nem csak kisebb ásatások és szórványos leletek alapján tájékozódhatunk, hanem a topográfiai és tipológiai jellegű értékelések mellett lehetőség nyílik a települések alaposabb megismerésére is.

Az újabb budapesti feltárások közül különösen fontos eredményeket hozott a III. kerületben, a Nánási út 73–75. (korábban 69.) szám alatti telken, lakópark építéséhez kapcsolódóan, 2007–2008-ban végezett megelőző feltárás (1. kép 1–4). A mélygarázsok, illetve az átjárók területén, meglehetősen szabdalt területen (1. kép 3) közel ötezer m² régészeti kutatása történt meg, amely több mint 600 települési jelenséget hozott felszínre, főként a középső neolitikum, kisebb részben a középső rézkor időszakából.¹ (1. kép 4.)

Tanulmányunkban ez utóbbi időszakhoz köthető települési jelenségek és leletek bemutatásával kívánjuk bővíteni a főváros térségének középső rézkoráról korábban kialakított képet.

A feltárás során végzett rétegtani megfigyelések szerint, a kutatott telek területén a Duna menti hosszanti magas partot, egy időközben feltöltődött, észak-déli irányú természetes mélyedés, vélhetően időszakos vízfolyás szelte át az őskor folyamán.² (1. kép 4) Az észak felé szélesedő, délen kb. 25 méter széles mélyedés keleti, Duna felőli alacsonyabb partja, a települési jelenségeket elfedő iszapos réteg alapján egykor áradá-

sos térség volt,³ amely csak szárazabb periódusokban, lehetett alkalmas rövidebb ideig tartó megtelepedésre. Míg a középső neolitikumnak itt csak csekély mértékű nyomait találtuk, addig a magasabb nyugati parton,⁴ e korszak lényegesen sűrűbb régészeti jelenségei utaltak a biztonságosabb megtelepedés lehetőségére. A középső rézkori területhasználat idején azonban, a települési jelenségek, a korszakra jellemző módon, egyformán kis intenzitással jelentkeztek mindkét parton, így ebben az időszakban a középső neolitikumnál szárazabb, áradásokkal kevésbé fenyegető klímaviszonyokat valószínűsíthetünk.

I. TELEPÜLÉSI JELENSÉGEK

I. 1. GÖDÖROBJEKTUMOK

A lelőhelyen összesen nyolc gödörobjektum tartozott a középső rézkori településhez. Közülük öt, méhkas alakú verem (25, 60, 101, 103, 265. objektumok: 2, 4, 8, 9. és 14. kép), kettő pedig, kisebb, szabálytalan formájú gödör (46, 637. objektumok: 3. és 15. kép) volt. Ezeken túl, ide kapcsolódott még, egy jelentős kiterjedésű, egyenetlen aljú alaktalan anyagnyerő gödör is (149/366. objektum: 10. kép).

I.1.A. A GÖDRÖK LEÍRÁSA⁵

25. objektum

Kerek, felfelé kissé tölcséresen szélesedő hengeres nyakú, enyhén ívelt aljú méhkas alakú tároló gödör (2. kép 1a–b, 2, 4).

¹ M. VIRÁG 2009. Mindezek mellett egy árok, egyetlen kerámia-töredék alapján a római korra keltezhető.

² A telek területén a modern humuszréteg alatt az egykori felszíni alakulatokat különböző vastagságú, vélhetően természetes módon lerakódott homokréteg egyenlített ki. Ez alatt jelentkezett az egykori felszín domborzatát kirajzoló, leleteket is tartalmazó humuszos- keleten iszapos réteg, majd, a kőzetlisztes agyagos altalaj. A „C” és „E” jelű épületek területén nyugati irányba 103,70 m B. f.-ig emelkedő altalaj, kelet felé 100,91 m B. f.-ig erőteljesen lemerült, majd a „B” és „A” épületek nyugati részétől indulva fokozatosan emelkedett 101,90 m B. f. magasságig.

³ A keleti oldalon a „B” épület területén a régészeti jelenségek jelentkezési szintje: 101,18–101,99 m B. f. között volt.

⁴ A nyugati oldalon a „C” és „E” épületek nyugati részében és a „D” épület teljes területén a jelentkezési szint 103,124–103,70 m B. f. között volt.

⁵ Tekintettel arra, hogy a korszakból mindmáig igen kevés hitelesen feltárt települési részlet vált ismertté Budapest területén, indokoltnak tartjuk a jelenségek részletes közlését. Az objektumok leírásánál használt rövidítések: Szá: szájmérmérő. Átm: átmérő. Fá: fenékmérmérő. M: relatív mélység. Jel: jelentkezési szint. V: vastagság.

Betöltési rétegek: 1: barna paticsos, vékony sárga bemosódással, v: 44 cm. 2: sötétbarna, vékony sárga bemosódott csíkkal (2. kép 1b, 4).

Szá: 160 × 155 cm. M: 92 cm. Jel: 103,18–103,25 m B. f. Alja 102,46 m B. f.

46. objektum

Kelet-nyugati tengelyű ovális, enyhén rézsús vagy függőleges falú, kissé ívelt, egyenes aljú gödör. (3. kép 1a–b, 3–5)

Betöltési rétegek: 1: szürkés világosbarna, felső része kissé paticsfoltos. (3. kép 1b)

Szá: 100 × 80 cm. M: 20 cm. Jel: 101,95–102,07 m. B. f. Alja 101,84 m B. f.

60. objektum

Észak-északkelet/dél-délnyugati tengelyű, kissé szabálytalan, ovális, lefelé enyhén szélesedő oldalú, egyenetlen aljú nagyméretű gödör. (4. kép 1–4) Alja keleti irányba rézsúszerűen lejtett, közepén, és a keleti részben kerek kissé teknőszerű bemélyedés volt.⁶

Betöltési rétegek (4. kép 1b, 3): 1: sárga-barna, apró foltos darabos kevert, v: 10–18 cm. 2: sötétbarna, szélek felé világosodó, v: 16–30 cm. 3: világosbarna, szerves anyaggal telített, patics, faszén, közepén sok hamu, v: 80 cm. A réteg aljában vékony faszenes csík (4), és keskeny vörösré égett sáv (5). A gödör oldalánál világosbarna (7), sötétbarna (8), és sárga-barna (9). 6. réteg: barna sárga darabos. V: 30 cm. 8: sárga-barna (a gödör oldalánál).

Átm: 340 × 360 cm. M: (legnagyobb): 140 cm. Jel: 103,34 m B. f. Alja: 101,95 m B. f.

101. objektum

Hengeres nyakú aljához közel kissé méhkasszerűen kiszélesedő falú, egyenes aljú kerek tároló gödör (8. kép 1a–b, 2, 4–5, 7).

Betöltési rétegek: 1: szürkésbarna iszapos, ívelt aljú, v: 45 cm. 2: sárga bemosódás, v: 7 cm. 3: sárga beomlott altalaj. 4: sötétebb szürkésbarna, v: 27 cm. (8. kép 1b, 4).

Szá: 170 cm; Fá: 175 cm. M: 74 cm. Jel: 102, 22 m B. f. Alja: 101,43 m B. f.

103. objektum

Kerek, felső részén hengeres, aljának közelében körben kiöblösödő falú, egyenes aljú méhkas alakú tároló gödör (9. kép 1a–b, 2, 4, 6).

Betöltési rétegek: 1: egyöntetű szürkésbarna iszapos, benne sárga agyagfoltok. 2: sárga bemosódás a gödör oldalánál. (9. kép 1b, 4)

Szá: 140 cm. Fá: 190 cm. M: 95 cm. Öblösödés indítása –55 cm-nél.

Jel: 102,24 m B. f. Alja: 101,27 m B. f.

149/366. objektum

Észak-déli tengelyű, szabálytalan ovális alakú, ívelt rézsús falú, egyenetlen vízszintes aljú nagykiterjedésű gödör, délkeleti részében teknőszerű lemélyedéssel (366. objektum)⁷ (10. kép 1).

Betöltési rétegek: 1: sötétbarna paticszemcsés, illetve paticsdarabos (10. kép 2a–d).

Átm: nyugat-keleti: 4–5 méter, észak-déli: 6 méter. M (legnagyobb): 86 cm.

Jel: 103 m B. f. Alja (a legmélyebb pontnál): 102,14 m B. f.

265. objektum

Északnyugat-délkeleti tengelyű, délkelet felé elkeskenyedő körte alakú folttal jelentkező gödör. Délkeleten sekély, fala –17 cm-ig meredeken mélyülő, alja vízszintes. Északi része erőteljesen lemélyedő, egyenes aljú, méhkasszerű tároló gödör.

Betöltési rétegek: 1: sötétbarna, felső részében közepén világosbarna, paticszemcsékkel, v: 30 cm. 2: halványbarna, v: 40 cm. 3: sárgásbarna. 4–5: sötétbarna sárga rétegzett illetve sárga foltos. (14. kép 1b, 3)

Átm: 270 × 230 cm. Szá (méhkasszerű gödör): 170 × 150 cm. M (dél): 17. M (észak): 167 cm.

Jel: 103,15 m B. f. Alja: 101,34 m B. f. (14. kép 1a–1b, 2–4)

637. objektum

Északnyugat-délkeleti tengelyű, ovális gödör. Fala a délnyugati oldalon csaknem függőleges, nyugati részének alja enyhén kiöblösödő. Északon és keleten rézsúsán mélyül, alja kerek, teknőszerű.

Betöltési rétegek: 1: sötétbarna, faszén- és paticszemcse, 2: aljában világosbarna, sárga szemcsés. (15. kép 2–3) A gödör alja fölött 9 cm-re a betöltésben, bedobált állatcsontok, kagyló, kerámiatöredékek kerültek elő. (15. kép 4–6)

⁶ Oldalának, aljának megállapítását, alakjának tisztázását beomlások és benőtt fagyókerek nehezítették. A kerámialeletek egy része az oldalfalban lévő fagyókér kibontásakor került elő.

⁷ Az objektum foltja középső neolitikus gödrökbe ásva jelentkezett, azoktól sötétebb barna színével vált el. A komplexumot cellákra osztva tártuk fel, hogy kiterjedését a betöltés és a leletek szóródása alapján is pontosítani lehessen. A középső rézkori beásásból keverten került elő a rézkori és a neolitikus kerámia, míg az objektum aljában már csak tisztán középső neolitikus gödöralkat lehetett megfigyelni (343, 347, 349, 360. objektumok). Kivétel a komplexum délkeleti részében lemélyedő 366. gödör, amely biztosan a 149. objektumhoz tartozott.

Átm: 210 × 130 cm. Fá: 130 cm. M: 69 cm.
Jel: 102,99 m B. f. Alja: 102,30 m B. f. (15. kép 1)

I. 2. OSZLOPSZERKEZETES ÉPÜLET (407. OBJEKTUM)

A szabdaltan feltárható felület ellenére, nemcsak különböző gödörobjektumokat, hanem épületekre utaló oszloprendszereket is sikerült azonosítanunk a telek területén. A zömmel a középső neolitikumba tartozók mellett, a nyugati magas parton, egy olyan, azoktól különböző típusú és szerkezetű építmény nyomait is meg tudtuk figyelni, amely a legnagyobb valószínűséggel a középső rézkori településhez kapcsolható (407. objektum: 1. kép 4; 16. kép 1–2; 17. kép 1a–b, 18. kép 1–2)

I. 2. A. AZ ÉPÜLET LEÍRÁSA

A közel egyenlő oldalú, észak-déli, kissé északnyugat-délkeleti tengelyű, egyetlen belső oszlop-sorral rendelkező épület alaprajzát oszlogödrök rendszere jelezte (16. kép 1–2, 18. kép 2). Hossza az észak-déli középtengelyben 520, szélessége 470–480 cm, alapterülete 23 m² volt. Az északkeleti sarok oszlogödre 103,21, a délkeleti 103,16, a délnyugati 103,07, az északnyugati 103,18 méter Balti feletti magasságnál jelentkeztek.

A ház falazatának vázát szabályos rendszerben, egymástól átlagosan 20–25 cm-re felállított oszlopok alkották. Eltérést egyedül az északi oldal nyugati szakaszán tapasztaltunk, ahol az oszlopok kissé ritkábban, egymástól 30–50 cm távolságban helyezkedtek el (17. kép 1a). Az egyenletes közök alapján az oszlopok száma, a sarokoszlopokkal együtt, a keleti oldalon 11, a nyugatin 10–11 lehetett. Mivel a sarokoszlopok és a tengelyben álló középső oszlop közé az északi oldalon és a déli oldal keleti szakszán 3–3 oszlopot állítottak, az északi falban összesen 9 oszlopot feltételezhetünk.

Az oszlopok helyét 26–33 cm átmérőjű kerek, néha kissé ovális, függőleges falú, egyenes aljú, 12–22 cm mélységű⁸ oszlogödrök jelezték (17. kép 1a–1b). Betöltésük egységesen halványbarna sárga szemcsés, néhol apró paticsszemcse is megfigyelhető volt (401, 402. objektum). Hasonlóan 26–28 cm-es átmérővel és 17–26 cm mélységgel rendelkeztek a sarokoszlopok gödre is, ami nem jelent lényeges eltérést a falsíkban álló oszlopok méreteitől.

A középtengelyben szelemenés tetőszerkezetre utaló oszlopsort tudtunk megfigyelni, amelyhez a belső térben három (400, 425, 441. objektum), az északi

és déli falban egy-egy további oszlop tartozott (413, 433. objektum). Távoláguk szabályosan 70–72 cm, kivéve az északi 175 cm-es szakaszt, ahol az egyébként arányos távokat tekintve egy további, de sekélyebben leásott oszlop is állhatott. A falba helyezett szelementartók a belső térben állóknál valamivel erősebbek voltak,⁹ de a többi falazatban állónál nem bizonyultak jelentősen nagyobbak vagy mélyebbre leásottnak. Ugyanígy, a sarokoszlopok mélysége és átmérője is megegyezett a falazatban állókéval. Mindezek alapján, a tető súlyát a falban álló szelementartók és a falazat együttesen viselhették, a belső térben álló oszlopoknak inkább alátámasztó szerepe lehetett.

Az épület bejáratát, az oszlophiányok szerint, leginkább a déli oldal nyugati szakaszán feltételezhetjük. Talán ennek kialakításával állhatott összefüggésben, a déli falban elhelyezkedő oszlop (433. objektum), szelementartó oszlopok sorától való enyhe eltérése is. Ugyancsak a bejárat közelségére utalhat a Ny-i oldal déli meghosszabbításaként a fal külső síkjával párhuzamosan felállított három, hasonló méretű és betöltésű oszlophellyel jelzett, 140 cm hosszan futó oszlopsor is (389, 390, 391. objektumok).

Az épület belterében válaszfalra utaló nyomot nem észleltünk; a ház bizonyára egyterű volt, amit az igen kicsi alapterület is valószínűsít. A falszövet kialakítására nincs adatunk, a sűrűn álló oszlopok alapján az oszlopok köré font, majd betapasztott¹⁰ (8. kép 1), esetleg az oszlopok közé berakott falazat feltételezhető.¹¹

II. LELETEK

II. 1. KERÁMIALELETEK¹²

A településen igen csekély mennyiségű lelet, főként kerámiatöredék került elő, minden esetben a gödrökből.¹³ Legtöbbjüket a 60. és a 149/366. objektum tartalmazta, míg a kisebb objektumokból és a tároló gödrökből ezeknél lényegesen kevesebb lelet származik.¹⁴

⁹ É-i fal: 413. objektum: átmérő és mélység: 28 cm. Déli fal: 433. objektum: átmérő: 35, mélység: 27 cm.

¹⁰ Ún. oszlopvázas sövényfal: SABJÁN–BUZÁS 2003, 30, 66–67

¹¹ SABJÁN–BUZÁS 2003, 27

¹² Tekintettel arra, hogy a korszakból mindmáig igen kevés hitelesen feltárt települési részlet vált ismertté Budapest területén, indokoltnak tartjuk a kerámialeletek részletes közzétételét is.

¹³ A középső rézkori kerámialeletek mellett az objektumokban különböző mennyiségű bekeveredett középső neolitikus töredékeket is találtunk.

¹⁴ Munkánkban természetesen csak az értékelhető középső rézkori darabokat közöljük, de így is jól érzékelhető az objektumok leletei között megfigyelhető, azok funkciójával összefüggésbe hozható mennyiségi eltérés.

⁸ A mélységek mindenkor relatív adatok, az előkerülési szinttől értendők.

II. 1. A. A KERÁMIALELETEK LEÍRÁSA¹⁵

25. objektum

Kétfülű edény peremes oldaltöredéke. Enyhén kihajló peremű, hosszú hengeres nyakú, kettős kónikus forma, lekerekített törésvonallal, alacsony alsó részszel, perem fölé magasodó ovális keresztmetszetű lapos szalagfül helyével, illetve csomkjával. Kívül szürkésbarna, sárgásbarna foltos, kissé kopott polírozott felületű. Belül szürkésbarna, simított. Finom vegyes zúzalékkal soványított, kavics és kerámia ismerhető fel benne. Pá: 15 cm, M: 9,5 cm. Fűlsz: 2,5–3 cm., V: 0,8–1 cm. (Ltsz: 2010.4.40) (2. kép 6). A gödör aljában közepén, –70 cm-nél, szájjal lefelé került elő. (2. kép 3).

Vélhetően *kétfülű csészéhez* tartozó, ovális keresztmetszetű lapított szalagfül töredéke. A fül nem emelkedett a perem fölé. Vöröses sárgásbarna, törésfelülete szürke. A fül alatt nagyjából elsimított, kívül polírozott. Apró vegyes kerámia-, kő-, de főleg kavics zúzalékkal, soványított. Sz: 4,4 cm. V: 0,9 cm. (Ltsz: 2010.4.47) 2. réteg. (2. kép 5).

Tejesköcsög alakú edény meredek kónikus alsó részeként meghatározható fenéktöredék. Szürkésbarna, simított, kívül elnagyolt polírozás nyoma. Metszete a felület alatt vöröses, közepén sötétszürke színű. Durvább vegyes zúzalékkal soványított, benne törtkerámia ismerhető fel. Fá: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.88) A gödör aljából származik. (2. kép 8).

Tárolóedény vállrészének töredéke. Kissé ívelt nyakú, kónikus felsőrészű formához tartozhat. Kívül szürkés sárgásbarna simított, gyengén polírozott, belül sárgásbarna simított, repedezett. Nagyobb mennyiségű durvább kerámiazúzalékkal soványított (Ltsz: 2010.4.89). A gödör aljából került elő. (2. kép 7)

Nagyméretű, vélhetően *hordószerű edény* ívelt hasi részének töredéke. Kívül sárgásbarna, sima felületű, belül sötétszürke, gondosan simított és enyhén fényezett. Nagyon finom vegyes zúzalék. Hasi átm: kb. 32 cm. (Ltsz: 2010.4.87) A gödör aljából származik. (2. kép 9).

46. objektum

Tejesköcsög töredéke. Enyhén ívelten kihajló nyakú, perem alatt zömök, vízszintesen átfúrt bütyökfüllel. Felület kopott, de polírozás nyoma, Sötétbarna, vörös, szürke, vörös, sötétbarna törésfelület. Finom apró vegyes zúzalékkal soványított. Pá: 16 cm (Ltsz: 201.4.8730) 1. réteg. (3. kép 2).

60. objektum¹⁶

Kétfülű csésze? Enyhén kihajló, rövid nyakú, kissé öblösödő edényből való peremes oldaltöredék. Teljesen átégett vöröses világosbarna, finom anyagú, polírozott. Pá: 11–12 cm. (Ltsz: 2010.4.1172) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 1)

Bikónikus tál peremes oldaltöredéke. Enyhén behajló felsőrészű, kónikus aljú forma. Kissé lekerekített törésvonalán vízszintes, kissé hegyesedő bütyök. Sárgásbarna, a bütyök körül elnagyoltan simított, egyébként polírozott. Belül vöröses, simított, törésfelülete feketés szürke. Apró finom vegyes örlemény. Öble átm: kb. 16–18 cm. (Ltsz: 2010.4.1207). 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 2)

Bikónikus tál? Oldaltöredék, a felső rész kissé homorú, az alsó domború, a törésvonal lekerekített. Vöröses sárgás világosbarna, elnagyoltan polírozott, apró vegyes zúzalék, belül simított. Átm. (a törésvonalnál): 26 cm. (Ltsz: 2010.4.1290). 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 4)

Tál oldaltöredéke. Lekerekített törésvonalú bikónikus forma. Alsó része domborúan ívelt, a felső talán cilindrikus, illetve enyhén befelé álló. Öblén vízszintes ovális hegyesedő bütyökdísz. Kívül szürkés sárgásbarna, belül sötétbarna, metszete sötétszürke. Simított, apró kerámia és kavicsörlemény. Öble átm. kb.: 18–20 cm (0–10 cm) (Ltsz: 2010.4.1183) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 6)

Csótalpas tál, tál-talp találkozásának töredéke. Szürkésbarna, sárgásbarna foltos, belül sötétbarna, a törés feketés sötétszürke. Mindkét oldalon polírozás nyoma. Apró vegyes zúzalékos. (Ltsz: 2010.4.1216) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 9)

Csótalp. Kissé harangos, illetve fölül párnaszerűen megvastagított típus felső részének töredéke. Kívül sötét barnásszürke polírozott, belül elnagyoltan elsimított. Finom örleménnyel soványított. (Ltsz: 2010.4.1222) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 11)

Tejesköcsög peremtöredéke. Nyújtottabb formához tartozhatott. A nyakrész enyhén homorúan ívelt; a kissé kihajló perem a széles zömök, lapos ovális keresztmetszetű fülnél némileg megemelkedő. Szürkés sötétbarna majdnem fekete mindenütt, a törésnél sötétszürke. Apró kavicszúzalék és finomra tört kerámia. Kívül-belül polírozott. Pá: 14 cm, Nyakátm. kb.: 12 cm. (Ltsz: 2010.4.1289). 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 3)

Tejesköcsög. Széles szájú, rövid nyakú, kevésbé öblösödő forma, a perem a fülnél enyhén megemelkedő. A fül szalagszerű lapított, ovális keresztmetszetű.

¹⁵ A kerámialeletek ismertetése közben használt rövidítések: Pá: peremátmérő; M: magasság; Fá: fenékátmérő; V: vastagság; Sz: szélesség.

¹⁶ A leleteket rétegek szerint elkülönítve közöljük, az objektum előkerülési szintjétől mért pontosabb relatív mélységet az egyes daraboknál külön is jelezzük.

Szürkésbarna, simított, kerámiazúzalék, homok. Pá: 16–18 cm, öblénél átm: 20–22 cm mérhető. (Ltsz: 2010.4.1184) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 5)

Tejesköcsög széles szalagfűlének alsó részéből származó töredék? Kissé vöröses világosbarna, törés szürke, kerámiazúzalékos. Sz: 4,1 cm. (Ltsz: 2010.4.1185). 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 7)

Tejesköcsög (?) fenékrésze. Morzsalékosra soványított. Kívül szürkésbarna, belül kopott vörös. Fá: 8–10 cm. (Ltsz: 2010.4.1227) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 14).

Váza alakú edény (?) peremes oldaltöredéke. Barna, polírozott. Finom vegyes zúzalékos. V: 0,7 cm. (Ltsz: 2010.4.1173) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 12)

Váza alakú edény (?) tölcséresen kihajló peremtöredéke. Vörösbarna, metszete szürke, apró vegyes zúzalékos. (Ltsz: 2010.4.1175) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 13).

Nagyméretű edény elvékonyodó peremtöredéke. Vöröses világosbarna, metszete sötétszürke, simított felület, kerámia zúzalék. (Ltsz: 2010.4.1174). 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 8)

Nagyméretű tárolóedény vállrésze. Az enyhén ívelt nyakhajlatában korong alakú bütyök, illetve az edény öblösödése felé fordított V alakban futó, rovátkolásokkal díszített bordadisz. Mindkét oldalán sárgásbarna, kopott, de kívül polírozás nyoma. Törésfelülete sötétszürke. Nagyon finom apró vegyes zúzalék, benne kavicstörmelék ismerhető fel. V: 1 cm, öble átm: kb. 30–32 cm. (Ltsz: 2010.4.1186) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 10)

Nagyméretű edény fenékrészének töredéke. Elnagyolt érdes felület. Vöröses világosbarna, belül és a metszete sötétszürke. Apró vegyes zúzalék. (Ltsz: 2010.4.1221) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 15).

Tölcséres nyakú nagyméretű tárolóedény töredéke, a peremen 1–1,5 cm-re körömbenyomások. A nyak középtáján kisméretű, vízszintes, hegyesedő, elnagyoltan mintázott ovális bütyökdisz. Sárgás vörösesbarna, szürkésbarna foltos. Felülete ujjal nagyjából elhúzgált, kissé rücskös, belül simított. Igen sok durvább kerámiazúzalékkal soványított. Pá: kb. 26 cm. (Ltsz: 2010.4.1181) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 16).

Nagyméretű hordóyszerű edény kónikus felső részének peremes oldaltöredéke. Sárgásbarna színű, enyhén érdes felületű, törtkeramiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.1180) 1. réteg, 0–10 cm között. (5. kép 17).

Bikónikus tálka teljes profiljának töredéke. A felső rész cilindrikus, törésvonala éles, megvastagodó erősen profilált. Alsó része kónikus. Vörösesbarna barnásszürke foltos polírozott, belül csak vöröses, kopott felületű, metszete sötétszürke. Durvább kerámia, mészkő és kavicszúzalékos. Pá: 9 cm, M:

6 cm, Fá: 8 cm, (Ltsz: 2010.4.9353) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 1)

Tejesköcsög peremrésze (?) Hengeres nyakú forma töredéke. Vörösesbarna, metszete szürke, felület alatt vörös. Polírozás nyoma. Morzsalékosra soványított. Pá. kb.: 12–14 cm. (Ltsz: 2010.4.1237) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 3).

Tejesköcsög enyhén kónikus, csaknem hengeres nyaki részének töredéke. Barnás sötétszürke, durván polírozott felület, belül simított, kissé érdes barna, alatta a vöröses csík. Átm. fent 10–12 cm, átm. lent 14 cm. (Ltsz: 2010.4.1236) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 6).

Váza alakú edény kissé ívelt tölcséres nyakrészének peremes töredéke. Sárgás világosbarna, kívül polírozott, belül is nyomokban, de a felület kopott, alatta vörös réteg, metszete sötétszürke. Apró finom örlemény. Pá: 16 cm. (Ltsz: 2010.4.1232) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 2)

Bikónikus edény kissé homorúan ívelt felső részének peremes oldaltöredéke. Szürkés sárgásbarna polírozott, belül kopott, durván kavicsos, ennek ellenére finomkerámia. Pá: 16 cm. (Ltsz: 2010.4.1232) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 7).

Nagyméretű edény oldaltöredéke. Teste bikónikus, lekerekített öblén fül helyének töredéke. Sárgás vöröses világosbarna, polírozás nyoma, belül simított, metszete szürke, vegyes zúzalékos. Öble átm. kb. 40–44 cm. (Ltsz: 2010.4.1234) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 8).

Nagyméretű tárolóedény profilált kónikus alsó részének töredéke. Mindkét oldal vöröses világosbarna. Törésfelület feketés szürke. Vegyes zúzalék, kerámia is. (Ltsz: 2010.4.1249) 2. réteg, –20–50 cm között. (6. kép 10)

Kétfülű csésze két fül közötti részének peremes oldaltöredéke. Az edény magas felső része kissé homorú, csaknem cilindrikus, az alacsony alsó rész éles törésvonallal kapcsolódik. A törésvonalon, a fülekkel átellenben, felületből finoman kiemelkedő, kissé hegyesedő, vízszintes, ovális bütyök. Mindkét oldalán szürkésbarna sárgásbarna foltos, elnagyoltan polírozott. Finom vegyes örleménnyel soványított. Pá: 12 cm. (Ltsz: 2010.4.1311, 1314) 3. réteg, –60 cm-ig. (6. kép 5.)

Bikónikus edény (kétfülű csésze?) peremes oldaltöredéke. A kissé homorúan ívelt felsőrész enyhén lekerekített törésvonallal kapcsolódik az enyhén domborodó alsó részéhez. Pá: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.1255). 3. réteg, –40–90 cm között. (7. kép 4)

Kétfülű csésze (?) A peremes oldaltöredék polírozott, kívül barnásszürke, belül vörösesbarna, a metszet szürke. Kavicszúzalékos. (Ltsz: 2010.4.1252) (7. kép 6). 3. réteg, –40–90 cm között.

Hordószerű edény (?) peremes oldaltöredéke. Széles szájú, felső rész enyhén behajló, csaknem cilindrikus. Öble mélyen súlypontosított, törésvonala lekerekített, alsó része erősebben szűkülő. Kívül vöröses sárgásbarna színű, enyhén érdes felületű, homokos és törtkerámiás soványítású. Pá: 20–22 cm. (Ltsz: 2010.4.1337) 3. réteg, –70–90 cm között. (7. kép 9)

Gömbszület alakú füles tál töredéke, peremből induló zömök füllel. A fülnél a perem enyhén megemelkedő. Szürkésbarna, néhol kopott felületű, de több helyen polírozás nyoma. A felület alatt vöröses csík a törésfelületben, közte sötétszürke. Finom vegyes zúzalék, igen apró kavicszúzalék ismerhető fel benne. Pá: 20 cm. (Ltsz: 2010.4.1269) 3. réteg, –40–90 cm között. (7. kép 2).

Csőtalp oldaltöredéke, kerek áttörés maradványával. A talp formája nem azonosítható. Kívül vörösbarna, szürkésbarna foltos, polírozott. Belül sötétbarna, simított. Törésfelület vörösesbarna. Apró vegyes zúzalék. (Ltsz: 2010.4.1380) (7. kép 14) Mélység: –60 cm és az alja között.

Köcsög (?) ovális metszetű szalagfülének töredéke. Vörösesbarna, apró kerámiazúzalék, törésfelület belül sötétszürke. Sz: 2,7 cm. (Ltsz: 2010.4.1304) 3. réteg. (7. kép 3)

Tejesköcsög vagy kétfülű csésze peremes oldaltöredéke, felső része enyhén behajló. Sötétszürkés sötétbarna polírozott. Apró vegyes zúzalék, peremnél világosbarna. Öble fölött átm: 12 cm. (Ltsz: 2010.4.1333) 3. réteg, –70–90 cm között (7. kép 1)

Bikónikus edény homorúan ívelt felső részének peremes oldaltöredéke. Vöröses sárgásbarna, kicsit vöröses kerámiazúzalékos. Enyhén érdes felületű, homokos soványítású, kihajló peremű peremtöredék. Polírozás nyoma. Pá: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.1313) 3. réteg, –60 cm-ig. (6. kép 4)

Váza alakú edény (?) Erősen kihajló, enyhén ívelt nyakú forma peremes darabja. Sárgás világosbarna, nagyjából simított, belül szintén, de jobban simított. Törés feketés sötétszürke, vegyes zúzalékos. (Ltsz: 2010.4.1254) 3. réteg, –40–90 cm között (7. kép 5)

Erősen öblösödő *bikónikus edény* peremes oldaltöredéke. Felső része enyhén homorúan ívelt. Barnás sötétszürke sárgásbarna foltos, apró kerámiazúzalékos. Pá: a perem alatt 18–20 cm. V: 1 cm. (Ltsz: 2010.4.1305) 3. réteg. (7. kép 17).

Bikónikus edény oldaltöredéke. Felül homorú, vékonyabb falú, alul domború. (Ltsz: 2010.4.1288) 3. réteg. (7. kép 7)

Nagyméretű edény oldaltöredéke, Vízszintes állású, lapított ovális fogóbütyökkel. Öble átmérője nem mérhető. Vörösbarna, simított felületű, vegyes zúzalékos. (Ltsz: 2010.4.1316). 3. réteg, –60 cm-ig. (6. kép 9)

Nagyméretű bikónikus edény enyhén behajló felső részének peremes oldaltöredéke. Nagyjából polírozott, sárgás és szürkésbarna foltos. Finom kerámiazúzalék is. Pá: 30 cm. (Ltsz: 2010.4.1309). 3. réteg, –60 cm-ig. (6. kép 11)

Nagyméretű, erősen öblösödő edény fenékrészének töredéke. Sárgásbarna, kissé foltos belül sötétszürke. Kívül polírozás nyoma. Kerámiazúzalékos. Fá: 22 cm. (Ltsz: 201.4.1332). 3. réteg, –60 cm-ig. (6. kép 12)

Hordószerű edény alsó részének töredéke. Lekerekített törésvonalú bikónikus forma, kissé domborúan ívelt alsó résszel. Kívül sárgásbarna, belseje és a metszet sötétszürke. Nagyjából elsimított, helyenként polírozott, belül simított. Finom vegyes örlemény, benne nagyobb mennyiségű durvább kerámiazúzalék. Fá: 9,5 cm (Ltsz: 2010.4.1278) 3. réteg, –60–70 cm között. (7. kép 16)

Nagyméretű bikónikus edény oldaltöredéke, alsó része enyhén domborodó. Belseje és metszete feketés sötétszürke, kívül sárgás, világosbarna, szürke foltos. Kívül-belül polírozott. Apró vegyes zúzalékos. (Ltsz: 2010.4.1274). 3. réteg, –60–70 cm között. (7. kép 13)

Hordószerű edény (?) Bikónikus forma lekerekített hasi részének töredéke. Vörösesbarna színű, enyhén érdes felületű, durva szemcséjű homokkal soványított. (Ltsz: 2010.4.1259) 3. réteg, –40–90 cm között. (7. kép 8).

Nagyméretű edényről származó fül töredéke. Kívül vörösesbarna színű, enyhén érdes felületű, homokos és törtkerámiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.1266) 3. réteg, –40–90 cm között. (7. kép 11).

Hordó alakú edény enyhén ívelt szájú, erősen öblösödő felső részének peremes oldaltöredéke. Kívül vörösesbarna, enyhén érdes felületű, homokos és törtkerámiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.1268) 3. réteg, –40–90 cm között. (7. kép 15).

Nagyméretű bikónikus edény oldaltöredéke. Szürkésbarna, kívül sima, belül kissé érdes, homokos és törtkerámiás soványítású. Öble átm: 34 cm. (Ltsz: 2010.4.1280) 3. réteg, –70–90 cm között. (7. kép 10)

Hordószerű edény oldaláról levált bütyökdísz. Kívül vörösesbarna, sötétbarna foltos, simított, törtkerámiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.1300) 6. réteg. (7. kép 12)

Hordószerű edény erősen öblösödő, kissé domborodó kónikus alsó részének töredéke. Szürkésbarna, sima felületű, törtkerámiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.1303) 6. réteg. (7. kép 18)

Hordószerű edény erősen szélesedő kónikus alsó részének töredéke. Kívül vörösbarna, sima felületű, metszete sötétszürke. Törtkerámiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.1302) 6. réteg. (7. kép 19)

101. objektum

Behúzott peremű tál peremes oldaltöredéke. Finom kerámia és kavicszúzalékos. Szürkésbarna, kopott, törésfelületek szürke. (Ltsz: 2010.4.1705). 4. réteg. (8. kép 3)

Fazék. Rövid, kissé ívelt, csaknem cilindrikus nyakú edény, alacsonyabb felső és mélyebb alsó részszel rendelkező kettős csonka kúpos testtel profilált fenékrésszel, lekerekített öblén négy szimmetrikusan elhelyezett bütyökfüllel. Csaknem teljesen ép, a perem kissé töredékes. Sárgásbarna, szürkésbarna foltos. Kívül felülete simított, elnagyoltan polírozott, helyenként repedezett. Pá: 10 cm. Öble átm: 12,5 cm. M: 11,8 cm. Fá: 7,8 × 8 cm. (Ltsz: 2010.4.8731) 1–2. réteg határa. (8. kép 5–6).

103. objektum

Kétfülű csésze töredéke. Szájjal lefelé feküdt. Erősen profilált, kettős kónikus hasú alacsony edény. Mindkét füle hiányzott. A fülcsonkok alapján a fül ovális keresztmetszetű, perem fölé emelkedő volt. Szürkés világosbarna szürke foltos, polírozás nyoma. Pá: 6,8 cm. M: 4,3 cm. Fá: 5 cm (Ltsz: 2010. 4. 1714). A gödör északi széle aljának kiöblösödéséből. (9. kép 3)

Fordított csonka kúp alakú, kissé „S” profilú tál peremes oldaltöredéke a fenék indításával, középmagasságnál kissé hegyesedő, elnagyoltan megmintázott kerek bütyökkel. Kívül-belül vörösbarna, törésfelület szürke. Simított, helyenként polírozás nyoma. Apró kerámia és kavicszúzalékos. Pá: 18–20 cm. M: 8 cm. Fá: 7 cm. (Ltsz: 2010.4.1717) A gödör É-i szélének aljából. (9. kép 7)

Tölcséres nyakú edény kihajló nyakrészének peremes töredéke hosszúkas, oldalról lapított, kissé ferdén feltapasztott függőleges állású bütyökdíszszel. Fazékszerű edény része lehet. Kívül-belül vörös színű, törésfelülete szürke. Keményre égetett belül gondosan simított, polírozott, kívül simított, kissé érdes tapintású¹⁷. Pá kb. 16–18 cm. (Ltsz: 2010.4.1716) A gödör nyugati részéből, –90 cm-ről. (9. kép 5).

149/366. objektum¹⁸

Biönikus tál peremes oldaltöredéke. Enyhén lekerekített törésvonalán vízszintes ovális, kissé lefelé lógó,

lekerekített tetejű, felületbe simuló bütyökdísz. Mindkét oldal sárgásbarna polírozott. Metszete sötétszürke. Nagyon finom vegyes örleménnyel soványított. Pá: 24 cm. (Ltsz: 2010.4.3182) 149/A2 cella, –10 cm-ig. (11. kép 1)

Tál (?) peremes oldaltöredéke. Enyhén behúzott peremű, erősen szűkülő aljú forma lehet. Világosbarna, simított, törés sötétszürke (Ltsz: 2010.4.3353) 149/C cella, –33–40 cm között. (11. kép 2)

Tál oldaltöredéke felületből alig kiemelkedő legömbölyített kerek bütyökkel. Behúzott peremű vagy kettős csonka kúpos formához tartozhat. Kívül sárgás szürkésbarna, kopott felületű, polírozás nyoma. Belül sárgásbarna, sötétszürke foltos, polírozott. Nagyon finom vegyes örlemény. Öble átm: 16 cm. (Ltsz: 2010.4.3689) 149/F cella, –15 cm-ig. (11. kép 3)

Kónikus felsőrészi edény (tál?) peremrészének töredéke. Sötétbarna, polírozott, finom anyagú. Pá: (kb.) 10–14 cm. (Ltsz: 2010.4.3928). (11. kép 4)

Cilindrikus felső részű tál peremes oldaltöredéke. Belül kopott sötétbarna, világosbarna foltos. Kívül szürkés sötétbarna, polírozott. Apró vegyes zúzalékos. Pá: 20 cm. (Ltsz: 2010.4.3830–3831) 149/F cella, –15 cm-ig. (11. kép 5)

Behúzott peremű tál (?) töredéke. Barna, simított, polírozás nyoma, törtkeramiás és vegyes zúzalékos soványítás. (Ltsz: 2010.4.3183) 149/A2 cella. (11. kép 6)

Tál (?) lefelé meredeken szűkülő kónikus alsó részének töredéke. Mindkét oldala sárgásbarna, polírozott, belül kopott. Metszete sötétszürke. Nagyon finom vegyes zúzalék. Apró kő és kerámia ismerhető fel. Fá: 8 cm. (Ltsz: 2010.4.3198) 149/A2 cellától északra, tanúfalból. (12. kép 11)

Csőtálpas tál, tál talp találkozásának töredéke, kónikus alsórészi tál indításával. Az indítás alapján a talp felső része kiszélesedő, harangszerű lehetett. Mindkét oldal simított, rajta polírozás nyoma. Kívül sárgásbarna, szürkésbarna foltos, a tál belül sötét barnásszürke, a törésfelület hasonló. Kavics és apró kerámiazúzalékos. Átm. a találkozásnál 8,5 cm. (Ltsz: 2010.4.3926) 149/G cella, –20 cm-ig. (11. kép 7)

Csőtálpas tál, tál talp találkozásának töredéke meredek, kissé homorúan ívelt alsórészi tál indításával. Kívül szürkés sötétbarna, polírozott. Belül vöröses világosbarna polírozott (?) Igen apró vegyes zúzalékos. (Ltsz: 2010.4.3394) 149/C cella. (11. kép 8)

Csőtálpas oldaltöredéke felső részén gyűrűszerű megvastagítással, alatta kerek áttörés töredékével. A megmaradt töredék alapján talp hengeres lehetett. Sárgásbarna, sötétbarna foltos. Belül sárgásbarna, a törésfelület sötétszürke. Kívül polírozott, belül simított. Apró finom vegyes örlemény. Átm: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.3645) 149/F cella, –20–30 cm. (11. kép 9)

¹⁷ A kerámiatechnika hasonló a Ltsz: 2010.4.1717. töredékhez.

¹⁸ Az egyes leleteknél a mélységek mellett az előkerülés pontos helyét a cellabeosztás szerint közöljük. A legtöbb középső rézkori töredék a 366 gödör felett és környékén, a komplexum 149/G, 149/E2, és a 149/F cellákba eső részéből került elő; a legtöbb töredék a középső 149/F cellából származik. A gödör nyugati és északi szélénél, az A2, B és C cellákban, kevesebb középső rézkori leletet találtunk.

Csőtalp erősen kifelé ívelődő alsó részének peremes töredéke. Kívül-belül sárgásbarna, polírozott. Törésfelülete sötétszürke. Nagyon finom vegyes örlemény. Átm: 16 cm, a töredék felső részénél 10 cm. (Ltsz: 2010.4.3676) 149/F cella, -10 cm-ig (11. kép 10)

Csőtalp erősen kifelé ívelődő alsó részének peremes töredéke. Mindkét oldala sárgásbarna, simított, elnagyoltan polírozott. Metszete sötétszürke, illetve sárgásbarna. Nagyon finom vegyes örlemény, benne apró kerámiazúzalék ismerhető fel. Átm: 22 cm, a töredék felső részénél 10 cm. (Ltsz: 2010.4.3234). 149/B cella, déli rész. (11. kép 11)

Csőtalp alsó részének peremes töredéke. Hengeres, lefelé enyhén szélesedő, felfelé harangszerű kiszélesedés indítása. Sárgásbarna, polírozott felülete csak nyomokban van meg, alatta szürkésbarna. Belül és a törésfelülete szürkés sötétbarna. Belső oldala elnagyoltan simított. Nagyon finom vegyes örlemény. Átmérő: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.3781). 149/F cella, -20-30 cm (11. kép 12)

Csőtalp erősen kifelé ívelődő alsó részének peremes töredéke. Kívül-belül sárgásbarna, nagyoltan polírozott, metszete sötétszürke. Nagyon finom vegyes örlemény, apró kerámia törmelék ismerhető fel benne. Átm: 22 cm. Átm. a töredék felső részénél: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.3184) 149/A2 cella, -10 cm-től. (11. kép 13)

Tejesköcsög fülrészének töredéke. Hengeres, lefelé enyhén szélesedő nyakú, peremből induló, enyhén megemelkedő lapított szalagfüllel. Szürkésbarna, sárgásbarna foltos. Mindkét oldala polírozott. Metszete sötétszürke. Nagyon finom vegyes örleménnyel soványított. Pá: 10 cm. (Ltsz: 2010.4.6674) 366. objektum, -40-60 cm között. (12. kép 1)

Kétfülű edény vagy korsó öblének darabja, ovális metszetű szalagfül csomkjával, felületén, ferdén haladó, egymással derékszöget bezáró párhuzamos bekarcolt vonalakból álló mintázattal. Bekarcolásnál a felület megsérülve. Mindkét oldalon sárgásbarna szürke foltos, polírozás nyoma, nagyon finom vegyes zúzalék. (Ltsz: 2010.4.3686) 149/F cella, -15 cm-ig. (12. kép 4)

Kétfülű csészéből (?) származó ovális metszetű keskeny szalagfül töredéke. Sötétszürke, finom anyagú, polírozott, belül világosbarna foltos. (Ltsz: 2010.4.3832) 149/F cella, -15 cm-ig. (12. kép 5)

Kétfülű csésze (?) ovális metszetű keskeny szalagfülének töredéke. Szürke, sima felületű, homokos soványítás. (Ltsz: 2010.4.3655) 149/F cella. (12. kép 6)

Kétfülű csésze (?) ovális metszetű keskeny szalagfülének töredéke. Kívül szürkésbarna, enyhén érdes felületű, homokos soványítású. (Ltsz: 2010.4.3186) 149/A2 cella (12. kép 7)

Kétfülű csésze alsó részének oldaltöredéke, ovális keresztmetszetű fül csomkjával. Szürkés sárgás-

barna simított, polírozás nyoma. Jelentős mennyiségű apró vegyes zúzalék, sok kavics. (Ltsz: 2010.4.3858) 149/F cella DNy-i negyed, -20-30 cm között. (12. kép 8)

Enyhén befelé hajló kónikus felsőrészű edény peremes oldaltöredéke. Világosbarna, belül sötétebb. Gyengén polírozott. Finom anyagú, apró finom vegyes örlemény. (Ltsz: 2010.4.3681). 149/F cella, -15 cm-ig. (12. kép 2)

Bikónikus edény homorúan ívelt felső részének peremes oldaltöredéke. Vörös világosbarna, vörösbarna foltos. Belül kopott, kívül polírozott. Apró finom zúzalék. Pá: kb. 12 cm. (Ltsz: 2010.4.3829) 149/F cella, -15 cm-ig. (12. kép 3)

Bikónikus edény (tál?) oldaltöredéke, erőteljes törésvonallal. Szürkésbarna, simított, durva szemcséjű homokkal soványított. (Ltsz: 2010.4.3923) 149/G cella, -20 cm-ig. (12. kép 9)

Bikónikus edény (tál?) oldaltöredéke lekerekített törésvonallal. Felső része enyhén homorú. Szürkésbarna, simított, homokos soványítású. Átm: 20 cm. (Ltsz: 2010.4.3683) 149/F cella -15 cm-ig. (12. kép 10)

Amfóra fültöredéke. Ovális keresztmetszetű, tetején 6,5-7 cm átmérőjű, fordított csonka kúp alakú kerek tálkaszerű díszítmény. Sárgásbarna szürkés sárga foltos, polírozott, a fül alsó része simított. Nagyon finom vegyes örleménnyel soványított (Ltsz: 2010.4.3607) 149/E2 cella -20-30 cm. (13. kép 2a-e)

Hordószerű edény csaknem függőleges felső részének peremes oldaltöredéke, fül kezdeményével. Vörös világosbarna, szürke foltos. Simított, apró kerámiazúzalékos és kevés kavics. Pá: 16 cm. (Ltsz: 2010.4.3927) (13. kép 3)

Nagyméretű edény oldaltöredéke, kónikus bütyökkel. Szürkésbarna, sima felületű, homokos és törtkerámiás soványítású. (Ltsz: 2010.4.3236) 149 /B cella déli rész. (13. kép 4)

Hordó alakú edény oldaláról levált csonka kúp alakú bütyök. Vörös világosbarna, kissé érdes felületű, homokos soványítású. (Ltsz: 2010.4.3684). 149/F cella, -15 cm-ig. (13. kép 5)

Hordó alakú edény oldaltöredéke, öblén legömbölyített, tetején enyhén lapított kerek bütyökdísszel. Sárgásbarna, nagyjából simított. Kerámia- és apró közúzalék. (Ltsz: 2010.4.3934) 149/G cella, -25-40 cm. (13. kép 6)

Nagyméretű tárolóedény enyhén ívelt nyakrészének peremes töredéke. Kívül sötétszürke, belül világosbarna, mindkét oldalon simított, finom anyagú, apró vegyes zúzalékos soványítású. Pá: 30 cm. V: 1,2 cm. (Ltsz: 2010.4.3682) (13. kép 7)

Nagyméretű edény kónikus felső részének peremes oldaltöredéke. Belül polírozott. Vörösbarna, kissé érdes felületű, homokos soványítású. Pá: 30 cm.

(Ltsz: 2010.4.3760) 149/F cella, –20–30 cm. (13. kép 8)

Nagyméretű edény fordított csonka kúpos alsó részének töredéke, profilált fenékrésszel. Kívül sárgásbarna, belül és törésénél sötétszürke. Mindkét oldala simított, illetve elnagyoltan polírozott. Apró finom vegyes zúzalékkal soványított, kerámia ismerhető fel benne. Fá: 20 cm. (Ltsz: 2010.4.3796) 149/F cella, –20–30 cm (13. kép 9)

Hordó alakú edény enyhén domborodó alsó része. Világos sárgásbarna, polírozott, belül szürkésbarna, simított, apró kerámiazúzalék. (Ltsz: 2010.4.3962) 149/G cella, –25–40 cm között. (13. kép 10)

Nagyméretű edény erőteljesen öblösödő csonka kúpos alsó részének töredéke, profilált fenékrésszel. Szürkésbarna, simított, homokos és törtkeramiás soványítású. Fá: 20 cm. (Ltsz: 2010.4.3730) 149/F cella, –15 cm-ig. (13. kép 11)¹⁹

„Spulni”, tömör, kör metszetű, alja enyhén bemélyített, teteje kis tálkaszerűen kialakított. A perem itt töredékes. Vörösbarna színű, kissé érdes felületű, metszete sötétszürke. Pá: M: 2,5 cm. Átm. fent: 3,3 cm. Átm. lent: 2,2 cm. (Ltsz: 2010.4.3759) 149/F cella, –20–30 cm között. (13. kép 1a–d)

265. objektum

Tejesköcsög alakú edény töredékei, peremén alig megemelkedő zömök bütyökfüllel. Kissé kihajló peremű, lefelé ívelten szélesedő hosszú nyakú, bikónikus testű forma, az edény alsó harmadánál enyhén lekerekített törésvonallal. Hiányos, rekonstruált. Barnás sötétszürke, helyenként kis felületen vöröses világosbarna foltos. Metszetben a felső réteg alatt mindkét oldalon vöröses, közte szürke maggal. Pá: 9,7 cm. M: 14,4 cm. Fá: 8,3 cm. Hasi átm: 13 cm. (Ltsz: 2010.4.9363) A gödörből az edény alsó részének töredékei, a nyakrész egyik oldalának töredékei kerültek elő. Az edény fülrésze a gödör K-i részéből, az 1. rétegből származik. (14. kép 5)

Hordószerű edény oldaltöredéke, kissé ívelt öblén dugó alakú bütyök. Kívül vörösbarna, eredeti szürkésbarna felülete és a polírozás csak nyomokban maradt meg. Belül sötétbarna polírozott, metszete sötétszürke. Finom vegyes zúzalékos, kerámiatörmelék ismerhető fel benne. (Ltsz: 2010.4.5430) A gödör nyugati felének kiöblösödéséből, a 4–5. rétegből való. (14. kép 6)

637. objektum

Behúzott peremű tál töredéke. Felső része domború, erősen ívelt öblén kissé lelógó hegyesedő ovális bütyök. Mindkét oldal szürkésbarna, polírozott, kívül ez nyomokban van meg. Metszetében a felület alatt

vörösré égett, közte sötétszürke. Felülete lekopott. Pá: kb. 25 cm. (Ltsz: 2010.4.8532) (15. kép 7)

Bikónikus edény oldaltöredéke. Lekerekített törésvonalán nagyméretű, vízszintesen álló lapított tetejű kissé ovális bütyökdísz. Szürkésbarna, eredetileg sárgásbarna, polírozás nyomokban. Belül szürkés sötétbarna, polírozott. törés sötétszürke. Vegyes zúzalékkal soványított. Öble átm: kb. 24 cm. (Ltsz: 2010.4.8800) (15. kép 5, 8)

II. 1. B. A KERÁMIATECHNIKA ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Soványító anyagként legjellemzőbb a különböző méretű kerámiazúzalék alkalmazása, amely általánosan elterjedt volt a középső rézkor időszakában.²⁰ Ehhez homok, időnként kavics-, ritkábban kőzúzalék társulhatott, gyakran igen finom vegyes őrlményt alkotva.

Az edények felülete típustól függetlenül polírozott, de annak mértéke eltérő lehet. Elnagyolt, egyenetlen polírozás látható, pl. a sokszor simított felületű fazekak, hordószerű edények felületén. Kivételesnek számít a nagyjából elhúzgált, durva felületképzés (5. kép 16). A kisméretű vékonyfalú edények felszínét általában egyenletesen, több esetben fényesre polírozták. (Pl. 7. kép 1)

A kerámia színe változatos, és egyes típusoknál eltérő lehet. Többnyire jellemző a különböző árnyalatú sárgásbarna. A törésfelület és az edények belseje is sötétszürke, vagy utóbbi a külső színnel azonos. A nagyobb méretű edények között vöröses árnyalatúak is előfordulnak. (pl.: 5. kép 16, 6. kép 8, 10; 7. kép 8, 15) Ezekről eltérően, a tejesköcsögök (2. kép 8, 14. kép 5), a félgömbös füles (7. kép 2) és behúzott peremű tál (15. kép 7), mindkét oldala sötét szürkésbarna színű. A törésfelület a felszín alatt kívül-belül jellemzően vörös, legbelül sötétszürke csík húzódik.

II. 1. C. EDÉNYTÍPUSOK ÉS KAPCSOLATAIK

A meglehetősen alacsony számú és kisméretű kerámiatöredék ellenére, az edénytípusok változatosságát lehetett megállapítani a leletanyagban.

Kétfülű csészék, bögrék

A 103. objektumból származó példány alacsonyabb típushoz tartozik (9. kép 3), míg a 25. és 60. objektumból valók hosszúnyakú, alul súlypontosított, magasabb változatot képviselnek (2. kép 6). Ide tartozik egy hasi töredék is, amelyen megjelenik a füllel átellenben gyakori bütyökdísz is (6. kép

¹⁹ Elképzelhető, hogy a 2010.4.3796 ltsz. töredékhez tartozik.

²⁰ Pl.: M. VIRÁG 1995, OROSS ET AL. 2010. 389.

5). Az edények füle kissé perem fölé magasodó, ovális metszetű (2. kép 6, 9. kép 3), vagy lapított szalagszerű (2. kép 5).

A Budapest környéki Ludanice lelőhelyeken különösen gyakori ez az edénytípus.²¹ Az alacsonyok mellett,²² a magasabb csészék különös változatosságban jelennek meg itt.²³ Hasonló formák leginkább az ÉNy-Dunántúlon, a Balaton-Lasinja/Ludanice körből váltak ismertté.²⁴ A Balaton-Lasinja kultúra törzsterületén előforduló példányok, kevésbé perem fölé ívelő füllel, és a középvonalban erőteljes törésvonallal, eltérő változatot jelenítenek meg.²⁵ Jó formai párhuzamok ismertek viszont a Bodrogkeresztúr kultúra körében, ahol alacsony és magas változat is ismert.²⁶ Az edénytípus, bár főként az átmeneti időszakban gyakori, a kultúra egész idején, sőt még a Hunyadihalom kultúrában is jelen van.²⁷

Tejesköcsögök

Ez az edénytípus ugyancsak több példányban ismert lelőhelyünkön, a 25, 60, 149/366, és 265. gödrökből.

Leginkább a hosszabb nyakú, egyenes (12. kép 1), vagy enyhén kihajló peremű (3. kép 2; 5. kép 3; 14. kép 5), kónikus aljú változat jellemző (2. kép 8). Az egyetlen rekonstruálható példány ívelt nyakú, alul súlypontosított, kettős csónka kúpos testű. (14. kép 5). Mindezek mellett rövid nyakú, nyakhajlattól erőteljesen öblösödő, zömök változat is előfordul (5. kép 5). Jellemző a peremen ülő zömök, néha lapított szalagszerű (5. kép 5, 7) fül. A perem a fülnél enyhén megemelkedő, néha egyenes (14. kép 5).

A „tejesköcsög” a Bodrogkeresztúr kultúra egyik vezető edénytípusa.²⁸ Hasonlóak jelennek meg a Ludanice körben főleg Budapest környékén²⁹, ahol a kettős csónka kúpos hasú változat³⁰, illetve, a rövid nyakú, zömök forma³¹ tartható jellegzetesebbnek.

A Nánási úton rekonstruált példány valószínűleg a Bodrogkeresztúr kultúra élete folyamán mindvégig előforduló, de a késői temetőkben már túlnyomóan jellemző, bütyök nélküli változatot képviseli.³² A Balaton-Lasinja körben nem jellemző ez az edénytípus, bár hasonlóak ott is előfordulnak.³³

Tálak

Többféle táltípus jelenik meg a leletek között. Talpas (5. kép 9, 11. kép 7–8), és talp nélküli (12. kép 11) változatban is előfordulnak.

A *bikónikus* tálak felső része általában alacsony kónikus (5. kép 2, 11. kép 1), vagy hengeres (5. kép 6) kissé homorú (6. kép 1), alsó részük kónikus (5. kép 6, 6. kép 1), vagy ugyancsak kissé homorú (5. kép 2, 11. kép 1). A törésvonal lehet élesebb (11. kép 1), vagy legömbölyített, (5. kép 2), amelyen hegyesedő (5. kép 2, 6, 11. kép 1), vagy legömbölyített (11. kép 3) bütyökdísz jelenik meg.

Ez a táltípus, jellemzően bütyökdíszekkel, különösen nagy változatosságban fordul elő a Ludanice kultúra Budapest környéki és ÉK-Dunántúli lelőhelyein,³⁴ valamint az ÉNy-Dunántúlon,³⁵ és csőtálpakon mindvégig előfordul a Bodrogkeresztúr kultúrában³⁶ is. Hasonlóakkal találkozunk a Somogy megye északi részén Balaton-Lasinja körbe sorolt lelőhelyeken is,³⁷ ahol általában hiányzik róluk a kultúra DNy-dunántúli törzsterületén igen meghatározó bemélyített díszítés alkalmazása.³⁸

A rövid, kissé homorú felsőrésű forma (6. kép 1) előfordul a Ludanice,³⁹ és a Balaton-Lasinja körben,⁴⁰ de nem tartozik a leggyakoribbak közé. A leginkább hasonló, éles profillal rendelkező konkáv nyakú forma, jobbára a fiatalabb időszakba sorolt lelet együttesekben fordul elő.⁴¹

A *behúzott peremű* tál ritkábban fordul elő a Nánási úton (8. kép 3, 15. kép 7), pedig a Budapesti és környéki lelőhelyeken igen jellegzetes típus.⁴²

²¹ M. VIRÁG 1995, 78, Abb. 8: 5–6; 9: 1–3,

²² Pl.: M. VIRÁG 1995, Abb. 8: 5, 9: 3; 1997, Fig. 8: 1,

²³ Pl.: M. VIRÁG 1995, Abb. 8: 6, 9: 1–2; 1997, Fig. 8: 1–2; 2002, Fig. 11: 1; HORVÁTH 2003, Abb. 2. 4 = 2011 Abb. 2: 4; ZSIDI 2009, 96, No. 64–66,

²⁴ VIRÁG-FIGLER 2007, Fig. 8: 10, 12

²⁵ KALICZ 1991, Abb 8: 1–3; KALICZ 1992, Abb. 6; HORVÁTH-SIMON 2003, Abb. 21. 6

²⁶ Pl.: PATAY 1974, Taf. 12, 1–4; 1976, V. t. 5, VII. t. 9, IX. t. 4, XI. t. 17, 1978b, 3. ábra 11, 22. ábra 2, 5, 18

²⁷ PATAY 2008, 38

²⁸ PATAY 1974, 20–21

²⁹ M. VIRÁG 1995, 71, Abb. 5: 1–5; 9: 7–9, 12

³⁰ M. VIRÁG 1995, Abb. 9, 7, 9, 12; 1997, 6. kép 3, 7. kép 1; ZSIDI 2009, 95, No. 55

³¹ Pl.: PATAY 1961, 58–59, 23. t. 13; LICHARDUS-VLADÁR 1964, Abb 5: 1, Abb. 6, 2–3; PAVÚK-BÁTORA 1995, Abb 31: 3, Abb 66: 3; M. VIRÁG 1995, Abb. 9: 8; ZSIDI 2009, 95, No. 54

³² PATAY 2008, 35

³³ HORVÁTH-SIMON 2003, Abb. 22: 12; Abb. 24: 11; HORVÁTH 2010b, 15; ILON 2004, Table 12: 4

³⁴ M. VIRÁG 1995, 68, Abb. 2: 1, 6, 8, 10; 1997, 1. kép 1–8, 2. kép 1–11; 2002, Fig. 9, 5–7

³⁵ M. VIRÁG-FIGLER 2007, Fig. 5, 9; 8, 1, 3, 7, 9, 14

³⁶ Pl.: PATAY 1978b, 7. ábra 9, 32. ábra 2; 1978a, Taf. XIII: 1

³⁷ SOMOGYI 2000 4. kép: 1–8; 5. kép 3–4; 7. kép 2; 16. kép 1–2; KISS-RÉTI 2005, 74, 3. kép 1–3; OROSS ET AL. 2010, Abb. 10: 1–2; Abb. 11: 12

³⁸ Pl.: KALICZ 1991, Abb. 5, 2, 5–10; Abb. 6, 1–10; M. VIRÁG 2005b, 2. kép 1–10, 3. kép 10

³⁹ M. VIRÁG 1995, Abb. 2: 7; 2002, Fig. 3: 5

⁴⁰ HORVÁTH-SIMON 2003, Abb. 27: 11; HORVÁTH 2010b, 9. kép 8

⁴¹ KALICZ 1991, Abb. 14: 4, 17; HORVÁTH 2010a Abb 10, 1. = 2010b, 10. kép 1

⁴² M. VIRÁG 1995, 68, Abb. 3: 1–8; 3. kép 1–7; 2002, Fig. 3, 8; 1997, 3. kép 1–7

Szintén megjelenik az ÉNy-Dunántúlon⁴³ és a Balaton-Lasinja kultúrában,⁴⁴ és ugyancsak csőtalpakon mindvégig megvan a Budrogkeresztúr kultúrában is.⁴⁵

Gömbszelet alakú füles tál. Egy példány származik a 60. objektumból, zömök fülénél enyhén megemelkedő peremmel. (7. kép 2). Megjelenése a Bodrogkeresztúr kultúrával való kapcsolatokra utal, ahol mindvégig igen jellegzetes ez az edénytípus.⁴⁶ Jó párhuzamai vannak a Budapest környéki anyagban is,⁴⁷ ahol a megemelkedő peremű, csonka kúpos aljú változat gyakori. Néha behúzott peremmel is megjelenik,⁴⁸ amire a DNy-szlovákiai Ludanice anyagban is van példa.⁴⁹ Nyugat felé egyre kevésbé jellemző, a Balaton-Lasinja körbe sorolt Somogy megyei lelőhelyeken előfordul,⁵⁰ de a kultúra DNy-, Ny-dunántúli lelőhelyein nagyon ritkán jelenik meg.⁵¹

Fordított csonka kúp, vagy virágcserep alakú tál. A 103. objektumban két töredék is képviseli ezt a típust, középmagasságnál lapított függőleges állású (9. kép 5), vagy hegyesedő bütyökdísszel (9. kép 7).

Legjobb párhuzamait a Bodrogkeresztúr kultúrában találjuk,⁵² elsősorban az átmeneti, illetve korai időszak temetőiben, a kifejlett időszakban csak ritkán fordulnak elő.⁵³ A Ludanice kultúrában ritka,⁵⁴ mély változata a késői időszakból ismert.⁵⁵ Egyébként Budapest környékén nem jellemző csakúgy, mint a Balaton-Lasinja kultúrában sem, bár ritkán előfordul hasonló forma.⁵⁶

Csőtalpas tálak

Talpas tálakra utaló töredékek szép számmal kerültek elő a 60. (5. kép 9, 11; 7. kép 14) és a 149. objektumból (11. kép 7–13). A bikónikus és behúzott peremű tálak egy része is csőtalpakhoz kapcsolódhatott.

A töredékesség ellenére is, a talpak nagy formai változatossága figyelhető meg. Testük lehet hengeres (11. kép 9), valamint kissé kónikus (7. kép 14, 11. kép 12), vagy a felső részen párnaszerűen megduzzadó (5. kép 11), továbbá gyűrűszerűen megvastagodó (11. kép 9), de megjelenik a felül harangszerűen kiöblösödő (11. kép 7, 12) forma is. Oldalukat többször kerek áttörésekkel díszítették (7. kép 14; 11. kép 9). A talpak alja legtöbbször szélesen szétterülő (11. kép 10–11, 13) de előfordul a lefelé csak enyhén kihajló kónikus talp is (11. kép 12). A csatlakozó tálak alsó része kónikus (11. kép 7), vagy enyhén homorú (11. kép 8) lehetett.

Csőtalpas tálak minden kortárs kultúrában jelen vannak, így valamennyi forma párhuzamát megtaláljuk a Budapest környéki leletek között,⁵⁷ ahol gyűrűszerűen megvastagodó kerek áttöréssel,⁵⁸ párnaszerűen megduzzadó,⁵⁹ harang alakú kerek áttöréssel,⁶⁰ illetve áttörés nélkül,⁶¹ valamint a kónikus forma, kerek áttöréssel⁶² egyaránt megtalálható. A harangos talp a Ludanice kultúra DNy-szlovákiai anyagában is megjelenik,⁶³ kerek áttöréssel,⁶⁴ de kevésbé szétterülő alsórészszel. Az alul szélesen szétterülő talp, leginkább a Balaton-Lasinja kultúra körében ismert, amelyhez a DNy-szlovákiai Ludanice körben egy példány közelít.⁶⁵

A Bodrogkeresztúr kultúrában megjelenő talpak alja többnyire kevésbé kihajló, a talp teste leggyakrabban hengeres, vagy kónikus,⁶⁶ de a felső részükön megduzzadó talpak itt is mindvégig megjelennek.⁶⁷ Általánosan jellemző a kerek áttörés is.⁶⁸

Váza alakú vagy „S” profilú edények típusának jelenlétére néhány tölcséresen kihajló peremtöredék alapján következtethetünk (pl. 6. kép 2; 7. kép 5). Feltételeken sorolható ide két további töredék ugyancsak a 60. objektumból (5. kép 12, 13). Ez az edényforma a Ludanice kultúrában fordul elő, a Balaton-Lasinja, és Bodrogkeresztúr kultúrák körében nem jellemző.⁶⁹

⁴³ M. VIRÁG-FIGLER 2007, Fig. 8, 7.

⁴⁴ Pl.: KALICZ 1991, Abb 7: 5, 7, 9–11; M. VIRÁG 2003, Fig 3: 4

⁴⁵ PATAY 1978a Taf. VI: 5, Taf. 14: 8,

⁴⁶ Pl.: PATAY 1974, 22; 1976, III. t. 7, V. t. 7, 1978b, 7. ábra 1, 5, 32. ábra 11, 37. ábra 12; 1978a Taf. III, 15, IV. 3.

⁴⁷ Pl.: M. VIRÁG 1995, 71, Abb. 4: 3, 5, 6–8; 1997, 4. kép: 1–3; 5. kép: 1–8; 2002, Fig. 3: 1, 3

⁴⁸ M. VIRÁG 1995, Abb. 4: 3, 5, 6, 8, 1997, 4. kép, 1–3; 5. kép 1–8

⁴⁹ PAVÚK-BÁTORA 1995, Abb. 55: 1

⁵⁰ OROSS ET AL. 2010, Abb. 10, 7; Abb. 11, 3–5; KISS-RÉTI 2005, 76. kép 4.

⁵¹ P. BARNA-KREITER 2006, 5. kép 3; KALICZ 1995, Abb. 8, 7; ILON 2004, Table XIV, 2.

⁵² PATAY 1978b, 3. ábra: 3, 11. ábra: 7, 16. ábra: 8, 22. ábra: 13, 32. ábra: 9; 1979, 31; 1978a, Taf. I: 7; Taf. 13: 6

⁵³ PATAY 2008, 35–36

⁵⁴ Branč: LICHARDUS-VLADÁR 1964, Abb. 13: 5

⁵⁵ Budapest, Kiscelli utca: HORVÁTH 2010b, 10. kép: 14, 11. kép: 14, 14. kép: 11

⁵⁶ Pl. Dobri Alsó-mező: HORVÁTH-SIMON 2004, Abb 5: 5; Abb. 17: 14.

⁵⁷ M. VIRÁG 1995, 74, 78, Abb. 8: 1–4

⁵⁸ M. VIRÁG 1997, 9. kép: 1, 4, 5

⁵⁹ M. VIRÁG 1995, Abb. 8, 3; 1997, 9. kép 2; 2002, Fig. 8: 5

⁶⁰ M. VIRÁG 1995, Abb. 8, 1; 2002, Fig. 4, 9

⁶¹ HORVÁTH 2003, 2. ábra 1, 2=2011, Abb. 2: 1–2; ZSIDI 2009, 96, Fig. 60

⁶² M. VIRÁG 2002, Fig. 7, 10

⁶³ Budmerice: PAVÚK 2004, Abb. 1, 2–5. Ezek alja azonban kevésbé szétterülő, mint a Nánási úton.

⁶⁴ PAVÚK-BÁTORA 1995, Abb. 55: 4

⁶⁵ PAVÚK 2004, Abb. 1: 5

⁶⁶ PATAY 1978b, 3. ábra: 2, 8, 7. ábra: 2, 7, 11. ábra: 14, 16. ábra: 7

⁶⁷ PATAY 1976, 12. tábla: 10; 1978a, Taf. 13: 1; 1979, 1. ábra, MARTON-PATAY 2004, 4. kép: 2

⁶⁸ PATAY 1976, 4. tábla: 3, 6. tábla: 10; 1978, 7. ábra: 9, 16. ábra: 7, 22. ábra 15, 27. ábra 2, stb.

⁶⁹ M. VIRÁG 1995, 74, 83.

Hordószerű edények, fazekak, tárolóedények

A töredékek jelentős része ezen edénytípusok különböző méretű változataihoz tartozik (2. kép 7, 9; 5. kép 15–17; 6. kép 8, 11–12). Leggyakoribb a kettős kónikus, lekerekített hasú forma (2. kép 7, 9; 7. kép 15, 16), öblükön kónikus (13. kép 6), vagy dugó alakú bütyökkel (14. kép 6, 15. kép 8). Az itt előforduló formák általános típust képviselnek, és gyakoriak a Ludanice körben.⁷⁰

Eltérő változat az enyhén kihajló peremű, cilindrikus nyakú, kónikus aljú forma, erőteljes vállán négy, szimmetrikusan elhelyezett bütyökfüllel. (8. kép 6) Alaki párhuzamai, nyakhajlatban ülő füllel, előfordulnak az ÉNy-Dunántúlon⁷¹ a Balaton–Lásinja kultúrában⁷² és a Budapest környéki leletanyagban is,⁷³ de nem gyakori forma. Hasonlóval találkozunk Budapesten, a Kiscelli utcában is, fiatalabb Ludanice körbe utalt leletek között.⁷⁴

Nagyméretű tárolóedények

Erősen szűkülő kónikus profilált aljú (6. kép 10; 13. kép 9, 11), illetve tölcseres nyakú (5. kép 16), forma azonosítható a leletanyagban, amelyek talán amforák töredékei lehetnek. Utóbbi pereme bevagdosott, a nyakon bütyök ül. (5. kép 16). Amfora része lehet a felső részén ovális keresztmetszetű fültöredék, fordított csonka kúp alakú tálkaszerű bütyökkel. (13. kép 2a–e) Ismeretlen formát képvisel a plasztikus borda és korong kombinációjával díszített töredék (5. kép 10).

II.1.D. DÍSZÍTÉSMÓDOK ÉS KAPCSOLATAIK

A kerámiákon uralkodó a plasztikus díszítés, amely igen változatos bütyökdíszek formájában jelenik meg. Különösen jellegzetes a lapított (13. kép 5; 14. kép 6, 15. kép 8), vagy legömbölyített tetejű kerek bütyök (11. kép 3; 13. kép 4, 6) és a csepp alakú, általában lelógó, főként talakon előforduló plasztikus díszítmény (11. kép 1; 15. kép 7). Megtalálható a hegyesedő kerek (9. kép 7), a legömbölyített tetejű vízszintes ovális, és a két oldalról lapított függőleges (9. kép 5), vagy vízszintes állású (6. kép 9) bütyökforma is. A Ludanice, Bodrogkeresztúr és Balaton–Lásinja kultúrákban, a plasztikus díszítés szinte kizárólag bütyök vagy lapos korongok formájában jelenik meg.⁷⁵

Változatosságuk az észak-dunántúli⁷⁶ és Budapest környéki⁷⁷ Ludanice lelőhelyekre különösen jellemző, a csepp alakúak (11. kép 1) a Balaton–Lásinja kultúrával hozhatók összefüggésbe.⁷⁸

Mindezekkel szemben, nem tartható szokványosnak a bevagdosott plasztikus borda, amely egy nagyméretű edény oldaltöredékén korongszerű bütyökkel kombinálva jelenik meg (5. kép 10). Ez a bütyöktípus elvétve, de előfordul Budapest körzetében más Ludanice településen is.⁷⁹ Különösen a Balaton–Lásinja kultúra Zala megyei lelőhelyein jellegzetes,⁸⁰ ellentétben az ott csak elvétve előforduló plasztikus bordadíszszel.⁸¹ Mindkét díszítés ritkán, de megjelenik a Bodrogkeresztúr kultúra késői időszakában,⁸² majd a változatos bemélyítésekkel ellátott lécdísz a Hunyadihalom kultúrában lesz jellegzetes,⁸³ hol előfordul a korongdísz is, sőt, együttes alkalmazásukra szintén van példa.⁸⁴ Újabban Budapesten, a Kiscelli utcában előkerült, Ludanice időszak végére keltezett leletek között találtak egy hasonló módon, fordított „V” alakban elhelyezett bordával díszített töredéket.⁸⁵

Környékünkön jelenleg párhuzam nélküli a tányérszerű plasztikus díszítmény. Hasonlóak a Balaton–Lásinja kultúra edényeinek peremén,⁸⁶ korszok fülének felső részén,⁸⁷ vagy, a Nánási útihoz hasonlóan, nagyméretű edények, amforák oldalára tapasztott füleinek tetején jelennek meg.⁸⁸ Később, a Hunyadihalom kultúra körében is előfordul hasonló díszítmény.⁸⁹

A bekarcolt díszítés nem jellemző, mindössze egyetlen töredéken fordul elő a 149. számú gödörben (12. kép 4). Az összefutó ferde sraffozott mintázata a Ba-

⁷⁶ M. VIRÁG–FIGLER 2007, Fig. 5: 4, 7, 9, 11; Fig. 8: 1, 3, 5–7, 9, 13, 14
⁷⁷ M. VIRÁG 1995, 78

⁷⁸ PL.: KALICZ 1991, Abb. 6: 1–4, 8–10

⁷⁹ M. VIRÁG 1997, 16. kép: 9; 2002, Fig. 10: 2

⁸⁰ M. VIRÁG 2005b, 2. kép 6, 8; 3. kép 8–9 stb., KALICZ 1995, Abb. 13: 11a–b, Abb. 14: 1a–1b, Abb. 18: 4a–4b stb.

⁸¹ A több szempontból is eltérő Letenye–Szentkezesztdomb lelet együttesében: KALICZ 1995, 73, Abb. 26: 7

⁸² A késő Bodrogkeresztúr kultúrába sorolt temetőben külön edényeken fordul elő a Nánási úton együttesen megjelenő plasztikus lécs- és a korongdísz: Jászladány és Tiszavalk–Kenderföld: PATAY 2008, 25, 29, 32. Szíhalom: MARTON–PATAY 2004, 302, 3. kép 2, 5. kép. Telepanyagban bemélyítésekkel: Békésszentandrás–Furugy: GOLDMAN–SZÉNÁSZKY 1994, 174, 1. kép: 1, 4.

⁸³ PL.: PATAY 2005, Taf. 20: 4, 15–16, Taf. 21: 6, 11, 13–14, Taf. 35: 10–11, 12–15

⁸⁴ PL.: PATAY 2005, Taf. 21: 6, Taf. 24: 14, Taf. 36: 12

⁸⁵ HORVÁTH 2010a, Abb. 10: 1 = 2010b, 10. kép 1

⁸⁶ PL.: HORVÁTH–SIMON 2003, Abb. 24. 2, Abb. 27. 13; M. VIRÁG 2003, Fig. 4. 1; STRAUB 2006, 5. kép 3; 8. kép 1–3

⁸⁷ KALICZ 1991, Abb. 2: 1, M. VIRÁG 2005b, 3. kép 7

⁸⁸ PL.: KALICZ 1991, Abb. 9: 2, 4, 6, 8

⁸⁹ PL.: PATAY 2005, Taf. 44: 2–5; Taf. 45: 3–5

⁷⁰ M. VIRÁG 1995, 74, Abb. 6: 5, 7–8, Abb. 9: 4;

⁷¹ M. VIRÁG–FIGLER 2007, Fig. 8. 4

⁷² P. BARNA–KREITER 2006, 8. kép 4; HORVÁTH–SIMON 2003, Abb. 27, 16; SRITAU 2006, 4. kép 4; illetve Dobri–Alsó-mező: A balaton–Lásinja kultúra fiatalabb fázisába keltezett 25. objektumból: HORVÁTH–SIMON 2004, Abb. 25: 5.

⁷³ M. VIRÁG 2002, Fig. 10: 3

⁷⁴ HORVÁTH 2010a, Abb. 9: 7 = 2010b, 9. kép 7

⁷⁵ M. VIRÁG 1995, 78; 1997, 12; 2002, 98; KALICZ 1991, 355, stb.

laton–Lasinja kultúra motívumkincsére, annak karcolt változatára emlékeztet. Ott elsősorban a korszok öblén jelenik meg, de töredékünkhöz hasonlóan, előfordul a fül alsó részének vagy teljes felületének hasonló díszítése is.⁹⁰ A díszítés a Bodrogkeresztúr kultúra kétfülű csészéinek mintázatával is rokonítható. Környékünkön is mindig ezen az edénytípuson jelenik meg a karcolt dísz, hasonló motívummal.⁹¹ A bemélyített díszítés egyébként nem jellemző a Ludanice körben, a Budapest környéki és észak-dunántúli lelőhelyeken csak elvétve, és elnagyoltabb formában fordul elő⁹² igen csekély mértékű alkalmazása pedig, feltűnő a Balaton–Lasinja kultúra észak-somogyi lelőhelyein is. A bemélyített díszítés, csakhogy más mintákkal, később válik gyakoribbá.⁹³

Az edényperem bemélyített díszítése (5. kép 16) ritka a Balaton–Lasinja körben bár Letenyén többféle edényformán előfordul.⁹⁴ Megjelenik a Budapest környéki lelőhelyeken is,⁹⁵ elsősorban az újabban a késő Ludanice időszakba utalt lelőhelyeken.⁹⁶ Később a Hunyadihalom kultúrában is megtalálható lesz.⁹⁷

II.1.E A KERÁMIALETEK ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉSE

A Nánási úton megismert lelőhely a Ludanice kultúra települési területén fekszik, a kerámia a kultúra Budapest környékéről megismert jellegzetességeit mutatja. Ugyanakkor a kerámialeletek értékelése alapján a lelőhely kapcsolata kimutatható a Balaton–Lasinja, és Bodrogkeresztúr kultúrákkal. Balaton–Lasinja összefüggésekre utalnak a bikónikus tál csepp alakú bütyökdísszel (11. kép 1), illetve az erőteljesen szétterülő aljú csótalpak (11. kép 10–11, 13). Ezek sárgásbarna színűkkel, és égetési technikájukkal is eltérnek a sötétbarna, törésfelületükben belső maggal rendelkező bodrogkeresztúri gyökerű tejes köcsögöktől (14. kép 5), a félgömbös füles (7. kép 2) és behúzott peremű táltól (15. kép 7). Mindezek mellett, a kerámialeletek között fiatalabb időszakra utaló elemek is megjelennek (5. kép 10, 16; 6. kép 1).⁹⁸

II.2. EGYÉB LELETEK

Az edénytöredékeken kívül az objektumokból kis mennyiségben kerültek elő köleletek, állatcsontok,⁹⁹ égett tapasztás töredékek és kagylóhéjak; a legtöbb lelet a kerámiához hasonlóan, a 60. és 149. objektumokból származik. Előfordulásuk a kisebb méretű, illetve tároló gödörként meghatározott objektumokban lényegesen kisebb arányú volt, mint a később láthatóan hulladékgödörként funkcionáló, eredetileg anyagnyerőként, vagy tárolóként létrehozott gödrök esetében. Ugyanez mondható el az archaeobotanikai leletekről,¹⁰⁰ és hasonló, bár kevésbé szembeötlő tendenciát figyelhetünk meg a köleletek esetében is.¹⁰¹

III. A TELEPÜLÉSI JELENSÉGEK ÉRTÉKELÉSE

III.1. AZ OSZLOPVÁZAS ÉPÜLET ELEMZÉSE, PÁRHUZAMAI, KELTEZÉSE

A tetőszerkezet alátámasztására szolgáló egyetlen belső oszlopsor az épületet már önmagában is a megkülönbözteti a lelőhelyünkön ugyancsak előforduló, három belső oszlopsorral rendelkező középső neolitikus házaktól. Az alaprajzi-szerkezeti különbségek mellett, lényeges eltérés az oszlopok kisebb mérete és egymástól való csekélyebb távolsága is. A beállított oszlopok mérete a kiásott gödröknek felelt meg, sehol nem volt észlelhető a középső neolit házak nagyméretű oszlogödreiben gyakran megfigyelhető, oszlopok mellé visszadöngölt föld. Az épület középső neolitikumnál későbbi kelteztést erősítik meg a szuperpozíciók is; ahol az objektumok viszonyát észlelni lehetett, a gödrök az oszlophelyeknél mindig idősebbnek bizonyultak (17. kép 1a–1b).

A szuperpozíciókon túl, maga a középső rézkori település egyéb jelenségeinek jelenléte is felvetette azt a lehetőséget, hogy az épület összefüggéseit a hasonló korú lelőhelyek körében keressük.¹⁰²

Jóllehet, az oldalfalak helyét mindenütt oszlogödör jelezték, az épület alaprajzi, szerkezeti saját

⁹⁰ Pl.: M. VIRÁG 2005b 5. kép, 3, 17; P. BARNÁ-KREITER 2006, 4. kép 7

⁹¹ M. VIRÁG 1995, Abb. 9, 1; 2002, Fig. 7, 1; 11, 1

⁹² M. VIRÁG 2004, 89. kép 1–2, 4

⁹³ Budapest, Pesthidegkút, Dózsa György út: KALICZ 1991, Abb. 13. A lelőhely újabban a késő Ludanice időszakba került besorolásra: HORVÁTH 2010b, 18

⁹⁴ KALICZ 1995, 63, 65–66, Abb. 2: 16, Abb. 4: 2, 3a–b, Abb. 8: 13, 14

⁹⁵ M. VIRÁG 1995, Abb. 5, 7; KALICZ 1991, Abb. 14: 11–12; HORVÁTH 2010b, 13, 9. kép: 3 = 2010a, Abb 9: 3

⁹⁶ HORVÁTH 2010, 18

⁹⁷ Pl.: PATAY 2005, Taf. 31: 3, 6, 10–11

⁹⁸ Részletezve a relatív időrendnél.

⁹⁹ A feldolgozást Biller Anna Zsófia végezte, az értékelést lásd a Függelékben.

¹⁰⁰ A feldolgozást Gyulai Ferenc végezte, az értékelést lásd a Függelékben.

¹⁰¹ A feldolgozást T. Biró Katalin végezte, az értékelést lásd a Függelékben.

¹⁰² Cölöpös szerkezetű épületekre a római kori falusias településeken is van példa: Gabler, D.: Rural settlements in Pannonia. In: Visy, Zs. (ed.) Hungarian archaeology at the turn of the millennium. (Budapest 2003) 243. Mivel a lelőhelyen római kori település nyomai nem kerültek elő, így ez a keltezés nem valószínűsíthető.

tosságai a dunántúli rézkor első feléből megismert házakra emlékeztetnek. A tengelyben megjelenő oszlopsor mellett, a dunántúli épületek általános jellemzője a körbefutó alapárokba, illetve, az azok aljából lemélyített gödrökbe állított oszlopokon nyugvó falazat. Tisztán oszlogödrökkel jelentkező épület eddig nem ismert ebben a körben, az önálló oszlophelyek leginkább szelementartók, vagy osztófalak tartószerkezeti elemeit jelzik.¹⁰³ Alapárok és oszlopsor együttes alkalmazására a Ludanice kultúra DNy-szlovákiai lelőhelyein van példa,¹⁰⁴ ahol a középen osztott épület egyik része alapárkos, a másik, több esetben oszlogödrös megoldású. Itt a kétféle technika tudatos alkalmazásáról lehet szó, ellentétben azokkal az esetekkel, ahol a hiányzó, vagy megszakadó alapárok, a szabálytalan távolságokra elhelyezkedő oszlophelyek, vagy egy-egy falszakasz oszlogödrös jelentkezése, az alapárok bizonyos szakaszainak megsemmisülését jelezheti.¹⁰⁵ Az alapárkokban megfigyelhető jelenségek egyébként meglehetősen nagy változatosságot mutatnak, akár egyazon lelőhelyen is előfordulhatnak az alapárkokból sűrűbben¹⁰⁶ és jelentősebb távolságokra leásott¹⁰⁷ oszlogödrök egyaránt, így az oszloptávok tekintetében nem érvényesülhettek kötött szabályok. Mindezek alapján nem zárható ki alapárok egykori létezése a Nánási úti épületnél sem. Elképzelhető, hogy az alapárkok itt sem mélyedtek az altalajig, és csak az abból szabályos távolságokban lemélyített oszlogödröket találtuk meg. Hasonló mélységeket közöltek, pl. a Zamárdiban feltárt épület esetében is, ahol az előkerült szélesebb alapárok aljából az oszlophelyek ugyancsak 10–20 cm-ig mélyültek le.¹⁰⁸

A Dunántúlról és a környező területekről eddig közölt, részleteikben igen változatos korai és középső rézkori épületalapok között kéthelyes és belső osztás nyoma nélküli egyterű épületek típusa különíthető el,¹⁰⁹ amelyek egyazon településen együtt is megjelenhetnek.¹¹⁰ A Nánási úti ház, a Len-

gyel III. időszakban már előforduló,¹¹¹ belső osztás nyoma nélküli, egyterű típust képviseli, amely a Balaton–Lásinja kultúra DNy-dunántúli lelőhelyein tűnik különösen jellegzetesnek,¹¹² de számos lelőhelyen ismert az ÉNy-Dunántúlon is.¹¹³

Az egyterű épületek többnyire téglalap alaprajzúak, a Nánási útihoz hasonló egyenlő oldalú változat nem túl gyakori. Legjobb párhuzamait, nagyobb alapterülettel, a Balaton–Lásinja kultúra Zalavár-basaszigeti településén találjuk meg, ahol az egyenlő oldalú forma különösen jellegzetes.¹¹⁴ A kissé romboid 1. számú ház mellett,¹¹⁵ alaprajzilag és az épület arányait tekintve, hozzá legközelebb a 3. számú épület áll.¹¹⁶ Különbség, hogy a zalavári egyenlő oldalú háznaknál az alapárokban nem jelentkezett az oszlopok ritmikus rendszere.¹¹⁷

Úgy tűnik, hogy az egyenlő oldalú, szinte négyzet alakú házak elsősorban a Balaton–Lásinja kultúra DNy-dunántúli településein fordulnak elő. További példa erre Zalaegerszeg–Andráshida–Gébárti-tó II. 5. sz. épülete.¹¹⁸ A téglalap alakú egyterű épületek között kisebb és nagyobb alapterületűek egyformán előfordulnak. Az egyenlő oldalúakhoz a kisméretűek állnak közel, mint a Kisalföldön legutóbb, Bezi, Nagy-sarok lelőhelyen feltárt 5 × 8 méteres épület.¹¹⁹ A kisebbek közé tartoznak a 7 × 10 méteres a Győr-szabadrétdombi házak is, de ezek is nagyobbak a Nánási útinál.¹²⁰ Hasonló méretű példa előfordulása említhető a Jordanów/Jordansmühl kultúra területről is.¹²¹

A házak bejárata a teljességgel körbefutó, vagy kikopott alapárkok miatt sokszor nehezen azonosítható. Ahol helye biztosan megállapítható, legtöbbször a rövidebb oldalon, az épület tengelyére merőlegesen nyílt, a kettéosztott épületeknél a ki-

¹⁰³ Pl.: ILON 2004, Fig. 31; M. VIRÁG–FIGLER 2007, Fig. 6, 8, 10.

¹⁰⁴ VLADÁR–LICHARDUS 1968, Abb. 9; PAVÚK–BÁTORA 1995, Abb. 4, 6, 10, PAVÚK 2003, Abb. 11, 1–3

¹⁰⁵ OROSS ET AL. 2010, 387

¹⁰⁶ OROSS ET AL. 2010, Abb. 6, 7

¹⁰⁷ OROSS ET AL. 2010, Abb. 5

¹⁰⁸ KISS–RÉTI 2005, 78, Fig. 5

¹⁰⁹ KISS–RÉTI 2005, 75–78; M. VIRÁG 2003, 391–392; 2004, 103–105; 2005a, 68–70; M. VIRÁG–FIGLER 2007, OROSS ET AL. 2010, 365; RUTTKAY 1995, Abb. 7: 1–2; CARNEIRO 2002, Abb. 2; SCHWAMMENHÖFER 1983, Taf. 5; VLADÁR–LICHARDUS 1968; PAVÚK–BÁTORA 1995; GYUCHA ET AL. 2006; GYUCHA ET AL. 2007; GOLDMANN–SZÉNÁSZKY 2012

¹¹⁰ Pl.: T. NÉMETH 1994, Abb. 10; OROSS ET AL. 2010, 385, ČTVERÁK–RULF 1989; KOŠRUŘIK–ŠEBELA 1994.

¹¹¹ ILON–FARKAS 2001, 55–56, Fig. 3a–b

¹¹² M. VIRÁG 2003, 377–380, Fig. 2; 2005a, 61–63, Fig. 3–8; P. BARNA–KREITER 2006, 56–57, Figs. 14–15, 17. Újabban a Balatontól D-re, Balatonszárszón is előkerült egy példány, 4 kéthelyes házzal együtt: OROSS ET AL. 2010, 385, Abb. 8

¹¹³ T. NÉMETH 1994, 243, Abb. 10–11), T. NÉMETH 1994, 242, Abb. 5; M. EGRY 2001, 59, Map 3B, M. VIRÁG–FIGLER 2007, Fig. 2: 5–11; EGRY 2010, 41; M. VIRÁG–FIGLER 2007, Fig. 6: 2–6.

¹¹⁴ M. VIRÁG 1990, 72–73, Abb. 3; 2003, 377–378, Fig. 2; 2005a, 61–62, Fig. 3–5.

¹¹⁵ M. VIRÁG 2005a, Fig. 3

¹¹⁶ M. VIRÁG 2005a, Fig. 5

¹¹⁷ A 6. számú téglalap alakú ház alapján azonban, ahol a sekély Ny-i alapárkokból lemélyedő oszlophelyek szabályossága megfigyelhető volt, ez a gyakorlat nem volt ismeretlen a településen. Az alapárok kikopása miatt, az épület ÉK-i oldalát a Nánási úti épülethez hasonlóan már csak a szabályos közökkel leásott oszlophelyek jelezték: M. VIRÁG 2005a, Fig. 8.

¹¹⁸ P. BARNA–KREITER 2006, 56, Fig. 15: 4

¹¹⁹ EGRY 2010, 5

¹²⁰ M. VIRÁG–FIGLER 2007, 352, Fig. 2: 5–11

¹²¹ Méret: 6,5–7,25 × 11 m: ČTVERÁK–RULF 1989, 1–2. ábra.

sebb helység irányából. A tengelyre merőleges oldalon nyíltak az egyenlő oldalú házaknál is,¹²² amint azt a Nánási úti háznál is feltételezzük. A tájolásában az uralkodó szélirány mellett más szempontok, pl. a környezetérzékelés is szerepet kaphatott,¹²³ a Nánási úti épület esetében azonban az észak-déli, kissé északkelet-délnyugati tengely, és a védettebb déli bejárat inkább a Duna-völgyben húzódó észak-déli szélcsatornához igazodhatott.

Több rekonstrukciós kísérlet ellenére,¹²⁴ továbbra is problematikus az épületek tetőszerkezetének megoldása.¹²⁵ Nem kétséges, hogy a vonaldíszes kerámiával szemben, a belső tartóoszlopok szerepe a Lengyel kultúra házáinál már lényegesen kisebb volt,¹²⁶ így a tetőzet súlyát a falazatra terhelő szarufás tetőszerkezet már a késő neolitikum folyamán kialakulhatott.¹²⁷ Ennek ellenére, az épületek középtengelyében előkerülő, szelemenre utaló tartóoszlopok miatt, a szarufás fedélszék tiszta formában történő alkalmazásáról nem beszélhetünk a rézkor korai szakaszaiban. Minthogy a tető belső alátámasztása a középső neolitikumhoz képest jóval kisebb szerepet kapott, a héjazatot tartó szarufák vagy horgasfák belógását, egyéb módon kellett megakadályozni. A héjazat ferde fáinak alátámasztását, illetve merevítését, a válaszfallal rendelkező házaknál valószínűleg a záró-, illetve közfalban álló oszlopokra fektetett középszelemennel, az egyterű épületeknél, pedig, szükség esetén, „torokgerendákkal” oldhatták meg. Ez utóbbi megoldás feltételezhető a Nánási úti háznál is, amennyiben a tető merevítése az igen kisméretű épületnél szükséges lehetett. (18. kép 1)

Az egyenlő oldalú épületek természetesen kisebb alapterülettel rendelkeztek a téglalap alakú változatoknál, közöttük is jelenleg a legkisebb méretű a 23 m²-es Nánási úti ház. Az, hogy az épületek között kétségtelenül megtapasztható építészeti, alaprajzi, és méretbeli eltérések esetleg funkcionális különbözőségeket is jelezhetnek, már több ízben felmerült a kutatásban.¹²⁸ A különbségeket előidéző okok egyértelmű magyarázatára azonban továbbra sincsenek egyértelmű bizonyítékaink.

Összefoglalóan elmondható, hogy a Nánási úton előkerült épület, lelő körülményeit és jellegzetességeit tekintve, jól beilleszthető a dunántúli középső

rézorból megismert épületek sorába. Mivel azonban ebben a körben egy ma már kevésbé jellemzőnek tartható típust képvisel, ennek megerősítése az adatok gyarapodásától várható.

III.2. Településszerkezeti megfigyelések

A Nánási úton megismert település részlete laza szerkezetet mutat, amelyben az előkerült gödörobjektumok elszórtan, de nagyjából három csoportot alkotva foglalt helyet a feltárt területen. (2. kép)

A kis terület ellenére is megállapítható, hogy az épület (407. objektum) közelében tároló (25. objektum) és nagyméretű anyagnyerő gödör (149. objektum) helyezkedett el, amelyet esetleg még további épületeket és objektumokat is magába foglaló kis tanyaszerű egységként értelmezhetünk. Mivel a feltárható területen további azonosítható épületalap nem került elő, nehéz megállapítani, hogy a háztól 45–50 méterre, északra (60, 265, 637. objektumok), illetve a 110 m-re keletre előkerült gödör csoportok (101, 103. objektum) ugyanahhoz, vagy más települési egységekhez tartoztak-e.

A Balaton-Lasinja kultúra települési helyeit Zalavár-Basasziget példája alapján hasonló kisméretű tanyaszerű településeként tudtuk meghatározni, ahol egyidejűleg egyetlen vagy néhány ház állott.¹²⁹ Ezt, a rézkor első felére nézve ma már általánosnak tartható képet¹³⁰ mutatják a Nyugat-Dunántúlon, illetve a Balatontól délre feltárt településrészek, ¹³¹ csakúgy, mint, a Ludanice kultúra déli területén, Budapest környékén előkerült újabb, házakat tartalmazó települések is.¹³²

A Nánási úti településen, a dunántúli lelőhelyek többségét jellemző módon, a település jelenségei között átfedés nem mutatkozott.¹³³ Egyes lelőhelyeken azonban,¹³⁴ így a közeli párhuzamot szolgáltatató Zalavár-Basaszigeten¹³⁵ is, az épületek korábbiak helyén, vagy azok közvetlen közelében, időbeli eltolódással épültek fel. Az építészet mellett, tehát a települések szerkezetében is, egymás mellett, különböző elvek érvényesülése tapasztalható meg.¹³⁶

¹²² M. VIRÁG 2005a, 3–5. kép

¹²³ OROSS ET AL. 2010, 389

¹²⁴ VLADÁR-LICHARDUS 1968, 64–65, Abb. 67; KISS-RÉTI 2005; M. VIRÁG 2005a; M. VIRÁG-FIGLER 2007, 1a–1b

¹²⁵ OROSS ET AL. 2010, 387–388

¹²⁶ PAVÚK 2003, 466

¹²⁷ OROSS ET AL. 2010, 387

¹²⁸ PAVÚK 2003, 467; M. VIRÁG 2003, 393; 2004, 100, 106, 112; P. BARNA-KREITER 2006, 56–57

¹²⁹ M. VIRÁG 2003, 392–393; 2004, 105–107

¹³⁰ M. VIRÁG 2003, 392–393; 2004, 105–107

¹³¹ KISS-RÉTI 2005, 73, 2. kép; OROSS ET AL. 2010, 388

¹³² Biatorbágy, Mocsaras-dűlő: REPISZKY 2008, 18–19, 9–11. kép, Budapest, Óbuda Városkapu: KISJUHÁSZ 2010, 162; KISJUHÁSZ-SKRIBA-TÓTH 2010, 12

¹³³ Pl.: OROSS ET AL. 2010; M. EGRY 2001, Map 2; KISS-RÉTI 2005

¹³⁴ Zalaegerszeg-Andráshida-Gébárti tó II.: P. BARNA-KREITER 2006, 56–57, Fig. 14) Unterrandlberg: NEUGEBAUER ET AL. 1990, 49–51., Jelšovce: PAVÚK-BÁTORA 1995

¹³⁵ M. VIRÁG 2003, 385, Fig. 2; 2005a, 60, Fig. 2

¹³⁶ M. VIRÁG 2003, 392–393; OROSS ET AL. 2010, 389

IV. A KÖZÉPSŐ RÉZKORI TELEPÜLÉS IDŐRENDJE

IV.1 RELATÍV IDŐREND

A 60. gödör legfelső rétegében, a Ludanice kultúrára Budapest környékén jellemző kerámiával együtt, olyan vonások is megjelennek, amelyek időrendi finomításra kínálnak lehetőséget. Ide tartoznak az éles törésvonalú konkáv nyakú edényforma mellett (6. kép 1), a kissé durvított felület (5. kép 16), a bevagdosott perem (5. kép 16), illetve a borda- és korongszerű díszítmény együttes alkalmazása (5. kép 10). Mindezek a későbbi Hunyadihalom és Furchenstich kultúrák jellemzői lesznek, így előfordulásuk a Nánási úton, a Ludanice-kultúrán belül, fiatalabb idősakra utal.¹³⁷ Ide kapcsolódhat még, a 103. gödör 1. rétegének aljából előkerült profilált fazék is (8. kép 6), amelyhez hasonló karakterű edényt a fiatalabbnak megállapított Balaton-Lasinja időszakból közöltek.¹³⁸ Mivel azonban ezek, a fiatalabb jelenségek, az említett két objektum alsóbb rétegeiben és a többi objektumban nem fordulnak elő, a települést a Ludanice kultúra klasszikus időszakára, illetve annak végére helyezhetjük, amikor a kerámiaművességben korábban ismeretlen vonások tűnnek fel.

a Kr.e. 4300–4000 közötti dátumok érvényesek.¹³⁹ A Nánási úti település is erre az időszakra tehető, a kissé fiatalabb adatok, pedig alátámasztják azt a tipológiailag is kimutatható finomabb keltezést, miszerint a település a középső rézkor első felén belül inkább a fiatalabb idősakra, azaz a Bodrogkeresztúr B, illetve az újabban „Epilengyel B” kifejezéssel illetett időszak kezdetére eshetett.¹⁴⁰

V. ÖSSZEFOGLALÁS

A fővárosban már korábban is ismertek voltak a Ludanice kultúra településeinek és temetkezéseinek elszórt nyomai,¹⁴¹ a Nánási úti lelőhelyen azonban, fontos eredményként, településtörténeti és időrendi szempontból is értékelhető adatokat tudtunk nyerni. A viszonylag kevés kerámialelet ellenére is, a lelőhelyen, a Ludanice kultúrán belül egy olyan, újabban körvonalazódó,¹⁴² fiatalabb periódust is sikerült megfogni, amikor az anyagi kultúrában a későbbi időszakok felé mutató, újfajta vonások tűnnek fel.

Annak ellenére, hogy a Balaton-Lasinja kultúra zalavári házai váltak elsőként ismertté a Dunántúl első felének rézkorában, az ott igen jellegzetes

MINTA KÓD	MINTA NÉV	$\delta^{13}\text{C(PDB)}$ $\pm 0,2 \text{ [‰]}$	KONVENCIONÁLIS RADIOKARBON KOR (BP)			NAPTÁRI KOR (CAL BC 1 s)
deb-17282	Budapest, III. Nánási út 69. 637. objektum állatcsont	-20,75	5230	$\pm$	50	4222-3969
deb-17274	Budapest, III. Nánási út 69. 60. objektum -60cm-ig állatcsont	-20,64	5225	$\pm$	45	4217-3969

A középső rézkori település radiokarbon adatai

IV.2. ABSZOLÚT KRONOLÓGIA

A lelőhelyről nyert radiokarbon adatok egybevágóan azokkal az újabb eredményekkel, amelyek szerint, a középső rézkor első felére, vagyis a Bodrogkeresztúr A/Balaton-Lasinja/Ludanice kultúrákra a korábban elfogadott Kr. e. 4000–3800 helyett

egyenlő oldalú épületek ma már inkább egy sajátos változatot képviselnek az egyre szaporodó téglalap alakú épületek között. A Nánási úton előkerült épület e sajátos változat használatát jelezheti Budapest környékén is, a kéthelyes típusal együtt,¹⁴³ az építészet sokszínűségét megmutatva a Ludanice kultúra elterjedési területének déli részén is.

Még mindig nem rendelkezünk elegendő információval ahhoz, hogy az épületek/épülettípusok

¹³⁷ A Ludanice időszak késői szakasza, amikor korábban ismeretlen elemek is feltűnnek a lelet együttesben. Lényegében az „Epilengyel” kultúrák második feléről, végéről van szó: HORVÁTH 2010b, 18. Egyebek mellett ezek a jelenségek adtak lehetőséget a Bodrogkeresztúr kultúra fiatalabb, B fázisának elkülönítésére is: Összefoglalóan: PATAY 2008

¹³⁸ HORVÁTH-SIMON 2004, Abb. 25: 5, a Lasinja kultúra fiatalabb fázisába keltezett 25. objektumból.

¹³⁹ CSÁNYI ET AL. 2009; OROSS ET AL. 2010, 401

¹⁴⁰ HORVÁTH 2010b, 18

¹⁴¹ Pl.: GÁBORINÉ-CSÁNK 1964; M. VIRÁG 1995; 1997; 2002; HORVÁTH 2003

¹⁴² HORVÁTH 2010a, 2010b

¹⁴³ Biatorbágy, Mocsaras-dűlő: REPISZKY 2008

esetleges időrendjét felállíthassuk. A Nánási úton, a 60. gödör felső rétegében megjelenő, késői időszak felé mutató jellegzetességek azt a korábban felvetett, még bizonyításra váró feltevésünket látszanak igazolni, amely szerint a kisebb méretű épületek inkább a Balaton-Lasinja/Ludanice időszak fiatalabb szakaszához köthetnek.¹⁴⁴ Mivel azonban, az épület közelében elhelyezkedő 149. gödör leletei közül hiányoznak a fiatalabb elemek, erre nézve továbbra sem rendelkezünk kétségtelen bizonyítékkal.

Feltűnő jelenség a Balaton déli partján ismertté vált, Balaton-Lasinja kultúrába sorolt települések kerámia jellegzetességeinek, edénytípusainak erőteljes hasonlósága a Budapest környékén található lelőhelyekével.¹⁴⁵ A bemélyített díszítés alárendeltebb szerepe miatt, már korábban is felfigyelték e lelőhelyek lehetséges észak-dunántúli, illetve alsó-ausztriai összefüggéseire.¹⁴⁶ Úgy tűnik, az Észak-Somogyban található települési helyek a klasszikus Balaton-Lasinja kultúra befolyásának északi határzónájában fekszenek, s egyben megmutatják a kapcsolatok lehetséges irányát a Ludanice kultúra déli, északkelet-dunántúli és Budapest környéki területére. A kapcsolatok másik iránya, az Északnyugat-Dunántúlon ismertté vált lelőhelyek felé, a nyugat-dunántúli, Szombathely

környéki, bemélyített díszítést ugyancsak kevésbé alkalmazó lelőhelyek alapján, követhető nyomon.¹⁴⁷ Balatonszárszón és a többi észak-somogyi lelőhelyen hasonló jelenségek utalnak a klasszikus Balaton-Lasinja kultúrától való különbségekre, mint Budapest térségében, a Nánási úti, illetve a további Budapest környéki és északkelet-dunántúli lelőhelyeket azonban az ott jelenlévő Bodrogkeresztúr kapcsolatokra utaló jelenségek különböztetik meg. Habár a Balaton-Lasinja kultúra jellegzetességei észak felé fokozatosan átalakulva jutottak érvényre az anyagi kultúrában, a kapcsolatokat az edényművességben megmutatkozó rokon vonások mellett, a hasonló szerkezetű épületek mindkét körben bizonyítható előfordulása is kifejezi.

A Nánási úton 2007–2008-ban végzett kutatások településtörténeti szempontból jelentősen gazdagították az észak budai Duna-part középső rézkorára vonatkozóan eddig rendelkezésre álló ismereteinket. Annak ellenére, hogy a part-menti sávban több helyen előkerültek már a Ludanice kultúra településeinek és temetkezéseinek elszórt nyomai, épületet és a középső rézkor időszakára jellemző laza települési szerkezetet első alkalommal a Nánási úti lelőhelyen sikerült dokumentálnunk.¹⁴⁸

¹⁴⁴ M. VIRÁG 2004, 132

¹⁴⁵ Bikónikus tálak: KISS-RÉTI 2005, Fig. 3:1–2, 5. A bemélyített díszítés hiánya is jellemző ezen a területen: SOMOGYI 2000, 40; KISS-RÉTI 2005, 74; OROSS ET AL. 2010, 391; HORVÁTH ET AL. 2003

¹⁴⁶ SOMOGYI 2000, 41

¹⁴⁷ KÁROLYI 1992, OROSS 2002, ILON 2004

¹⁴⁸ A rajzokat készítette: M. Virág Zsuzsanna, Csernus Erzsébet. Számítógépes grafika: Csernus Erzsébet. A fotókat készítette: Tóth Csilla

FÜGGELÉK

T. BIRÓ KATALIN

KŐLELETEK A BUDAPEST, NÁNÁSI ÚTI KÖZÉPSŐ RÉZKORI TELEPÜLÉSRŐL

A Nánási úti lelőhelyről összesen 991 db kőeszköz került elő. Ezeknek előzetes feldolgozását a lelőhely kavicsanyagának feldolgozása kapcsán már közzé tettük (BIRÓ ET AL. 2012, BIRÓ ET AL. 2013). A tanulmányban kitértünk a típus- és nyersanyagmegoszlásra valamint a kőeszköz intenzitás adatokra (BIRÓ ET AL. 2013 6–9 ábra, 1. tábla), de az objektumonkénti, illetve koronkénti feldolgozás még nem történt meg. A jelen tanulmányban a rézkori objektumokhoz kapcsolható kőanyagot foglaljuk össze.

A kőanyag az őskori lelőhelyeken, a kerámiához viszonyítva, meglehetősen konzervatív elem. Ez azt jelenti, hogy belső evolúciójuk lassabb és egyes „vezértípusokat” kivéve a kormeghatározó értékük szerényebb, mint a kerámia leleteké. Ezért van az, hogy egy őskori lelőhelyen belül inkább a kerámia leletek datálják a kőeszközöket, mint fordítva. Egy újkőkori (DVK) / középső rézkori (Ludanice) lelőhely viszonylatában ez azt is jelenti, hogy a rézkori objektumokba kerülhettek idősebb, a DVK megtelepedéshez tartozó kőeszközök is, és természetesen a másodlagos felhasználást sem zárhatjuk ki. (1. táblázat).

Összesen 125 darab kőeszköz került elő a középső rézkori objektumokból. Az anyagban jelentős, szám szerint is uralkodó mennyiségben vannak jelen a szerszámkövek. Ez részben a gondos begyűjtés eredménye, de tendencia-szerűen is megfigyelhető, hogy a pattintott kőeszközök mennyisége és aránya a kőanyagban csökken a neolitikumhoz képest. A pattintott kőeszközökön belül dominálnak a szilánkok. Viszonylag szerény mennyiségben találhatunk pengéket és penge-származékokat. A típusos (retusált) eszközök száma és aránya egyaránt kevés, az eszközökön belül is jellemzőek a szilánk alapú formák. (19. kép).

Az előkerült típusos (retusált) kőeszközök a következők:

60. OBJ.:

2010.4.8880. **C5f¹** retusált penge, hegyes sarlófényes, disztális töredék (19/3. kép) **43²** Pruti tűzkő

38×20×3 mm 2.28 g. Általános, gyakori típus, rézkorra jellemző nyersanyag. (20/3. kép)

2010.4.8881. **G5** pengén mediális árvéső (19/7. kép) **43** Pruti tűzkő, kortexes (25%) 30×24×7 mm 5.04 g. Általános, bár nem túl gyakori típus, rézkorra jellemző nyersanyag (20/7. kép)

103. OBJ.:

2010.4.8916. **D5/9** csonkított penge töredék, sarlófényes (19/2. kép) **943** Pruti tűzkő? krémszín-füstös barna 18×12×3 mm 0.648 g Általános, gyakori típus, rézkorra jellemző nyersanyag (20/2. kép).

149. OBJ.:

2010.4.9045. **I3** szilánkvakaró, atipikus (19/4. kép) **944** Felső triász szarukő, Budai hg. ? kékesszürke, sejtes szövetű 33×31×8 mm 8.184 g. Univerzális típus, a nyersanyag helyi és inkább későrézkorból/korabronzkorból ismert (20/4. kép).

2010.4.9063. **M6** szegmens, atipikus késpengén (19/5. kép) **33** tarka mátrai limnokvarcit 23×14×5 1.61 g. A típus a rézkorban gyakori és jellemző, a nyersanyag regionális (20/5. kép).

2010.4.9079. 1 **I3** kettős szilánkvakaró (19/6. kép) **923** Krakói jura tűzkő ? 27×26×6 4.212 g. Általános, gyakori típus, a nyersanyag a késő neolitikumra jellemző, de rézkorban is előfordul (20/6. kép).

Mindössze egy csiszolt kőeszköz volt a rézkorra keltezhető darabok között, egy kaptafa alakú keskeny véső éltöredéke (19/8 kép).

149. OBJ.:

2010.4.9078. **P9** csiszolt kőeszköz töredék, kaptafa alakú keskeny véső éltöredéke **49** zöldpala / kontakt metabázit sötét grafitiszürke 34×17×8 mm 4.624 g. Általános, elterjedt eszköztípus, a nyersanyag a Cseh-Morva „zöldpala” nyersanyagforrásokból származik, elterjedt távolsági nyersanyag a teljes neolitikum és a rézkor idején is (20/8. kép).

A szerszámkövek között 24 darab megmunkált/használati kopott kavicsot találtunk, 22 őrlőkő töredéket, 11 csiszolót, egy simítót és egy retusórt

¹ A típuskódok vastagon kiemelve

² A nyersanyagkódok vastagon kiemelve

valamint 18 darab azonosítatlan funkciójú, de a lelőhely területre „behordott” töredéket találtunk. A kavicsanyag különleges jelentőségére és szerepére már felhívtuk a figyelmet (BIRÓ ET AL. 2012, BIRÓ ET AL. 2013).

A nyersanyagmegoszlás vizsgálata hasonló tendenciát mutat: a szerszámkövek aránya, „súlya” nő a leletanyagon belül a pattintott kőeszközökhöz képest, ha az újkőkori objektumokkal és a lelőhely átlagával hasonlítjuk össze. (2. táblázat) Mindössze 37 darab a pattintott kőeszköz és ennek megfelelően a kőeszköz nyersanyag is. Ezek között az ismert rézkori tendenciáknak megfelelően jelentős az északi tűzkövek száma, aránya: 7 db a pattintott kőeszközből. Ezek többsége ún. pruti kova, kisebb

része krakkói jura tűzkő. A Duna budai oldalán feltétlenül távolsági nyersanyagként kell kezeljük az obszidiánt, míg a Dunántúli Középhegység radiolaritjai elsősorban regionális nyersanyagnak tekinthetők. A limnokvarcitok jellemzően inkább a mátrai típusokhoz tartoznak, szintén a regionális nyersanyagellátás jellemző darabjai.

Feltűnik az eszközkészletben a helyi budai szarukő is (összesen három darabbal képviselt). Ez a nyersanyag a Budapest környéki lelőhelyeken a késő rézkor és a bronzkor folyamán kiemelt jelentőségű lesz, itt még csak szórványosan fordul elő. Meg kell ugyanakkor említeni, hogy mind az északi tűzkövek, mind a budai szarukő – jellegzetes rézkori elemek – a nánási út rézkori objektumaiban „felülreprezentáltak”.

	TÍPUSCSOPORTOK							KŐESZKÖZ ÖSSZESEN
	NYERS- ANYAG	MAGKŐ	SZILÁNK	PENGE	RETUSÁLT ESZKÖZ	CSISZOLT ESZKÖZ	EGYÉB	
25. objektum			1	1			8	10
46. objektum								0
60. objektum		2	3		2		5	12
101. objektum			1					1
103. objektum	1			2	1		2	6
149/366. objektum	2	4	16	4	3	1	63	93
265. objektum							1	1
637. objektum							2	2
rézkori obj. összesen	3	6	21	7	6	1	81	125

1. táblázat – típuscsoport megoszlás a rézkori objektumokban

	NYERSANYAGCSOPORT					KŐESZKÖZ ÖSSZESEN
	OBSZIDIÁN	LIMNO- KVARCIT	RADIOLARIT	TŰZKŐ	EGYÉB	
25. objektum			1	1	8	10
46. objektum						0
60. objektum		2	3		5	12
101. objektum			1			1
103. objektum	1			2	2	6
149/366. objektum	2	4	16	4	63	93
265. objektum					1	1
637. objektum					2	2
rézkori obj. összesen	3	6	21	7	81	125

2. táblázat – nyersanyagcsoport megoszlás a rézkori objektumokban

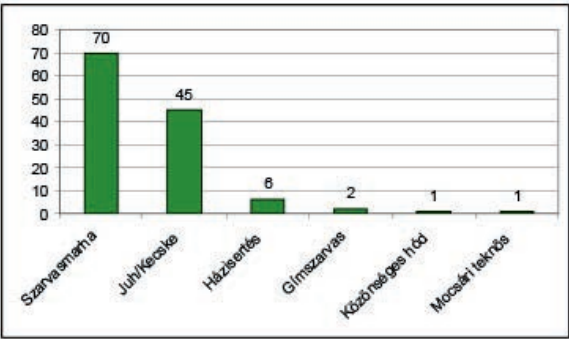
ARCHAEOZOOLOGIAI LELETEK A BUDAPEST,
NÁNÁSI ÚTI KÖZÉPSŐ RÉZKORI TELEPÜLÉSRŐL

A középső rézkorra keltezett objektumokból összesen 258 erősen töredezett állatcsont származik. A csonttöredékek közül 70 szarvasmarha, 45 juh vagy kecske, 6 házisertés maradványa volt. Csekély számú vadállatcsont került elő (kettő gímszarvas, egy hód, egy mocsári teknős). Szerepelt továbbá 87 nagypatás, 17 kispatás és 29 kutya méretű emlős csonttöredéke is, amelyek pontos faji meghatározása a nagyfokú töredezettség, valamint a határozó értékű anatómiai jegyek hiányában nem volt lehetséges.

A szarvasmarha mind elsődleges (hús, bőr, szaru, csont), mind másodlagos (igaerő, tej) hasznosítása

nagy jelentőségű lehetett a településen. A juhtartás korszakban megfigyelhető fellendülése visszatükröződik a kiskérődző (juh, kecske) maradványok aránylag magas számában. A sertés maradványok, valamint a vad fajok csonttöredékeinek száma, igen alacsony volt, ami utalhat a sertéstartás kisebb jelentőségére, valamint a húshasznú vadászat szerepének neolitikumhoz képest megfigyelhető csökkenésére. A vadak, életmódjukból adódóan, élőhely rekonstrukcióra alkalmas fajok: fás vízpart, tisztások, bozótosok, erdőszélek közelségét feltételezik.

ÁLLATFAJ / OBJEKTUM	25	46	60	103	149/366	265	637	ÖSSZESEN
Szarvasmarha / Bos taurus (Linnaeus 1758)	2	2	36	4	11		15	70
Juh / Ovis aries (Linnaeus 1758)			1					1
Kecske / Capra hircus (Linnaeus 1758)			1					1
Juh/Kecske / Ovis/Capra			26		16	1		43
Házisertés / Sus domesticus (Linnaeus 1758)	2		1		3			6
HÁZIÁLLAT ÖSSZESEN	4	2	65	4	30	1	15	121
Gímszarvas / Cervus elaphus (Linnaeus 1758)			2					2
Közönséges hód / Castor fiber (Linnaeus 1758)			1					1
Mocsári teknős / Emys orbicularis (Linnaeus 1758)					1			1
VADÁLLAT ÖSSZESEN	0	0	3	0	1	0	0	4
Nagypatás	2		56		20	5	4	87
Kispatás	2		10		5			17
Kutya méretű emlős					29			29
Nem meghatározható összesen	4	0	66	0	54	5	4	133
Összesen	8	2	134	4	85	6	19	258

Az archaeozoológiai leletek objektumok szerinti megoszlása

Az állatcsontleletek fajok szerinti megoszlása a középső rézkori településen.

GYULAI FERENC

ARCHAEOBOTANIKAI LELETEK A BUDAPEST,
NÁNÁSI ÚTI KÖZÉPSŐ RÉZKORI TELEPÜLÉSRŐL

A lelőhely középső rézkorra keltezett objektumaiból nagyon kevés, mindössze 34 db szenült mag/termés maradvány származik, annak is döntő része fajra nem azonosítható gabonaszem töredéke. A rézkori mintákban csupán két szem hatsoros árpa és a tönke pelyvátlanításából származó négy darab pelyvalevél alap, ún. villa volt megtalálható, de szem egy sem. A gyanús galaj valamelyik fent említett gabona gyomnövénye lehetett. A húsos somot és az erdei szamócat a környező erdőkből gyűjtögethették. Mindkét vadon termő gyümölcs az őskori lelőhelye-

ken rendszeresen előfordul. A Ludanice kultúrából, csakúgy, mint a rézkor első feléből egyébként is, csak kevés archaeobotanikai lelet ismert, amelynek oka nem a kutatás hiányosságában, hanem sokkal inkább a rézkorban bekövetkezett klímaromlás növénytermesztésre gyakorolt káros hatásában keresendő. A növénytermesztés visszaesésének hatása lelőhelyünk esetében is jól érzékelhető. Ismerték és termesztették, és fel is dolgozták a gabonaféléket, de mennyiségük nagyon visszaesett, előfordulásuk inkább csak jelzésértékű.

MEGNEVEZÉS	MAGYAR NÉV	MARADVÁNY							
Objektum			25 2. réteg	60 3. réteg (-70-90)	101	149/C cella	149/E2 cella	149/F cella	637
Megjegyzés			DNy-i negyed		ÉK-i rész		É-i sarok	É-i fele	alja
Latin név									
Cerealia	gabona	szem- termés töredék		3	1	1	12	7	1
Cornus mas L.	húsos som	csonthéj töredék					1		
Fragaria vesca L.	szamóca	csonthéj- jas mag					1		
Galium spurium L.	gyanús galaj	félkaszat				1			
Hordeum vulgare L. subsp. polystichum (H. tetrastichum + H. hexastichum)	többszo- ros árpa	pelyvás szem töredék		2					
Triticum turgidum L. subsp. dicocum (Scranks) Thell.	tönke	villa (furca bicornis)					3	1	
ÖSSZESEN			0	5	1	2	17	8	1

Az archaeobotanikai leletek objektumok szerinti megoszlása

MEGNEVEZÉS	MAGYAR NÉV	MARADVÁNY	KATEGÓRIA	SZENÜLT MAG (DB)
Latin név				
Cerealia	gabona	szemtermés töredék	gabona	25
Cornus mas L.	húsos som	csonthéj töredék	gyűjtögetett	1
Fragaria vesca L.	szamóca	csonthéjas mag	gyűjtögetett	1
Galium spurium L.	gyanús galaj	félkaszat	gabonagyom	1
Hordeum vulgare L. subsp. polystichum (H. tetrastichum + H. hexastichum)	többsoros árpa	pelyvás szem töredék	gabona	2
Triticum turgidum L. subsp. dicoccum (Scrank) Thell.	tönke	villa (furca bicornis)	gabona	4

A középső rézkori településről származó archaeobotanikai leletek összesítő táblázata

IRODALOMJEGYZÉK

- BARNA-KREITER 2006 P. BARNA J. – KREITER E.: Középső rézkori települések Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti-tó (II.) lelőhelyen. (Middle Copper Age settlements at Zalaegerszeg-Andráshida, Gébárti tó (II.): preliminary results.) Zalai Múzeum 15. (2006), p. 47–78.
- BIRÓ ET AL. 2012 T. BIRÓ, K. – JÓZSA, S. – J. SZABÓ, K. – M. VIRÁG, Zs.: Danube: the big prehistoric conveyor belt, Poster presented on the 39th ISA Symposium. Leuven, 2012.
- BIRÓ ET AL. 2013 T. BIRÓ K. – JÓZSA S. – J. SZABÓ K. – M. VIRÁG Zs.: Duna: a nagy szállítószalag. Archeometriai Műhely 10.1. (2013), p. 33–50
- CARNEIRO 2002 CARNEIRO, A.: Das neolithische Haus von Münchendorf. Drei Mahden in Niederösterreich. Archaeologia Austriaca 86. (2002), p. 45–53.
- CSÁNYI ET AL. 2009 CSÁNYI M. – RACZKY P. – TÁRNOKI J.: Előzetes jelentés a rézkori bodrogkeresztúri kultúra Rákóczifalva-Bagi-földön feltárt temetőjéről (Preliminary report on the cemetery of the Bodrogkeresztúr culture excavated at Rákóczifalva-Bagi-föld). Tisicum 18. (2009), p. 13–34;
- CSÁNYI ET AL. 2010 CSÁNYI, M. – RACZKY, P. – TÁRNOKI, J.: Das kupferzeitliche Gräberfeld von Rákóczifalva-Bagi-föld in Ungarn. Altertum 55. (2010), p. 241–270.
- ČTVERÁK-RULF 1989 ČTVERÁK, V. – RULF, J.: Nálezy horizontu Jordanovské kultury z. Třebestovic, okr. Nymburk. (Funde des Jordanów Kulthorizontes aus Třebestovice, bez. Nymburk.) PamArch 80. (1989), p. 5–29.
- M. EGRY 2001 M. EGRY I.: Beszámoló a Győr – Marcalváros – bevásárlóközpont területén végzett megelőző régészeti feltárásokról. (Report on the preliminary Exploration carried out on the area of Győr-Marcalváros-Shopping Centre; Bericht über vorausgehende Freilegungen auf dem Terrain des Einkaufszentrums Győr-Marcalváros). Arrabona 39. (2001), p. 57–78.
- EGRY 2010 EGRY I.: Bezi, Nagy-sarok. Előzetes beszámoló a bronzkori falu feltárásáról, 2008–2009 (Bezi, Nagy-sarok. Preliminary report on the excavation of the Bronze Age village, 2008–2009). In: J. Kisfaludi (szerk.) Régészeti kutatások Magyarországon 2009/Archaeological investigations in Hungary 2009. Budapest, 2010., p. 5–19.
- GÁBORINÉ-CSÁNK 1964 GÁBORINÉ-CSÁNK V.: Megfigyelések a békásmegyeri őskori telepen (Observations faites les station préhistorique de Békásmegyer). ArchÉrt 91. (1964), p. 201–214.
- GOLDMAN-SZÉNÁSZKY 1994 GOLDMAN Gy. – SZÉNÁSZKY J.: A bodrogkeresztúri kultúra időrendjének néhány kérdéséről. (Bemerkungen zur Entwicklungsfragen der Bodrogkeresztúr-Kultur.) In: G. Lőrinczy (szerk.), A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. (Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer) Szeged, 1994., p. 173–179.
- GOLDMANN-SZÉNÁSZKY 2012 GOLDMANN Gy. – SZÉNÁSZKY J.: A Tiszapolgár kultúra egysége Battonya-Vertán-major lelőhelyen. (Settlement unit of the Tiszapolgár culture at Battonya-Vertán-major archaeological site.) In Kreiter, A.– Pető, Á.-Tugya, B. (szerk.) Ember-környezet-kultúra. Environment-Human-Culture. Budapest, 2012., p. 215–224.
- GYUCHA ET AL. 2006 GYUCHA, A. – BÁCSMEGI, G. – FOGAS, O. – PARKINSON, W. A.: House construction and settlement patterns on an Early Copper Age site in the Great Hungarian Plain. CommArchHung 2006., p. 5–29.
- GYUCHA ET AL. 2007 GYUCHA A. – BÁCSMEGI G. – FOGAS O. – PARKINSON W. A.: Építéstechnikai és településtörténeti megfigyelések egy alföldi kora rézkori lelőhelyen (Bautechnische und ansiedlungshistorische Beobachtungen auf einer tiefenländischen Fundstelle aus der frühen Kupferzeit.) A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 30. (2007), p. 67–110;

- HORVÁTH 2003 HORVÁTH L. A.: Rézkori temetkezés a Budapest-aquincumi gázgyár mellett. (Copper Age burial near the Gasworks at Budapest, Aquincum) – (In: Viga Gy., et al. (ed.): Vándorutak–Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából. Museum Heritage. Studies in honour of Sándor Bodó. Budapest, 2003., p. 257–267.
- HORVÁTH 2010a HORVÁTH, L. A.: Funde und Befunde einer mitteltiberzeitlichen Siedlung im 3. Standbezirk von Budapest. *ActaArchAcad. Scien. Hung* 61. (2010), p. 57–106.
- HORVÁTH 2010b HORVÁTH L. A.: Régészeti kutatások a Kiscelli utcában (Kupferzeitliche Siedlungsreste in Budapest III, Kiscelli Straße.) *BudRég* 42–43. (2010), p. 7–39.
- HORVÁTH 2011 HORVÁTH, L. A.: Eine kupferzeitliche Bestattung in Budapest-Aquincum. In: M. Dizdar (ed.), *Panonski prapojevijesni osviti Zbornik radva posvećenih Korneliji Minichreiter uz 65. obljetnicu života*. Zagreb, 2011., p. 289–305.
- HORVÁTH ET AL. 2003 HORVÁTH, T. – JUHÁSZ, I. – KÖHLER, K.: Zwei Brunnen der Balaton-Lasinja Kultur von Balatonöszöd. *Antaeus* 26. (2003), p. 265–300
- HORVÁTH–H. SIMON 2003 HORVÁTH, L. A. / H. SIMON, K.: Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien. Budapest, 2003. (*Inventaria Praehistorica Hungariae* 8.)
- HORVÁTH–H. SIMON 2004 HORVÁTH, L. A. – H. SIMON, K.: Kupferzeitliche Siedlungen auf dem Fundort Dobri-Alsó-mező. *Zalai Múzeum* 13. (2004), p. 55–118.
- ILON 2004 ILON G.: Szombathely őskori településtörténetének vázlata (Outline of the pre-historic settlement of Szombathely). Szombathely, 2004. (Őskorunk 2.)
- ILON–FARKAS 2001 ILON, G. – FARKAS Cs.: Houses of the Late-Lengyel settlement at the boundary of Szombathely (County Vas, Western Hungary). In: Rege-nyé, J. (ed.): *Sites & Stones: Lengyel Culture in Western Hungary and beyond. A review of the current research*. Veszprém, 2001. 55–60.
- KALICZ 1991 KALICZ, N.: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: Lichardus, J. (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche*. Bonn, 1991., p. 347–387.
- KALICZ 1992 KALICZ, N.: Die Balaton-Lasinja-Kultur und ihre südlichen Beziehungen. *Studia Praehistorica* 11–12. (1992), p. 313–333.
- KALICZ 1995 KALICZ, N.: Letenye-Szentkeresztomb: ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: Kovács T. (Hrsg.) *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Budapest, 1995., p. 61–106. (*Inventaria Praehistorica Hungariae* 7.)
- KÁROLYI 1992 KÁROLYI M.: A korai rézkor emlékei Vas megyében (The early Copper Age in county Vas). Szombathely, 1992.
- KISJUHÁSZ 2010 KISJUHÁSZ V.: Budapest III. Óbuda, Északi városkapu. In: Kisfaludy J. (szerk.) *Régészeti kutatások Magyarországon 2009.*, p. 161–162 (*Archaeological investigations in Hungary 2009*). Budapest, 2010.
- KISJUHÁSZ – SKRIBA–TÓTH 2010 KISJUHÁSZ V. – SKRIBA–TÓTH J.: Budapest Óbuda, Északi Városkapu. In: Siklódi Cs. (szerk.): *A K. Ö. SZ. 2009. évi tevékenységéről*. Activity report of K. Ö. SZ. (Field Service for Cultural Heritage), 2009. Budapest, 2010., p. 12.
- KISS–RÉTI 2005 KISS V.– RÉTI Zs.: Középső rézkori alapárkos ház Zamárdiból. A háromdimenziós számítógépes grafika alkalmazásának lehetőségei régészeti rekonstrukciók készítésénél (The Middle Copper Age house at Zamárdi. The potentials of 3D computer graphics in archaeological reconstructions). *Ősrégészeti Levelek* 7. (2005[2007]), p. 73–90.
- KOŠRUŘIK–ŠEBELA 1994. KOŠRUŘIK P. – ŠEBELA L.: Eneolitická sídliště v Dolních Věstonicích okr. Břeclav (Äneolithische Siedlungen in Dolní Veštonice, Bez. Břeclav). *Pravěk* 1992. 2. (1994), p. 183–204;

- LICHARDUS-VLADÁR 1964 LICHARDUS, J. – VLADÁR, J.: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *Slovenská Archeologia* 12. (1964), p. 69–162.
- MARTON-PATAY 2004 MARTON T. – PATAY R.: Középső rézkori temetkezések Szihalomról (előzetes jelentés) (Mittelkupferzeitliche Gräberfelder in Szihalom (Vorbericht) In: Ilon, G. (szerk.) Halottkultusz és temetkezés (Burial cults and rites). Szombathely, 2004., p. 293–304. (MOMOSZ 3.)
- T. NÉMETH 1994 T. NÉMETH, G.: Vorbericht über spätneolithische und frühkupferzeitliche Siedlungsspuren bei Lébény (Westungarn), *JAMÉ* 36. (1994), p. 241–261.
- NEUGEBAUER ET AL. 1990 NEUGEBAUER, J-W. et al.: Rettungsgrabungen im Unteren Traisental im Jahre 1990. *Fundberichte aus Österreich* 29. (1990), p. 45–89.
- OROSS 2002 OROSS, K.: Funde der Balaton-Lasinja Kultur aus Sé-Doberdó und Körmend-Várkert. *Antaeus* 25. (2002), p. 283–324.
- OROSS ET AL. 2010 OROSS, K. – MARTON, T. – WHITTLE A. – HEDGES R. E. M. – CRAMP, L. J. E.: Siedlung der Balaton-Lasinja-Kultur in Balatonszárszó-Kis-Erdeidűlő. In: Študeníková, J.– Pavúk, P.– Kalábková, P.– Kovár B.: *Panta Rhei. Studies in chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk, on the occasion his 75 birthday.* *Studia Archaeologica et Mediaevalia* Tomus 11. Bratislava, 2010., p. 379–405.
- PATAY 1961 PATAY P.: A bodrogkeresztúri kultúra temetői. (Die Gräberfelder der Bodrogkeresztúr Kultur) *RégFüz* Ser II. 10. 1961.
- PATAY 1974 PATAY, P.: Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur. *BRGK* 55. (1974), p. 3–71
- PATAY 1976 PATAY P.: A magyarhomorogi rézkori temető. (Die kupferzeitliche Gräber von Magyarhomorog-Mogyoróstanya) *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 56. (1976), p. 173–254
- PATAY 1978a PATAY, P.: Das kupferzeitliche Gräberfeld von Tiszavalk-Kenderföld. Budapest, 1978.
- PATAY 1978b PATAY P.: A Tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep. (Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes.) *FoliaArch* 29. (1978), p. 21–57.
- PATAY 1979 PATAY P.: A Tiszavalk-tetesi rézkori temető és telep. II. A telep. (Kupferzeitliches Gräberfeld und Siedlung von Tiszavalk-Tetes. II. Die Siedlung.) *FolArch* 30. (1979), p. 27–53
- PATAY, P. 2005 PATAY, P.: Kupferzeitliche Siedlung von Tiszalúc. Budapest, 2005. (*Inventaria Praehistorica Hungariae* 11.)
- PATAY 2008 PATAY P.: A bodrogkeresztúri kultúra belső időrendjéről (Über die innere Chronologie der Bodrogkeresztúr-Kultur) *ArchÉrt* 133. (2008), p. 21–48
- PAVÚK 2003 PAVÚK, J.: Hausgrundrisse der Lengyel-Kultur in der Slowakei. In: Eckert, J. – Eisenhauer, U. – Zimmermann, A. (Hrsg.): *Archäologische Perspektiven. Analysen und Interpretationen im Wandel.* Festschrift für Jens Lüning zum 65. Geburtstag. Rahden/Westf., 2003., p. 455–469.
- PAVÚK 2004 PAVÚK, J.: Kommentar zu einem Rückblick nach vierzig Jahren auf die Gliederung der Lengyel-Kultur. *SlovArh* 52/1. (2004), p. 139–160.
- PAVÚK-BÁTORA 1995 PAVÚK, J. – BÁTORA, J.: Siedlung und Gräber der Ludanice-Gruppe in Jelšovce. Nitra, 1995.
- RACZKY-SIKLÓSI 2013 RACZKY, P. – SIKLÓSI, Zs.: Reconsideration of the Copper Age chronology of the eastern Carpathian Basin: a Bayesian approach *Antiquity* 87. (2013), p. 555–573.
- REPISZKY 2008 REPISZKY T.: Neolit és rézkori telep Biatorbágyról. (Neolithic and Copper Age settlement from Biatorbágy.) In: OTTOMÁNYI, K. (szerk.), *Képek a múltból. Az elmúlt évek ásatásaiból Pest megyében.* (Images of the Past. From recent excavations in Pest County.) Szentendre, 2008., p. 18–19.

- RUTTKAY 1995 RUTTKAY, E.: Jungneolithikum. In: LENNEIS, E. – NEUGEBAUER–MARESCH, Ch. – RUTTKAY, E.: Jungsteinzeit im Osten Österreichs. St. Pölten–Wien, 1995., p. 110–160.
- SABJÁN–BUZÁS 2003 SABJÁN T. – BUZÁS M.: Hagyományos falak. (Traditional walls.) Budapest, 2003.
- SCHWAMMENHÖFER 1983 SCHWAMMENHÖFER H.: Eine Gehöftgruppe der Epilengyelzeit in der Ziegelei Schleimbach, NÖ. Fundberichte aus Österreich 22. (1983), p. 169–202.
- SOMOGYI 2000 SOMOGYI K.: A Balaton–Lásinja kultúra leletanyaga Somogy megyében (Die Funde der Balaton–Lásinja Kultur im Komitat Somogy), CommArchHung 2000., p. 5–48.
- STRAUB 2006 STRAUB P.: Középső rézkori település Sormás határában (Middle Copper Age settlement at Sormás). In: J. Kisfaludy (szerk.), Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005) Budapest, 2006., p. 33–60.
- M. VIRÁG 1990 M. VIRÁG, Zs.: Vorbericht über die Ergebnisse der Freilegung der kupferzeitlichen Siedlung von Zalavár–Basasziget (Angaben zur Siedlungsstruktur und Wirtschaft der Balaton–Lásinja(I.)Kultur), Zalai Múzeum 2. (1990), p. 71–79.
- M. VIRÁG 1995 M. VIRÁG, Zs.: Die Hochkupferzeit in der Umgebung von Budapest und in NO–Transdanubien (Das Ludanice–Problem), ActaArchHung 47. (1995), p. 61–94.
- M. VIRÁG 1997 M. VIRÁG Zs.: Adatok Budapest középső rézkorához. A Remete barlang középső rézkori leletegyüttese. (Angaben zur mittleren Kupferzeit von Budapest. Die mitteläneolithische Fundkomplex aus der Remete–Höhle.) BudRég 31. (1997), p. 5–40.
- M. VIRÁG 2002 M. VIRÁG, Zs.: Data on the Middle Copper Age archaeological topography of Budapest environs. (Adatok Budapest középső rézkorának topográfiájához.) BudRég 36. (2002), p. 93–115.
- M. VIRÁG 2003 M. VIRÁG, Zs.: Settlement historical research in Transdanubia in the first half of the Middle Copper Age. In: Jerem, E. – Raczký, P. (Hrsg.): Morgenrot der Kulturen. Frühe Etappen der Menschheitsgeschichte in Mittel– und Südosteuropa. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag. Budapest, 2003., p. 375–400. (Archaeolingua Series Maior 15.)
- M. VIRÁG 2004 M. VIRÁG Zs.: Településtörténeti és kronológiai kutatások a Dunántúlon és Budapest környékén a középső rézkor első felében. PhD disszertáció. (Settlement historical and chronological research in Transdanubia and Budapest environs in the first half of the Middle Copper Age. PhD dissertation) Budapest, 2004.
- M. VIRÁG 2005a M. VIRÁG Zs.: Középső rézkori épületek rekonstrukciós lehetőségeiről (Reconstruction of a Middle Copper Age house). Ósrégészeti Levelek 7. (2005 [2007]), p. 60–72.
- M. VIRÁG 2005b M. VIRÁG Zs.: Középső rézkori kerámialeletek Zalavár–Basaszigetről (A Balaton–Lásinja kultúra tipológiájának és belső kronológiájának kérdéseiről). – Middle Copper Age Ceramic Finds from Zalavár–Basasziget (Some considerations about the typology and chronology of the Balaton–Lásinja Culture). Zalai Múzeum 14. (2005), p. 37–52.
- M. VIRÁG 2009 M. VIRÁG Zs.: Újkőkori és középső rézkori települések maradványai a Nánási úton. (Remains of Nolithic and Copper Age settlements in Nánási Road) AqFüz 15. (2009), p. 97–109.
- M. VIRÁG–FIGLER 2007 M. VIRÁG, Zs. – FIGLER, A.: Data on the settlement history of the Late Lengyel period of Transdanubia on the basis of two sites from the Kisalföld (Small Hungarian Plain). A preliminary evaluation of the sites Győr–Szabadrétdomb and Mosonszentmiklós–Pálmajor. In: Kozłowski, J.

VLADÁR-LICHARDUS 1968

K. – Raczky, P. (eds), The Lengyel, Polgár and related cultures in the Middle/Late Neolithic in Central Europe. Kraków, 2007., p. 345–364.

VLADÁR, J. – LICHARDUS, J.: Erforschung der frühäneolithischen Siedlungen in Branč. SlovArch 16/2. (1968), p. 263–352.

ZSIDI 2009

ZSIDI P. (szerk.) Aquincumi lártványraktár (Visual store at Aquincum). Budapest, 2009.

DETAILS OF A MIDDLE COPPER AGE SETTLEMENT AT NÁNÁSI ROAD, BUDAPEST

Over 600 settlement features were discovered on a surface of nearly 5,000 square metres on a development-led excavation in 2007–2008 at a station on the high-shore along the Danube, stemming mostly from the Middle Neolithic and to a lesser extent from the Middle Copper Age (*picture 1, 1–4*). This study presents the results of the research on the Middle Copper Age settlement parts.

Apart from the eight pit-objects from this period, traces of a nearly equilateral, 23 square meter large and post structured building turned up as well (*pictures 16–18*), which – based on its layout and structural characteristics – fits well with the houses known from the Transdanubian Middle Copper Age. Its best parallels can be found among the buildings discovered in the Zalavár-Basasziget settlement of the Balaton-Lásinja culture, which today represent a rather special variant. Characteristically for the period, the settlement features were positioned sporadically at our station as well, forming one or possibly a few small, farm-like units (*picture 1, 4*).

The ceramic finds display the special features of the Ludanice culture around Budapest, but a similarity can be established to the cultures

of Balaton Lásinja as well as Bodrogkeresztúr. Moreover, features characteristic of the later Hunyadihalom and Furchenstich cultures appear; thus the settlement can be located in the classical or late period of the Ludanice culture. The 14C data gathered at the station overlap with the new results, to the effect that the dates BC 4300–4000 are valid for the Bodrogkeresztúr A/Balaton-Lásinja/Ludanice cultures. The slightly younger data of the settlement support the finer date, which is also typologically traceable.

The similarity of the ceramics of the settlements to the Balaton-Lásinja culture finds of northern Somogy reflects the possible direction of the spreading of Ludanice culture to the areas of northeastern Transdanubia and around Budapest, where at the same time phenomena suggestive of relationships to Bodrogkeresztúr are manifest. Although the attributes of the Balaton-Lásinja culture were northwards setting off in gradually transformed ways in the material culture, connections are expressed not just in the related features of the pottery forms of the culture but also in the similarly structured buildings present in both circles.

KATALIN T. BIRÓ

LITHIC FINDS FROM THE MIDDLE COPPER AGE SETTLEMENT
AT NÁNÁSI ROAD, BUDAPEST

Altogether 125 stone tools were found among the Middle Copper Age features (*table 1*). Stone utensils prevail; the chipped stone artefacts are mostly splinters. We find blades and blade-fragments only in relatively small quantities. The number and proportion of retouched tools is similarly small and are also typically made on splinters (*picture 19*). There was just one polished stone tool among the pieces dated for the Middle Copper Age; the edge fragment of a shoe-last shaped narrow chisel (*picture 19, 8*). The stone utensils are predominantly pebbles with traces of use and fragments of grinding stones. The distribution of raw materials points to a similar

pattern: the proportion and “weight” of the stone utensils in the material increases in comparison to other lithic finds. There are altogether 37 pieces of chipped stone artefacts. In accordance with the known Copper Age tendencies, the number of “Northern” flint varieties is significant. Their majority consists of so-called Prut flint and a some Jurassic Cracow flint. On the Buda-side of the Danube obsidian definitely has to be treated as a long-distance material, whereas radiolarite and limnic quartzite can be regarded primarily as regional raw materials. The local hornstone (Triassic chert) from Buda Mts. occurs only sporadically.

ANNA ZSÓFIA BILLER

ARCHAEOZOOLOGICAL FINDS FROM THE MIDDLE COPPER AGE SETTLEMENT
AT NÁNÁSI ROAD, BUDAPEST

Altogether 258 highly fragmented animal bones stem from the features dated for the Middle Copper Age. The utilisation of cattle – both primary (meat, skin, horn, bones) and secondary (yokepower, milk) – is likely to have been of high importance in the settlement. The upsurge in sheep-keeping is reflected in the relatively high numbers of remains of small ruminants (sheep, goat). The very low number of

porcine remains and bone-fragments of wild species may indicate a lower significance of piggery as well as a reduction in the importance of hunting for meat production as compared to the Neolithic Period. Given their way of living, wild animals are diagnostic for the reconstruction of the natural environment; presuming the proximity of arboreal waterside, lawns, scrublands and fringes of the forest.

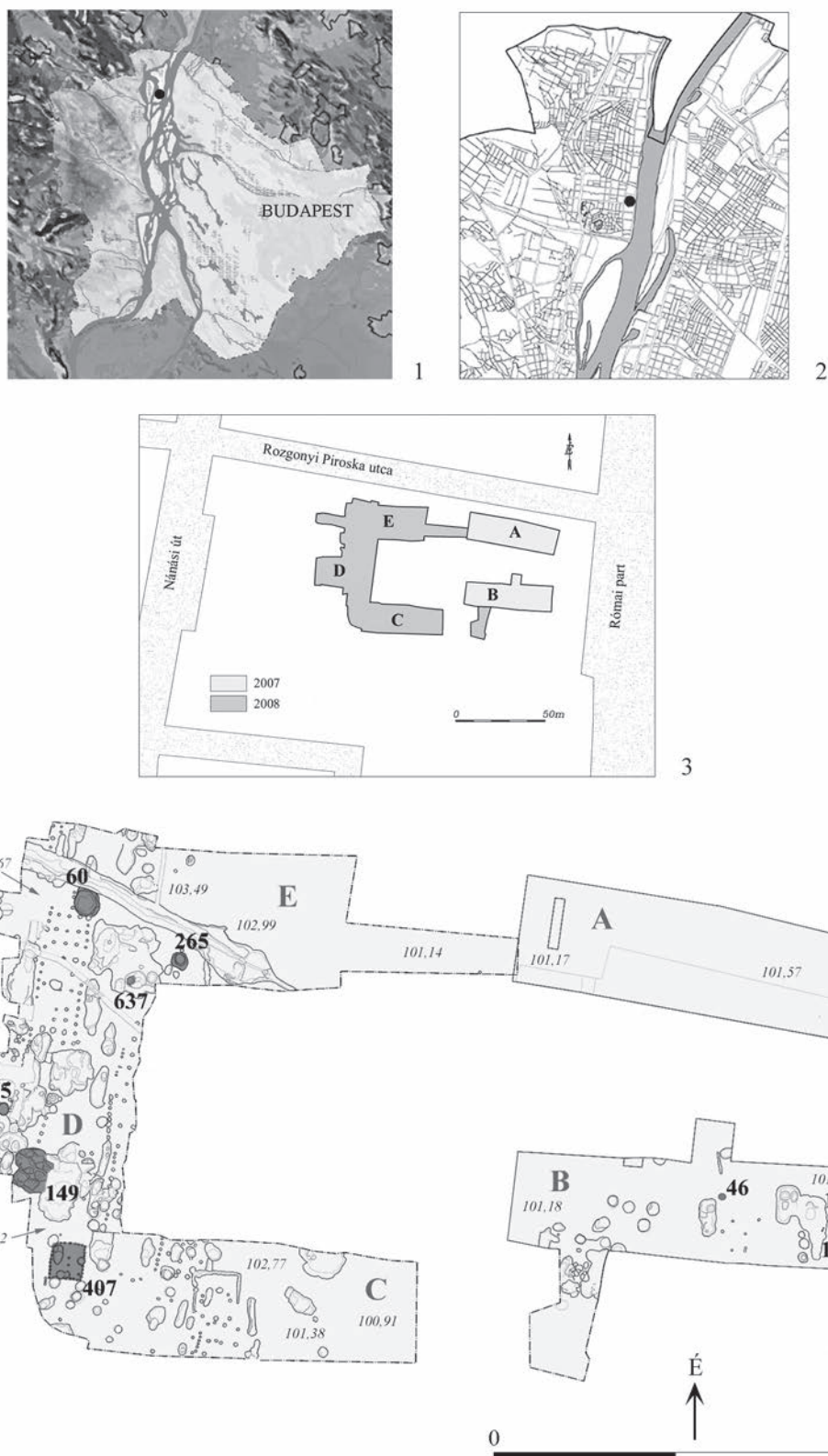
FERENC GYULAI

ARCHAEBOTANICAL FINDS FROM THE MIDDLE COPPER AGE SETTLEMENT
AT NÁNÁSI ROAD, BUDAPEST

Among the features dated for the Middle Copper Age excavated at the site we have not more than 34 charred crops. Just two six-barleys and four pieces of chaff from winnowing emmer (*Triticum dicoccum*) could be found, but not one seed. The False Cleavers (*Galium spurium*) is likely to have been the furrow-weed of one of the above mentioned grains. The Cornelian cherry (*Cornus mas*) and the wild strawberry (*Fragaria vesca*) may have been collected from

the surrounding forests. Few archaeobotanic findings are otherwise known from the Ludanice culture, just as from the first half of the Copper Age. The reason for this may be, mainly, the disadvantageous effect of climate deterioration on plant cultivation during that period. The effect of the latter's retrogression is palpable in the case of this settlement as well. Cereals were known, cultivated, and even processed, but their occurrence was rather rare.

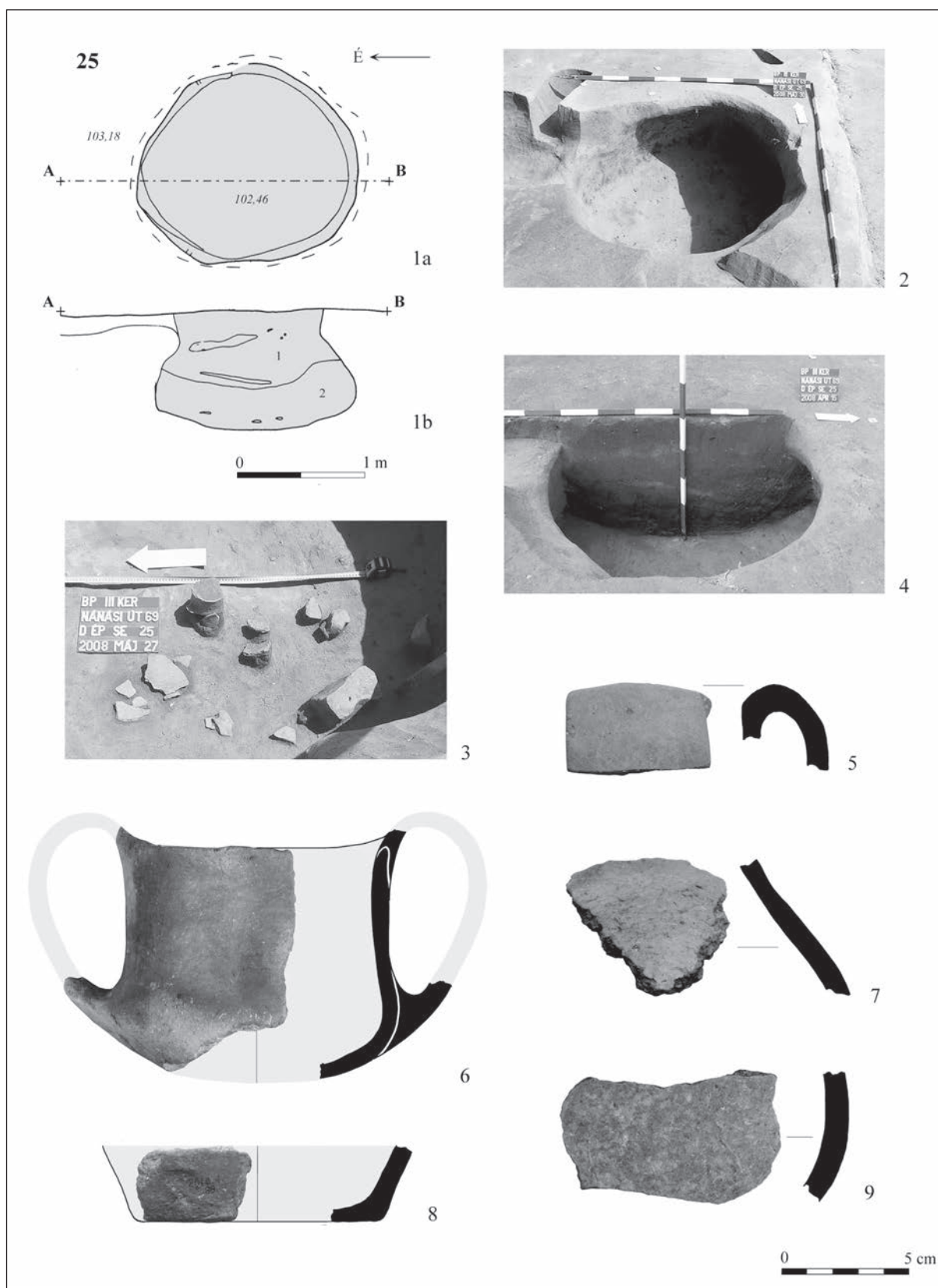

1. kép: Budapest III., Nánási út 75-77.

1: A lelőhely földrajzi Budapest ösvízrajzi térképén. 2: A lelőhely Budapest közigazgatási térképén.

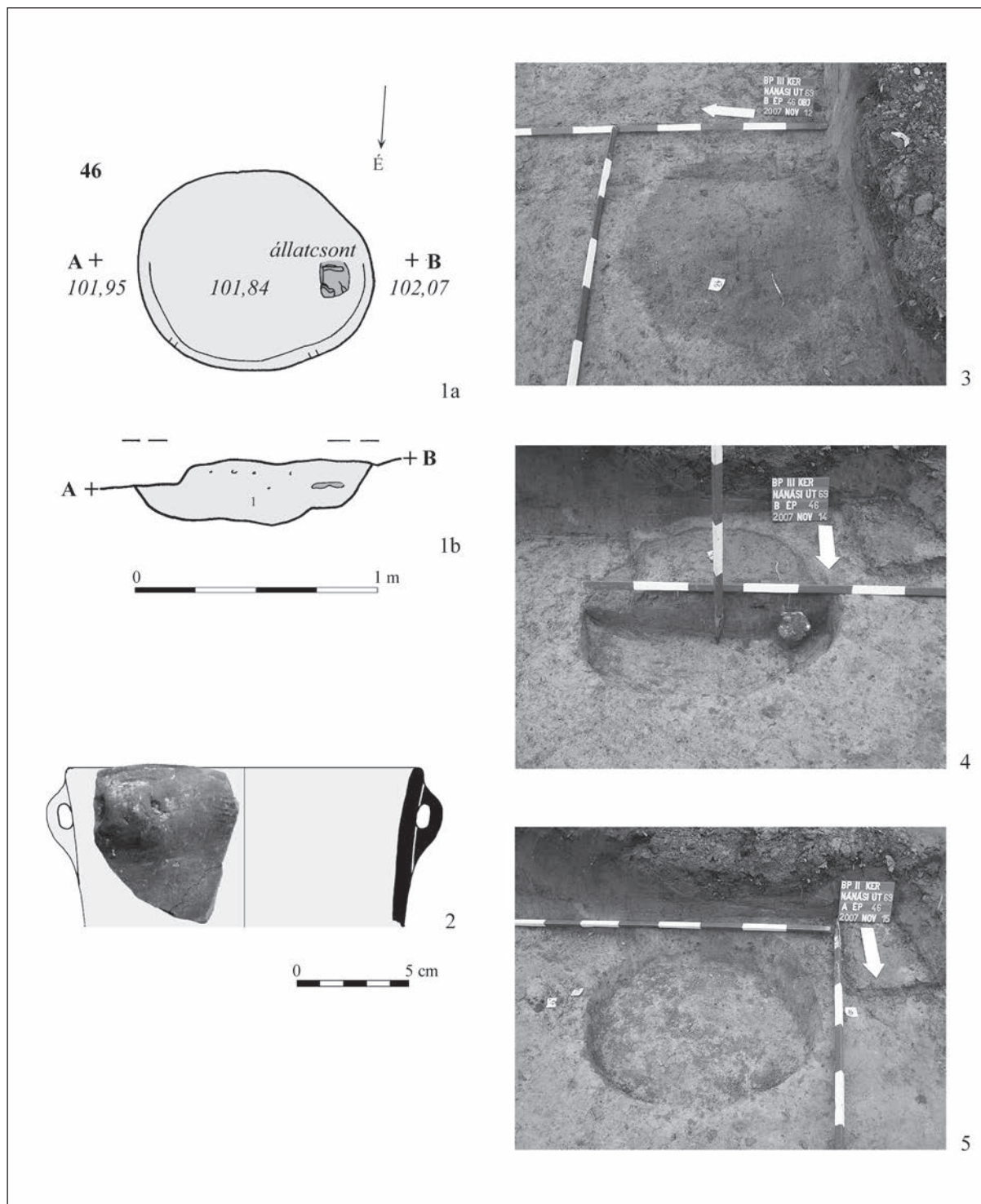
3: A feltárt terület helyszínrajza. 4: A középső rézkori település jelenségei a feltárt terület összestőjén.

2. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 25. objektum.

1a: felszínrajz; 1b: metszetrajz; 2: feltárás után; 3: alja feltárás közben;

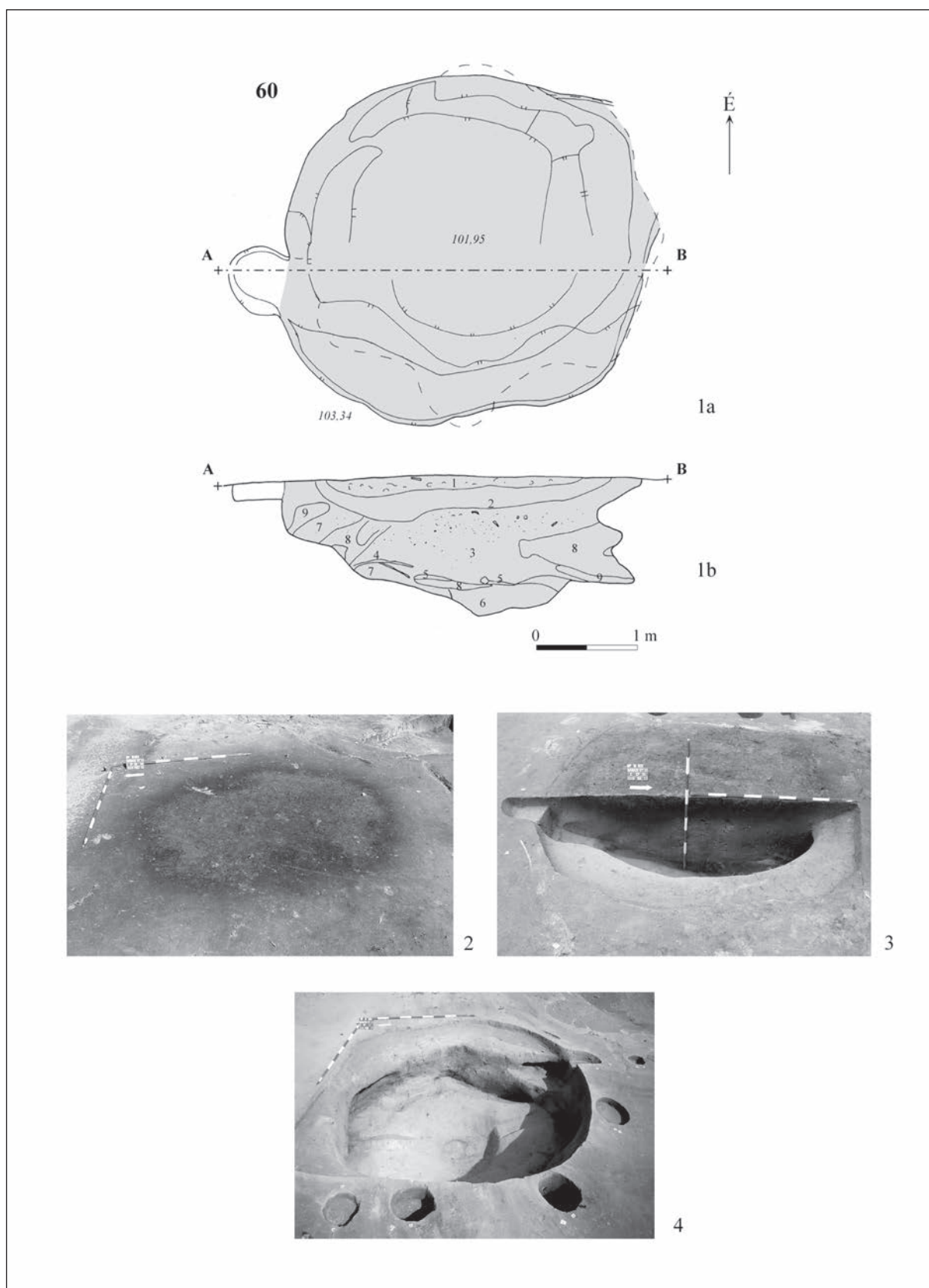
4: metszetfotó; 5: kerámiatöredék a 2. rétegből; 6-9: kerámialeletek a gödör aljából.

3. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 46. objektum.

1a: felszínrajz; 1b: metszetrész; 2: kerámiatöredék az 1. rétegből; 3: feltfotó; 4: metszetrész; 5: a gödör feltárás után.

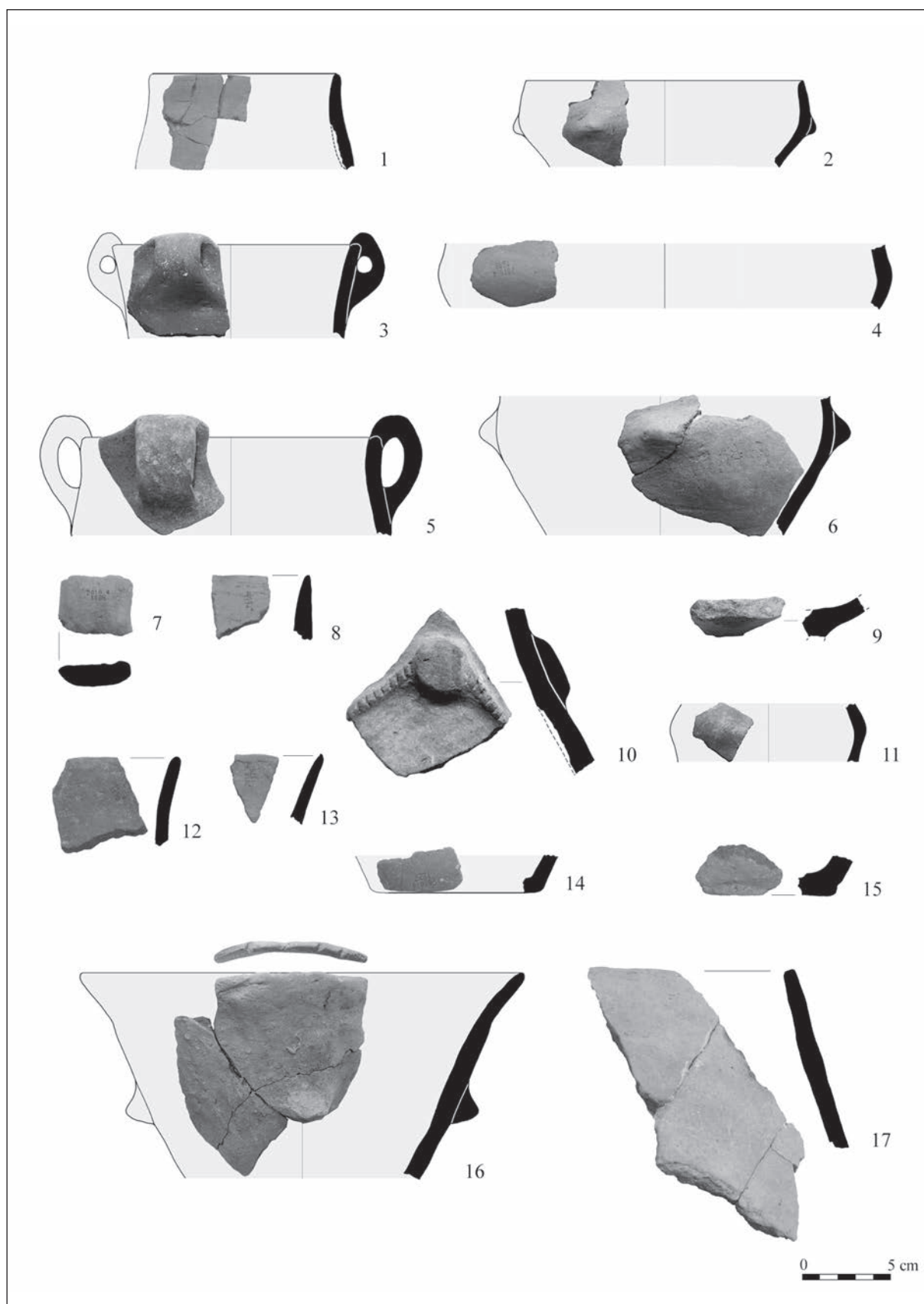

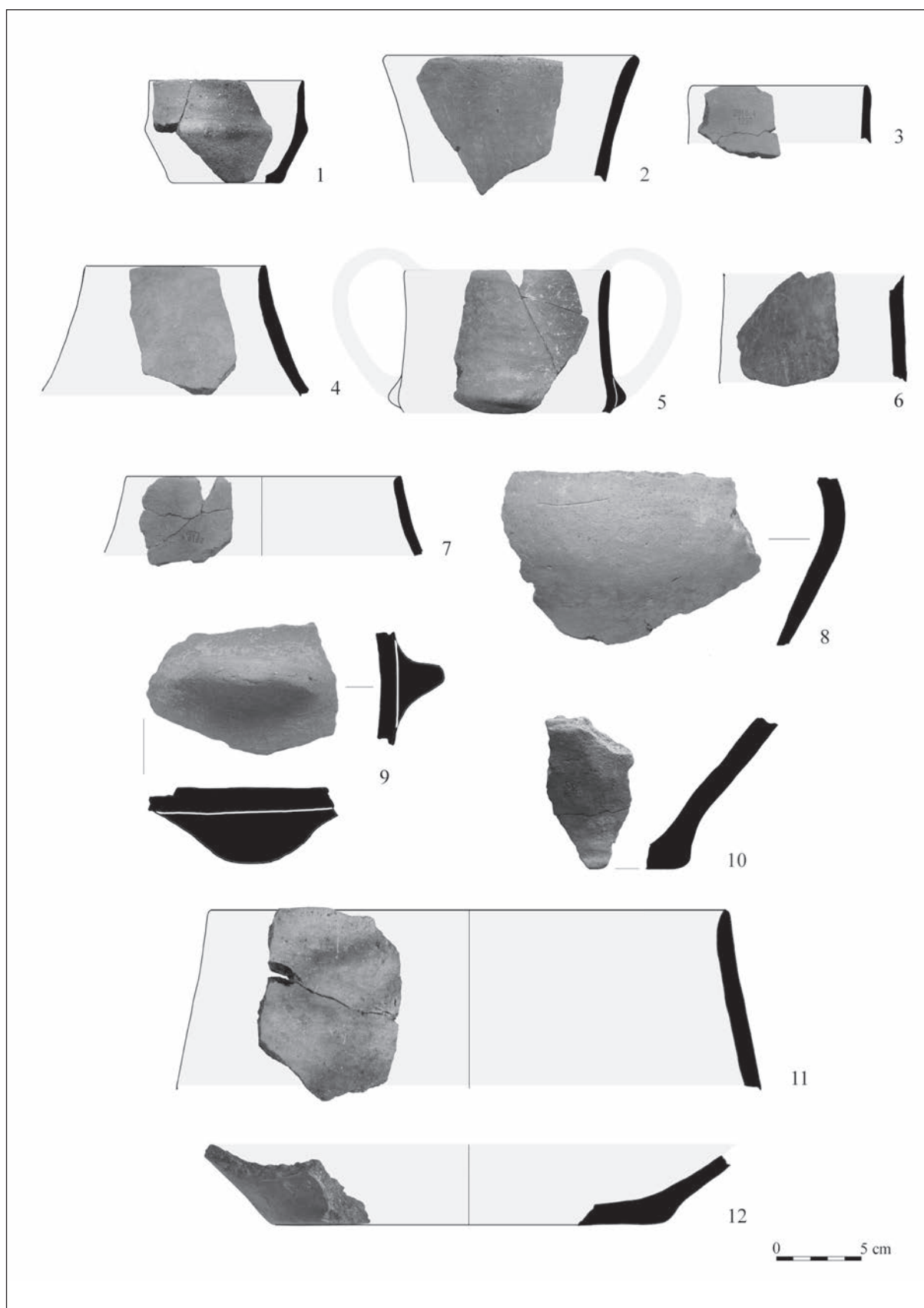
4. kép. Budapest III., Nánási út 75-77. 60. objektum.

1a: felszínrajz; 1b: metszetrajz; 2: feltfotó; 3: metszefotó; 4: a gödör feltárás után

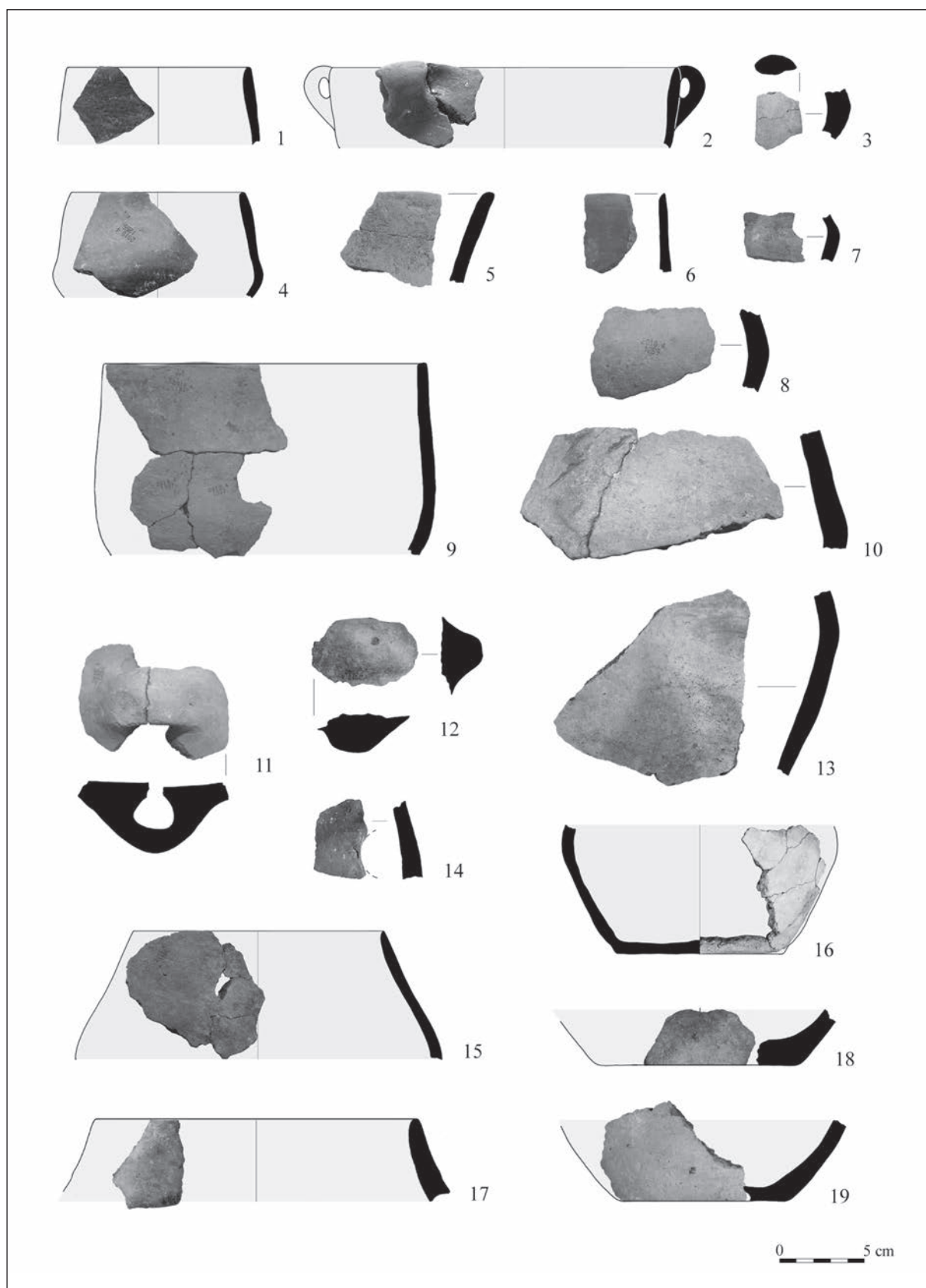

5. kép Budapest III., Nánási út 75-77. 60. objektum. 1-17: kerámialeletek az 1. rétegből (0-10 cm között)

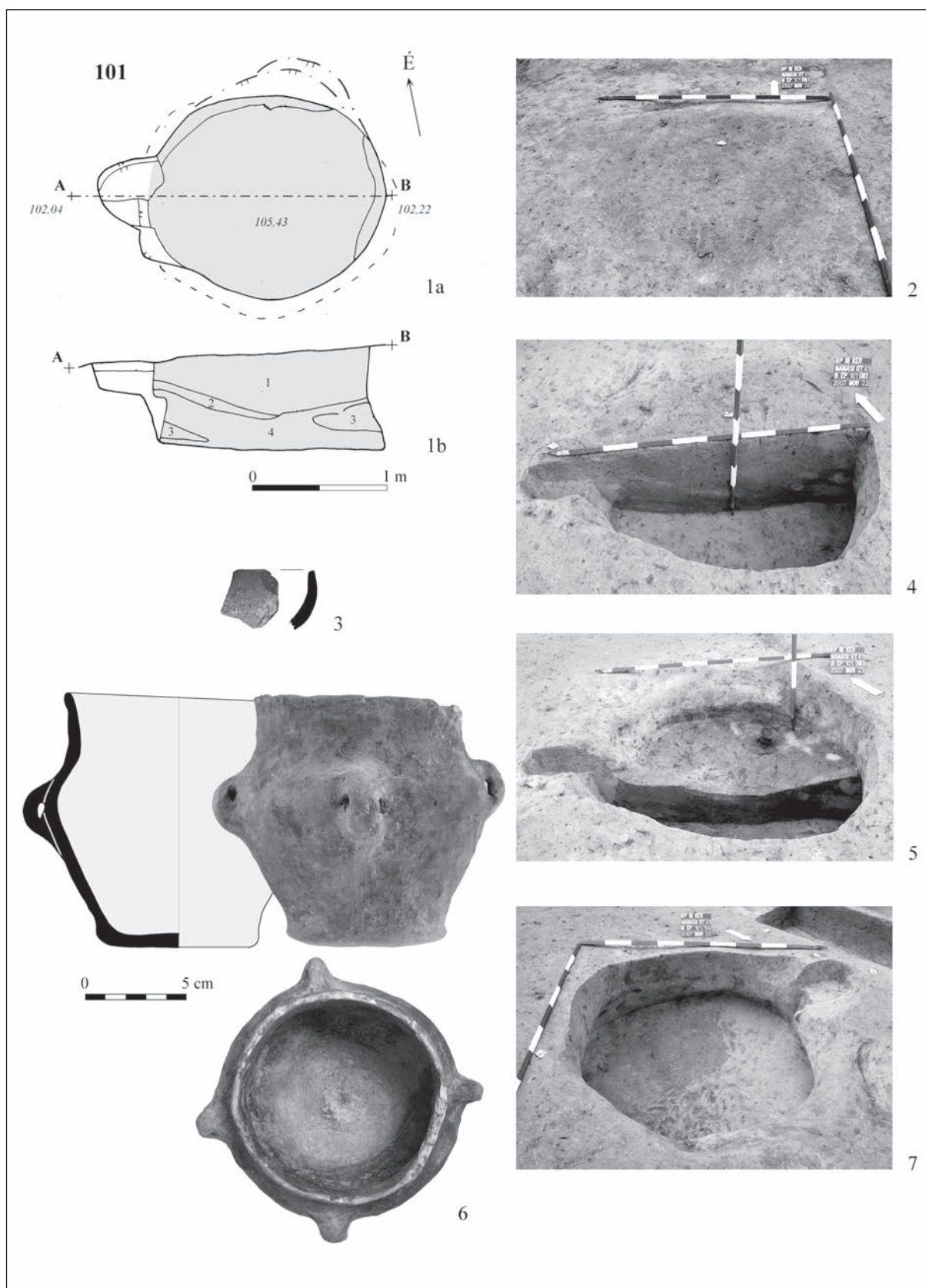

6. kép: Budapest, Nánási út 75-77. 60. objektum. 1-3, 6, 8, 10: kerámialetek a 2. rétegből; 4-5, 9, 11-12: kerámialetek a 3. rétegből.

7. kép Budapest, Nánási út 75-77. 60. objektum.

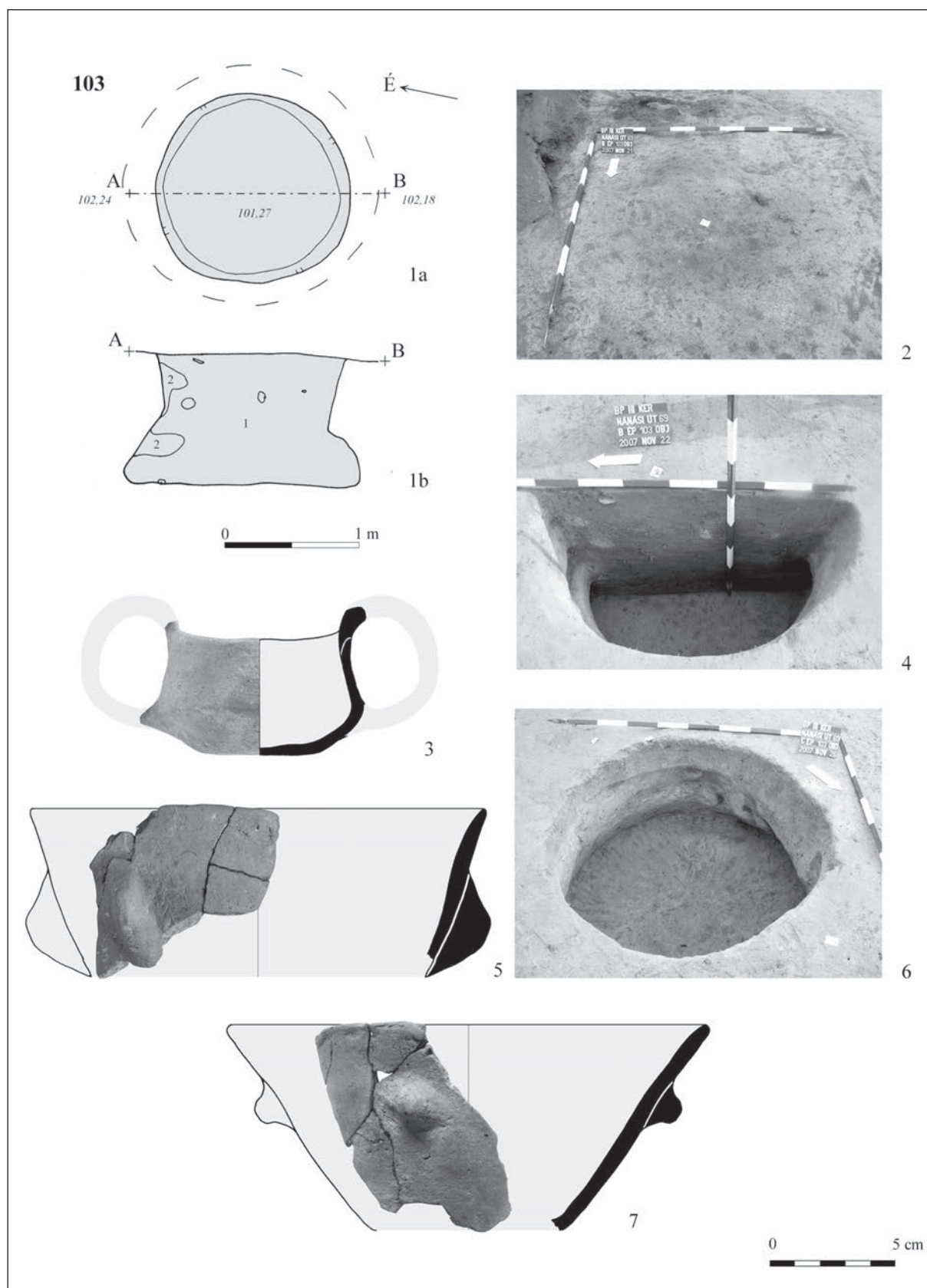
1-4, 6-11, 13-17: kerámialeletek a 3. rétegből; 18-19: kerámialeletek a 6. rétegből; 5: kerámatöredék réteg nélkül.

8. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 101. objektum.

1a: felszínrajz; 1b: metszetrajz; 2: feltfotó; 4: metszetfotó; 5: a gödör feltárás közben az edénnyel (8. kép 5); 7: feltárt állapot; 3, 6: kerámialeletek.

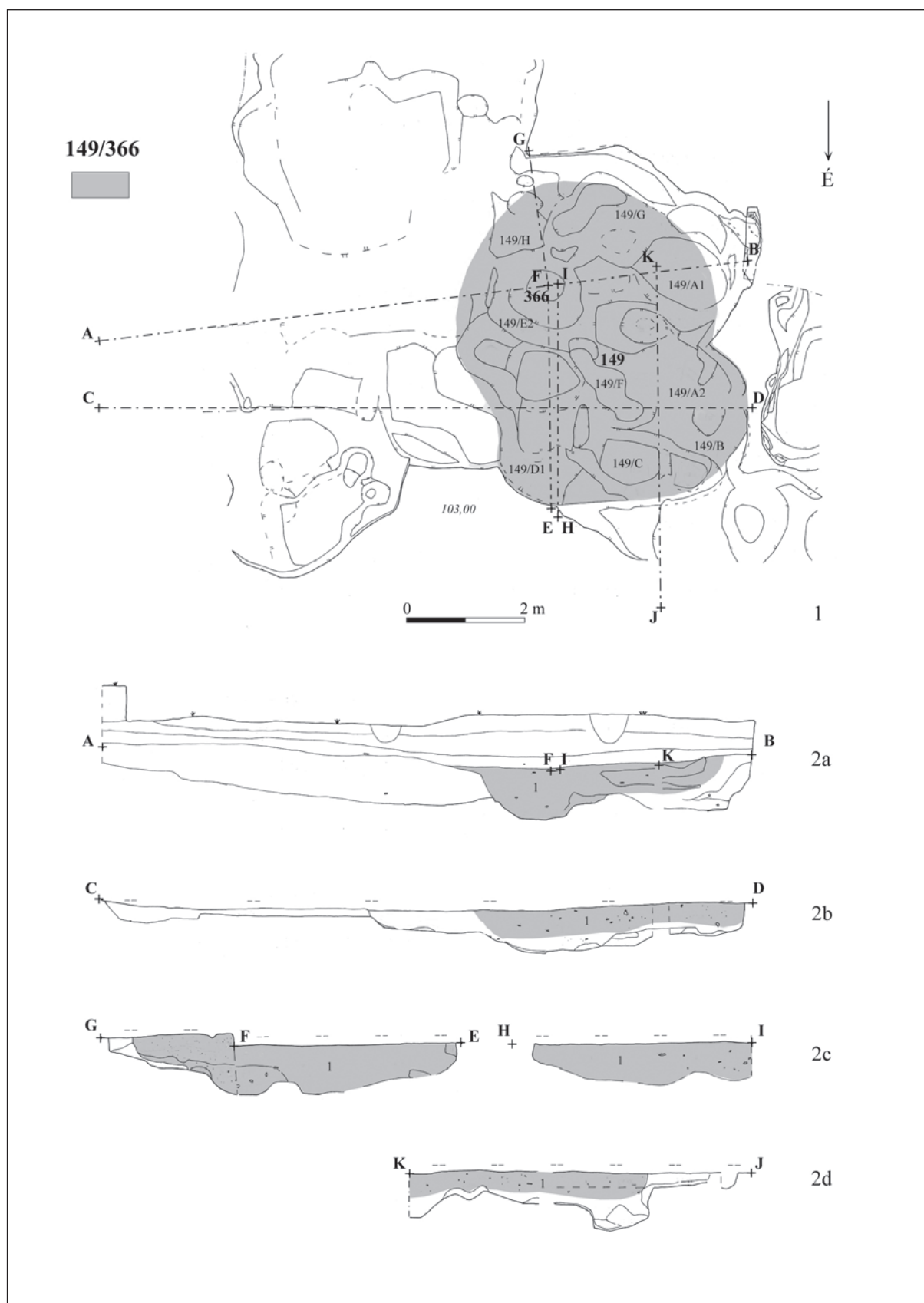

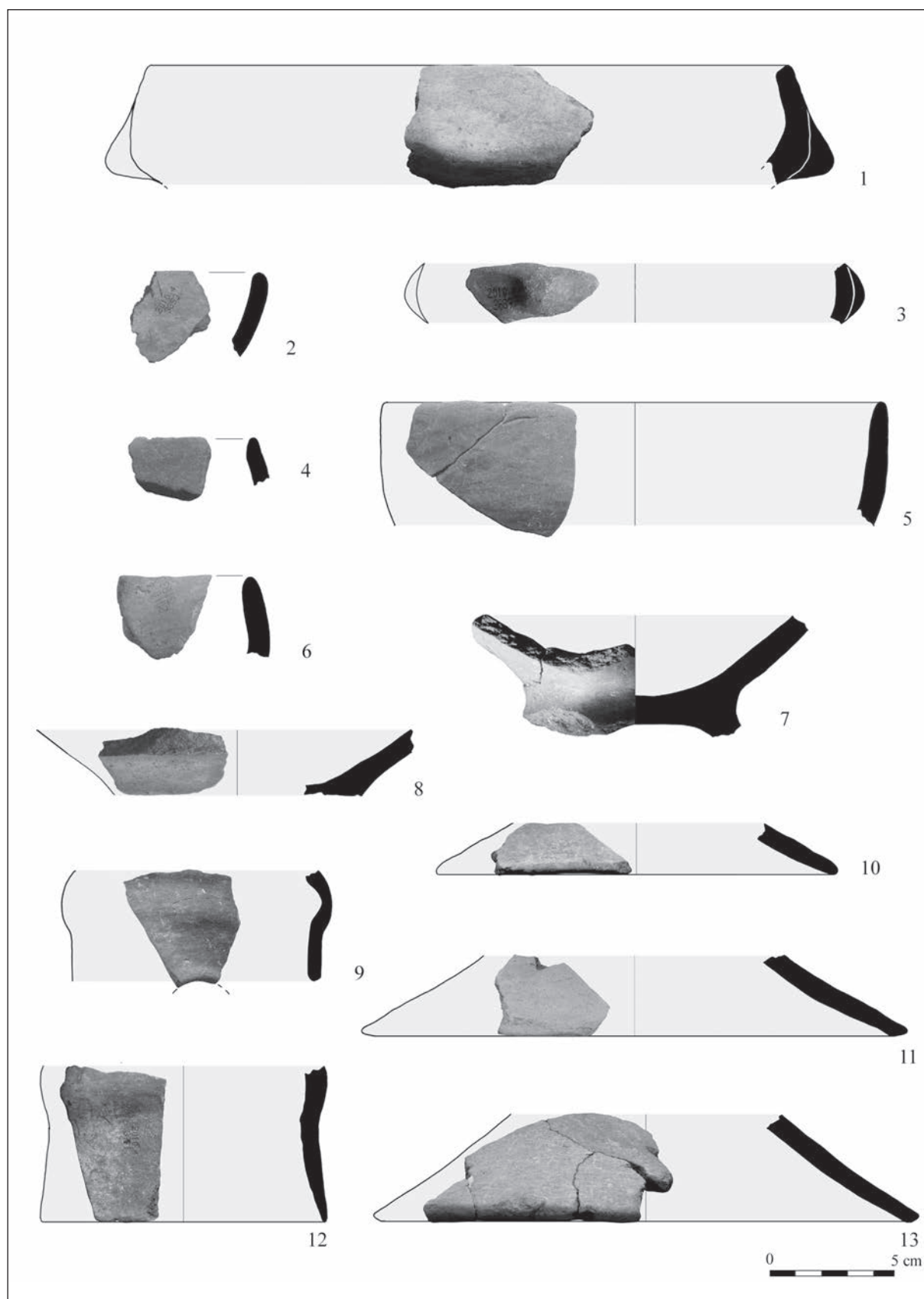
9. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 103. objektum.

1a: felszínrajz; 1b: metszetrajz; 2: feltfotó; 4: metszetfotó; 6: feltárt állapot; 3, 5, 7: kerámialeletek.

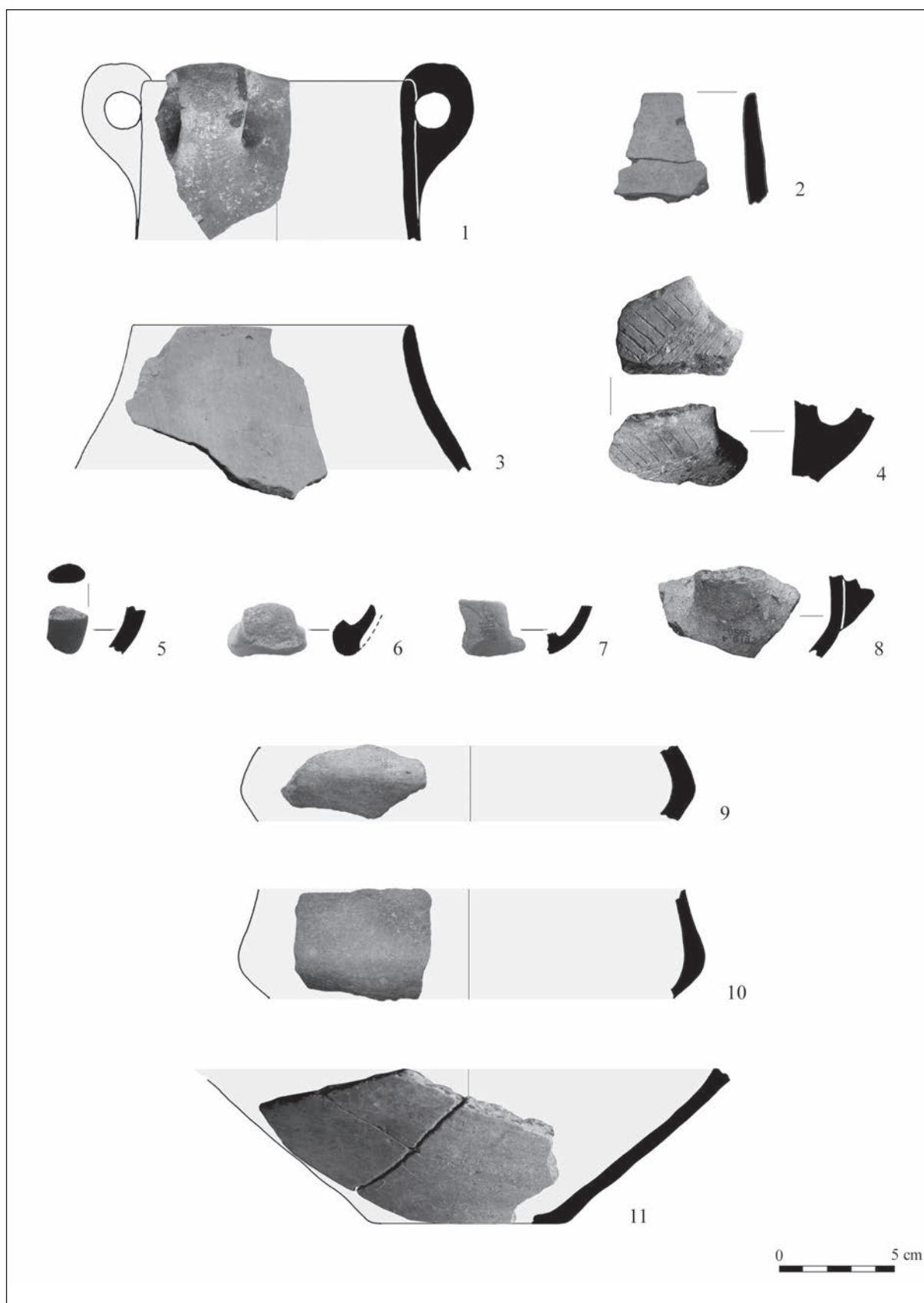

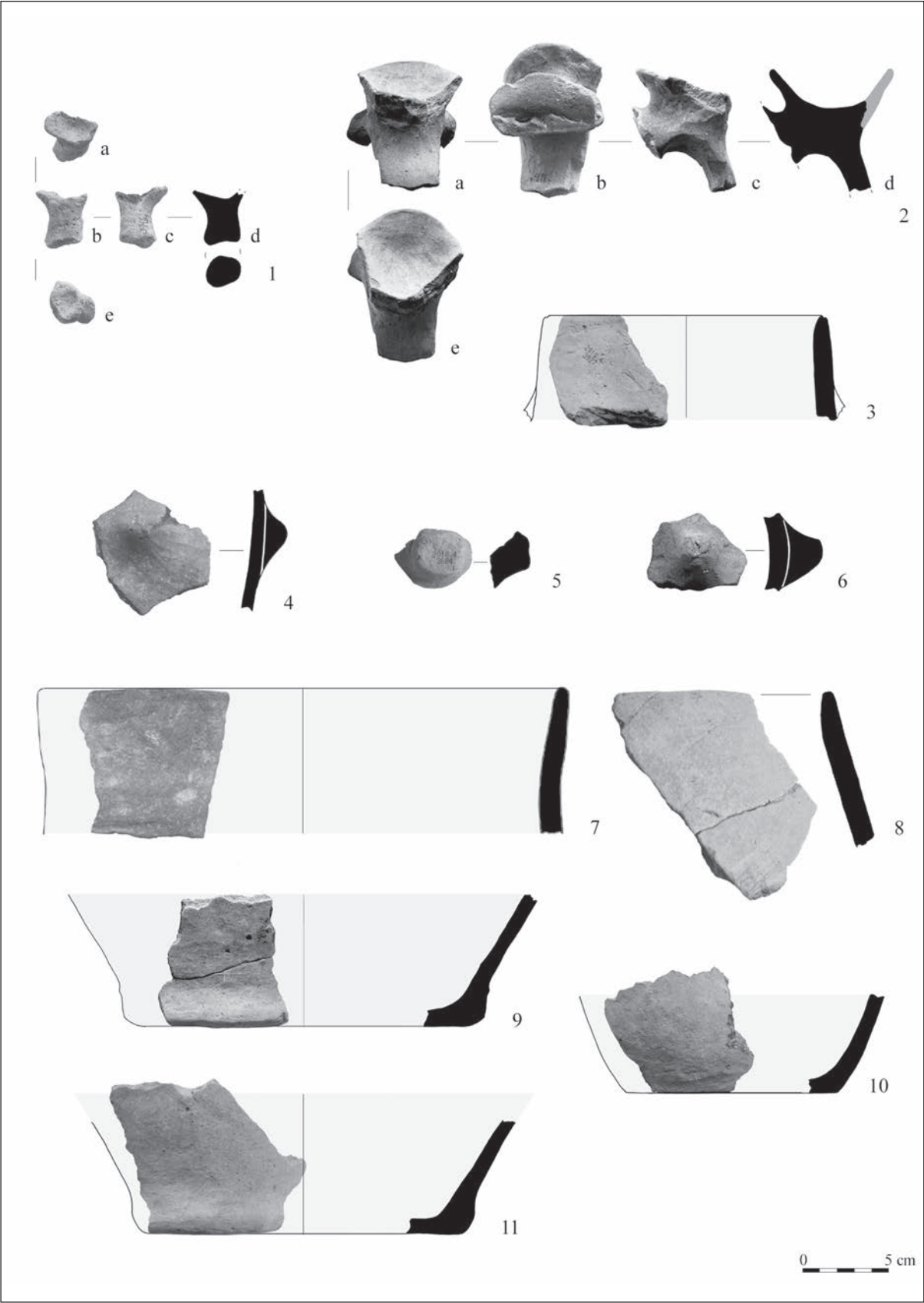
10. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 149. objektum. 1: felszínrajz; 2a-2d: metszetrajzok

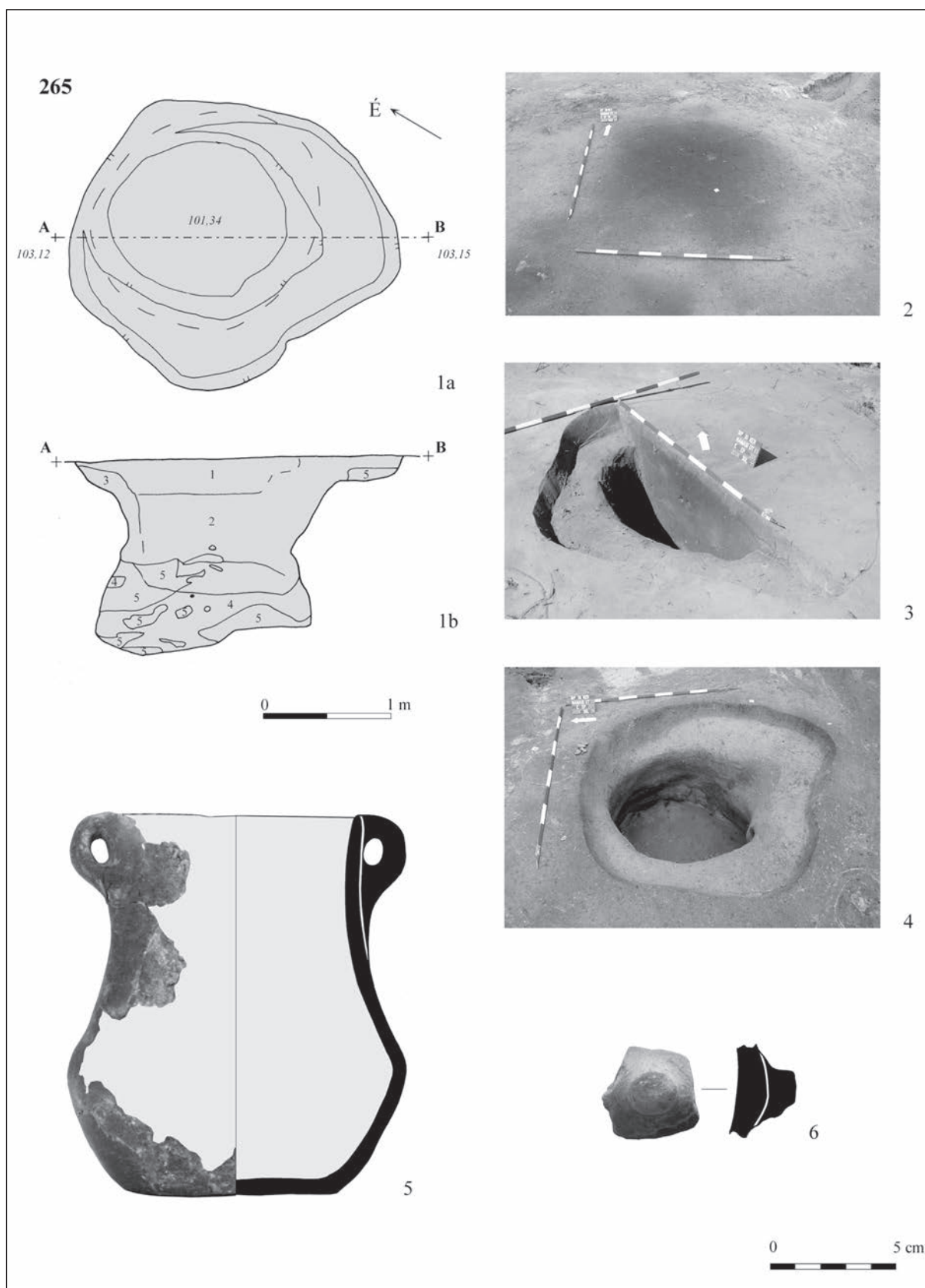
11. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 149. objektum. 1-13: kerámialeletek.

12. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 149. objektum. 1-11: kerámialeletek.

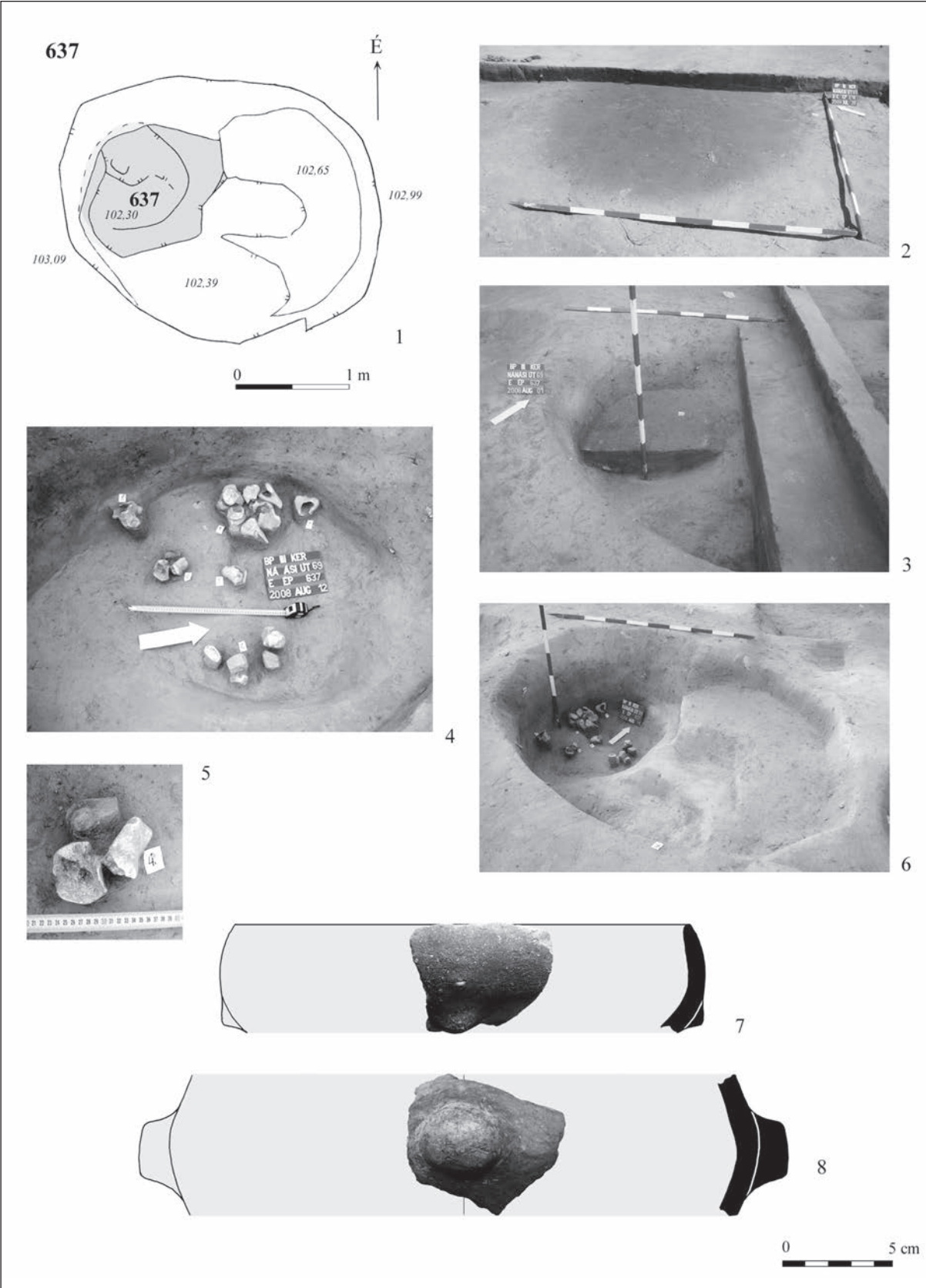
13. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 149. objektum. 1-11: kerámialeletek.

14. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 265. objektum.

1a. felszínrajz, 1b: metszetrajz, 2: feltfotó, 3: metszetfotó, 4: feltárt állapot, 5-6: kerámialeletek

15. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 637. objektum.
1: felszínrajz, 2: feltfotó, 3: metszetfotó; 4: leték a gödör aljában, 5: kerámiatöredék (13. kép 8) és állatcsontok in situ; 6: az objektum feltárás után.

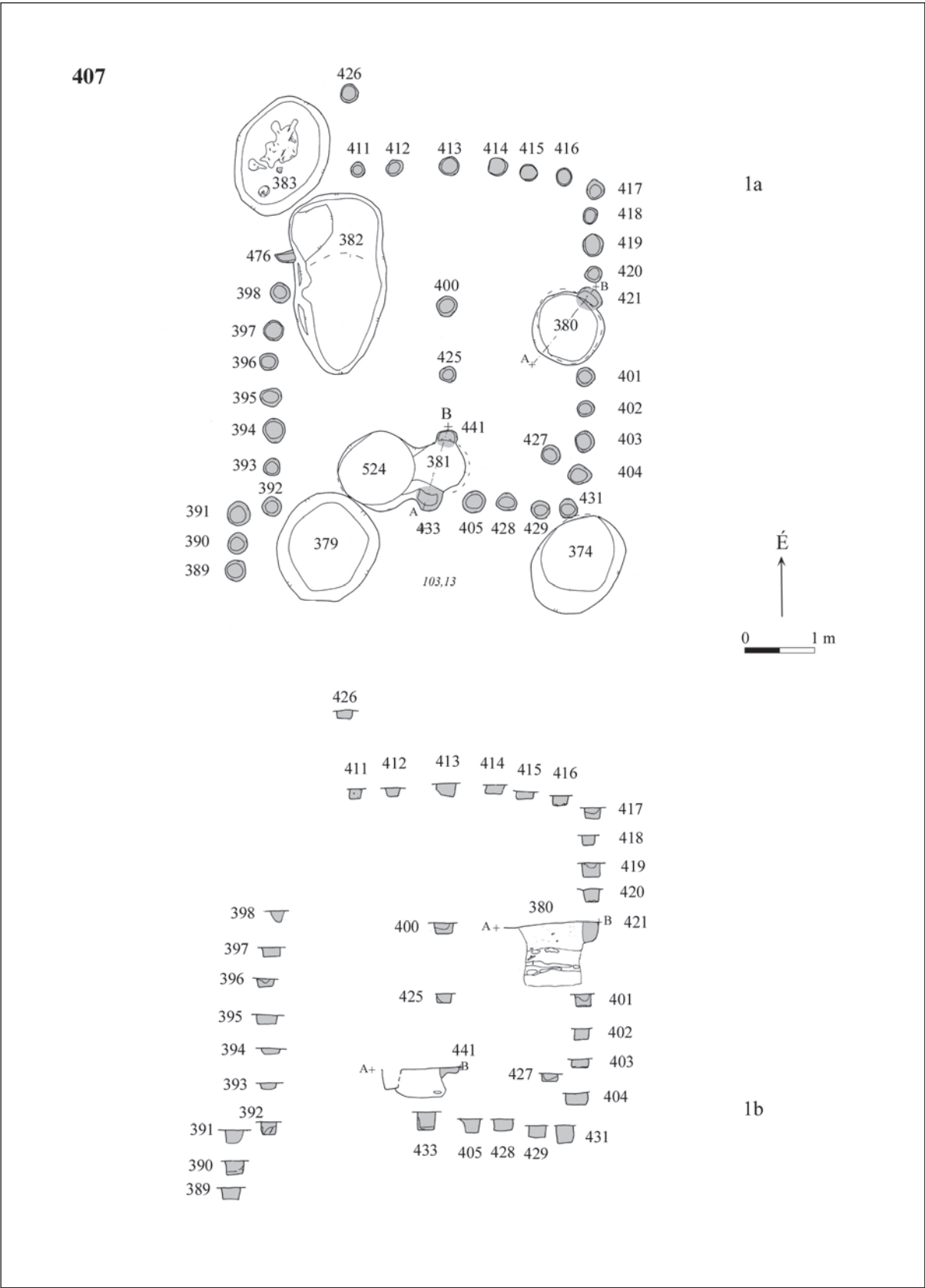

1

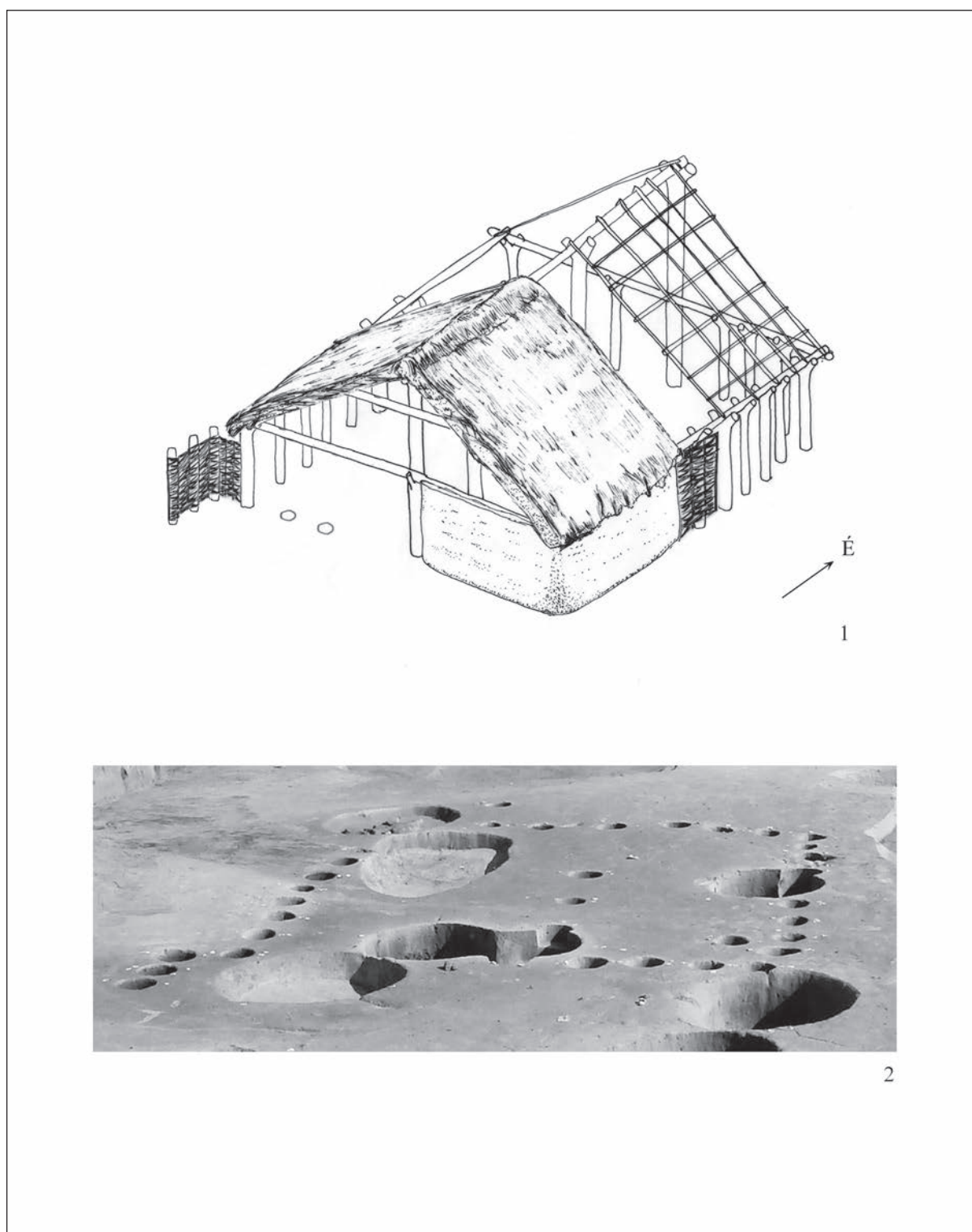

2

16. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. Oszlopszerkezetes épület (407. objektum)
1. Az oszlophelyek foltjai északkeletről. 2: Az épületalap feltárás után északkeletről.

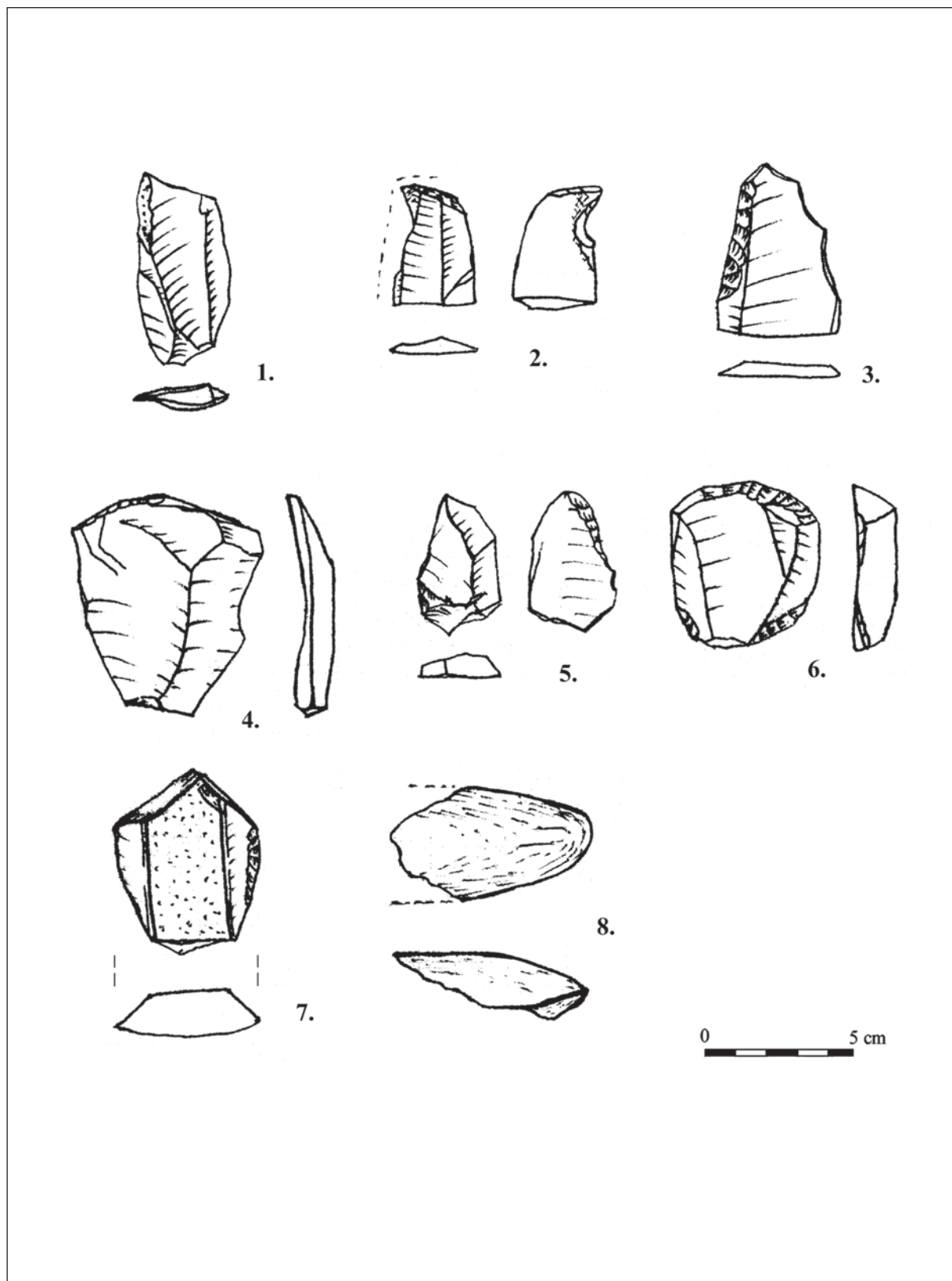
17. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. 1. Oszlopszerkezetes épület (407. objektum) 1: alaprajz; 2: metszetek

18. kép: Budapest III., Nánási út 75-77.

1-2: A feltárt épületalap délről, és a felépítmény rekonstrukciós kísérlete. (Illés László és Csernus Erzsébet rajza)

19. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. Kőeszközök a középső rézkori objektumokból. (Rajz: T. Biró Katalin)

1.: Obszidián penge, 2010.4.8917., 2.: Csonkított penge, 2010.4.8916., 3.: Retusált szilánk, 2010.4.8880., 4.: Szilánkvakaró, 2010.4.9045., 5.: Szegmens-szerű eszköz, 2010.4.9063., 6.: Kettős vakaró, 2010.4.9079., 7.: Középső állású árvéső, 2010.4.8881., 8.: Kaptafa alakú apró véső, 2010.4.9078.

20. kép: Budapest III., Nánási út 75-77. Kőeszközök a középső rézkori objektumokból. (fotó: Tóth Csilla)

1.: Obszidián penge, 2010.4.8917., 2.: Csonkított penge, pruti kova?, 2010.4.8916., 3.: Retusált szilánk, pruti kova, 2010.4.8880., 4.: Szilánkvakaró, budai szarukő, 2010.4.9045., 5.: Szegmens-szerű eszköz, mátrai limnokvarcit, 2010.4.9063., 6.: Kettős vakaró, krakkói jura tűzkő?, 2010.4.9079., 7.: Középső állású árvéső, pruti kova, 2010.4.8881., 8.: Kaptafa alakú apró véső, zöldpala / kontakt metabázit 2010.4.9078.

ORSOLYA LÁNG

THE RISE AND FALL OF A RIVERSIDE BUILDING: NEW DATA ON THE AQUINCUM SEGMENT OF THE *LIMES*¹

ABSTRACT

Over more than one hundred years, a number of excavations have been carried out on the banks of the Danube in the territory of Budapest. Many of these excavations brought to light Roman watch-towers although none were fully researched and sometimes even localizing them presented problems.

Rescue excavations carried out Northeast of the Aquincum Civil Town on the banks of the present-day Danube River at the junction of the hypothesized *limes*-road and the Northwest-Southeast running diagonal road in 2005 brought to light a Roman building with a rich interior decoration and possibly floor-heating, a few inhumation graves, lime-kilns and a ditch (with a stamped tile of FRIGERIDUS DUX in its fill). The building and its surroundings were reconstructed several times during the 2nd–3rd c. AD.

The aim of this paper is to use archaeological data, geophysical survey and laser scanning of the archaeological remains to identify the function of the original building built so close to the Civil Town on the river bank.

HISTORY OF RESEARCH – THE “RÓMAI PART”

Several excavations have been carried out on the banks of the Danube East and North-east of the Aquincum Civil Town in the territory of Budapest over the last 120 years, (Fig. 1–2).

Still on-going excavations have revealed the so-called Eastern cemetery of the Civil Town with now more than two thousand graves.² A large industrial quarter (pottery workshop with kilns and wells) were also excavated in the last 100 years, together with lime-kilns. These features extended North along the banks of the river and the suspected *limes* road.³ A Valentinian period watch-tower was also

documented North of the Roman cemetery next to the mouth of the Aranyhegyi stream,⁴ although it was not fully researched and even its localization presents problems.

Northeast of the Civil Town, Roman period V-shaped ditches running East-West down to the riverbank were excavated a couple of years ago. The ditches probably served as some kind of drainage for the area.⁵ However, no research has previously been carried out directly on the banks themselves, so the construction of the modern sewage canal presented a good opportunity to learn more about Roman topography in the area.

THE EXCAVATION

The rescue excavation connected to the construction of the sewage canal was carried out in 2005,⁶ on the present river bank (some 17 m from the river) at the junction of the hypothesized *limes*-road and the Northwest-Southeast running diagonal road (Fig. 3). The trench was North-South oriented and 560 m² (90 m × 7 m) running parallel to the river. Five main chronological periods were identified during the archaeological work ranging from Prehistoric times possibly up to the Middle Ages. The archaeological work was complemented by geopedological observations, georadar and laser scanning (see below).

ARCHAEOLOGICAL FEATURES – PHASES

As mentioned above, 5 main chronological periods were identified. Most of the layers and features were partly destroyed by modern levelling activities and massive filling carried out on the river banks over the last 100 years. Sometimes only relative chronological relations could therefore be identified.

¹ Paper presented at the XXIst Limes Congress at New Castle Upon Tyne, in 2009. The manuscript was finished in 2011.

² For the latest results see: LÁSSÁNYI 2008, 64–70.

³ KUZSINSZKY 1932, 64–71.; NAGY 1973, 118; VÍSY 2003, 56–57.

⁴ Recently: VÍSY 2003, 58.

⁵ T. LÁNG 2005, 224, fig. 7.

⁶ T. LÁNG 2006, 60–72.

Period 1.

The earliest data included some Prehistoric stray finds (a fragment of a face-vessel among other finds) attributable to the Middle – Late Neolithic period and a badly disturbed Bronze Age pit sunk into the yellowish subsoil in the middle of the excavated area⁷. Its upper section was disturbed by modern levelling activities.

Period 2.

The next period was represented by a circular Roman pit North of the Bronze Age pit. It extended into the subsoil and contained animal bones and fragments of coarse ware. This feature was stratigraphically earlier than the Roman constructions that followed, however its exact date is unknown (possibly Early Roman).

Period 3–4.

The most important and extensive features date to the turn of the 2nd–3rd c. AD onwards (see below). They belong to an elongated Roman stone masonry building, situated parallel to the river bank and a V-shaped ditch also running parallel to the river. These were excavated in the Southern third of the trench and occupied a partly artificially elongated elevation (a dry island-like mound) running North-South.

Period 5.

Four lime kilns, cutting the remains of the building described above, were also discovered. (Fig. 4) The kilns stood in a row, all with their mouths and service pits facing the river. Only their fronts could be excavated since the rest fell beyond the walls of the trench. Their form (circular) could be later identified on a georadar map (see below). The kilns date to the late Roman period based on a Migration period potsherds coming from the refill of one of the kiln, the earlier Roman stone material (fragments of a grave stele and architectural elements) that were found around the kilns and in the already fired debris in the service pits. These kilns are aligned with the row of the above-mentioned late Roman lime-kilns first identified by B. Kuzsinszky East of the Civil Town a couple of hundreds of metres South of the present site.⁸ These kilns were established by the river with their mouths and service pits facing the bank, close to a necessary water source.

Beside the features described above, three inhumation burials were also found scattered in the trench. All lacked grave goods and were severely disturbed. The graves were oriented Southwest-Northeast and were certainly later than the kilns. No information is available on the later use of the area (a cemetery?) so these burials may actually be Mediaeval or even later.

Period 3–4: Roman building with fresco decoration and ditch

As described above, the main attraction of the excavation was undoubtedly the North-South oriented, elongated building of which only the Eastern part could be excavated. The Western part fell within the area of the garden of a modern housing estate and thus, remained untouched. The excavated segment likely represented the Eastern facade of the building as no further walls or any other features were found in the direction of the river bank.

As deep probe trenches and geopedological research revealed, the building was constructed on a black clay foundation, a, possibly artificially elongated⁹ and even compressed (?) elevation that ran parallel to the river. Soil was probably “brought down” here from Northern, higher-up areas of the mound. Traces of coeval shovel blades were visible in this layer.¹⁰

Unfortunately, only two – very uncertain – building phases were observed within the building as its top layers, walls and also the pavements had already been destroyed, partly by lime-burning activities (see below) and by modern levelling work.

Building phase 1.

As can be seen from the excavated sections show, the earliest building comprised a small, rectangular room with postholes at its corners, and a possible courtyard (?) surrounding this room. Inside the room, the fallen remains of the fresco decoration on the ceiling was found. The vaulted ceiling had a tapestry-type decoration with floral and peacock-feather motifs.¹¹ A thin layer of charcoal appeared below this debris. This might represent the remains of a wooden floor in the room. As most of the room fell outside of the trench the limits of these features were mainly observed in the section. The building may have been richly decorated as attested by a

⁷ I am grateful to my colleagues Zs. M. Virág and G. Szilas for their useful advice on the Prehistoric finds.

⁸ See above in chapter “History of research – the “Római part” and KUZSINSZKY 1932.

⁹ This elevation only extended along the length of the building.

¹⁰ The archaeogeopedological research was carried out by Prof. A. Mindszenty and Dr. Z. Horváth.

¹¹ T. LÁNG 2006, 67–69. The reconstruction and evaluation of the fresco material was carried out by A. Kirchhof.

piece of a lime-stone moulding found outside the Eastern wall of the building. A hypocaustum column also found here indicates the dwelling had floor heating. However, both of these latter finds may also have served as raw materials for the lime-kilns, as one of them was found just North of the building while another was found at the top of the Southern wall of the building. The builders of these kilns apparently took good advantage of the, by then, already ruinous building.

On the Eastern part of the building ran a North-South oriented, approximately 2 m wide “Spitzgraben” – type ditch. It was 1.5–2 m deep and is contemporaneous with the building. It likely served as a drainage ditch protecting the house from floods, rather than being having a defensive function. Its starting and ending points are unknown as they both fell outside the limits of the trench. The ditch fell out of use only when the lime kilns began to function as attested by their fills: there was ash and lime (pushed into the still open ditch during regular cleaning of the kilns) as well as burnt clay bricks, debris from the upper part of the kilns.

Based on the Samian ware finds (Central Gaulish¹²) coming from the layer below the earliest walls of the building, the main core (together with the ditch that was sunk in the same layer) could have been erected around the middle of the 2nd c. AD. Datable Samian ware finds that can be connected to the use of the building all date from the middle of the 2nd to the middle of the 3rd c. AD (mainly of Central Gaulish and Rheninzabern manufacture). The above suggested date for the construction of the building can be further attested by the shift of emphasis in favor of the riverbank (i.e. the Eastern zone), observed from the turn of the 2nd–3rd c. AD onwards.¹³ As the excavation material is still being evaluated, results about dating might change.

Phase 2.

The concentric layout of the building was later complemented by a small room to the south with a plastered platform that may possibly represent the base of a staircase. The Eastern perimeter wall of the building was also elongated to the South, parallel to the still functioning ditch.

At an unknown date, the wall was again elongated to the South and comprised a large, possibly uncovered area with a gravelled surface. A row of postholes was also discovered in this courtyard (?).

A large threshold stone was inserted in the middle of the small, rectangular room with the painted ceiling, possibly as a base for a partition wall.

The building was probably abandoned (hardly any finds related to the use of the building were found) due to rising river (?) levels. The stones of the walls were robbed for lime-burning as attested by the kilns that were partly cut into the ruins and debris from them which was dumped into the rooms. Again, as the material is just being evaluated new information can be expected for this phase too.

Reconstruction – georadar, laser scanner

As described above, most of the archaeological features – especially the stone-masonry building could only be partly excavated as its Western part fell under the garden of a housing estate. Thus, ground penetrating georadar was used to complement the excavated part and to get a more complete picture of the building and its surroundings. The results of the geophysical survey confirmed that the building was an elongated, bipartite construction with a central room (painted ceiling) and a large open space (courtyard?) to the South. Further wall-fragments were also detected to the South-West, but due to their unusual orientation, their function is unclear (Fig. 5). The survey also pin-pointed the remainder of the round lime kilns. As mentioned above, kilns stood in a row with their (excavated) mouths facing the river.

A reconstruction drawing was also made based on the results of both the excavation results and those of the georadar survey. The drawing shows a relatively small building with its courtyard possibly facing the river, thus, taking advantage of the panorama as well. (Fig. 6) The *limes* road – possibly now under a modern road – must have run close by behind this building.

ANALOGIES (Fig. 7)

Based on the results of the excavated (and laser-scanned) parts of the building and also that of the geophysically surveyed areas, a nearly complete ground plan emerges. The elongated form of the building, its location (next to the river, close to the Aquincum Civil Town and also to the *limes* road that most probably ran in its immediate neighbourhood¹⁴) make it easier to compare it to other building complexes within the Roman Empire.

The ground plan of the Csúcshegy *mansio* (in the territory of Aquincum, close to the Northwest-Southeast oriented diagonal road to Brigetio) is very simi-

¹² I am grateful to my colleague, P. Vámos, for his kind help with the identification of the sherds.

¹³ ZSIDI 2002, 135–139.

¹⁴ See chapter *History of research – the “Római part”*.

lar: its shape is elongated, the rooms open from each other, although that particular building ended in an apse. It has been dated to the second half of the 4th c. AD. although traces of earlier (2nd c. AD?) building activity was also noted.¹⁵ The recently excavated Gönyü *mutatio* in Pannonia Superior was also constructed on an elevation, close to the *limes* road.¹⁶ The two phase-building had a large inner courtyard with rooms on each side. The associated V-shaped ditches more likely were used for drainage than defence. The building was abandoned due to rising Danube levels and groundwater. The building was constructed around the end of the 1st c. – beginning of the 2nd c. AD and rebuilt in stone in the first half of the 2nd c. AD and was abandoned sometime in the 3rd c. AD.

Although it may seem geographically far from Pannonia, the fortified building found in Cardiff in England shows some similarities too.¹⁷ The house – that was surrounded by ditches – had a bath and was built in the first half of the 2nd c. AD and later fortified, around AD 300. As only the Western part of the Aquincum building was excavated, there is no information whether there were more ditches on the other sides.

Even though Osterburken's *beneficarii* station (from AD 143/144 until the third or fourth quarter of the 3rd c. AD) was a military building – while the “Római part” complex was most probably a civilian one – it displays some similarities in their ground plan. Both buildings have a core with rooms (including one heated with a hypocaust system) grouped around a peristyle-type courtyard and a large open space to the North.¹⁸

FUNCTION(S)

Using the excavation results, the topographical data and the above-mentioned analogous buildings, it is possible to say something about the function of the building. As mentioned before, the archaeological material dates the construction of the first phase of the building around the middle of the 2nd c. AD. and its use can be dated up to the 3rd c. AD. This is a period when the area East of the Civil Town became topographically more pronounced and when mainly civil type of buildings can be expected in this location. Based on its ground plan (decorated room/s/ with a small courtyard) and more importantly its location (close to the *limes* road, and just outside the Civil Town) this building may have functioned as

a *mansio* or *deversorium*. This interpretation is even most likely as there is a large building with an inner court that must have had a similar function (*deversorium*) South of the Civil Town, only a few meters from the town wall.¹⁹ Thus, travellers coming from the North and arriving too late to enter the town might stopped in here for the night.

However, the building may have been used in one other way. It may also have been a suburban villa, something supported by its location (close to the town) and the beautiful view that the owners might have enjoyed living here (see above). A similarly located villa building (the villa at Mocsárdűlő) was excavated West of the Civil Town, but still very close to it.²⁰ Being located close to the main route made transport easier, as in the case of the villas that were built on the Eastern slopes of the Buda hills within easy reach of the diagonal road to Brigetio.²¹ Unfortunately, no find material or any other data supports this hypothesis, only its topographical location speaks for such a function.

THE END

Even though the find material is mainly connected to construction of the building (see above) there is data on its later “use” as well. A fragment of a tile with the stamp [FRIG]ERIDUS D[UX] was found in the fill of the V-shaped ditch. As is well known, the last large scale (re)building program in the *limes* system along the Danube was started in the early AD 370s. The numerous tiles bearing the name-stamp of *Frigeridus dux* coming to light in Aquincum show the widespread fortification work that was on-going in the area in this period.²² Although, first it seemed tempting to connect the complex to the chain of watchtowers along the Danube in a later phase, especially as it fits perfectly into the line of towers that follow each other at ca. 500m intervals.²³ (Fig. 8) However, a very recent excavation carried out only a couple of metres to the North, has since demonstrated something different. This excavation brought to light the remains of a late 4th c. AD watch-tower with a large numbers of *Frigeridus dux* tiles.²⁴ Its massive walls were most probably erected from the stones of the neighbouring building in question, that was thus destroyed by the late Roman lime kilns to provide lime for the construction of the watch-tower.

¹⁹ NAGY 1948, 121–122.

²⁰ Recently: ZSIDI 2003, 178–179.

²¹ ZSIDI 1991, Fig. 5.

²² NÉMETH 2003, 62.

²³ FORSCHUNGEN...2003, Beilage I.

²⁴ BUDAI BALOGH 2011, 52–64.

¹⁵ SZILÁGYI 1949, 67–79.

¹⁶ BIRÓ–MOLNÁR 2009.

¹⁷ WHEELER 1921, 67–85.

¹⁸ STEIDL 2005, 67–94.

CONCLUSIONS

As the result of new excavation data obtained from the excavation trench established along the Danube bank, new information was gained on the topography of the surrounding area of the Aquincum Civil Town. Based on the archaeological finds, this area (especially the island-like elevations that run parallel to the river) was inhabited in all periods (Prehistoric, Roman, Late Roman, Medieval?). The main feature that occupied most of the excavated area was an elongated, North-South oriented building with a courtyard, a room with wall and ceiling painting and heating and, apparently, surrounded by a ditch.

Based on on-site observations, the building had two phases of occupation: the first (Period 1) can be dated from the middle of the 2nd c. AD at which time a small, rectangular room was constructed with a painted ceiling and a surrounding courtyard (?). A North-South oriented V-shaped ditch was dug parallel to the river. The ditch possibly served as a drain. At a yet unknown date (Phase 2) the small central building had a staircase (?) added to it and

elongated to the South by an open courtyard (?) with a row of posts. The complex was probably abandoned and partly destroyed by the construction and operating of late Roman lime kilns. These kilns provided lime for the construction of a late 4th c. AD watch-tower lying only a couple of metres to the North.

Apart from traditional excavation methods, georadar and laser-scanning were also applied during the work. These techniques made it possible to reconstruct the complex. Based on analogies from elsewhere in the Empire with similar forms and ground plans (Aquincum-Csúcshegy /*mansion*/, Cardiff /fortified house/ and Osterburken /*beneficiarii* station/) this river-side building can be interpreted as a road station with a sanctuary (?) (or *deversorium*).

The importance of the building, excavated only a couple of metres from the Danube River, can be explained by the fact that this part of the *limes* (i.e. the North-East zone outside the Aquincum Civil Town) has until recently been largely unstudied. This excavation brought to light the first structure of this kind in the territory.

BIBLIOGRAPHY

- BÍRÓ–MOLNÁR 2009 BÍRÓ, SZ. – MOLNÁR, A. (Hrsg.): Raststation an der Grenze: Römerzeitliche Straßenstation in Gönyű. Ausstellungsführer. Győr, 2009.
- BUDAI BALOGH 2011 BUDAI BALOGH, T.: Valentinianus-kori burgus a Római parton. Budapest, III. Névtelen utca 3. (Hrsz.: 23 779/5). (*Valentinian period Burgus on the Római bank*). AqFüz 17. (2011), p. 52–64.
- FORSCHUNGEN...2003 FORSCHUNGEN in Aquincum 1969–2002. (hrsg.: P. Zsidi). Budapest, 2003.
- KUZSINSZKY 1932 KUZSINSZKY, B.: A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BudRég 11. (1932).
- LASSÁNYI 2008 LASSÁNYI, G.: Preliminary report on the excavations conducted in the eastern (Gas Factory) cemetery of the Aquincum Civil Town. AqFüz 14. (2008), p. 64–70.
- NAGY 1948 NAGY, T.: A modern szállodák egy antik előde Aquincumból. Új Építészet (1948), p. 121–122.
- NAGY 1973 NAGY, T.: Budapest története I. (szerk.: Gerevich L.) Budapest, 1973.
- NÉMETH 2003 NÉMETH, M.: Wachttürme und Festungen am linken Donauufer. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. (hrsg.: P. Zsidi). Budapest, 2003, p. 96–99.
- STEIDL 2005 STEIDL, B.: Die Station Beneficarii Consularis in Odenburg am Mainz. Germania 83. (2005), p. 67–94.
- SZILÁGYI 1949 SZILÁGYI, J.: Kutatások Aquincum-ból I. Úti őrállomás a Csúcshegy tövében. ArchÉrt 76. (1949), p. 67–79.
- T. LÁNG 2005 T. LÁNG, O.: 15. Budapest, III. ker., Nánási út 5–7 (*Budapest, district III, 5–7 Nánási Road*). (Hrsz.: 23779/8). AqFüz 11. (2005), p. 224, fig. 7.
- T. LÁNG 2006 T. LÁNG, O.: Investigation of the use of the Danube bank north of the Aquincum Civil Town. AqFüz 12. (2006), p. 60–72.
- VÍSY 2003 VÍSY, Zs.: The *ripa Pannonica* in Hungary. Budapest, 2003.
- WHEELER 1921 WHEELER, R. E. M.: A Roman Fortified House near Cardiff. JRS 11. (1921), p. 67–85.
- ZSIDI 1991 ZSIDI, P.: Újabb villa az aquincumi municipium territoriumán (Bp.III. ker. Kaszásdűlő – Csikós utca) /*Neuere Villa am territorium des Municipiums von Aquincum*/. BudRég 27. (1991), p. 143–179.
- Zsidi 2002 ZSIDI, P.: Transformation of the Town Structure in the Civil Town of Aquincum during the Severi (A.D. 193–235). ActaArchHung 53. (2002), 132–149.
- ZSIDI 2003 ZSIDI, P.: Territorium des Municipiums – Villen und Dörfer. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. (hrsg.: P. Zsidi). Budapest, 2003, p. 173–182.

EGY FOLYÓPARTI ÉPÜLET TÜNDÖKLÉSE ÉS BUKÁSA: ÚJ ADATOK AZ AQUINCUMI LIMES SZAKASZ TOPOGRÁFIÁJÁHOZ

Egy, az aquincumi polgárvárostól északkeletre, a Dunaparton futó egykori *limes*út és az ide érkező északnyugat – délkeleti irányú diagonális út kereszteződésének zónájában végzett megelőző feltárás során, 2005-ben római kori épület maradványai kerültek elő, gazdag freskóanyaggal. Ugyanitt néhány bizonytalan korú csontvázas temetkezés, a római kor későbbi szakaszából származó mészégető kemencék és egy V-metszetű árok is előkerült. Az utóbbi betöltésében FRIGERIDUS DUX bélyeges téglá töredéke mutatkozott. A jelen cikk célja, hogy a feltárás topográfiai megfigyelései, leletanyaga, a helyszínen végzett geofizikai és lézerszkenneres felmérés, illetve geológiai megfigyelések eredményei alapján rekonstruálja a folyóparti épület alaprajzát és meghatározza funkcióját, korát.

E komplex munka során két római kori építési periódus volt elkülöníthető: az első fázisban – amely a 2. század közepére keltezhető – egy kisebb, feltehetően egyhelyiséges, festett mennyezetű, négyszögletes épület készült el, körülötte udvarral, amelyet egy, a folyóval párhuzamosan futó, de a rómaiak által déli irányban mesterségesen meghosszabbított (feltöltött) szigetszerű kiemelkedésre építettek. Ugyanekkor készülhetett el a Dunával párhuzamosan futó, V-metszetű árok is, amely a terület rész víztelentésében játszhatott szerepet. Egy későbbi, egyelőre pontosabban nem meghatározható időpontban (2. fázis) a kis

központi épületet lécsővel (?) kibővítették, illetve déli irányban nyitott udvart alakítottak ki, oszlopsorral (erre cölöplyukak utalnak). A alaprajzi bizonytalanságok oka, hogy a kutatóárok pontosan hosszában metszette az egykori épület, így annak nyugati feléről csak a geofizikai felmérés szolgáltatott adatokat. Az épületet a 3.század folyamán (végén?) felhagyták, majd – szintén még a római korban – a romok közé bevágott mészégető kemencékkel részben elbontották. Ezek a kemencék szolgáltatott meszet a közel-múltban, mindössze pár méterrel észak felé előkerült 4.századi őrtorony építési munkálataihoz. A V-metszetű árok betöltéséből előkerült FRIGERIDUS DUX bélyeges téglatöredék szintén jelezte egy későrómai építmény közelségét.

A hagyományos régészeti módszerekén túl itt alkalmazott geofizikai és lézerszkenneres mérések lehetővé tették az épületegyüttes 2. fázisának rekonstrukcióját. A birodalom más pontjairól ismert, hasonló alaprajzú és kialakítású épületek alapján (Aquincum – Csúcshegy, *mansio*; Cardiff – erődített ház; Abusina – *mansio* és Osterburken – *beneficiarius* állomás) a Duna parti épület útálló-másként, *deversorium*ként, esetleg szentélyként értelmezhető. A folyótól mindössze néhány méterre előkerült konstrukció jelenlétét a közelben futó, ezen a területen mindezidáig kevésbé kutatott *limes*út és a polgárváros közelsége egyaránt indokolja.

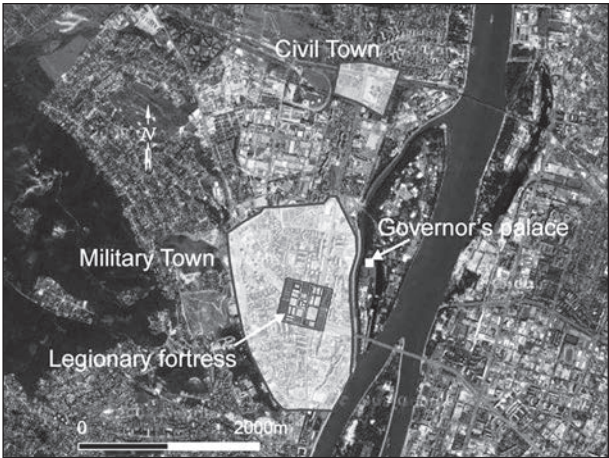

Fig. 1.: Topographic layout of the Aquincum Civil Town and its surroundings (drawing by K. Kolozsvári)

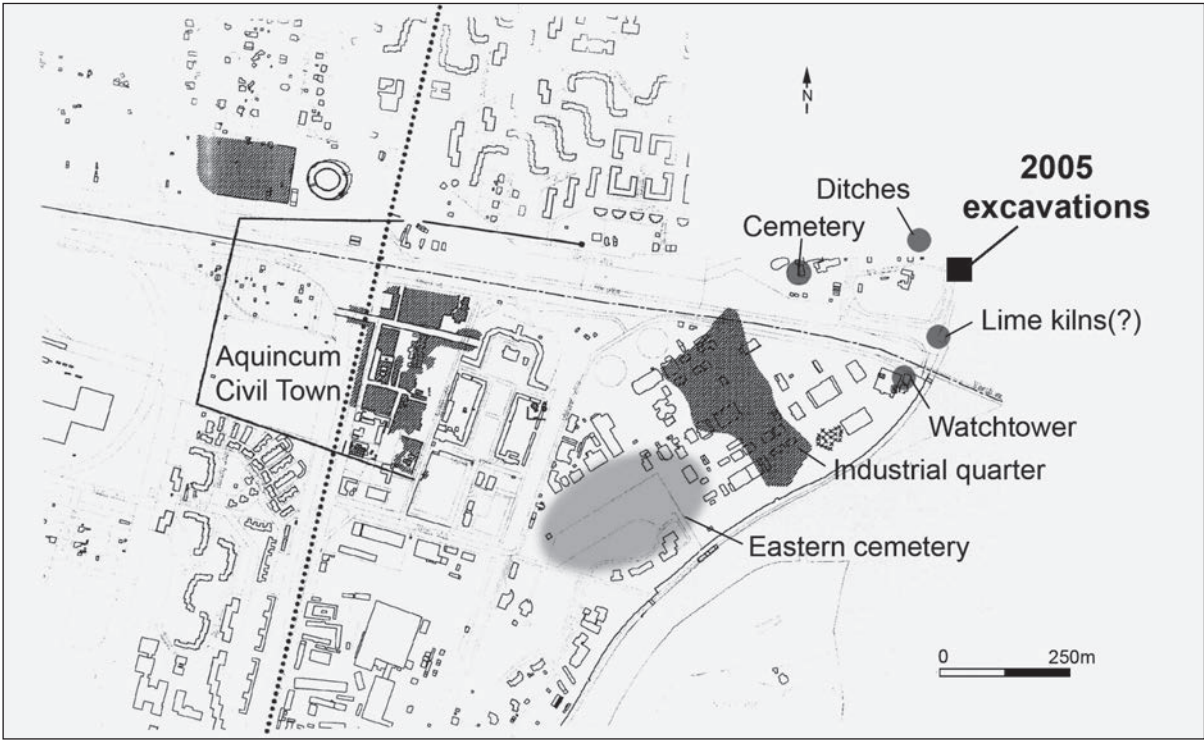

Fig. 2.: Locations of excavations East and Northeast of the Aquincum Civil Town, including the present work (drawing by K. Kolozsvári)

Fig. 3.: Archaeological features from different periods in the excavation trench (photo by the author)

Fig. 4.: Remains of a late Roman lime-kiln viewed from the east (photo by the author)

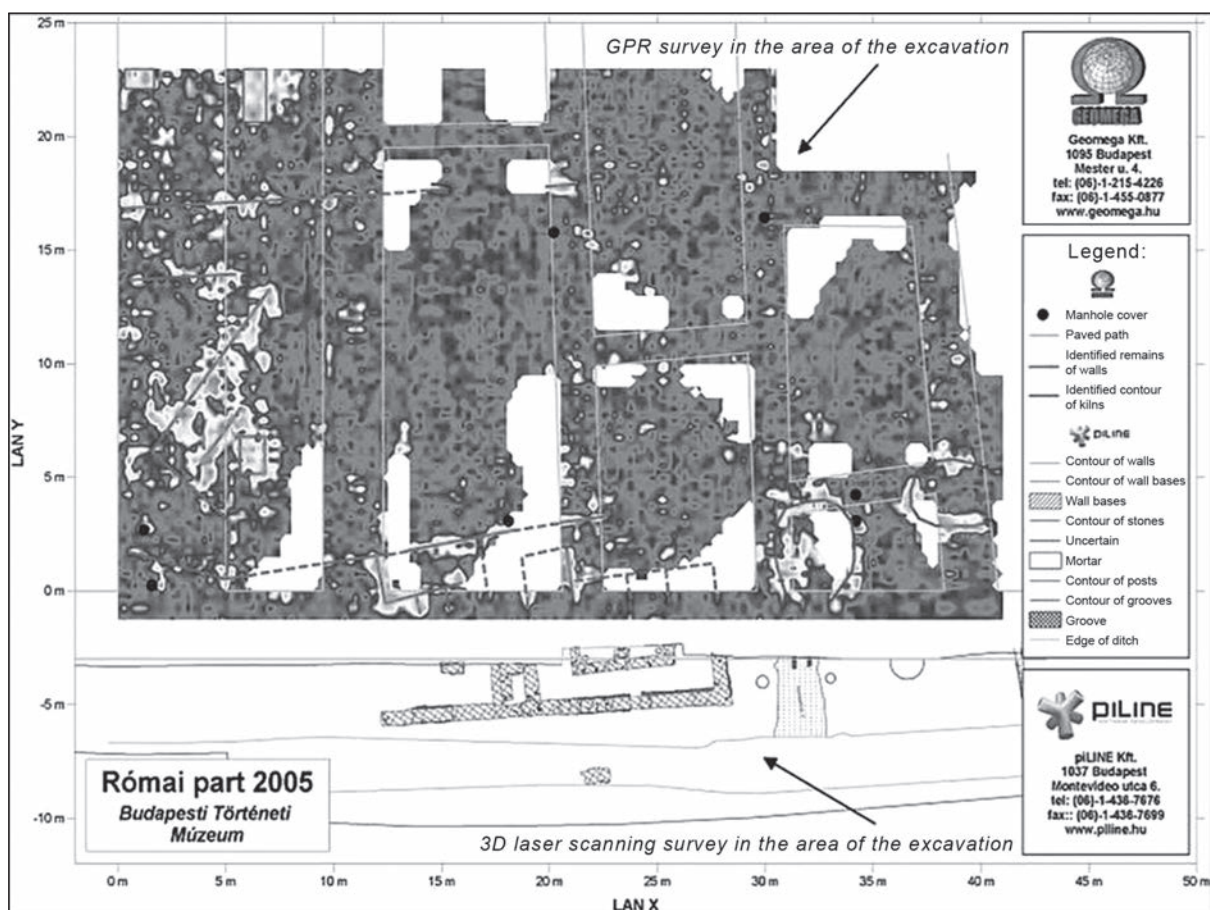

Fig. 5.: Interpretation of the results of the geophysical survey (by Geomega Kft.)

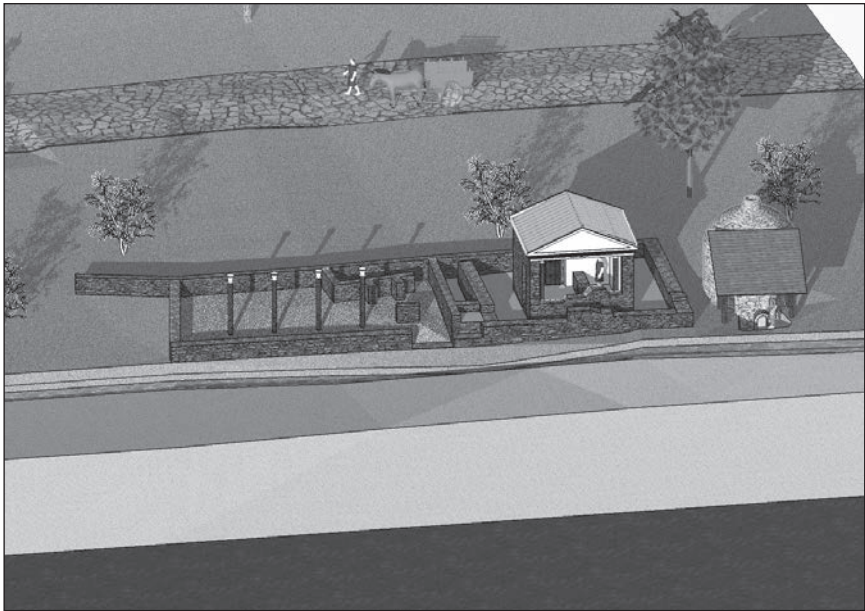

Fig. 6.: Reconstruction drawing of the Roman house and its surroundings (drawing by K. Szócs)

Fig. 7.: Analogous buildings (after Szilágyi 1948, Fig. 2., Bíró-Molnár 2009, 12; Wheeler 1921, Fig 4.; Steidl 2005, Abb. 4.)

Fig. 8.: Line of watch-towers along the Aquincum segment of the limes and the location of the "Római part" building (drawing by K. Kolozsvári)

PAULA ZSIDI

AN EARLY ROMAN MILITARY COMPLEX IN THE AREA OF
AQUINCUM (BUDAPEST, ÓBUDA, FILATORI-GÁT)PRELIMINARY REPORT¹

ABSTRACT

The AD 2nd and 3rd century topography of Roman Aquincum has become well known over the last 30 years of excavations in its territory. Permanent military installations (legionary fortress, ala forts) civilian settlements (the Military Town and the Civil Town) industrial areas, cemeteries and settlements, villa estates on the outskirts of Aquincum have been revealed. Also, several remains (ditches, dykes, post-constructions) were found that can be connected to the early topography of the area. Some of these can be related to landscaping (e. g. drainage) or protecting the environment (e. g. against floods). Nevertheless others – particularly at strategically important spots – display obvious signs of military activities. It is a hard task to identify these military forts because of later Roman disturbances and the destruction of these features which yield only a few finds and due to their short-lived and temporary use, together with modern disturbances. More than half a dozen of these types of “early features” or “systems of features” have been found so far in the territory of the later provincial capital. The aim of this paper is to fit these remains into the historical and topographical framework of the first two centuries of the rapid and dynamically changing Roman occupation.

Keywords

Topography, early military fort, ditch, road, bridge, militia

THE AREA OF AQUINCUM IN THE AD 1ST CENTURY

The archaeological evidence testifies for the existence of the first Roman military establishments in the eastern part of Pannonia, in the region of present-day Budapest from the AD 1st century onwards. (Fig. 1) The first center of the Roman occupation was located in a former Celtic *oppidum* and its surroundings (today's Gellért Hill). The name

“Aquincum” most probably derives from the name of this settlement.² Later, the settlement center moved to the north, to the more spacious area of today's Víziváros,³ where, as far as we know, the first permanent fort was built. At the time of the *limes* construction, in the last third of the AD 1st century, the permanent legionary fortress and its auxiliary troops needed more space.⁴ Thus, the settlement center, still called Aquincum, moved northwards again, to the territory which is today that of Óbuda. (Fig. 2) The first permanent forts were constructed here for the cavalry troops in AD 73 (*castellum alae*) and north from this establishment the remains of another fort that was established subsequently were also brought to light (*castellum auxiliare*). A legionary fortress (*castra legionis*) was built during the reign of Domitian. The precise location and size of the southern fort could be identified. This establishment, as far as we know, was in use until the end of the second century. The first architectural phase of this fort as well as that of the other two, which have been excavated in a much smaller extent and had probably been occupied for a shorter period, was a construction of timber and earth.⁵

THE TOPOGRAPHY OF AQUINCUM DURING THE AD LATE 1ST
AND EARLY 2ND CENTURY

Military and political requirements influenced not only the location of the settlement center. The topography of what was later to develop into the capital of the province (in the territory of today's Óbuda) underwent dynamic changes as well when the border defense system was constructed between the reign of Vespasian and that of Trajan. The fort of the northern auxiliary troops ceased operations at the beginning of the second century and the legionary fortress was rebuilt west from its former

¹ Paper presented at the XXIst Limes Congress at New Castle Upon Tyne, in 2009.

² For a summary on the Celtic antecedents of the settlement, see PÓCZY 2003. 73–79.

³ KÉRDŐ 2003. 81–84.

⁴ ZSIDI 2006.

⁵ NÉMETH 2003. 85–87.

location at the beginning of the second century.⁶ The topographical pattern – that existed until the fourth century transformation of the border defence system – evolved during the reign of Trajan, when the *limes* line and the permanent position of the military establishments were determined and Aquincum emerged as the new capital of the province.

The remains of the early legionary fortress and the two early auxiliary forts were brought to light during the 1970s and 1980s. Since then, the excavations carried out in the area between the legionary fortress and the Civil Town have uncovered remains beneath the AD 2nd–3rd century topographic features which most probably contained parts of earlier constructions.⁷

THE DIFFICULTIES OF EXCAVATING EARLY ROMAN REMAINS IN BUDAPEST

The exact interpretation of the earliest Roman topographic elements in this area and the analysis of their function and significance is hindered by a number of factors related to the urban environment. First, the disturbance of these areas during the later Roman period occupation makes interpretation extremely difficult. Secondly, these elements are mostly located in built-in areas, covered with modern buildings, so that besides the excavation no other methods (such as areal photographs, geo-radar) can be applied. The archaeological excavations can cover only small areas and they are usually carried out connected to construction projects. As a result, the data are scattered and it takes a long time to piece together a comprehensive image that can be interpreted afterwards.

THE EXCAVATION AT BUDAPEST-FILATORI-GÁT

Under these circumstances the research project that took place on the northern fringes of the Military Town of Aquincum must be considered exceptional as here a large, coherent area could be excavated during the eight years of work and the research provided data on the earliest phases of Roman topography. (Fig. 3) In the 1990s the area stood empty although it was still in use. A supermarket was planned to be constructed here, but the area was protected by law because of the proximity of the northern cemetery of the Roman Military Town. The National Office of Cultural Heritage prescribed to carry out archaeological investigations preceding the constructions. In the first phase of the research,

in 1997,⁸ trenches were excavated in order to sample the territory, and this was followed by large surface excavations in 1999⁹ and 2000.¹⁰ Additional research was carried out during the construction works in 2003¹¹ and 2004.¹²

THE ROMAN TOPOGRAPHICAL ENVIRONMENT

Even though no archaeological research had been carried out on this particular plot of land, the position of the area within the 2nd–3rd century topographic layout of Aquincum could be defined based on the reports and observations made over the preceding 100 years and on the results of the excavations carried out in the nearby Roman cemetery in the 1970s and 1980s.¹³ (Fig. 4) The area was situated between the Military Town of Aquincum and the Civil Town, outside the built-up area of the Military Town and between the northern cemetery of the Military Town and the *aquaeduct* that ran by the road connecting the legionary fortress and the Civil Town. The area's southern border was marked by a diagonal road heading to the northwest. The northern border of the area was, in all probability, a natural ditch (Rádl-árok) which channeled water from springs in the western hills to the Danube. This natural ditch must have played a significant role in the evolution of the Roman topography.

THE EXCAVATION AREA

Old maps representing the area testify that while in the 1770s the ditch ran straight, later the watercourse took a rectangular turn.¹⁴ (Fig. 5, 6) This change probably resulted from human intervention, which might be connected with the establishment of a silk producing workshop (*filatorium*) in 1782.¹⁵ The workshop was closed down after seven years as it proved to be inefficient due to the low rate of water flow. The traces of the five-floor building and the results of the alteration of its environment could, however, be seen even a century later, and the name of the area still preserves that of the *filatorium*. The characteristic curve of the watercourse and the monumental foundations of the building were found during the archaeological work.

The next comprehensive transformation of the area took place at the end of the 19th century. A two

⁶ NÉMETH 2003. 87–90.

⁷ ZSIDI 2005. 101–111.

⁸ ZSIDI 1998.

⁹ ZSIDI 2000.

¹⁰ ZSIDI 2001.

¹¹ BUDAI BALOGH 2004.

¹² BUDAI BALOGH 2005.

¹³ ZSIDI 1990.

¹⁴ HOLLÓ 1994. 25–26.

¹⁵ HOLLÓ 1994. 27; ENDREI 2005. 308–310.

meter high bank was erected following a landscaping project, which served as a flood protection barrier against the Danube. The water from the stream was led into a vaulted channel, while its original watercourse was filled with the waste of the nearby brick factory. (Fig. 7) First this fill had to be removed by the excavation so as to reach the nineteenth-century surface, which yielded finds from various periods. (Fig. 8) Due to these late interventions the small sandhill where the excavation area was located did not display the whole stratigraphic spectrum. The 1997 excavation of the north-south survey trench revealed already that the slope of the hill inclined towards the south and the soil at its foot was soggy with a number of springs.¹⁶

Based on all these two conclusions can be drawn: the area was favorable for settlement (due to the proximity of the road, the stream and the hill), but later the land plot was badly disturbed. The excavated features originated from six archaeological periods. (Fig. 9) The earliest finds dated back to the Bronze Age, the Roman period was represented by three phases. Some Migration period Avar houses were found too,¹⁷ a number of scattered finds represented the Middle Ages, while the above-mentioned building complexes were created in the modern period. As the finds from all these various periods were situated in a 60–120 cm thick layer in multiple superpositions, some features could not be dated unambiguously.

THE USE OF THE AREA IN THE ROMAN TIMES

After this long but necessary introduction we can turn back towards the Roman phase of the area. In the late Roman Period, the area was used as a cemetery. The overall 22 graves that were located in the excavated territory belonged to the the eastern part of the 3rd–4th century ensemble comprising the northern cemetery of the Military Town. Under the layer of the graves and partly to the east a part of a building complex was found with a terrazzo floor, an apse, and a hypocaust. The building was probably used from the middle of the AD 2nd century, but had already been abandoned by the AD 4th century. It is important to mention that the drain of the building channeled the water westwards, into the natural ditch and not eastwards, to the Danube. This observation confirms that the natural ditch was used in the Roman Period. Under this building features of a large Roman complex from an early phase were uncovered. (Fig. 10) This layer could not be entirely

excavated as the modern construction project did not impact the area in this depth. Research trenches were opened to sample some parts, especially the deeper layers. (The unsampled parts hopefully remain intact under the supermarket.) The early features belonging to the same stratigraphic context were observed in an area that was surrounded by ditches, and some characteristics implied that they composed parts of a military complex or fort. How can these characteristics be defined and interpreted?

FEATURES BELONGING TO THE EARLY CONSTRUCTION

Parts of the defense system: features interpreted as ditches and a palisade

Ditches and the remains of a palisade were found both on the northern and the southern side of the construction. However, their structure differed, possibly determined by the local environment. On the northern side the ditch is narrower and shallower. (Fig. 11) Only the bottom of the palisade ditch was found. Since the water ditch was situated on a higher part of the sand hill, its original level was already destroyed. The natural watercourse running parallel with the ditch probably provided extra defense. The trenches of both the ditch and the palisade ran broader and deeper on the southern part of the excavated area, on the sloping side of the sand hill. (Fig. 12) It is possible that even more ditches were established in this area, but could not be observed due to the limited surface of the excavation.

Parts of the defense system: features interpreted as remains of the gates

Only a part of the post constructions that may have belonged the gate towers were found due to the heavy disturbance in the area. Some postholes were, however, detected that followed the line of the ditch and the road and might have belonged to a tower. The two postholes on the northern side fitted to the pile structure of the bridge (see below) appear to be of special significance. (Fig. 13) The fill of the renewed (or reinforced) postholes preserved the remains of the sometime wooden posts as well. (Due to their poor condition however, their wood was not applicable for dating the structure by dendrochronological methods.)

Features interpreted as a road and a bridge (?)

While on the southern side the entrance was marked by the semi-circular ending of the ditch, on the north, precisely on the opposite side, two blocks of

¹⁶ ZSIDI 1998. 68.

¹⁷ ZSIDI 2002; SCHILLING 2003.

a post complex were located¹⁸ indicating the path of the road which lead through the ditch. (Fig. 14) The southern part survived in a more intact form. Here postholes were observed, five-five in five rows respectively. Their diameter measured 25–30 cm. Some of them were clearly renewed at least once according to the observable traces. The proximity of the natural ditch could have also served as a reason for constructing the post structure. A graveled floor level¹⁹ was found inside the construction, between the two entrances. This feature was probably a section of the road. (Fig. 15)

Structural elements of the interior part of the complex

Little is known about the inner structures of the complex, partly due to a later disturbance and partly to the partial nature of the excavation. A variety of archaeological phenomena and features could, however, be observed within the area that was surrounded by the fortifications. Such features did not occur north and south from the ditch. North from the northern section of the ditch only features of the Avar period settlement were found outside the pile structure. Layers situated south from the southern section of the ditch, on the sloping surface, displayed no archaeological features but only traces of spring outlets.²⁰

A group of features among those located inside the construction appear to be of special interest. These are connected to the western side of the supposed road that run from north to south, approximately in the middle of the area between the two ditches. (Fig. 16) The features comprise three elements: remains of a stone construction, a well on its southern side, and a part of a kiln. (Unfortunately the features could not be excavated entirely due to the construction works.) So far, these stone remains are the only features built of durable materials known from the early period. The stones were aligned in a rectangular shape, fit without mortar. Many of the stones were flat, suitable for paving. Only the upper half of the well was excavated and the body of a horse was uncovered that had been thrown into it. This group of features – considering their location, quality and function²¹ – may have constituted a part of the *center of the complex*.

A group of the features located in between the fortifications was situated in the immediate western neighbourhood of the above mentioned complex,

under the remains of an Avar period house. Only a part of the extensive pit complex constituted by a number of small pits could be excavated. The form and fill of the distinct pits is of special interest.

The intersecting pits had a characteristic shape and cross-section. (Fig. 17) The walls of the narrow pits ran parallel and their fill consisted of 12–13, 5–6 cm thick, alternating layers of dark earth and sand.²² One of these pits of the complex could be excavated. The analysis of the soil samples showed a higher phosphate content,²³ but the samples from the layers contained no faeces.²⁴ The layers yielded only one shred of gray pottery. Thus, though the shape of the pits and the character of the fill suggested a *latrine*, in this specific case the scientific analysis did not confirm such a determination of the original function.

An other group of features inside the fortifications could be observed in the eastern part of the excavated area that displayed imprints of timber and posts arranged over small surfaces. No coherent plan could be reconstructed, so we can only assume that these may have been the remains of simple wooden constructions (*barracks*?). (Fig. 18) This part of the sand hill might have conserved more of the early features on its sloping side.

Finds

Due to the disturbance and the destruction of the original levels, the early features yielded only a few finds. Thus the finds that could be interpreted originated unfortunately mostly from the later fill of the features, from the period following the abandonment of the construction, when it was not in use any more.²⁵ Only a few coins were found in the whole area, overall seven pieces. These dated from the period from the reign of Traian (AD 98–117) to that of

¹⁸ Bridge e.g. WAGNER 1990. 33, 38.

¹⁹ ZSIDI 2000. 71.

²⁰ See footnote No. 17

²¹ E.g. a well in a similar position in the *principia* of Matrica: KOVÁCS 1999. 52, 54, 69–70.

²² A similar feature, a latrine has been excavated e.g. in Lupodunum, see GOPPELSRÖDER–SOMMER 1996. 401–405.

²³ Analysed by Gy. Füleký: Talajvizsgálatok az Aquincumi Múzeum ásatásainak talajmintáiból. [Analysis of soil samples from the excavations of the Aquincum Museum] Budapest, 2001. 1–3.

²⁴ The samples were investigated by Dr. Keith Dobney (Durham University) and by Dr. Andrew Jones (Department of Archeology at Bradford). Neither Dr. Dobney nor Dr. Jones found any traces of fecalia or parasites in the samples. They suggest that 1. either the feature was not a latrine; 2. or for some reason the conditions in the soil were not favorable for the preservation of coprolites or parasites. I owe thanks to Alice M. Choyke and László Bartosiewicz for their assistance in organizing and carrying out the analyses.

²⁵ The finds have been inventoried into the collection of the Budapest History Museum under the following numbers: 99.13.1.–, 2000.9.1.–, 2003.12.1.–, and 2004.9.1.–, according to the year of the excavation.

the Valentinian dynasty (AD 364–378).²⁶ The sparse finds suggest the presence of military troops in the area. (Fig. 19) Among these objects only a fragment of the iron ending of a pole was yielded by the earliest layer, from the ditch of the palisade (Trench E 6). A brooch²⁷ and a sword sheath²⁸ were dated to a some later period (the middle of the 2nd century) and might have been deposited in the area before or during the construction of the stone building or the related levelling works.

Most of the ceramic finds originating from the early features were brought to light from a natural deposit in the southern ditch. They constituted a distinct thin layer identified in various sections of the ditch situated 25–30 meters from each other. (Fig. 12b,c) The section walls and surface surveys showed a pile of debris consisting of brick, mortar, pieces of frescos, and potsherds which, during the filling process of the ditch, had been exposed on the surface for some time. This confirms the geologist's observation²⁹ that the ditch was filled by a natural process in the course of a number of decades. The ditches were surely open for a time after their use had ceased. The ceramics found in the piles of debris date from the period between the AD 80's and the first half of the 2nd century. (Fig. 20) Decorative pottery produced locally constitutes a relatively large proportion of the ceramic finds.³⁰ The remains of the earlier feature the traces of which must have been still visible on the surface might have been destroyed during this period. This probably coincides with the time when the stone building (in the eastern part of the excavated area) was constructed.

The faunal material³¹ from the early unit was small in its number. The analysis of the few bone fragments lead to the conclusion that the assemblage reflected the animal husbandry and meat consumption customs characteristic for the Roman period. The material consisted entirely of kitchen refuse. The greater part of the fragments derived from cattle, although hunted wild species, such as hare, were also represented. The horse remains do not sug-

gest their consumption or butchery. The estimated height of the withers testify that the horses probably belonged to the Roman military horse type. (Fig. 21)

THE FUNCTION AND DATING OF THE STRUCTURE

On the basis of the data presented above it can be concluded that the early Roman period features excavated at Filatori-gát originated from a military construction (fort or camp), the defensive ditches and parts of the inner structure of which were brought to light by the excavation. Considering the paucity of the find material and the small size of the complex³² this fort seems to have been a temporary encampment of a small number of auxiliary troops or *vexillatio*. It was probably used only for short periods but repeatedly.

The archaeological finds presented, most of which originated from the time following the destruction of the complex, date the fort to the period before the middle of the 2nd century. The decorated pottery produced in local pottery workshops suggest the last decade of the AD 1st century. The present state of research on the development of the topography of Aquincum in the AD 2nd and 3rd centuries supports this chronology too. (Fig. 22) According to our present knowledge the aqueduct running on the western side of the road and connecting the legionary fortress with the Civil Town (that time still a *vicus*) was built under the reign of Traian.³³ This, however, blocked the structure excavated at Filatori-gát from the limes road, consequently the use of the structure can be dated to the period preceding the construction of the aqueduct.

The construction of the *limes*, an extensive enterprise lasting from the reign of Vespasian and Domitian to that of Trajan, required the relocation of the already existing forts and the establishment of new ones.³⁴ The archaeological material found in the military complex at Filatori-gát and especially the lack of early imports and locally produced pottery from the last years of the 1st century date the site to the last years of Domitian's and the first years of Trajan's rule. This is the time when Dacia was occupied and military troops were concentrated along the Danube. One of the centers where these activities were co-ordinated may have been Aquincum.³⁵ It seems reasonable to interpret the establishment of this complex in the context of the Dacian wars and the concentration of troops in Aquincum. It is important

²⁶ For the determination of the coins I owe gratitude to Melinda Torbágyi.

²⁷ BÖHME 1972. type 19; RIHA 1979. type 3.12.

²⁸ VON CARNAP-BORNHEIM 1994. cat. no. 25.

²⁹ See the report by Z. Horváth. [The geopedological examination of the Óbuda-Filatorigát archaeological site] Budapest-ELTE 2004.

³⁰ The analysis of the pottery finds is carried out by Péter Vámos.

³¹ Analysed by Zs. Kovács, for his report, see: Jelentés a Budapest, III. ker., Filatori-gát 1999. évi ásatás állatsont-leleteiről. [Report on the animal bones found during the excavation of Budapest III, Filatori-gát in 1999] Budapest, 2009.

³² The estimated extension of the camp: length: c. 135 m, width: c. 93 m, the estimated ratio of the width and length: 1.46.

³³ PÓCZY 1995. 469.

³⁴ GABLER 1998. 84–86; LÓRINCZ 2003. 25.

³⁵ LÓRINCZ 2001. 67.

to note that the temporary encampment at Filatori-gát is located in the line of a Danube bridge,³⁶ which, according to our present knowledge, lead to that part of the island where the Governor's Palace was erected during the reign of Emperor Hadrian. The construction of the bridge and that of the military establishment at Filatori-gát must have taken place

approximatly at the same time. The fort was probably abandoned during the reign of Traian or some later, when the fortification system along the Danube – so at Aquincum – was finally consolidated and the main lines of the topography of Aquincum were fixed for several centuries.

---

³⁶ ZSIDI 2011, 258–259; The trees for the posts in the foundation of the bridge were cut in AD 78 according to the results of the dendrochronological analysis. LÁNG–GRYNAEUS 2005. 93.

BIBLIOGRAPHY

- BÖHME 1972 BÖHME, A.: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. Saalburg Jahrbuch 29. (1972), p. 5–112., T. 1–37.
- BUDAI BALOGH 2004 BUDAI BALOGH, T.: Investigation of early Roman defence works and a Late Avar settlement in the northern outskirts of the canabae. AqFüz 10. (2004), p. 47–56.
- BUDAI BALOGH 2005 BUDAI BALOGH, T.: Investigation of settlement density in the northern foreground of the Aquincum canabae in the Roman Period. AqFüz 11. (2005), p. 39–52.
- ENDREI 2005 ENDREI W.: Fejezetek Óbuda iparának történetéből (Chapters from the history of Óbuda's industry). In: Óbuda évszázadai. (szerk. Kiss Cs.), Budapest, 2005. p. 301–334.
- GABLER 1998 GABLER, D.: Traiano e la Pannonia. In: Traiano ai confini dell'Impero. (ed) G. A. Popescu. Milano, 1998. p. 83–87.
- GOPPELSRÖDER–SOMMER 1996 GOPPELSRÖDER, A. – SOMMER, C. S.: Die Organischen Reste einer römerzeitlichen Latrinenvorfüllung und anderer Befunde in Ladenburg, Merkurplatz 5. mit einem Beitrag zum Befund. Fundberichte aus Baden-Württemberg 21. (1996), p. 401–412.
- HOLLÓ 1994 HOLLÓ SZ. A.: Budapest régi térképeken 1686–1896. (Budapest on old maps) Budapest, 1994. 85 p.
- KÉRDŐ 2003 H. KÉRDŐ, K.: Das Alenlager und Vicus der Víziváros. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. (ed) P. Zsidi. Budapest, 2003. p. 81–84. (Aquincum Nostrum II. 2.)
- KOVÁCS 1999 Kovács, P.: The principia of Matrica. CommArchHung (1999), p. 49–74.
- LÁNG–GRYNAEUS 2005 T. LÁNG O. – GRYNAEUS A.: Fa építőanyagok Aquincumban: régészeti és dendrokronológiai eredmények. (Wooden construction materials in Aquincum: archaeological and dendrochronological results). BudRég 39. (2005), p. 89–109.
- LÓRINCZ 2001 LÓRINCZ, B.: Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften. In: Wiener Archäologische Studien 3. Wien, 2001. 332 p.
- LÓRINCZ 2003 LÓRINCZ, B.: The linear frontier defences system and its army. In: The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica. (ed) Zs. Visy. Budapest, 2003. p. 25–30.
- NÉMETH 2003 NÉMETH, M.: Die Militäranlagen von Óbuda. In: Forschungen in Aquincum 1969–2002. (ed) P. Zsidi. Budapest, 2003. p. 85–91. (Aquincum Nostrum II. 2.)
- PÓCZY 1995 PÓCZY, K.: Der Aquädukt im Stadtbild des Munizipiums von Aquincum (Pannonien), Arculiana, 469–476.
- PÓCZY 2003 PÓCZY, K.: Eraviskersiedlungen im Raum Aquincum. In P. Zsidi (ed.), Forschungen in Aquincum 1969–2002. Budapest, 2003. p. 73–79. (Aquincum Nostrum II. 2.)
- RIHA 1979 RIHA, E.: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. In: Forschungen in Augst 3. 1979.
- SCHILLING 2003 SCHILLING L.: A filatorigáti avar település (Budapest III. kerület). Szakdolgozat. (The Avar period settlement at Filatori-gát. MA thesis) ELTE-BTK. Budapest, 2003.
- VON CARNAP–BORNHEIM 1994 VON CARNAP–BORNHEIM, C.: Die beinernen Gegenstände aus Kastell und Vicus in Niederbieber. Bonner Jahrbücher 194. (1994), p. 341–395.
- WAGNER 1990 WAGNER, P.: Die Holzbrücken bei Riedstadt-Goddelau, Kreis Groß-Gerau. Wiesbaden, 1990.

- ZSIDI 1990 ZSIDI, P.: Untersuchungen des Nordgräberfeldes der Militärstadt von Aquincum. In: Aktes des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum. (eds.) H. Vetters, M. Kandler. Wien, 1990. p. 723–730.
- ZSIDI 1998 ZSIDI, P.: Remains of the Roman fortification system north of the Aquincum Military Town. AqFüz 4. (1998), p. 65–71.
- ZSIDI 2000 ZSIDI, P.: Part of a Late Roman Defence System and a Stone Building from the 2nd–3rd Centuries North of the Aquincum Military Town. AqFüz 6. (2000), p. 62–75.
- ZSIDI 2001 ZSIDI, P.: Research into the settlement structure north of the Aquincum Military Town. AqFüz 7. (2001), p. 59–67.
- ZSIDI 2002 ZSIDI, P.: Tonköpfchen aus dem Herd eines awarenzeitlichen Wohnhauses (Budapest III., Filatorigát). BudRég 36. (2002), p. 341–362.
- ZSIDI 2005 ZSIDI, P.: Die Spuren der vormunizipalen wehranlagen in der Zivilstadt von Aquincum. In: Die norisch–pannonischen Städte und das römische Heer im Lichte der neuesten archäologischen Forschungen. (Red.) L. Borhy, P. Zsidi. Budapest, 2005. p. 101–111. (Aquincum Nostrum II. 3.)
- ZSIDI 2006 ZSIDI, P.: Aquincum/Budapest von der römischen Eroberung bis zur Erhebung zum Provinzsitz. In: Legionsadler und Druidenstab : Vom Legionslager zur Donaumetropole. (ed.) F. Humer. Horn, 2006. p. 141–147.
- ZSIDI 2011 ZSIDI, P.: The role of the Danube in the topography of Aquincum. In: Ten thousand years along the Middle Danube. (ed.) Gy. Kovács, G. Kulcsár. VAH 26. (2011), p. 241–264.

KORA RÓMAI KORI KATONAI LÉTESÍTMÉNY AQUINCUM TERÜLETÉN
(BUDAPEST, ÓBUDA, FILATORI GÁT)

(ELŐZETES PUBLIKÁCIÓ)

Aquincum 2-3. századi topográfiája az elmúlt 30 év régészeti kutatásai alapján jól ismert. Kirajzolódtak az állandó katonai táborok (legiótábor, ala tábor) a polgári településrészek (katonaváros és polgárváros), az ipartelepek, a temetők és az agglomeráció települési központjai. Azonban a feltárások tucatnyi olyan jelenséget hoztak a felszínre a későbbi provinciaskékhely 2-3. századi építményei és rétegei alatt (elsősorban árkokat és cölöphelyeket), melyek a korai római időszak, egyelőre bizonytalan topográfiájához tartoztak. A feltárt objektumok közül

néhány minden bizonnyal a területhasználattal, környezetrendezéssel lehetett összefüggésben, mások azonban – különösen a stratégiai fontos pontok esetében – a katonai funkcióra utalnak. Nehéz feladat a többnyire csak szórványosan megmaradt, sokszor csak rövid ideig használatban álló és múlandó anyagból épített létesítményeket azonosítani. A cikk a mai Filatori-gátnál előkerült, a római foglalatást követő dinamikus változások idejére tehető korai jelenségek értelmezésével próbálkozik, megkísérelve azokat topográfiai és történeti környezetbe illeszteni.

1. Fig. Settlement centers and military establishments in the area of present-day Budapest from the middle to the end of the AD 1st century.

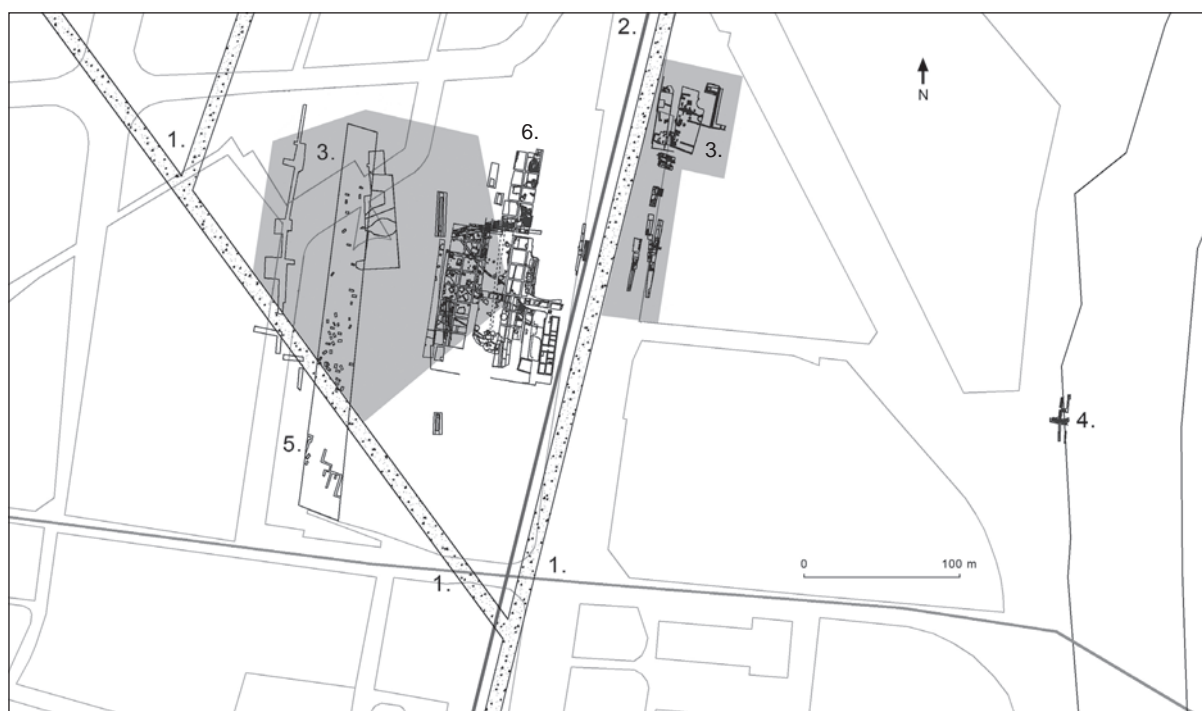

2. Fig. Military structures in Óbuda (in the territory of the later Provincial capital) in the second half of the AD 1st century

3. Fig. The phases of the excavation at Budapest, III. – Filatori-gát (preceding the construction of the Baumax shopping center) between 1997 and 2004.

4. Fig. Roman period topography in the area of the excavation according to the present state.
1. road 2. water conduit 3. cemetery (2–4. century) 4. bridge 5. stone building of the canabae 6. excavation

5. Fig. The area of Filatori-gát on a map from 1770

6. Fig. The area of Filatori-gát on a map from 1860, with the site of the excavations carried out between 1997 and 2004.

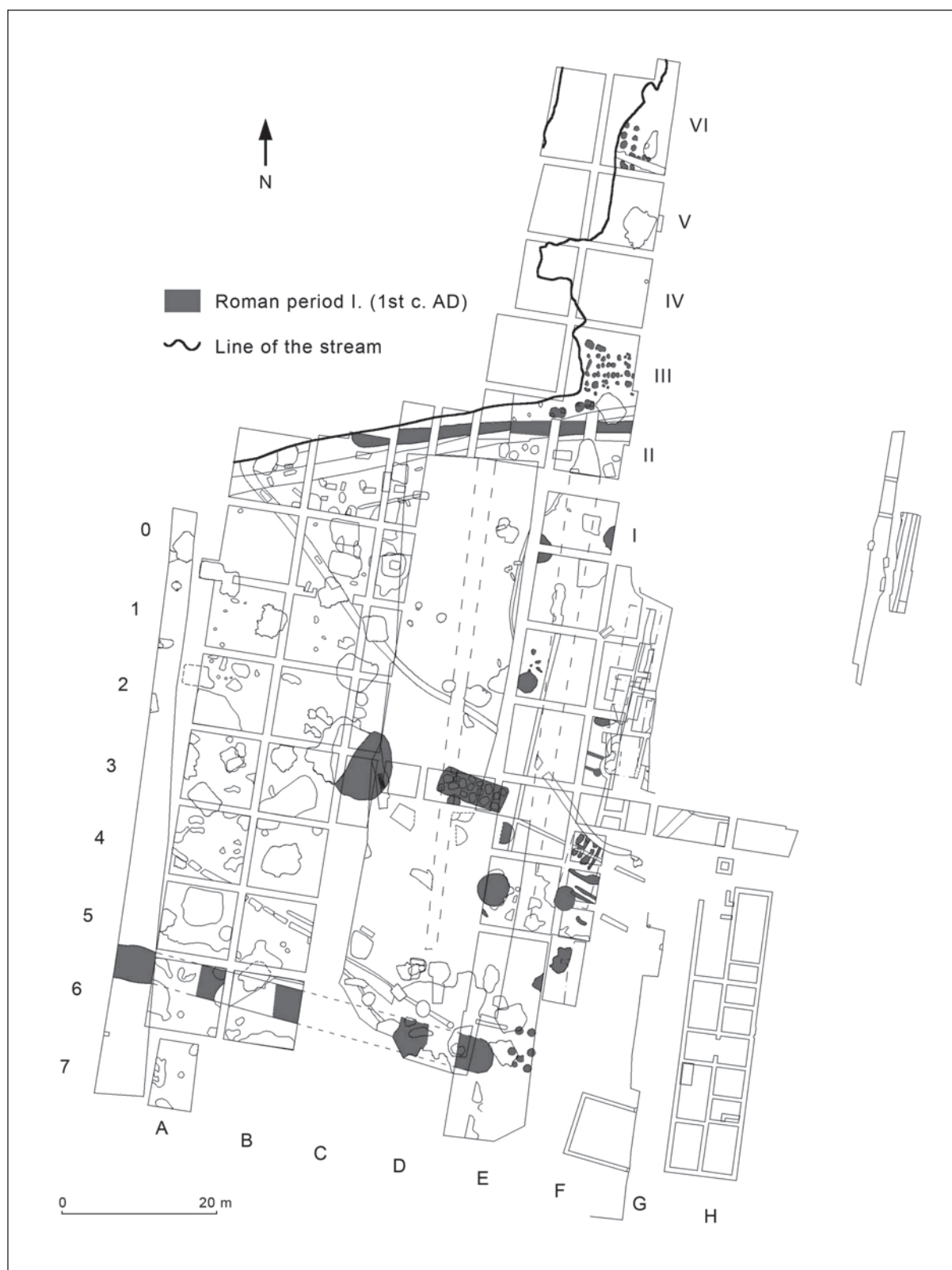
7. Fig. Excavation photo showing the 19th-century dark fill of the natural ditch (Rádl-árok).

8. Fig. Late medieval, Avar period and 19th-century features found at an early stage of the excavation.

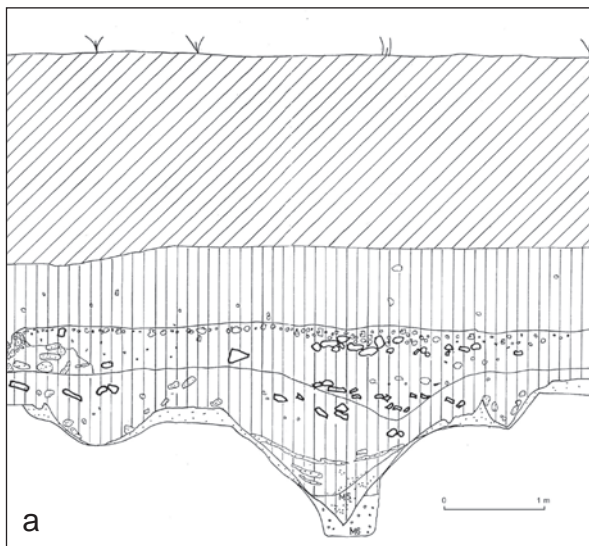

9. Fig. An overview of the excavation showing the features originating from the different archaeological periods.

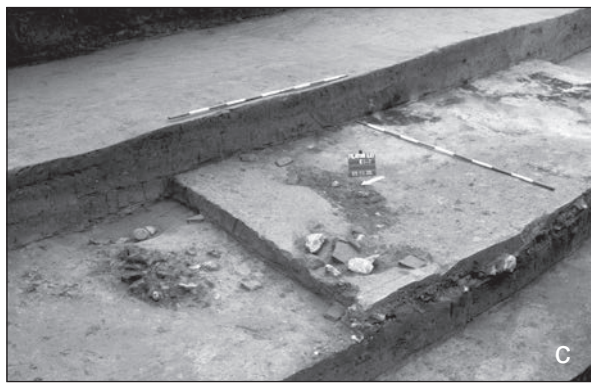
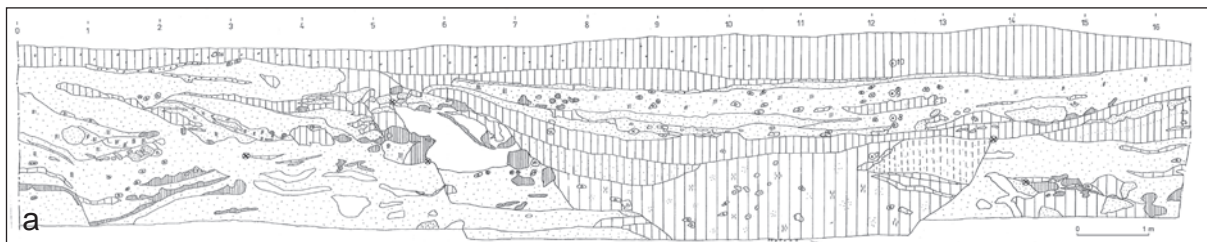

10. Fig. Features belonging to the Roman period structure marked on the groundplan of the excavated area.

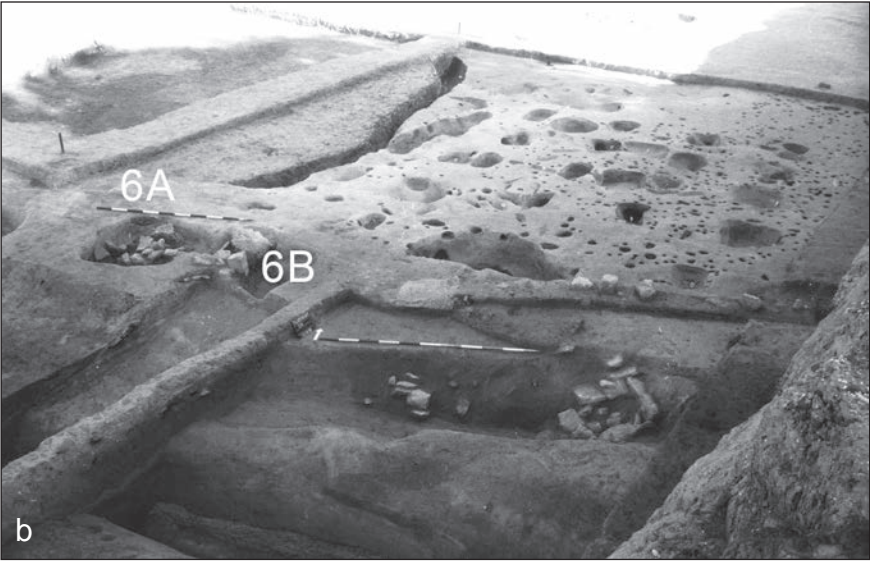
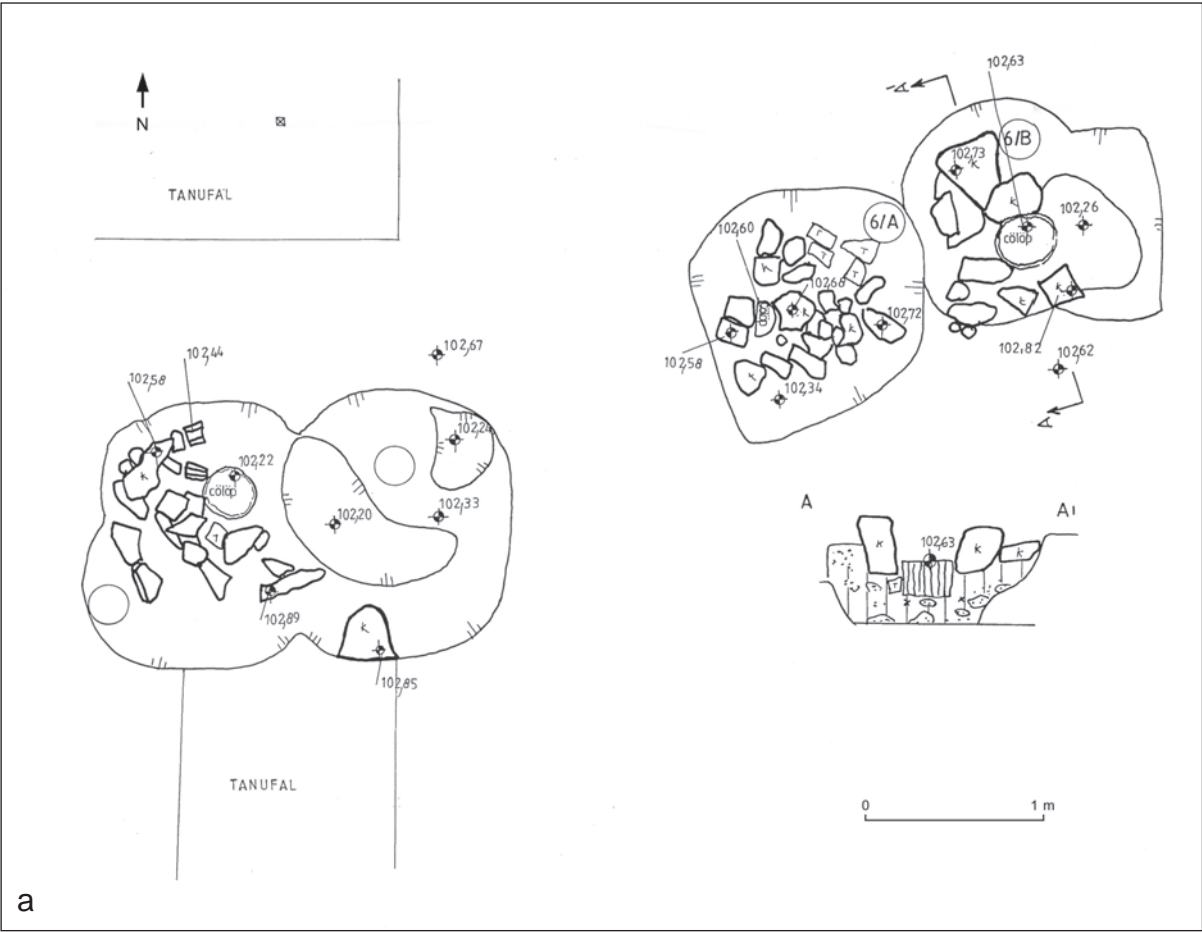

11. Fig. The northern section of the early Roman period structure:
a) section drawing;
b) photo about the ditch (fossa) and the accompanying ditch, probably the foundation of the palisade in trench EIII;
c) photo about the ditch and that of the palisade as they are displayed in section wall C II.

12. Fig. The southern section of the fortifications of the early Roman period structure: the segment of the ditch excavated in section E-6-7;
a) section drawing;
b) photo about the eastern section wall;
c) section of the lower part of the ditch .

13. Fig. Renewed postholes nearby the northern fortification of the structure
a) groundplan and section drawing;
b) photo (trench E III)

14. Fig. Pile structure of a bridge(?) (a) and the traces of the southern pile structure as detected in trench EIII (b)

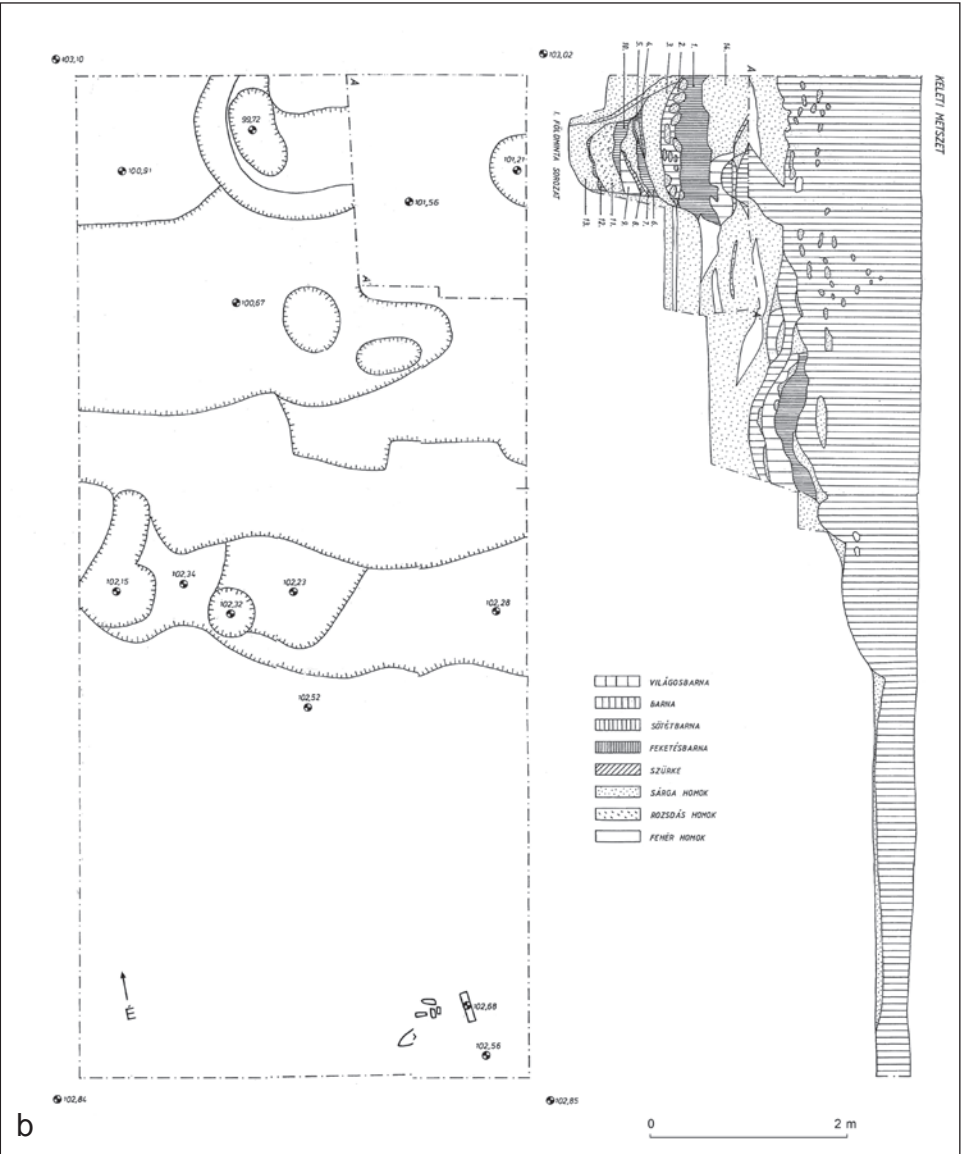

15. Fig. A gravelled level as observed in trench EI

16. Fig. A level covered with stones and a part of a well and an oven located in the middle of the area surrounded by the fortifications (trench D3),
 a) groundplan of the features: 1. a detail of a well 2. surface of stones 3. a detail of an oven;
 b) photo about the level covered with stones.

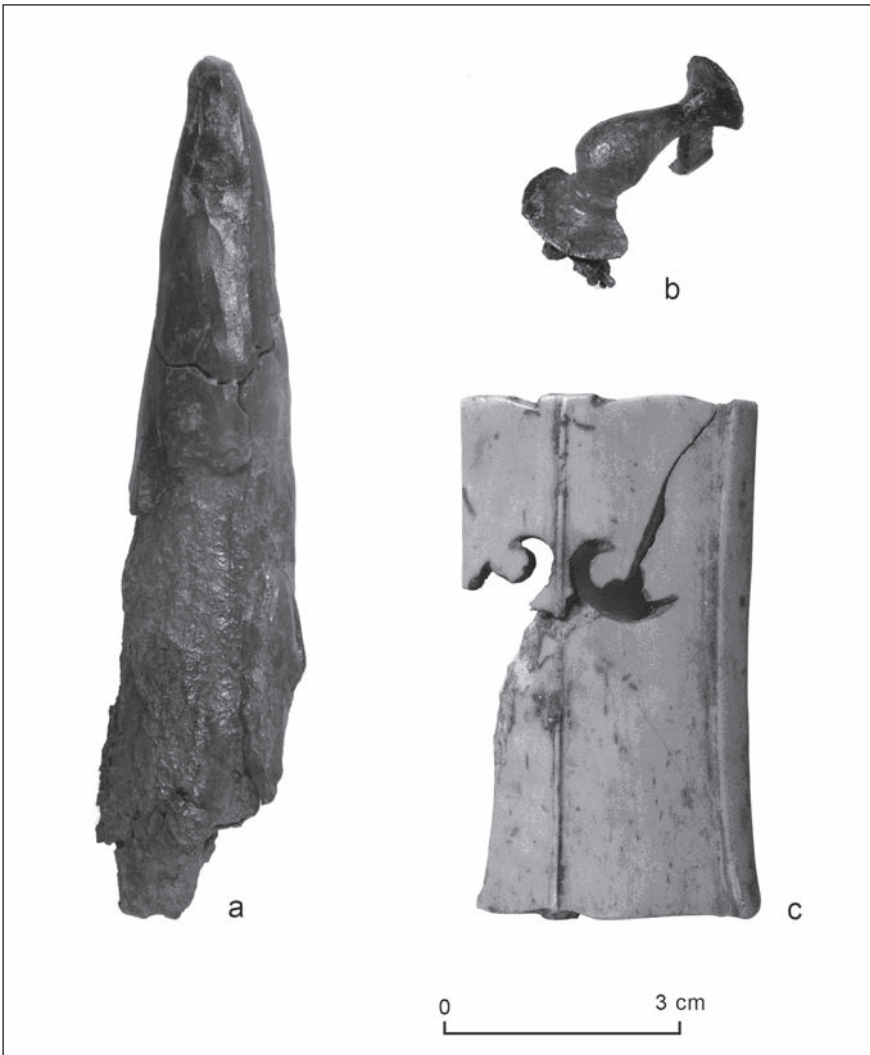

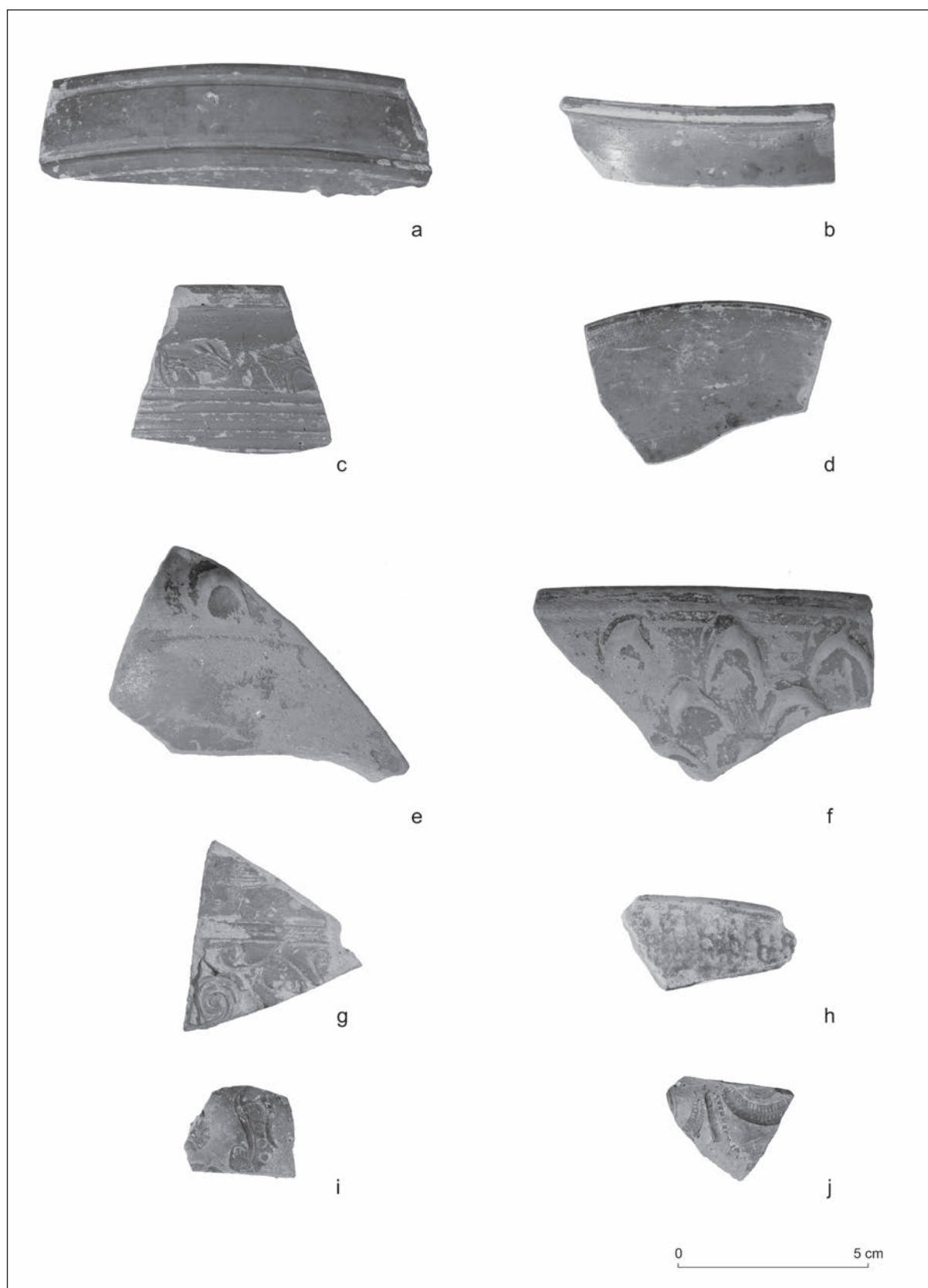
17. Fig. Photo of a cylindric pit in trench C3 (a) and a drawing (b) about the feature marking the spots where the soil samples were collected.

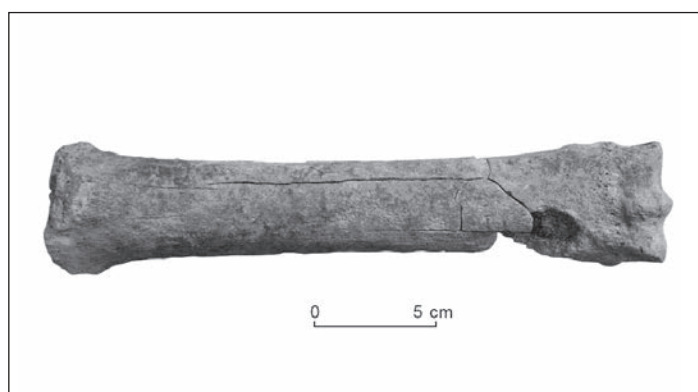
18. Fig. Remains of a ditch and a post structure inside the construction (trench F 2)

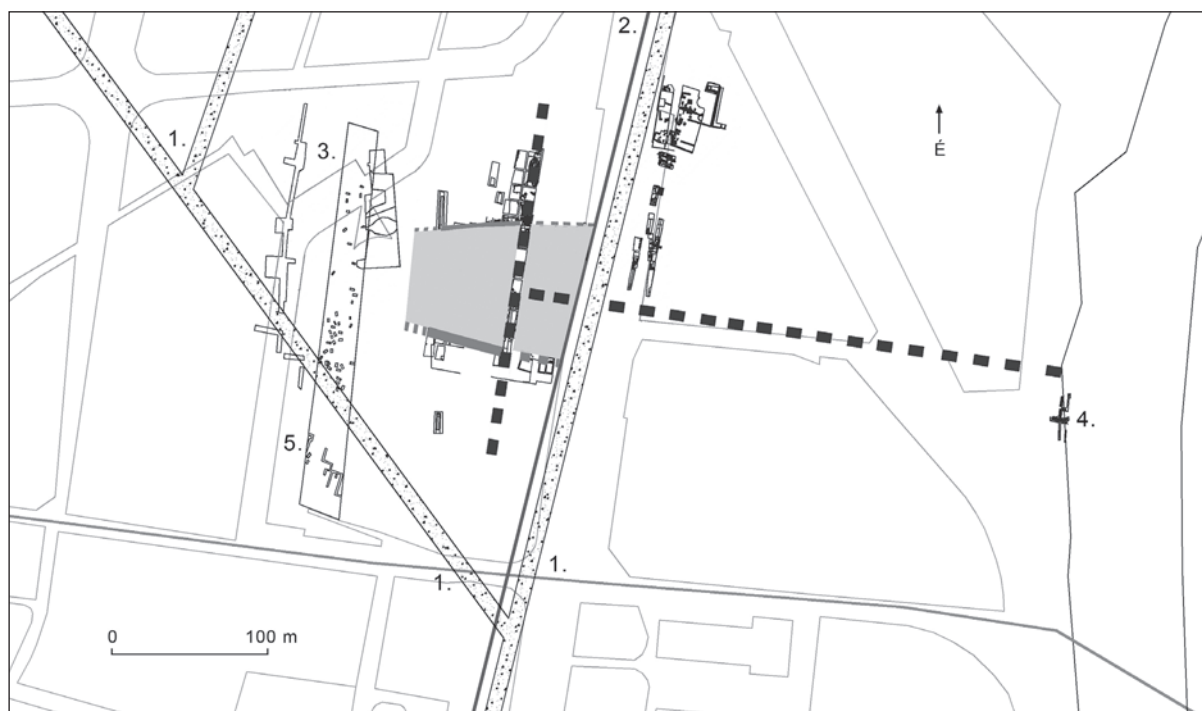
19. Fig. Finds: militaria:
a) iron ending of a pole
b) bronze brooch
c) sword sheath made of bone

20. Fig. Finds: early Roman period pottery produced locally. (Inv. Nr. a: 99.13.2323; b: 99.13.3366; 99.13.2346; 99.13.3370; e: 99.13.3129; f: 99.13.3128; g: 99.13.2834; h: 99.13.3253; i: 99.13.3313; j: 99.13.3314.)

21. Fig. Metacarpus of a large military horse

22. Fig. The topographical position of the early Roman period structure

TEREI GYÖRGY-VARGHA MÁRIA

MADÁR ALAKÚ BRONZCSAT AZ ÁRPÁD-KORI KÁNA FALUBÓL

Az Árpád-kori Kána falu leletanyagának feldolgozása már közvetlenül az ásátás befejezése után megkezdődött. Több hosszabb-rövidebb terjedelmű összefoglalásban mutattuk be az ásátás eredményeit, szoltunk a leletanyagáról.¹ Megkezdődött a leletanyag feldolgozása, a nagyobb egységeket folyamatosan jelentetjük meg.² Mindezek mellett azonban számos olyan unikális lelet is előkerült, mely önálló tanulmányt igényel, többek között a feltárás jelképéül szolgáló madár alakú bronz csat is, mely 2004. február 6-án a templomtól 185 méterrel északnyugati irányba az 1744. sz. enyhén méhkas alakú gödör betöltéséből került elő. (1. kép 3)

A KÁNAI CSAT (1. kép 1–2.)

A Kánán előkerült csat meglehetősen kisméretű, 3,1×2,9 mm, átmetszete lapos, szélein lekerekített téglalap, vastagsága 1–1,5 mm, öntött. A csat hátsó felületének két pontjáról vettünk 1-1 mintát.³ A mintákon végzett elektronsugaras mikroanalízis⁴ eredménye alapján ki lehet jelteni, hogy a csat ón-bronz ötvözetből készült. A 88–90% réz és a 7–10% ón mellett 1–2% vasat is detektált a műszer, de az elem jelenléte nem befolyásolja meghatározó mértékben az öntvény tulajdonságait. Nyomelemként kimutatható továbbá némi ólom és cink, azonban az arany, az ezüst és a higany jelenléte nem nyert

bizonyítást. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vizsgált felület valószínűleg nem volt tűzi-aranyozva illetve -ezüstözve.⁵

A nyitott, fekvő D alakú testhez, mely egyben a csatkeret, kicsiny, gömbölyded fej, és széles farktollak csatlakoznak. A csat formáját utólag tovább finomították, hátoldalán öntési és utólagos csiszolási nyomok is megfigyelhetők. Ezt követően díszítették a csatot; a madár farkán egyenes vésetek imitálják a farktollakat, a test vonalán pedig poncolt, < > alakú díszítéssor húzódik végig. A csathoz tartozó tű hiányzik, eredeti pozíciója szerint a madár testen átlósan helyezkedett el, melyről a tű számára elvékonyított csatkeret árulkodik. (2. kép)

A kánai darab kialakítása (nyitott csatkeret), valamint kis mérete alapján egyértelműen azon középkori ruhacsatok közé sorolható, melynek számos formai variációja különböző felsőruházati elemek összefogására szolgált.⁶

A KÁNAI CSAT LELETKÖRÜLMÉNYEI

A csat a falu északnyugati szélén található, valószínűleg tárológödörnek kialakított objektumban került elő. Elszórtan földbe mélyített házak és szabadon álló kemencék és egyéb gödrök voltak a környezetében. A beásás átmérője 114, illetve 92 cm, legnagyobb mélysége 53 cm volt. Betöltésének alsó részében hamus rétegeket figyelhattunk meg, felső betöltési rétege sárgásbarna kevert humuszos volt, de a rétegviszonyok, illetve a beásás mérete miatt nem feltételezhetünk hosszú betöltődési időszakot. A melléte előkerült kerámiák mellett két fenőkö, egy vastöredék és síp került elő.

A gödörből bár nem kerültek elő nagy számban kerámiatöredékek, ennek ellenére egy biztosabb kronológiai fogódzót kapunk általuk. A legnagyobb töredék (Ltsz.: 2005.1.1744.1.) a felhúzott,

¹ TEREI 2005., TEREI 2010.

² TEREI-HORVÁTH 2007a; TEREI-HORVÁTH 2007b; HORVÁTH-MINDSZENTY-TEREI 2012; DARÓCZI-SZABÓ-TEREI 2011. Valamint Terei György: Az Árpád-kori Kána falu kerámiaművészete (Megjelenés alatt)

³ A minták levételéhez 0.3 mm lapszélességű – fémek vágására is alkalmas – lombfűrész szálát kívántunk használni, de a kagylósan törő rideg fém nem tette lehetővé a lombfűrész használatát, ezért csak pattintással tudtunk apró szilánkokat letörni a fémes törésfelületekről. A levett mintákat egy 15×15 mm-es, 0.8 mm vastagságú, nagy tisztaságú alumínium lapra applikáltuk fel. Hordozónak két oldalon tapadó, grafitos ragasztószalagot használtuk (CARBON ADHESIVE TAPE 6×20 mm). Az anyagmintát Vecsey Ádám (BTM) restaurátor vette, a mintavétel leírását is ő készítette el. Segítségét ezúton köszönjük.

⁴ A vizsgálatokat Dr. Tóth Attila végezte (Analpek Bt.) Munkáját ezúton köszönjük.

⁵ A vizsgálat eredményének értelmezésében Vecsey Ádám volt segítségünkre, a közölt összegzés is az ő munkája, melyért köszönettel tartozunk.

⁶ A megnevezésről és a hasonló csatok funkciójáról részletesebben lásd ÓDOR 1998. 130.

erős bordával tagolt peremű, csigavonal díszes fehér anyagú fazék a falu életének második részére jellemző, a 12. század végére – 13. század első felére keltezhető. Ezt a tárgycsoportot vizsgáló szakemberek több alcsoportot (szürkésfehér, budai fehér és sárgásfehér) határoztak meg,⁷ ebből a budai fehér csoport kerámiái a jellemzőek Kánán. Tiszta fehér színűek, legtöbbjük jól kiégetett, homokot illetve apró kavicsot tartalmaznak. Érdekes azonban, hogy nem csak fehér anyagú kerámiák kerültek elő a gödörből, több, vörösre kiégett tagolt peremű fazék töredéke is napvilágot látott, mely időben kicsit korábbra tehető. Hasonlóan alátámasztja ezt a korszak-meghatározást egy vörös anyagú, csigavonal díszítésű cserépbogrács töredék (Ltsz.: 2005.1.1744.2.) is. A töredék azért számít jelentősnek, mert Kánán a vörös anyagú bogrács töredékek általában díszítetlenek, a fazék alakú cserépbográcsok között találunk csigavonal díszest, de azok mind fehér anyagúak. Sokkal nagyobb gondban vagyunk a bepecsételt díszítésű edényekkel.⁸ A bepecsételt dísz ritkaságnak számít nemcsak Kánán, de a hazai Árpád-kori falusi leletanyagban. Gyakoribb, amikor a fazék vállán található meg a díszítés, de előfordulhat a perem külső, illetve belső részén is. Anyagában szürke, illetve redukált égetésű edényeken találhatóak, és valószínűsíthetjük, hogy ausztriai importárak lehettek. Érdekessége, hogy míg Kánán 12. század végétől jelennek meg, addig az osztrák területeken későbbre, a 13. század legvégére datálják a megjelenését.⁹ Mindenestre további vizsgálatot igényel az anyagfajta.

Összességében elmondhatjuk, hogy a kánai kerámiaanyagban a csat mellett előkerült leletek a falu életének második felére tehetőek, de semmiképpen sem teljesen a végére. A leletanyag a 13. század elejére keltezhető, valószínű, hogy a földbe kerülése későbbre datálható.

Mivel a csat párhuzamai kivétel nélkül szórványként, vagy kísérő lelet nélkül kerültek elő, ezért fontosnak tartjuk a melléte előkerülő leletek leírását és értékelését.

Fazéktöredék (3. kép 1.) Ltsz.: 2005.1.1744.1. Felhúzott, erős bordával tagolt peremű, csigavonal díszes fehér anyagú fazék.

Fazéktöredék (3. kép 2.) Ltsz.: 2005.1.1744.2. Kihajló, legömbölyített peremmel rendelkező fazéktöredék. Váll alatt induló, két sorban elhelyezkedő bepecsételt díszítés figyelhető meg.

Cserépbogrács töredéke (3. kép 6.) Ltsz.: 2005.1.1744.3.

Cserépbogrács oldaltöredéke, vörös anyagú, oldalán ritkán behúzott csigavonal díszítéssel.

Fazék peremtöredéke (3. kép 3.) Ltsz.: 2005.1.1744.4. Tagolt peremű, vörös anyagú fazék peremtöredéke. Oldalán behúzott csigavonal díszítés indítása figyelhető meg.

Fazék oldaltöredéke Ltsz.: 2005.1.1744.5. Fehér anyagú fazék oldaltöredéke. Oldalán egyetlen, mély bekarcolás látható.

Fazék aljtöredéke Ltsz.: 2005.1.1744.6. Vörös anyagú fazék aljtöredéke.

Fazék oldaltöredéke (3. kép 4.) Ltsz.: 2005.1.1744.7. Fazék másodlagosan megégett oldaltöredéke. Oldalán két sorban bepecsételt díszítés található.

Fazék peremtöredéke (3. kép 5.) Ltsz.: 2005.1.1744.8. Enyhén gallérosodó, kihajló peremmel ellátott, fehér anyagú fazéktöredék.

Fazék peremtöredéke (3. kép 7.) Ltsz.: 2005.1.1744.9. Kihajló peremű, fehér anyagú fazék peremtöredéke.

Fazék peremtöredéke (3. kép 8.) Ltsz.: 2005.1.1744.10. Kihajló, enyhén gallérosodó peremmel rendelkező, vörös anyagú fazék peremtöredéke.

Fazék oldaltöredéke (4. kép 17.) Ltsz.: 2005.1.1744.11. Fehér anyagú fazék oldaltöredéke, oldalán csigavonal díszítés látható.

Fazék peremtöredéke (4. kép 11.) Ltsz.: 2005.1.1744.12. Tagolt, kihajló peremű, vörös anyagú fazék peremtöredéke.

Fazék peremtöredéke (4. kép 10.) Ltsz.: 2005.1.1744.13. Kihajló, tagolt peremű, vörös anyagú fazéktöredék.

Fazék peremtöredéke (4. kép 9.) Ltsz.: 2005.1.1744.14. Gallérosodó, kihajló peremű, vörös anyagú fazéktöredék.

Fazék peremtöredéke (4. kép 14.) Ltsz.: 2005.1.1744.15. Galléros, kihajló peremű, fehér anyagú fazék peremtöredéke.

Fazék peremtöredéke (4. kép 12.) Ltsz.: 2005.1.1744.16. Gallérosodó, kihajló peremű, vörös anyagú fazék töredék.

Fazék peremtöredéke (4. kép 15.) Ltsz.: 2005.1.1744.17. Kihajló peremű, vörös anyagú, erősen megégett fazék peremtöredéke.

Fazék peremtöredéke (4. kép 16.) Ltsz.: 2005.1.1744.18. Vörös anyagú fazék peremtöredéke.

Fazék peremtöredéke (4. kép 13.) Ltsz.: 2005.1.1744.19. Alig kihajló peremmel rendelkező, vörös anyagú fazék peremtöredéke.

Nyél, kulcs töredéke (4. kép 20.) Ltsz.: 2005.1.1744.20. Téglalap átmetszetű lapos vas, egyik vége picit felhajlik, nem eldönthető, hogy itt van-e törésfelület. Másik vége felé a felétől keskenyedik, legvége hegyszerűen elvékonyodik.

⁷ SZILÁGYI–GÁL–MLAKÁR 2010.

⁸ Nagy valószínűséggel egy edényhez tartozik a két töredék.

⁹ Ingeborg Gaisbauer szíves szóbeli közlése.

Fenőkö (4. kép 18.) Ltsz.: 2005.1.1744.21. 7×1,5×2,5 cm téglatestre csiszolt fenőkö. Egyik vége törött.

Fenőkö (4. kép 19.) Ltsz.: 2005.1.1744.22. 3×1 ×1,5 cm nagyságú fenőkö töredéke. Egyik vége lekerekített, másik törött.

Síp (4. kép 21.) Ltsz.: 2005.1.1744.23. Házi lúd jobb oldali könyökcsontjából faragott síp. A csontot mindkét végén gondosan körbevágta, a közepébe pedig egy lyukat fúrtak. A diafízis közepén ismeretlen kórokú patológiás elváltozás okozta csontdudor látható.

A KÖZÉPKORI MADÁR ALAKÚ CSATOK ELTERJEDÉSE ÉS KRONOLÓGIÁJA

A középkori ruhacsatok között nem gyakoriak azon darabok, melyek madár alakot formáznak.¹⁰ Ezen felül e ritka példányok Európa meglehetősen különböző helyein tűntek fel, ezért a kutatásuk szélesebb kitekintést igényel. Mégis, az egyes példányok fő jellegzetességei nagyon hasonlóak: a fej, a farok kiképzése, valamint a D-formájú test alapján egyértelműen egy önálló csoportot alkotnak. További érdekesség, hogy nyersanyaguk is megegyezik: általában rézötvet, különbség leginkább csupán díszítésükben figyelhető meg. A kánai példány mellett még további öt csat ismert. Két darab szintén ásatásból került elő, azonban városi kontextusból, Lüneburgból¹¹ (5. kép 2.) és Leicesterből¹² (5. kép 5.). Ennél bővebb információ azonban nem áll rendelkezésre lelőköörülményeiről, mivel mindkettő szórvány lelet. Hasonló a helyzet a maradék három esetben is: mind fémkeresőzés során került elő, kelet Angliában, egy-egy darab Lympneban¹³ (5. kép 4.), Aslacton-ban¹⁴ (5. kép 6.) és Greetwell-

ben¹⁵ (5. kép 3.). A kánai példány jelentősége tehát (a meglepő elterjedés mellett) abban rejlik, hogy az összes madár alakú csat közül csupán ennek ismeretek a lelőköörülményei, tehát ez az egyetlen, biztosan keltezhető darab. A falu meglehetősen szűk datálási kereteit tovább pontosíthatja a ruhacsatok általános kronológiája, valamint a csattal azonos kontextusban előkerült egyéb leletanyag.

A felsorolt párhuzamok közül az angliai darabok datálása közel sem ilyen pontos, általában távoli párhuzamok alapján főként a 14-15. századra keltezték megtalálói. Ezen elgondolást a kánai lelet alapján mindenképp felül kell vizsgálni. Szintén fontos az egyes példányok díszítésének vizsgálata, melynek esetenként pontosabb kronológiai vonatkozásai lehetnek, mint a madár alakok különböző módon való feltűnése, különböző későközépkori viseleti elemeken.

Az angliai csatok hasonló díszítésűek. Minden esetben megfigyelhető a madár testén végigfutó poncolt pontsor, valamint egy további, nagyobb poncolt pont dísz a fejen, mely a madár szemét ábrázolja. A farok két különböző módon volt formálva, a kifinomultabb daraboknál a farok vonalát a tollak megjelenítése céljából hullámosan képezték ki (Greetwell, Lympne, Lüneburg). Az egyszerűbb példányoknál a farok vonala egyenes (Leicester, Aslacton). A kánai madár farka átmenet e két csoport között, mivel bár nem hullámos, de a farok vonala megtörik, és a tollak megjelenítésére is törekedtek a csat utólagos vésésével. Fontos megjegyezni, hogy két angliai darab, mely Lympneban és Greetwell-ben került elő, mind formájukban, mind méretükben, továbbá díszítésükben is annyira hasonlóak, hogy feltételezhetően azonos műhelyben készültek. Bár a kánai csat díszítése szintén poncolt, formája különbözik az angliai daraboktól, mivel nem pontokkal, hanem egymással szembe állított v alakú mintával (< >) díszítették, mely két, a madár testén végigfutó vonalat alkot. A poncolt minta mellett a madár farka vésett vonalakkal díszített. Mindkét féle díszítés, a pontsorok és a v-alakú beütések is ismertek a 13. században. A lüneburgi csat díszítése azonban eltérő, poncolás helyett foglalatba helyezett üveggyöngyök díszítik, azonban ugyanolyan formában, ahogy a poncolt pontok megjelennek az angliai darabokon: végig a testen és egy különálló a fejen, a szemnél. E darabot kutatója, Ines Wullschläger a 14. századra keltezte, elsősorban a díszítésmód párhuzamai

¹⁰ Ebben a munkában nem tűztük ki célul az összes középkori madár motívummal díszített ékszer összegyűjtését, de tér- és időbeli közelsége miatt szólnunk kell egy érdekes leletről. A Hadtörténeti Múzeum udvarán Bencze Zoltán tárt fel egy sziklába vájtt gödröt, melynek betöltése a benne talált érem és a kerámiaanyag alapján 13. század közepére tehető. Ebből a közegből került elő egy kör alakú, aranyozott bronz ékszer, melyet eredetileg négy madár díszített. (Bencze 1992. 140., 14. kép. 5.) A leletről és kultúrtörténeti kapcsolatáról bővebben TAKÁCS 2008.

¹¹ STAMMLER-WULLSCHLÄGER 2010. 7–12. Szeretnénk köszönetet mondani Ines Wullschlägernek a lüneburgi leletről rendelkezésünkre bocsátott részletes információkért, valamint Bíró Gyöngyvérnek, hogy felhívta figyelmünket e csatra.

¹² http://www.le.ac.uk/ulas/services/small_finds.html, letöltve 2013. április. Szeretnénk megköszönni Ferenczi Lászlónak, hogy felhívta figyelmünket e párhuzam létezésére, Nicholas J. Cooper-nek és Hilary E. M. Cool-nak amiért információval szolgáltak a közöletlen leletről.

¹³ <http://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/392099>, letöltve 2014. január

¹⁴ <http://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/220759>, letöltve 2014. január

¹⁵ <http://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/220759>, letöltve 2014. január

alapján.¹⁶ Anélkül, hogy keltezését megkérdőjeleznénk, fontosnak tarjuk megjegyezni, hogy ruhacsatok hasonló díszítéssel már a 13. század közepén is léteztek, melyet jól jeleznek a tatárjáráskor elrejtett kincsleletekben feltűnő példányok, például a bajóti, illetve a pusztapórttharaszti leletegyüttesben.¹⁷ Ugyancsak kérdésesek a már említett angol honlapokon található datálások. Tekintve a csoportban megjelenő darabok hasonlóságát, a kánai példány alapján a 13., de legkésőbb 14. század eleji datálás fogadható el, véleményünk szerint semmiképpen nem keltezhetőek a 15. századra.

Ezen keltezés azonban nem csupán a csat formai megjelenése alapján fogadható el, ugyanis bár a madárforma eléggé szokatlan a 12–13. század ruhacsatai körében, bizonyos helyeken gyakoribb forma volt az ezt megelőző időszakban. Anne Pedersen összegyűjtötte a 10–12. századi madár alakú csatokat, és megállapította, hogy azok igen elterjedtek voltak Skandinávia területén, főként Dániában.¹⁸ Három stilisztikai, és egyben kronológiai csoportot különített el. Az első két stílusra hasonló megjelenés, a madarak „tekergőző” formája jellemző. Az első, „Ringerike” csoport a 10. század végén jelent meg, (6. kép 2–3.) melyet hamarosan, a 11. század közepén követett a hasonló stílusjegyeket hordozó „Urnes” csoport. (6. kép 1.) A harmadik „naturalisztikus” stílusú csoportot a madarak egyes jellemzőinek (csőr, tollak, esetenként karmok) valóságghú bemutatása alapján különítette el. (6. kép 4–7.) Skandináviai leletek alapján ez a csoport a 11. századra, és a 12. század elejére keltezhető. Az utolsó és legkésőbbi csoportja a madár alakú csatoknak, ahol a madár csak stilizált formában volt megjelenítve. (6. kép 8–9.) E csoportba tartozó tárgyak a 11. század második felében jelentek meg és még a 12. század második felében is léteztek.¹⁹

Habár megjelenésük az előbbi területnél szórványosabb és használatuk is rövidebb időre korlátozódott, madár alakú fibulák máshol is feltűntek. Norvégiában 1050–1100 közöttől ismerünk hasonló darabokat.²⁰ Emellett néhány további példány került elő Svédországból és Angliából is, melyeket a 11. századra kelteztek.²¹

Összefoglalóan elmondható tehát, hogy a madár alakú ruhacsatok tradíciója nem korlátozódik a ká-

nai példány által meghatározott időintervallumra, azonban a hozzá kapcsolható további 5 csattal együtt egy jól elkülönülő csoportot alkotnak, mely megjelenése a 13. századra tehető a csat formai kialakítása, a nyitott csatkeret alapján, mely a korábbi típusokra nem jellemző.

A MADÁR ALAKÚ CSATOK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI

A madár alakú csatok fent felvázolt tradíciója, valamint maga a madár ábrázolása is arra utal, hogy e tárgyaknak nem csupán dekoratív szerepük volt, hanem a madár, mint jelkép által közvetített jelentéstartalommal is bírtak. Felmerül a kérdés, hogy a 13. században Kánán, illetve Nyugat-Európában előkerült madár alakú csatok, valamint az azt megelőző századokban használt ékszerek között időben és térben lehetséges-e kontinuitásról beszélni. E tárgyak 13. századi előfordulása igen ritkának mondható, csupán a felsorolt hat esetet ismerjük, így nincs lehetőség egyértelmű elterjedés vizsgálatára. Megjegyzendő azonban, hogy a kánai darab kivételével mind Északnyugat-Európában találhatók, ahol, ahogy ezt fentebb bővebben kifejtettük, a madár alakú csatoknak a hagyománya erősebb volt. Habár egyik skandináviai fibula sem pontos párhuzama a fentebb felsorolt kései madár alakú csatoknak, a későbbi, naturalisztikus csoportba tartozó példányok nem különböznek nagyon a vizsgált ékszerektől. A legfontosabb jellemzők a fej, a csőr, a farok, mind gondosan megformáltak. Az egyetlen különbség a karmos láb hiánya, ami arra utal, ezek a madarak nem ragadozók voltak.

A madár alakú csatok használatának többé-kevésbé kontinuus területi és kronológiai volta arra utal, hogy a csatok egykori jelentéstartalma között is elképzelhető egy esetleges kontinuitás. Az alábbiakban a madár alakú csatok, illetve a ruhacsatok ilyen irányú szerepét vizsgáljuk meg.

Anne Pedersen a korai skandináviai leletek kronológiájának megalkotása mellett megvizsgálta azok lehetséges jelentését is. Megállapítása szerint a 9. század után a madár alakú csatok nagy része nyugat és közép Európában található, és egyértelműen keresztény környezetben jelenik meg, több esetben például német székesegyházak temetőjében található sírok mellékleteiként. Egy további jellemző is erősíti e meghatározást: egy részüket keresztrel együtt formálták meg, vagy a madár hátoldalán egy kereszt látható. (6. kép 10–13.) Ezek a csatok (fibulák) madáralakjai változatosak, valószínűleg különböző fajokat ábrázoltak, melyek különböző jelentéstartalommal bírhattak. A legtöbb esetben sasként, pávaként, vagy galambként értelmezték őket, melyek közül mind az első és az

¹⁶ STAMMLER–WULLSCHLÄGER 2010. 12.

¹⁷ PARÁDI 1975. 124., 132.

¹⁸ PEDERSEN 2001. 65. Köszönettel tartozunk Szende Katalinnak a skandináv párhuzamokkal kapcsolatban nyújtott komoly segítségért.

¹⁹ PEDERSEN 2001. 62–63.

²⁰ RASTAD 2012. 204.

²¹ PEDERSEN 2001. 64.

utolsó fontos keresztény szimbólum. A legmegkérdőjelezhetőbb a pávaként való értelmezés. Ugyan néhány pávacsonst ismert az egykorú Skandináv területekről, azok mind az elithez köthető kontextusból származnak, a páva biztosan nem volt elterjedt állat a területen. Ezen egyszerű bronz ékszerek azonban egy esetben sem kapcsolhatóak ilyen környezethez. Mindez Anne Pedersen meglátása szerint gyengíti azt a teóriát is, miszerint ezen ékszerek, a solymászat vagy vadászat megjelenítéséhez köthetőek, melyet ő szintén az elit réteghez kapcsolt. Írásában éppen ellenkezőleg, a keresztény szimbólumként való értelmezést támogatja. Ezt megerősítette egy további korabeli tárgycsoport, dán uralkodók érmeinek vizsgálataival. Ezen érmeiken a madarábrázolás együtt jelenik meg az *Agnus Dei* motívummal, az érme egy-egy oldalán. Külön érdekesség e területen és időszakban, hogy Skandináviában a kereszténység terjedése egybeesett a madár alakú brossok elterjedésével.²² A kánai darab, és a hozzá tartozó öt további csat esetében a madár egyféleképpen jelenik meg. Leginkább a galambábrázolás vethető fel, mely egyaránt értelmezhető keresztény és világi szimbólumként is, mint a világi szerelem jelképe. Ez a későbbi századokban talán még erősebben érvényesül, így csupán a madár alakú csatok vizsgálata alapján e kérdés nem dönthető el.

Bár szorosan nem kapcsolódik a fent említett csatokhoz, azonban a madarak értelmezésének vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül egy további területen, a mai Oroszország és Ukrajna térségében feltűnő madár alakú függőket/amuletteket. (6. kép 14–15.) Mindazonáltal ezek a darabok különböző formájúak, különböző jelentéssel bírtak, és más hagyományhoz kapcsolhatóak. Az zoomorf amulettek használata ezen a területen egészen az őskorig vezethető vissza, melynek során különböző lényeket jelenítettek meg, melyek általában vadászatok zsákmányállatai voltak. A számos állatalakot megjelenítő tárgy közül a madarak, kacsá alakú csüngők, illetve amulettek formájában először a 6. században tűntek fel a szomszédos finnugor területeken, az Oka és a Mokai vidékén, majd onnan terjedtek szét az ezt követő századok során. A 10. században már a Ladoga folyó mentén is ismertek voltak, majd Novgorod környékén is megjelentek. A 11. és 12. században már számos formai variációja létezett a madár alakú amuletteknek, a kacsasforma mellett egy csirke-szerű alak is feltűnt Szmolenszk, Moszkva és Szentpétervár környékén, s egészen a

14. századig divatban volt.²³ Habár e terület közeli kapcsolatban állt a skandináv részekkel ezen időszakban, a skandináv kutatók amellettt érveltek, hogy a madár alakú amulettek/függők eltérő funkciója arra utal, hogy e különböző területeken megjelent darabok nem voltak hatással egymásra.²⁴ Véleményünk szerint azonban annak ellenére, hogy bár hasonló szimbolikus háttér e két területen nem valószínűsíthető, ugyanakkor a keleti területeken megjelent forma hatással lehetett a skandináviai divatra is.

E tárgyak szimbolikus és kronológiai vonatkozásainak tisztázása érdekében fontos magának a korabeli tárgytypusnak – ruhacsatoknak – a vizsgálata is. Amint azt korábban megjegyeztük, a hat madár alakú csat kétségkívül a nyitott keretű ruhacsatok csoportjába tartozik, melyek közül a legegyszerűbb és legelterjedtebb kör alakú forma a 13. század elején alakult ki, és terjedt el Európa szerte, a Pireneusoktól Erdélyig, és Skandináviától Itália területéig.²⁵ Ezen alapforma mellett további, különböző formájú csatok is megjelentek és terjedtek el kisebb területeken már a 13. század folyamán, mint például a rombusz, csepp, csillag, nyolcszög, stb. formák. Az elterjedtebb alakok mellett egyedi darabok is feltűntek, például egy szív alakú csat,²⁶ illetve olyan darabok, melyeken további figurális díszítés figyelhető meg. E tárgyak kronológiája, elterjedésének általános ideje korlátozza tehát a kánai darab és vele együtt a tárgycsoport megjelenését a 13. századra.

A ruhacsatok jelentésének értelmezése kronológiájuknál jóval bonyolultabb. A legegységelműbb üzeneteket azon darabok közvetítik, melyeken feliratok találhatóak. Ezek közül legtöbbjük vallási felirat, de megtalálhatóak világi üzenetet hordozó darabok is.²⁷ Ennélfogva a feliratok nem adnak egyértelmű konklúziót a (madár alakú) ruhacsatok világi avagy vallási értelmezésének kérdésében.

Egy további lehetőség a további figurális csatok jelentésének vizsgálata. Néhány darab kézfogást, illetve imádkozó kezeket ábrázol,²⁸ egy egyedi darabon pedig egy pár tűnik fel.²⁹ Bár ez utóbbi két forma értelmezése elsőre egyértelműnek tűnhet, azonban ennek bizonyossága megkérdőjelezhető. A kézfogás motívum értelmezése még nehezebb. Által-

²² PEDERSEN 2001. 65–66.

²³ KOLCHIN–MAKAROVA 1997. 156–159. A madár alakú ékszerek e keleti párhuzamaira Mordovin Maxim hívta fel figyelmünket. Segítségét ezúton is köszönjük.

²⁴ PEDERSEN 2001. 65.

²⁵ KRABATH 2004. 236.

²⁶ PARÁDI 1975. 124.

²⁷ FOGAS 2009. 147–148.

²⁸ KRABATH 2004. 245–246.

²⁹ SZATMÁRI 2005. 195.

lában a hűség kezeiként értelmezik, mely azonban a hűség számos formájára vonatkozhatott. Egyes esetekben ennek egyértelműsítése is megfigyelhető, egy darabon a kézfogás mellett szerepel az *omnia amor vincit* felirat.³⁰

Összefoglalóan elmondható, hogy a nyitott keretű ruhacsatok számos formai variációja elterjedt már a 13. század folyamán. Néhány ezek közül bizonyosan vallási gondolatokkal hozható kapcsolatba, néhány azonban éppen ellenkezőleg – akár azonos típusú darabok is – a világi szerelem szimbólumaként jelennek meg. Ezen csatok közül a madár alakú csoport tagjai könnyen értelmezhetőek mindkét módon: akár a Szentlélek, akár a világi szerelmet jelképező galamb is elfogadható. A megelőző századokban megfigyelt madár alakú fibulák-csüngők elterjedése utalhat ezen tárgyak keresztény szimbolikájának kontinuus voltára is. Tekintve azonban a 13. században megjelenő további csatokat és azok értelmezését, a világi szerelem megjelenítése nem zárható ki. A legvalószínűbb, hogy az eredetileg vallási tartalmú csatok értelmezése és használata a 13. században már a korabeli emberek hozzáállása, meglátása szerint változhatott. Mivel egyetlen darab lelőköri körülményei sem árulnak el további információt e téren, az egyetlen állítás melyet tehetünk az, hogy akárhogyan is értelmezték a korabeli emberek e darabokat, mindenképpen kedvelt motívumok voltak, melyeket századokon át használtak folyamatosan, hasonló funkcióval: csatokként.

Amint említettük, a kánai madár alakú csat lelőhelye, földrajzi környezete is meglepő, tekintve, hogy az összes többi ismert példány Nyugat-Északnyugat Európában található. E különös helyzetre két magyarázat adódhat: egyrészt az angliai fémkeresős kutatás magas színvonala, azaz a talált leletek interneten, kötetekben való közzététele, másrészt pedig Kána központi elhelyezkedése: a Budáról/Óbudáról Székesfehérvárra menő nagyút közelségében, a *Medium Regni* közepében. Nem meglepő tehát az import tárgyak megjelenése. Ezzel kapcsolatban tehát érdemes megvizsgálni az Árpád-kori Kána falu egyéb import, vagy feltehetően nem hazai eredetű tárgyait. Elmondható, hogy több tárgycsoportban megjelennek külföldön készült darabok. Jelen munkánkban a legérdekesebb, egyedi tárgyakról szeretnénk röviden szólni.

A fegyverek között a buzogány és a szablya olyan tárgytípus, melynek 12–13. századi magyarországi jelenléte nagy valószínűséggel kereskedelmi kapcsolat útján történhetett. Ezek a fegyvertípusok keleti hatásra jelentek meg, a besenyők és a ku-

nok közvetítésével kerültek Magyarországra. A mi esetünkben a gödörből és annak környezetéből előkerült leletanyag alapján valószínűsíthetően a 13. század második fele elé kell helyeznünk, tehát inkább a besenyő kapcsolatot kell vizsgálni. Feltehetően egy hosszabb ideig használt fegyver töredékét dobták ki, ha már nem tudták használni, de nem kizárható az sem, hogy elrejtették. A Kánán fellelt hordó alakú buzogány a legkorábbi típusba tartozik, és hasonlóan a szablyához, a népcsoporthoz kötés kérdéskörét veti fel. Magyarországon mindenképpen keleti közvetítéssel terjedt el, így nagy valószínűséggel a korai buzogányok eredeti tulajdonosait a besenyők között kereshetjük. Feltehető, hogy egyéb vastárgynál is felmerülhet az import, de ezek esetén nem kizárható a helyi utánzat kérdése sem.³¹

A különböző objektumokból előkerült 36 darab üvegedényhez tartozó töredék és üvegcspepp szokatlan egy Árpád-kori falusi közegben. Az üvegeket Hancz Erika vizsgálta több munkájában is,³² az import üvegtárgyakat egyéb kereskedelem útján behozott tárgyak mellett Feld István taglalta legutóbb.³³ A Kánán előkerült ilyen típusú leletek egy jelentős része ebből a korból importtárgy lehetett.³⁴ A jó megtartású, vastag falú, sárga, lila, világos zöld színű töredékeket H. Gyürky Katalin bizánci-görög eredetűnek határozta meg.³⁵ A kánai leletanyagba tartozó világos zöld golyvás palack nyaktöredékéhez hasonló tárgyak a 12. század közepén elpusztult korinthuszi üvegműhely anyagából kerültek elő,³⁶ később a 13. század második felében Brnóból,³⁷ és Bécsből,³⁸ emellett nagy számban fordult elő a budai palotában, de a 13. század után már eltűnik a leletanyagból.³⁹ Az átlátszó, vékony falú, sima felszínű üvegtöredékek Velencében készültek.⁴⁰ A 12–13. századi halványlila és víz-zöld színű cseppdíszes üvegpohár töredékek szíriai és bizánci eredetűek, csak kicsit később kezdik Velencében gyártani.⁴¹ Egy üvegkehely aljtöredéknél a velencei eredet mellett a cseh is felmerülhet.⁴² A kevésbé luxustárgynak számító gyengébb minőségű üvegedények és ablak-

³¹ Feld István foglalkozott legutóbb a középkori importtárgyakkal, ahol az egyes tárgyak mellett a kutatás kérdéseit, problémáit is megemlíti. FELD 2008.

³² HANCZ 2005., HANCZ 2009.

³³ FELD 2008. 304.

³⁴ Hancz 2009. 81.

³⁵ H. GYÜRKY 2003. 16.

³⁶ DAVIDSON 1975. 136.

³⁷ SEDLÁČKOVÁ 2006. 195–198

³⁸ TARCSAY 2003. 166.

³⁹ H. GYÜRKY 1986. 34.

⁴⁰ HANCZ 2009. 91.

⁴¹ HANCZ 2009. 87.

⁴² HANCZ 2009. 93.

³⁰ KRABATH 2004. 246.

üvegek esetében a 13. században már számolhatunk hazai⁴³ gyártással is.⁴⁴

A kerámiák közül importnak számít a néhány bécsi fazék töredéke, valamint öt nagyméretű osztrák tárolóedény töredéke. Több centiméteres perem és oldalfalvastagság, durva kiképzés jellemzi egységesen ezeket az edényeket. A legtöbb ilyen típusú kerámia Óbudáról származik, de ismert a Duna mentén és Északnyugat-Magyarországon egy-egy darab, falvakban ritkának mondható.⁴⁵ Különleges tárgynak számít egy mázas agyagtojás töredéke.⁴⁶ Legközelebbi párhuzama a zobordarászi (Nitra-Dražovce) temető 178. sírjából került elő.⁴⁷ A lelet távolabbi párhuzamai többek között a mai ukrán területen találhatóak meg.⁴⁸

Ugyancsak a külföldi kapcsolatra utal, ha nem is annyira a kereskedelmi, az ón-ólom öntvényből készült töredékes zarándokjelvény, ami a római Szent Péter-bazilikához kapcsolható.⁴⁹

A falu területén feltárt leletanyag mennyisége és gazdagsága kiemelkedik a hasonló korú falusi települések közül, ahogy az importtárgyak száma is. Kérdés, hogy ez mivel magyarázható. Az importárak ilyen nagyszámú jelenléte elsősorban a falu elhelyezkedésének köszönhető. A település ha nem is a Duna partján, de attól nem messze található, közel Óbuda/Buda és az ország nyugati részét összekötő utakhoz. Természetesen ez önmagában nem elég. Az elhelyezkedés mellett fontos szempont a falu jogállása is. Minden bizonnyal a kánai kolostor falva lehetett. Mindez egyfajta magasabb életszínvonalat enged feltételezni. Felmerült az a lehetőség is, hogy a faluban talált gazdag leletanyag annak hirtelen, feltételezhetően a tatárjáráshoz kapcsolódó elhagyásához lenne köthető. Ennek nyomát azonban nem találtunk a faluban, bár egyfajta lakosságcsökkenés megfigyelhető a település életének utolsó fázisában.⁵⁰

⁴³ H. GYÜRKY 1989. 212.

⁴⁴ Az egyes üveg típusok eredetének meghatározásban Megyeri Edit volt a segítségükre, melyet ezúton köszönünk.

⁴⁵ FELD 2008. 310. Az anyag csoportot és lehetséges ausztriai párhuzamait MA dolgozatában Péterfi Bence vizsgálja részletesebben. (Péterfi Bence: 11–12. századi grafitos kerámia Óbudáról. Az előadás 2010. november 27-én hangzott el Miskolcon a Fiatal középkoros régészek II. konferenciáján.) Tanácsait, segítségét ezúton köszönjük.

⁴⁶ A lelet típus meghatározásában Mordovin Maximnak mondunk köszönetet.

⁴⁷ RUTTKAY 2005. 38. Alexander T. Ruttkay szerint egy gyermek nyakék része volt.

⁴⁸ KOLCHIN–MAKAROVA 1997. 308–309. 62–63. ábra

⁴⁹ A leletre Benkő Elek hívta fel a figyelmünket, segítségét ezúton köszönjük.

⁵⁰ A cikk létrejöttében nyújtott segítségéért köszönettel tartozunk Laszlovszky Józsefnek tanácsaiért, Németh Katalinnak az illusztrációk elkészítéséért és Daróczi-Szabó Mártának a csontsíp leírásáért.

IRODALOMJEGYZÉK

- BENCZE 1992 BENCZE Zoltán: Cserépbográcsok a Hadtörténeti Múzeum udvarán folytatott ásatásból. *BudRég* 29. (1992), p. 135–153.
- DARÓCZI-SZABÓ-TEREI 2011 DARÓCZI-SZABÓ Márta-TEREI György: Szájával lefele fordított edények és tartalmuk az Árpád-kori Kána faluból. *BudRég* 44. (2011), p. 198–226.
- DAVIDSON 1975 DAVIDSON, Gladys Weinberg: A Medieval Mystery: Byzantine Glas Production. *Journal of Glass Studies* 17. (1975), p. 127–141.
- FELD 2008 FELD István: Importtárgyak mint a középkori Magyarország gazdaságtörténeti forrásai In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* szerk.: Kubinyi A., Laszlovszky J., Szabó P. Budapest, 2008. p. 297–316.
- FOGAS 2009 FOGAS Ottó: A gótikus feliratos csatok európai elterjedése. In „Kun-kép” A magyarországi kunok hagyatéka. Szerk. Rosta Sz. Kiskunfélegyháza, 2009. p. 147–174.
- H. GYÜRKY 1986 H. GYÜRKY Katalin: Az üveg. Katalógus. A Budapesti Történeti Múzeum középkori gyűjteménye. Budapest, 1986.
- H. GYÜRKY 1989 H. GYÜRKY Katalin: A magyarországi üvegművesség fellendülése a 15. század közepén. *CommArchHung* 1989. p. 209–220.
- H. GYÜRKY 2003 H. GYÜRKY Katalin: A budapesti I. Fortuna u. 18. számú lakóház régészeti kutatásából származó üvegleletek. *BudRég* 37. (2003), p. 13–28.
- HANCZ 2005 HANCZ Erika: Kána falu üvegleletei. In *Régészeti kutatások Magyarországon 2004.* szerk. Kisfaludi J. Budapest, 2005. p. 50–53.
- HANCZ 2009 HANCZ Erika: A Budapest, Kőérberek-Tóváros lakópark területén végzett megelőző feltárás során előkerült üvegleletek. In: „Ripam omnen quae sivit” Ünnepi tanulmányok prof. Visy Zsolt 65. születésnapjára tanítványaitól. szerk. Szabó Ádám. Pécs-Paks, 2009. p. 81–100.
- HORVÁTH-MINDSZENTY-TEREI 2012 HORVÁTH Zoltán-MINDSZENTY Andrea-TEREI György: Az Árpád-kori Kána falu objektumaiban talált köztípusok és azok lehetséges származási helyei. In: *Hadak útján XX. Népvándorlaskor Fialat Kutatóinak XX. Összejövételének konferenciakötete.* 2010. október 28–30. szerk. Petkes Zs. Budapest-Szigethalom, 2012. p. 313–326.
- KOLCHIN-MAKAROVA 1997 KOLCHIN, B. A., T. I. MAKAROVA: *Drevnaja Rusz. Bit i kultúra.* Red. B. A. Kolcsin, T. I. Makarova. Moszkva, 1997.
- KRABATH 2004 KRABATH, Stefan: Die metallenen Trachtbestandteile und Rohmaterialien aus dem Schatzfund von Fuchsenhof. In.: *Der Schatzfund von Fuchsenhof.* Hrsg. B. Prokisch, Th. Kühtreiber. Linz, 2004.
- ÓDOR 1998 ÓDOR János Gábor: Anjou-kori öntőforma Majsról (Anjouzeitliche Gussform aus Majs). *CommArchHung* 1998. p. 123–137.
- PARÁDI 1975 PARÁDI Nándor: Pénzekkel keltezett XIII. századi ékszerek. A Nyáregyháza-pusztapótharaszti kincslelet (Thirteenth Century Jewellery Dated by Coins. The Hoard of Nyáregyháza-Pusztapótharaszti). *Folia Archaeologica* 26. (1975), p. 119–158.
- PEDERSEN 2001 PEDERSEN, Anne: Rovfugle eller duer. Fugleformede fibler fra den tidlige middelalder – Birds of prey or doves. Early medieval bird-shaped brooches. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1999. 2001. 65.
- RASTAD 2012 RASTAD, Ingunn Marit : En fremmed fugl: ‘Danske’ smykker og forbindelser på Østlandet i overgangen mellom vikingtid og middelalder (A strange ‘bird’: Danish brooches and affiliations in Eastern Norway in the Viking and Medieval Ages) Viking. Norsk arkeologisk årbok 75. (2012), p. 181–210.

- RUTTKAY 2005 RUTTKAY, Alexander: A szlovákiai templom körüli temetők régészeti kutatásáról (On the archaeological investigation of churchyards in Slovakia.) In.: A középkori templom körüli temetők kutatása. OH. 6. (2005), p. 31–58.
- SEDLÁČKOVÁ 2006 SEDLÁČKOVÁ, Hedvika: Ninth-to Mid-16. Century Glass Finds in Moravia. *Journal of Glass Studies* 2006. p. 191–224.
- STAMMLER– WULLSCHLÄGER 2010 STAMMLER, Jan – WULLSCHLÄGER, Ines: Petschaft und Fürspan. Ein Einblick in die frühe Geschichte der Hansestadt Lüneburg. In. *Denkmalpflege in Lüneburg* 2010, hrsg. Edgar Ring Lüneburg, 2010. p. 7–12. (Lüneburger Stadtarchäologie)
- SZATMÁRI 2005 SZATMÁRI Imre: A békéscsabai későromán kori arany mellű. (The late Romanesque golden brooch from Békéscsaba) *ArchÉrt* 130. (2005), p. 195–203.
- SZILÁGYI–GÁL–MLAKÁR 2010 SZILÁGYI Veronika–GÁL–MLAKÁR Viktor–RÁCZ Tibor–SAJÓ István–SIMONYI Erika: 12–14. századi fehér kerámiákon végzett anyagvizsgálatok első eredményei és a továbblépés lehetőségei. *Gesta* 9. (2010), p. 153–167.
- TAKÁCS 2008 TAKÁCS Imre: Opus duplex in der Goldschmiedekunst des 13. Jahrhunderts und die höfische Kultur. *Ars Decorativa* 26. (2008), p. 7–37.
- TARCSAY 2003 TARCSAY Kinga: Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung in Österreich. *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 19. (2003), p. 165–178.
- TEREI 2005 TEREI György: Előzetes jelentés a Kőérberek-Tóváros-Lakópark területén folyó Árpád-kori falu feltárásáról. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004.* szerk. Kisfaludi J. Budapest, 2005. p. 34–72.
- TEREI 2010 TEREI György: Az Árpád-kori Kána falu Budapest határában. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon.* szerk. Kovács Gy., Benkő E., Feld I. Budapest, 2010. p. 81–111.
- TEREI–HORVÁTH 2007a TEREI György – HORVÁTH Antónia: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei I. (The iron finds from Period II at the Árpáadian village at Kána I.) *CommArchHung* 2007. p. 215–245.
- TEREI–HORVÁTH 2007b TEREI György – HORVÁTH Antónia: Az Árpád-kori Kána falu vasleletei II. (The iron finds from Period II at the Árpáadian village at Kána II.) *BudRég* 41. (2007), p. 153–192.

BIRD SHAPED BROOCH FROM THE ARPADIAN AGE VILLAGE OF KÁNA

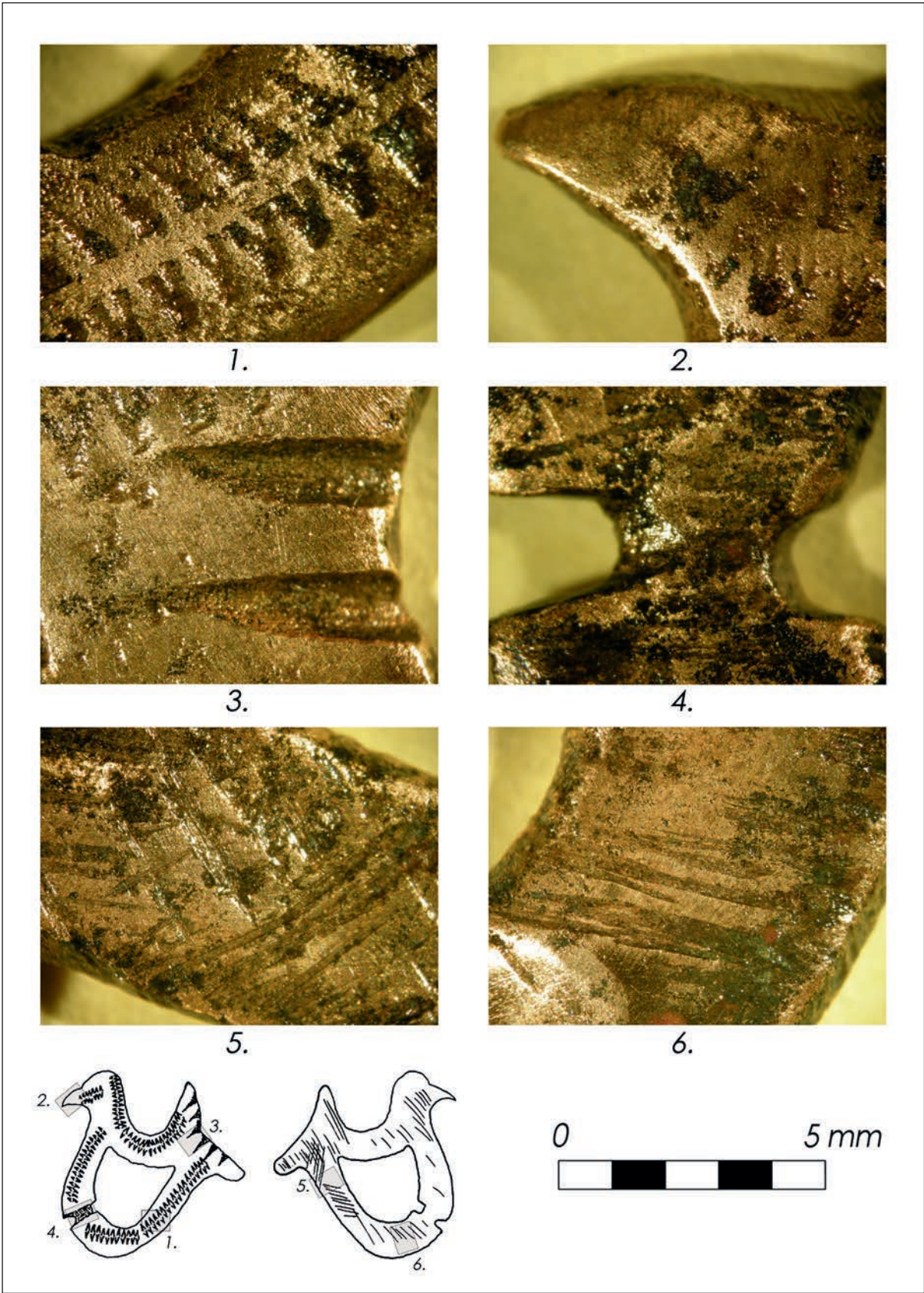
One of the most interesting find among the material from the Arpadian Age Kána village was a brass, open-framed, bird shaped brooch, which was discovered in one of the re-used storage pits of the settlement. The brooch is fairly small, 3,1×2,9 cm. Its profile is a flat rectangular form with rounded edges, and it is 1-1,5 mm thick. The brooch was casted and later decorated with a punctured motif. Open framed, bird shaped brooches are considerably rare, as – besides this piece – until now only five such pieces are known, one from Northwest Germany (Lüneburg) and four from the Eastern parts of England (Greetwell, Lympne, Leicester, and Aslacton). The main importance of the find from Kána is that among all these finds this is the only one which has a context, as all the others were discovered by metal detecting. The material discovered with it, together with the dating of the village attest the thirteenth century dating of this group of brooches. The one from Kána is also exceptional in another way; all the other brooches are from West-Northwest Europe, where the use of bird shaped jewellery had a

longer tradition, as diverse, bird shaped amulets and pendants appeared already in the early Middle ages in this area, and also in Northeast Europe. Although there is no definite continuity between these groups, the area where these objects were spread overlaps, and also the similarity of the thirteenth century open-framed pieces may implicate that these bird shaped brooches had some meaning besides their decorative function, which could have had continuity with the meaning of the previous bird-shaped jewellery. However, the interpretation of this is not clear; spiritual and worldly explanations are both possible. The appearance of such brooch in the context of Kána village raises more questions. Of these this article deals with the question of import objects discovered in the village. It is assumable that the discovered many import goods came to the possession of the village in consequence of its central location; closeness to the Danube and the main routes of travel and trade, and also because of the legal state of the village, which made them possible to purchase these objects.

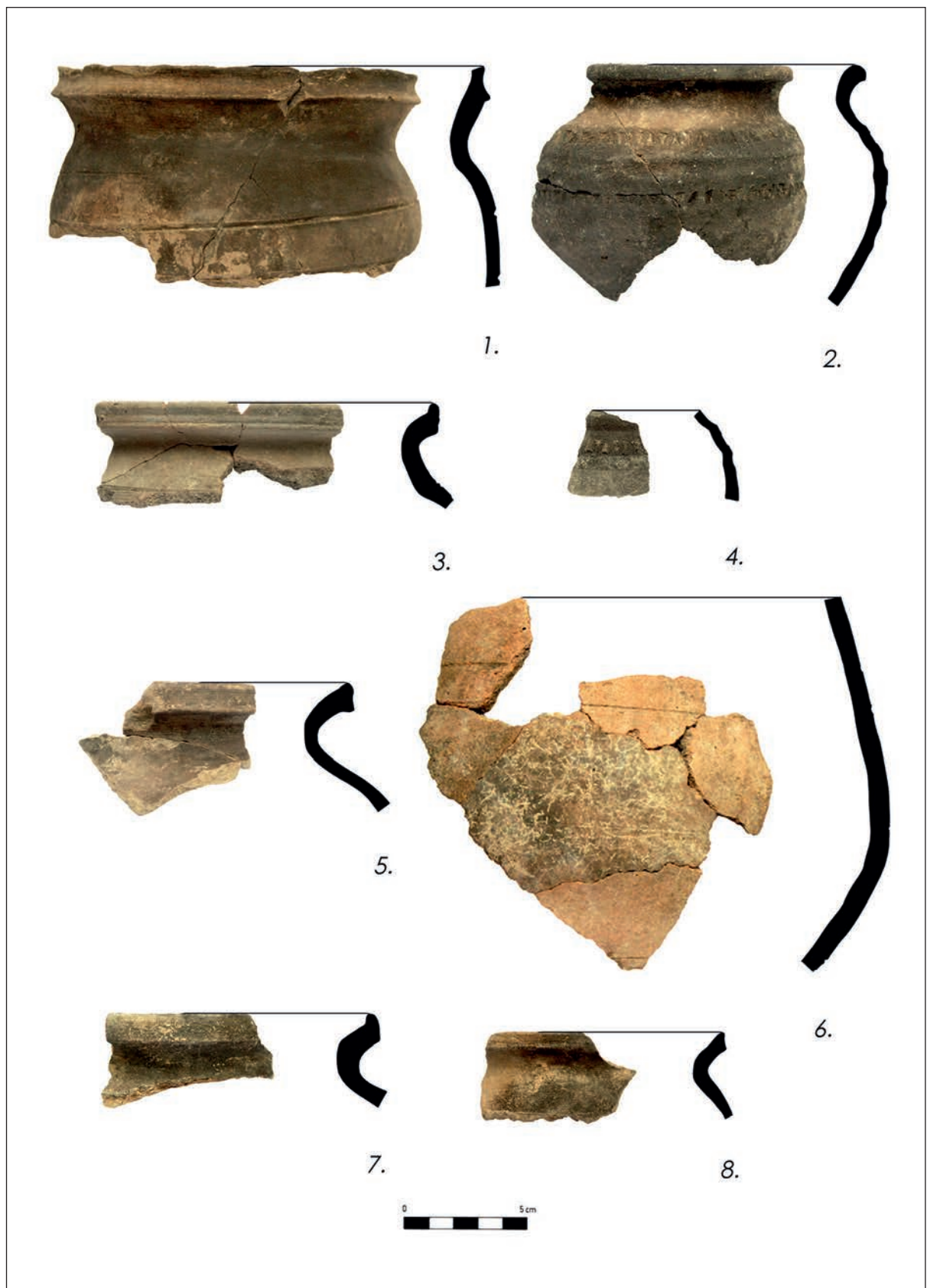
1. kép. 1. A kánai madár alakú csat (fotó: Tihanyi Bence) 2. A csat hátoldala (rajz: Vargha Mária) 3. 1744. sz. objektum

2. kép. Makrofotók a kánai madaras csatról (fotó: Lukács Balázs)

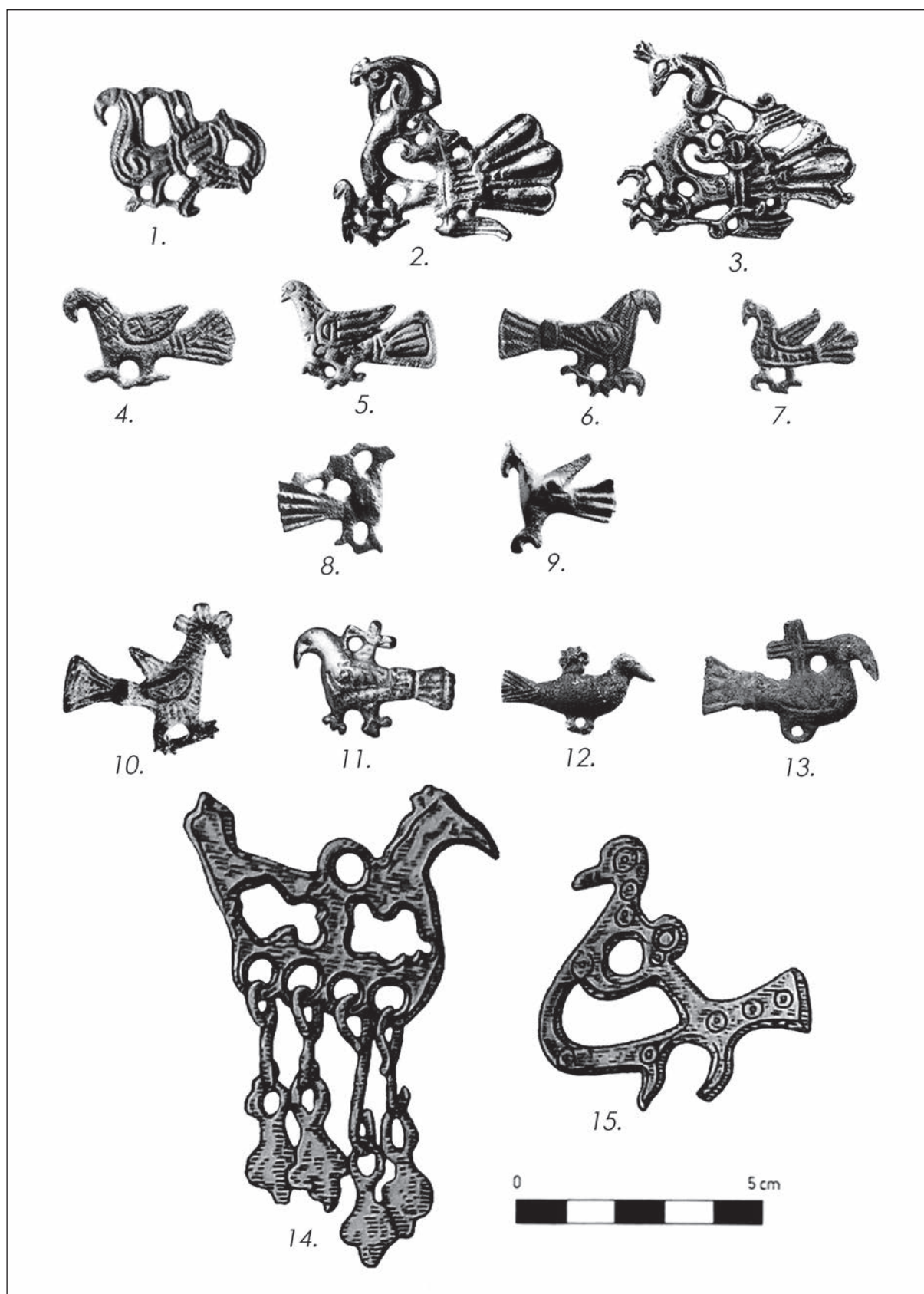
3. kép. Leletanyag az 1744. sz. gödörből I.

4. kép. Leletanyag az 1744. sz. gödörből I.

5. kép. Madár alakú ruhacsatok 1. Kána, 2. Lüneburg, 3. Greetwell, 4. Lympne, 5. Leicester, 6. Aslacton

6. kép. Északi, madár alakú ékszerek (PEDERSEN 2001. és KOLCHIN-MAKAROVA 1997. nyomán)

PAPP ADRIENN

RÖVID ÖSSZEFOGLALÓ A BUDAI PASÁK PALOTÁJÁRÓL¹

A budai vár keleti oldalán, a török kori Vízi kaputól² délre, a vár un. „hajtogatott várfalának” a karmelita kolostor épülete mögötti szakaszán 2010. júniusában a nagy esőzések nyomán a keleti irányban bástyaszerűen előreugró várfal egy szakasza elmozdult. A mögötte lévő földtömeg nyomása és a fal állapota miatt félt, hogy egy nagyobb falszakasz teljesen elválk és lezuhan az alatta fekvő lakóházakra. Ennek megelőzésére a hatóságok a várfal mögötti földtömeg jelentős részének eltávolítását rendelték el, majd a sérült falszakasz és a mellvéd elbontását. A földmunkák régészetiileg védett területen folytak, azonban az életveszély elhárítására való tekintettel a munkálatokat régészeti feltárás nem előzte meg. A hatóságokkal való egyetértésben a gépi földmunka során folyamatos régészeti szakfelügyeletet biztosított a Budapesti Történeti Múzeum.³

A terület (1. kép) régészeti jelentőségét a középkorban itt állt Szapolyai/Werbőczy palota,⁴ majd a 17. században itt kialakított pasa palota adja. A fent vázolt földkitermeléssel érintett terület közvetlen környezetéről jelentős mennyiségű régészeti információt szolgáltattak az elmúlt évtizedek ásatásai. A legközelebb és legnagyobb felületen Gerő Győző folytatott kutatást, aki 1961–68 között,⁵ általában tervásatások keretében tárta fel a pasa palota maradványait a karmelita kolostor északi szárnya alatti területen, a kolostortól keletre eső 13 m széles sávban, valamint a kolostor keleti szárnya alatti terület egyes részein. Magyar Károly 1985-ben,⁶ a 2010-es munkákkal érintett bástyaszerűen kiugró falsza-

kasztól északra folytatott leletmentést. A tárgyalt területtől délre, a budai ferences kolostor területén (ma: Sándor-palota) 1971-ben, 1994–95-ben és 1996-ban Altmann Júlia, majd 2001-ben Kovács Eszter vezetésével folytak feltárások.

A középkorban a fent vázolt területen, azaz a királyi palota és a Szent János kapu között, a keleti várfal mellett találjuk a ferences kolostort, melynek templomától északra paloták, illetve polgárházak sorakoztak. Nagyméretű palota állt a Szent János kapu mellett: Werner comes és leszármazottainak palotája,⁷ valamint a Szent János templom északi oldalán, attól egy közzel elválasztva Szapolyai János, később Werbőczy István palotája.⁸ Az okleveles adatok tanúsága szerint a fenti két palota közötti területen kisebb polgárházak álltak, melyek a várfalig nyúltak. S valahol ezen a szakaszon állt a városfalon egy torony, mely egy polgárházhoz csatlakozott, megközelíteni is csak azon keresztül lehetett.⁹ A Szent János templomtól délre pedig a ferences kolostor hatalmas épülettömbje emelkedett.¹⁰

A török foglalatást a fenti épületek többé-kevésbé épen érték meg. Szerémi György írásában használatban lévő házakat találunk, maga Werbőczy is a fent említett palotájában lakik Buda török kézre kerülése után is.¹¹ A Szent János templomot hamar dzsámivá alakították,¹² majd egészen a 17. század második feléig hallgatnak róla az írott források.¹³ A vizsgált területről a 16. századi forrásaink nagyon szűkszavúak, bár a várat és a palotát a követségek, mint látványosságot megnézték.¹⁴ Toldott-foldott

¹ Szeretném megköszönni Véghe András és Sudár Balázs lektori segítségét

² A középkorban: Szent János kapu, kapuról részletesen: VÉGH 2006. 57.

³ A helyszínen B. Nyékhegyi Dóra kolléganőmmel láttuk el felváltva az estebe nyúló földmunkák régészeti szakfelügyeletét.

⁴ VÉGH 2006. 139–147.o.

⁵ BTM Régészeti Adattár 219–77, 230–77, 234–77, 252–77, 253–77, 244–77, 254–77, 257–77, 265–77, 698–78

⁶ MAGYAR 1992.

⁷ VÉGH 2006. 139–141.

⁸ VÉGH 2006. 142–143.

⁹ VÉGH 2006. 144–145. Magyar Károly ezzel a toronnyal azonosította az 1985-ös feltáráskor felszínre került toronyépületet. Magyar 1992. 229–235.

¹⁰ ALTMANN 2002.

¹¹ SZERÉMI 1857. 373.

¹² DERNSCHWAM 1984. 500.

¹³ Evlia Cselebi (EVLIA 1985. 243.) kivételével csak a visszafoglalt háborúk kútfői emlegetik, és a tizenöt éves háború során készült metszetek ábrázolják.

¹⁴ Pl. Mitrovicei Vratislav Vencel (MITROVICEI 1982. 27.)

épületekről, omladozó palotákról szólnak a híradások, melyekben főként katonák laknak.

A 16. századi folyamán a budai pasák a Duna-parton alakították ki palotájukat.¹⁵ Ezt Lubenau 1587-ben egyértelműen megfogalmazta: „a pasa és a többi úr palotája is a Duna mellett, az alsó városrészben van”.¹⁶ Az 1570-es évektől szaporodó írott adatok is mind arra utalnak, hogy a pasák palotája ebben az időszakban a Vízivárosban, a Duna partján állt.¹⁷ Franciscus Omichius,¹⁸ vagy akár Mitrovicei Vratislav Vencel leírását¹⁹ olvasva kiderül, hogy a követségeknek ekkor nem kellett felmenniük a várba ahhoz, hogy a pasa palotájához érjenek.

A tizenöt éves háború ostromai nyomán kényszerültek elhagyni a Vízivárost és felköltöztek a jobban védhető vár területére.²⁰

A vár területén a palota azonosítása a visszafoglaló háborúk során készült térképek nyomán teljesen egyértelmű, a történettudomány számára sosem volt kétséges, (2. kép). Joseph de Haüy,²¹ De la Vigne²² (3. kép), és a Marsigli gyűjteményében fennmaradt török feliratos térkép²³ is a középkori királyi palota és a Vízi kapu között, a keleti várfal mellett jelöli a palotát. S mindegyik térképen ettől délre jelölik a pasa dzsámiját, az egykori Szent János templomot. A palota és a dzsámi között pedig Ahmed bég türbéje állt.²⁴

A palota lokalizálásával kapcsolatban Sudár Balázsban felmerült, hogy ez a helymegjelölés az utolsó budai pasa palotáját mutatja, vagy a 17. század folyamán mindegyik pasa ezt a palotát használta. Evlia Cselebi Kara Murad pasát (1650–53) nevezi meg a palota bővítőjének.²⁵ A leírás egyértelműen azonosítható azzal a hellyel, amit a visszafoglaló háborúk idején készült térképek is jelölnek. Az is kiderül Evlia útleírásából, hogy ő személyesen Gürdzsi Mehmed pasa (1664–66) palotájában járt és személyesen is hosszan beszélgetett a pasával

(1665-ben).²⁶ Nem említi, hogy a Kara Murad által kibővített palota és Gürdzsi Mehmed palotája más-hol lenne és ez utóbbi leírása is a térképeken jelölt helyszínre illik. Az újabb kutatások szerint Evlia korára vonatkozó információ megbízhatóak,²⁷ így arra gondolhatunk, hogy a budai pasák a 17. században ugyanazt a palotát használták. Kincstári tulajdonra utaló konkrét írásos forrás eddig nem került elő, így ennek mikéntje részletekbe menően tisztázatlan. Az viszont előfordult az Oszmán Birodalomban, hogy egy pasa halála után vagyona egy részét, köztük a házát is a kincstártól a helyébe lépő pasa kapta meg.²⁸ A budaihoz hasonló esettel találkozunk Boszniában, ahol 1684–1850 között Travnikban állt a boszniai pasák palotája, és ugyanazt az épületet használták az egymást váltó vezetők.²⁹ Székesfehérvárott pedig egy „kincstári palotát”³⁰ említnek, azonban ennek funkciója nem ismert.

A pasa palotájáról a legrészletesebb leírást Evlia Cselebi³¹ készítette, a nyugati követek csak a fogadótermet látták és említik.³² Evlia Budához mérten szűknek tartja a palotát, 200 szűk szobát, Dunára néző dívánhanét, egy fürdőt említ.³³ A palota kiépítésével függhet össze, hogy Kodzsa Múza pasa (1631–34, 1637–38, 1640–44) a Dunából a várba vezette a vizet.³⁴ Tudjuk, hogy az egyetlen csorgókút, melyhez a Dunából vezették a vizet, a pasa palotája mellett állt.³⁵ Minden bizonnyal nem véletlen az elhelyezkedése, azaz nem csak azt az egy csorgókutat láthatta el vízzel, hanem akár a palota egyéb részeit is. A palota jól látható a visszafoglaló háborúkor készült ostromképeken: Fontana északi,³⁶ De la Vigne keleti, Hallart-Wenning északi és keleti³⁷ látképein. (4. kép) Mindegyik esetben a keleti várfalra ráülített nagyméretű épület tűnik fel, mely mögötte a metszetek eltérő mértékben beépített területet mutatnak. De la Vigne, Haüy és Bredokow³⁸ térképén egy nagy udvar azonosítható a beépített terület közepén, a palota mellett a dzsámi és a türbe is feltűnik. A Marsigli gyűjteményében fennmaradt

¹⁵ A budai pasák palotájának elhelyezkedéséről: Fekete 1944. 85.

¹⁶ Reinhold Lubenau (HARASZTI-PETHŐ 1963. 89.)

¹⁷ Fekete szerint a Pestet Budával összekötő hajóhídnál, de korabeli forrásra nem hivatkozik. (FEKETE 1944. 85.). Takáts Sándor sajnos hivatkozás nélkül említi meg, hogy Szokollu Musztafa és Ferhád pasa fia a palotából ugrott a Dunába. (TAKÁTS 1915. 117., TAKÁTS 1956. 204.)

¹⁸ Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. (UNGNÁD 1986. 23–56., 29–31.)

¹⁹ MITROVICEI 1982. 21., 33.

²⁰ FEKETE 1944. 85. ZÁVODSZKY 1858. 264.

²¹ Wien-ÖStA, HHStA Hung. Fasc. 73/II. No. 25.

²² BTM Metszettár

²³ VERESS 1906. 103–170.

²⁴ EVLIA 1985. 244., EVLIYÁ 2002. 145.

²⁵ EVLIA 1985. 238., EVLIYÁ 2002. 140.

²⁶ EVLIA 1908. 106.

²⁷ SUDÁR 2012. 11–48.

²⁸ FODOR 2002. 223.

²⁹ KREŠEVLJAKOVIĆ 1956. 15–16

³⁰ FODOR 1985. 169.

³¹ EVLIA 1985. 238., EVLIYÁ 2002. 140.

³² Pl. Henry Howard (GÖMÖRI 1994 59.), Brown, Edward (BROWN 1673 24.)

³³ EVLIA 1985. 238., EVLIYÁ 2002. 140.

³⁴ FEKETE 1925.

³⁵ EVLIA 1985. 243–244., EVLIYÁ 2002. 145.

³⁶ RÓZSA 1963 kat. 27.

³⁷ RÓZSA 1963 kat 70., 77.

³⁸ <http://www.digam.net/?dok=2592> (letöltés: 2013. augusztus 8.)

török feliratos térképen³⁹ sajnos ez a terület nincs szépen kidolgozva, de a halvány vonalak láthatóak a pasa palotája felirat mellett, melyek szintén egy négyzetes épületet ábrázolnak, közepén egy udvarral. Mellette halványan a dzsámi és a kettő között már kidolgozva a kút⁴⁰ is látszik. Mindegyik ábrázoláson azonosítható a nagy udvar bejárata, annak északnyugati sarkában. Azonban az ábrázolásokról kitűnik, hogy egyikük sem járt bent az épületben, csak azokat a területeket ábrázolták, melyeket közterületről láthattak.

Jelenleg ezen a területen a volt karmelita kolostor épülete áll, melynek részleges felújításakor 1955-ben felszínre került egy fürdő, amit Gerő Győző a pasa palota fürdőjével azonosított.⁴¹ Ennek nyomán indultak meg a palota területén folyó feltárások 1961–68 között, tervásatás keretében, melyet végig Gerő Győző vezetett.⁴² (5. kép) Ehhez szolgáltatnak kisebb adalékot a 2010-es megfigyelés eredményei. Gerő Győző ásatása során feltárt romok a kolostor épületének pincéjében, illetve a kolostoron kívül visszatöltve megőrzésre kerültek. Az ásatások nem terjedhettek ki a palota teljes területére, csak az északi és keleti szárny részletei kerültek felszínre. A karmelita kolostor teljes nyugati szárnya és kisebb területek a többi szárnyban alápincézettek, mely miatt Gerő Győző ezeken a területeken feltárásokat nem végzett, falai között pedig közép- vagy török korit nem talált. A török kori út- és udvarkövezések szintén megtartásra kerültek, így a periódusokat, a palota előtti állapotokat korlátozottan ismerhetjük. Gerő Győző több éven át tartó munkái nyomán rengeteg falat, épületrészletet, réteget stb. tárt fel. A felszínre került leletek a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum Középkori Gyűjteményében találhatóak; az 1964-ben felszínre került állatcsontleleteket Bökönyi Sándor határozta meg.⁴³ Gerő Győző ásatási munkája nyomán nyílt lehetőségünk arra, hogy megkíséreljünk képet alkotni a budai pasák 17. századi palotájáról. S bár sok egyéb részletre kíváncsiak volnánk, de így is nagyon sok információ került napvilágra, s mivel a feltárt romok megőrzésre kerültek, így azok a későbbiekben is vizsgálhatóak vagy akár bemutathatóak is lehetnek. Gerő Győző az ásatásokról minden évben rövid jelentést közölt

a Régészeti Füzetekben,⁴⁴ az ásatások befejezése után rövid összefoglalót jelentetett meg,⁴⁵ majd a 10. Nemzetközi Török Művészeti Konferencia (10th International Congress of Turkish Art) keretében ismertette összefoglalóan az ásatás eredményeit.⁴⁶ A BTM megbízásából készült és kéziratban maradt Gerő Győző tanulmánya „A budai pasapalota feltárása és a polgári építészet” címmel.⁴⁷

Sajnos a budai pasák palotájáról nem maradt fenn részletes leírás, sőt a 17. századi paloták közül a Balkánon⁴⁸ vagy Anatóliában⁴⁹ is alig maradt fenn néhány. Főként a 18–19. századi Oszmán palotákról vannak ismereteink, melyek némi támpontot nyújthatnak a budai palota maradványainak értelmezéséhez. Alapvetően több épület, több udvar, árkádos-tornácos kialakítás, homlokzati síkból kiugrasztott helyiségek jellemzőek.⁵⁰ Gerő Győző feltárásai során jelentős épületmaradványok kerültek felszínre, köztük középkori és török kori falmaradványok is, melyekből több török korban használt épületcsoport rajzolódik ki.

A török kori épületegyüttes értelmezéséhez fontos a kiinduló állapot, jelen esetben a középkori előzmények megismerése. Ez egyáltalán nem egyszerű feladat. Minden bizonnyal az anyagi és egyéb lehetőségek miatt a középkori részletek a török korinál is csekélyebb mértékben lettek feltárva. A középkori szinteket csak néhány helyről ismerjük, így az épületrészletek összefüggése és periódusai csak korlátozottan vizsgálhatóak. A legnagyobb összefüggő épületrészt a terület keleti végében tárták fel, ahol többosztatú, több periódusú középkori helyiségsor került felszínre. Ezek mérete és kialakítása mindenképpen egy nagyszabású palotára utal, így az írott források alapján a Werbőczy–Szapolyai palota maradványaként azonosíthatjuk. A teljes feltérési területen egyetlen olyan falszakaszt találtak, ahol egymás mellett két középkori fal helyezkedik el, mint a telekhatáron két irányból összeérő épületek falai.⁵¹ A terület északi részén 1967-ben⁵² csatornázáskor került felszínre, ezt a falszakaszt gondolhatjuk a középkori palota északi szélének, melyet ha Haüy térképére rávetítünk, akkor a 343–341. telkek

³⁹ VERESS 138. oldal után kötvé

⁴⁰ Mivel a vár egyéb pontjain, pl. az Orta dzsámi és a Büyük dzsámi közelében is ez a jel látható, ott, ahol Haüy térképén is a kutak találhatóak, ezért a pasa dzsámi mellett is valószínűbb, hogy a kutat és nem a türbét jelöli. (a budai közkutakra vonatkozó források: VÉGH)

⁴¹ BTM RA d./ 698–78

⁴² BTM RA d./ 219–77, 230–77, 234–77, 252–77, 253–77, 244–77, 254–77, 257–77, 265–77, 698–78

⁴³ BÖKÖNYI 1974 44., 350.

⁴⁴ GERŐ 1961., GERŐ 1962., GERŐ 1963, GERŐ 1964., GERŐ 1965., GERŐ 1966., GERŐ 1967., GERŐ 1968a

⁴⁵ GERŐ 1968b

⁴⁶ GERŐ 1999

⁴⁷ BTM Középkori Osztály irattára

⁴⁸ KRŠEVLJAKOVIĆ 1956

⁴⁹ KUBAN 1995. 52–55.o.

⁵⁰ Hasonló palotaépület képe rajzolódik ki Evlia Cselebi Kani-zsáról készült leírásában (EVLIYA, 2002, 316.; EVLIA, 1985, 566.)

⁵¹ Hasonlóakat tártak fel a Szent György tér nyugati oldalán végzett ásatások során. (VÉGH 2003 167–190.)

⁵² BTM RA 257–77

északi határoló vonalába esik. (Talán ez lehetett a pasa palotájának északi széle is.) (6. kép)

Buda középkori palotáinak/házainak kialakítása hasonló sémát követett a telkeken belül: az utcafronton kialakított épületrészhez kapcsolódóan a telek két oldalán húzódtak az épületek és akár végig is érhettek a telek teljes hosszán, ahol egy újabb szárnyal összekapcsolhatták azokat.⁵³ Ilyen beépítés nyomait fedezhetjük fel a tárgyaló területen is. A középkori helyiségek az ásatási terület keleti oldalán észak-déli irányban húzódnak egymás mellett. Egy nagyméretű fal, vélhetően az Árpád-kori városfal⁵⁴ mentén, ez volt a telek keleti (belső) oldala. Boltozott (7. kép), valamint konzolokon nyugvó sík fedésű helyiségek (8. kép), vakolt falszakaszok, in situ nyíláskeretek kerültek felszínre. Ezek a helyiségek pincék lehettek, mindegyiket a márgába mélyítették le,⁵⁵ a mai terepszinttől több mint 5 méter mélységben tárt fel Gerő Győző a padlószintjüket. A terület déli részén feltárt téglapadlós középkori helyiség alatt is feltételezhetünk pincét, azonban ez nem került még felszínre. A terület északi határán feltárt in situ nyílás a palota legészakibb helyisége lehetett (itt tárták fel a két irányból összeépített falat), és kelet felé egy pincébe vezetett, melynek padlószintjét a feltáráskor nem érték el. A helyiségek történetében több középkori átépítést lehet azonosítani: a boltozott helyiséget és a konzolos helyiséget összekötő nagy nyílást elfalazták, egy kisebbet készítettek és a boltozott helyiséget konzolos kialakítású födémmel kettéosztották.

A középkori palota északi traktusából csak kisebb falszakaszok kerültek felszínre a kapubejárónál, a déli traktus gyakorlatilag teljesen ismeretlen. Még egy boltozott helyiség északnyugati sarkát tárt fel Gerő Győző, azonban ennek összefüggései jelenleg nem vizsgálhatóak.

A középkori falmaradványokon túl a török kori maradványok is több periódusra oszthatóak. Azonban a feldolgozás jelen állapotában még nem dönthető el, hogy ez a palota előtti és utáni korszakhoz kapcsolható, vagy a palota bővítéséhez. Annyi bizonyos, hogy a középkori pincehelyiségeket nem használták, csak azok határoló falainak egy részét hasznosították. A keleti, vélhetően Árpád-kori várfal képezte a palota észak-déli irányú keleti főfalát. Azonban a boltozatindítás, ill. a konzolok magas-

ságában már török kori felfalazások indulnak. A középkori helyiségeket pedig török kori törmelék töltötte be. Talán a tizenöt éves háborúban megsérült a középkori palotaépület és egyes falszakaszokat felhasználva alakították ki a pasa palotáját. Erre utal, hogy egy esetben a török hozzáfalazásnál ágyúgolyót találtak a feltáráskor.⁵⁶ De az sem kizárt, hogy tervszerűen bontották vissza a középkori falakat.

A korai városfalon kívül (talán a teljes felületen) kőburkolat helyezkedett el.⁵⁷ A 2010-ben a bástyaszerűen kiugró várfalnál végzett földmunkák során ehhez az Árpád-kori falhoz keleti irányból csatlakozó falak nem kerültek felszínre (9. kép), így De la Vigne azon alaprajza tűnik hitelesnek, melyben ezt a bástyaszerűen kiugró részt beépítetlennek mutatja. A látszólagos ellentmondást azzal oldhatjuk fel, hogy minden bizonnyal az észak-déli irányú Árpád-kori városfalnak a síkjából kelet felé kiugró felső szintet ábrázolhatták a városképeken. Azonban, hogy ezek az épületrészek rátámaszkodtak-e a bástyaszerű falszakaszra, azt csak a terület feltárása után lehet esetleg megmondani.

Az Árpád-kori városfal keleti oldalára vezető átjárót (10. kép) tárt fel Gerő Győző és egy másik hasonló keskeny átjáró-szerű helyiséget azonosíthattunk az ásatási alaprajzon. Ez utóbbi keleti fala eltért a környező falszövegtől, valamint az így kialakított helyiség betöltése 18. századi volt.⁵⁸ Ezért felmerül, hogy esetleg ez is egy átjáró lehetett, melyet a 18. században elfalaztak és másként hasznosítottak.

Az Árpád-kori városfal nyugati oldalán török kori helyiségek sorakoztak, ezek alaprajzi elrendezése a feltárás jelen fokán erősen hipotetikusak. A helyiségeken belül török kori padlószint nem került dokumentálásra. A déli átjáró mellett és a feltételezett északi átjáró mellett van 1-1 négyzetes helyiség. E között a két csoport között pedig egy nagyobb téglalap alakú tér, amely nyugati irányból akár nyitott is lehetett.⁵⁹ Ezen a területen nem találtak az ásatás során nyugati zárófalat, akár egyik oldalán nyitott kialakítást is feltételezhetünk. Ez az „eyvan”-os megoldás jellegzetes eleme volna az Oszmán építkezésnek. A terület leletanyagára jellemző, hogy nagy mennyiségben került felszínre vályogtégla, kúpcserép, hatszög alakú padlótégla, 2010-ben pedig a nagytömegű földkitermelés során két darab, faoszlop lábazataként szolgáló kő került elő. Mindez

⁵³ VÉGH 2008 63. kép

⁵⁴ Ezt a falat lehetőségünk volt 2010-ben a keleti irányból megvizsgálni, és ezúton szeretnék köszönetet mondani Vég Andrásnak, aki a fal korszakának besorolását megállapította.

⁵⁵ A boltozott helyiség kb. 5,5 m széles volt, boltozatindítása és a padlószintje között 3,2 m magas, a konzolos helyiség kb. 15 m hosszú volt, a konzolok és a padlószintje között 3,6 m magas.

⁵⁶ „A török falköpeny és a középkori fal találkozásánál a két fal közé szorulva egy kisméretű ágyúgolyót találtunk” BTM Adattár 252–77 napló 3. oldal (1963)

⁵⁷ Gerő Győző feltárásai során két helyen került felszínre.

⁵⁸ BTM RA 234–77 napló 12. o.

⁵⁹ KUBAN 2010 471.o.

egy favázás, vályogtéglával kitöltött falszerkezetre utal, kúpcserepes fedéssel és padlótégla burkolattal.

A ferences templom szentélyétől keletre eső részen kis felülten végeztek feltárásokat, itt is török falszakaszok, kőburkolatú felületek és a vályogtéglák, kúpcserepek kerültek felszínre. Így feltételezhető, hogy itt is beépített területtel számolhatunk.

A feltételezett Árpád-kori városfal mellett észak-déli irányban elnyúló épületrésztől nyugatra egy újabb boltozott helyiség északnyugati sarkát tárták fel. Betöltése nem ismert, felszínre került szakaszán a falak nagy részét egy újkori meszesgödör létesítésekor elbontották, így datálása nehézkes. Gerő Győző török korinak tartja, azonban a külső török járószint a boltozott helyiség déli oldalán kb. 1 méterrel magasabban van annak feltételezhető padlószintjétől, az északi oldalán pedig majd 2 méterrel. Mindez inkább egy másodlagosan felhasznált helyiségre utal. Mivel az északi oldalán lévő török burkolat lépcsőzetesen emelkedik efelé a helyiség felé, vélhetően északi irányból nyílhatott a felette lévő szint bejárata.

A következő épüle csoport a Szent János utcára néző fronton egy kapubejáró, két oldalán 1-1 épülettel.⁶⁰ Gerő Győző ezt a palota bejáratával azonosította és az egész építményt török korinak tartotta.⁶¹ A helyszínen a falmaradványokat megismerve a délnyugati falszakaszt (kőhasználata, erősen kavicsos habarcsa miatt) inkább 16. század első feléből valónak tarthatjuk,⁶² melyet a török korban is használtak. A kapubejáró északi épületének kerékvetőjét egy másodlagos, faragott középkori kő adja, azonban a fal további összefüggései jelen körülmények között nem vizsgálhatóak. Ennek az épületrésznek az elhelyezkedése és alaprajzi megjelenése megegyezik a középkori házak kapualjának kialakításával.⁶³ Így nem vethetjük el azt a feltételezést sem, hogy a középkori palota bejárat traktusa került feltárássra, melyet a 17. században is használtak. Erre enged következtetni az is, hogy kissé keletebbre, az itt feltárt török kori kövezett bejáró irányában középkori útburkolat került felszínre az ásatások során.⁶⁴ Ugyanakkor az is bizonyos, hogy a török korban átalakították ezt az épületet, melynek nyomai ma is láthatóak: a török kori út déli oldalán elhelyezkedő 16. századi faltól keletre pillérszerű török kori ráfalazást találunk. Ez a bejárat a pasa

palotájában a fürdő fűtőhelyisége felé vezetett, ezért inkább gazdasági bejáratként funkcionálhatott.

Ennek a kapubejárónak az északi falával esik egy vonalba, csak lényegesen keletebbre az a két irányból összeépített fal, melyet a középkori palota északi határának tarthatunk.

A következő értelmezhető építményrész a fürdő.⁶⁵ (11. kép) Minden kétséget kizáróan helytálló, hogy Gerő Győző a pasa magánfürdőjével azonosította ezt az épületet. A fürdőnek két traktusát (forró helyiséget és az előtér) tárták fel, és valószínűleg nem is csatlakozott hozzá egy harmadik rész, hiszen a fürdő feltárt helyiségei mellett, attól keletre már nem kerültek felszínre falmaradványok. Mivel a magánfürdők esetében előfordul, hogy csak két fürdőhelyiségből állnak,⁶⁶ itt is erről lehet szó: az előcsarnok és az átmeneti tér funkcióját egy terem töltötte be. Erre utal az is, hogy a padlófűtésrendszer nem terjedt ki az előtér alá, míg a három traktusú fürdők esetében az átmeneti helyiség(ek) alá is behúzódik a padlófűtés-rendszer. A forró helyiség magasan álló felmenőfalaiban feltárták a vízvezetékcsöveket, a nyugati falban látható egy csorgókút helye. Érdekessége, hogy csak egy cső vezet oda, nem pedig a hamamokban megszokott két különböző hőmérsékletű víz szállítására szolgáló két párhuzamos cső. Az előtérben sajnos az északi fal, melyben a vízvezeték haladt elpusztult, de vélhetően ott is egy vagy esetleg a szintén elpusztult keleti falban egy további csorgókút lehetett. A fürdő egyik érdekessége, hogy az előtér később épült a forró helyiséghez. A forró helyiségtől nyugatra felszínre került a fürdő víztartálya és fűtőháza, valamint a fa behordásra szolgáló köz is. Ezen túl egyedi megoldást feltételez az a tény, hogy az ásatások során Gerő Győző két fűtőteret talált egymás mellett, az egyiket közvetlenül a karmelita kolostor fala alatt.⁶⁷ Felette egy másik víztartály és onnan induló vízvezetékcső került felszínre.⁶⁸

Az épületegyüttesek között két udvar is kirajzolódik az ásatások eredményei nyomán. (12. kép) Egyik a fürdőtől keletre és kissé délre, a másik az épületegyüttes közepén, nagy felületen feltárt kőburkolat. (13. kép) Egyetlen olyan lyukas kő került felszínre, melyet a kövezetre állított oszlop helyeként, azaz egy tornác részeként azonosíthatunk. Ez a kő a fel-

⁶⁰ GERŐ 1999. 356.

⁶¹ GERŐ 1992 36.

⁶² A ma is látható falmaradványok visszaazonosításában és azok korának meghatározásában nyújtott segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani Végh Andrásnak.

⁶³ Pl. VÉGH 2003

⁶⁴ BTM RA 257–77 4. rajz

⁶⁵ Részletes ismertetését lásd: GERŐ 1980

⁶⁶ ÖNGE 1995. 11.

⁶⁷ GERŐ 1992. 42.

⁶⁸ Ennek értelmezése még várat magára, semmilyen típusú török fürdőhöz nem szükséges két fűtőteret készíteni, még egy ikerfürdőhöz sem. Talán a meleg víz egyéb célú hasznosításában kell ennek a meglepő építészeti megoldásnak az okát keresnünk.

tárt burkolat roncsolt szélén található, így elképzelhető, hogy csak ez maradt fenn, míg a többit a kolostor építésekor elbontották. Ezek a lyukas kövek rajzolnák ki az épületekhez kapcsolódó tornácos térrészeket, ezért nagyon sajnálatos, hogy csak ezen az egy helyen maradt fenn in situ.

A feltárt épületrészletekből egy nagyméretű, több kisebb udvarból és épületből álló palota képe rekonstruálható. Haüy térképével összevetve azt látjuk, hogy nem egy telek területére esett a palota.⁶⁹ (5. kép) Haüy az utcafrontról szemlélve, valamint az épületeket látva határozhatta meg a telekhatárokat, mely a Szent György utca nyugati oldalán, a kelet-nyugati irányú telekhatárok tekintetében összhangban is van az ott végzett feltárások eredményeivel. Azonban ezek a feltárások azt is megmutatták, hogy jobban felaprózott telkeket ábrázol, mint amilyen a valóságos (középkori és török kori) állapot lehetett.⁷⁰ Ezt feltételezhetjük a keleti várfal melletti területen is, ezek után kérdés, hogy mekkora lehetett a pasák palotája. A térképek⁷¹ mind egy helyre teszik a pasa palota jelölését: egy nagy, négyszögletű udvarra. Épületet az utcafronton és a hátsó részen, a várfal közelében jelölnek. Haüynél látszik az utca felől a bejárat is az udvar északnyugati sarkában, de további egy-egy átjáró látható az udvar északi és déli falán és keleti irányban az épület közepén átvezet egy út. A feltárt épületmaradványok alapján nem csak ez a keskeny sáv adta a palotát, hanem a környező terület is hozzá tartozott.

A felszínre került részletek közül a fürdőt mindenképpen a pasa palotájához tartozónak gondolhatjuk.⁷² Ez Haüy térképére rávetítve a 341 vagy a 343-as telekre esik. A térképeken és látképeken a keleti várfalra kiülő nagy épület is mindenképpen a palota része, hiszen a korabeli térképeken a pasa palotáját jelző feliratok itt szerepelnek. Evlia leírása alapján ebben lehetett a divanhane.⁷³ Hasonló okok miatt tartozik ide a Haüy térképén 345-ös számmal jelölt telek, vagy inkább épület. Így a pasa palotája Haüy térképén legalább 4 telek (341, 343–345) területére terjedt ki. Ez arra utal, hogy az utca felől a palota nem egy egységes képet mutatott.

A feltárás során felszínre került a mai Színház utca közelében egy kapualj és két oldalán egy-egy épületszárny. Haüy térképére rávetítve ez a 343-as telekre esik. Ezzel a kapualjjal egy vonalban, attól északra pedig egy kettős fal jelzi a középkori telekhatárt. Így ezek az épületek, azaz Gerő Győző által feltárt teljes terület a pasa palotájához tartozott.

Sem régészeti, sem konkrét írott vagy képi adatunk nincs a pasa dzsámi és a palota nagy udvara közötti terület beépítettségéről. Haüy ide telekszámot nem írt, mintha nem volna beépítve, azonban De la Vigne térképén úgy van kitöltve ez a rész is, mint a beépített területek. Bredokow térképén a nyugati homlokzat épületszárnya befordul kelet felé az udvar déli oldalán és az udvar felénél véget ér. Ez talán kapcsolható a Haüy térképén megjelenő átjáróhoz. Mivel a palota nagy udvarából ebbe az irányba is bejárat nyílt, ezért vélhetően a terület a palotához tarozhatott és a dzsámihoz vezető térrész volt. Mivel közvetlenül a pasa dzsámija melletti térségről van szó, az is felmerülhet, hogy itt a dzsámi körül egy udvart alakítottak ki. Ezt feltárások hiányában nem lehet eldönteni.

Összességében a palota így a pasa dzsámijától északra egészen Haüy 343/341-es telkeig nyúlt. Ezek után talán nem véletlen, hogy Zeiger házösszeírásában (1696)⁷⁴ ez a terület egy szám (251) alatt jelenik meg, vélhetően jobban megismerve a területet mégis egy egységnek látszhatott.⁷⁵ A területen akkor működő kolostorról megjegyzi az összeíró, hogy néhány régi házból áll.⁷⁶

Az oszmán házak és paloták alapvetően favázás épületek,⁷⁷ melyek közeit vályogtégla tölti ki, majd ezt kívülről vakolják. Az épületek alsó szintje vagy legalább az alapozása általában kőből készült,⁷⁸ majd erre állítják rá a felső szintek vázát adó oszlopokat.⁷⁹ (14. kép) Ezek azok az épületek, melyeket a nyugati utazók sárból készült viskóknak láttak, Salomon Schweigger útleírásában illusztrációkon

⁷⁴ MAGYAR 2003. 61., NAGY 1971. 114.

⁷⁵ Végh András azt tapasztalta a Szent György tér nyugati oldalán telekbeosztását elemezve, hogy a Haüy térképén ábrázolt telekbeosztáshoz képest a Zaiger-féle összeírás hívebben tükrözi a történeti állapotot. (VÉGH 2003. 170.) Elképzelhető, hogy az alapos felmérés során jobban bejárhatták a területet és a romok sem zavarták az összképet a Zaiger-féle összeírás készítésekor.

⁷⁶ No. 251. „Das Kloster aus etlich altes Häusern bestehend” (NAGY 1971. 114.)

⁷⁷ Ezt mutatja a Kanizsáról 1690-ben készült házösszeírás is, melyben csak fából készült házakat írtak össze. A város 1660-as leégése miatt az összeírás mindenképpen a török építkezést mutatja. (TÓTH 1990.)

⁷⁸ KUBAN 2010

⁷⁹ Ilyen került felszínre a pasa palota feltárásakor 1965-ben

⁶⁹ Haüy térképét és az újkori beépítettséget ábrázoló térképet már a 19. században összerajzolták. (BTM KM Térkép, kézirat és nyomtatványtár Ltsz. Lanfranchi 331.)

⁷⁰ VÉGH 2003. 170.

⁷¹ Haüy, De la Vigne, török feliratos térkép

⁷² Ezen a helyen közfürdő sosem jelenik meg a leírásokban, a feltárt fürdő mérete is arra utal, hogy magánfürdő lehetett. Egyetlen forrás emlékezik meg róla, Evlia Cselebi, de ő sem a közfürdők között, hanem a pasa palotájának leírásánál említi. (EVLIA 1985. 238., EVLIYA 2002. 140.)

⁷³ EVLIA 1985. 238., EVLIYA 2002. 140.

is megjelennek.⁸⁰ Azonban általában legalább két szintesek, tornácos-udvaros kialakításuk pedig az utcáról nem látható, mert alapvetően a belső udvar felé néz az épület.⁸¹ A tornákokat tartó faoszlopokat olykor közvetlenül az udvar kövezetére állítják, akkor egy lyukas kőbe csapolják bele,⁸² máskor faragott kőből lábzatokat készítenek,⁸³ vagy egy alacsony falra állítják az oszlopokat.

Az oszmán palotákban és házakban a férfi-rész, a női-rész, valamint a szolgálók szobái, a raktárak, gazdasági részek is mind-mind térben kissé elkülönülnek a többitől.⁸⁴ Jellemzően ezek az épületek kétszintesek (egy emeletesek), ahol az emelet a ház legrangosabb része. Itt találunk olyan alaprajzi megoldásokat, melyre a hármas tagolódás jellemző: egy előlről nyitott terem („eyvan”) két oldalán kialakított 1-1 szoba, előttük pedig nyitott tornác („hayat”).⁸⁵ (15. kép) Így lehetett ez a budai pasa palotájában is, melyről Evliya leírása alapján⁸⁶ tudjuk, hogy a dívánháne az emeleti szinten helyezkedett el, kilátással a Dunára. Eszerint a fogadótermek⁸⁷ a keleti épületben kaptak helyet, minden bizonnyal az első emeleten,⁸⁸ melyről a várfal fölött nyílhatott kilátás a pesti oldalra. Ezt az épülettömböt tudjuk a legtöbb korabeli ábrázoláson is azonosítani, a bástyaszerűen kiugró várfalnál. Kissé ellentmondásosak az ábrázolások: De la Vigne látképén egy középen toronyszerűen kimagasló részt látunk, míg Fontana és Hallart-Wening látképén egy, a bástyaszerűen kiugró falszakasz teljes hosszában a várfal fölé magasodó épület látszik. (3. kép) Fontana látképén az is kivehető, hogy az emeleti szinten az épület középső része hátrébb esik a homlokzaton, azaz itt is hármas tagolódás figyelhető meg. Hallart-Wening metszetén egy síkban látjuk a felső szint homlokzatát, mely az alsó szint elé nyúlik. Azaz mindenképpen egy ta-

golt dunai homlokzatra gondolhatunk, ahol egyes szobák falsíkja eltér a környezőtől.

E keleti épületszárny előtt (a nyugati oldalán) egy nagy udvart találunk, melybe a követek érkeztek. Evliya is csak egy udvarról tesz említést, ezt láthatta ő is,⁸⁹ ezt ábrázolják a térképek is. Az udvar keleti felén tornácos részt találunk, ennek egyetlen nyoma egy oszloptartó lyukas kő, s talán erre utal Haüy térképén egy magában álló vonal a keleti épületszárny előtt. Arra, hogy ez a megoldás bizonyosan nem idegen a magyarországi oszmán palotaépítészettől két ábrázolás utal: a korai budai pasa palota Schweigger könyvében,⁹⁰ valamint a temesvári palota ábrázolása Whatay kódexében.⁹¹

A másik udvar már a palota privát részén állhatott, a fenti nagy udvartól északra, épületek között. Innen nyílt a fürdő, keletről néhány helyiség és vélhetően a két udvar közötti épület⁹² is. Hasonlóan beépített volt ennek az udvarnak az északi oldala, ahol csak épületrészletek kerültek felszínre, mert a többi része már a karmelita kolostor pincézésekor elbontásra került. Valószínű eköré az udvar köré szerveződhetek a pasa privát épületei (hálószobája, kincstára, imaterme stb.), hiszen innen nyílt a fürdője is. A női rész a feleség(ek) szobáival, a konyhával stb. merre helyezkedett el, azt csak találgatni lehet. Mivel a palota déli irányba még jelentős mértékben elnyúlt, az sem kizárt, hogy arra kell keresnünk, ugyanakkor akár a kisebb udvar környékén is állhatott.

Felszínre került a palota északnyugati részén egy kapubejáró, melyet több okból is gazdasági bejáratnak tarthatunk. Egyrészt egyetlen térképes vagy bármilyen más képi ábrázoláson nem szerepel ezen a helyen kapu. Minden térképes ábrázolás (Haüy, Bredokow, De la Vigne) a nagy udvarba nyugat felől nyíló bejáratot mutat. Mindezek alapján azt feltételezhetjük, hogy a nagy udvarba nyugatról (az utcáról) nyílt egy kapu, melyen át a követek is megérkeztek és az udvaron keresztül juthattak el a keleti szárny fogadóépületéig. Ennek kellett a főkapunak lenni, talán a középkori palota kapuját is felhasználhatták, azonban erről a területről nincsenek régészeti információink. Más, nem reprezentatív bejáratokkal is rendelkezhetett a palota, egy ilyen

⁸⁰ SCHWEIGGER 1639. 24.

⁸¹ KUBAN 1995 164., Példák találhatóak: AKOK 1963, ÇELEBI 1982, <http://dmc.ssst.edu.ba/VirtualniMuzejSvrzinaKuca/index.html> (letöltve)

⁸² A budai pasa palota esetében pl. a nagy udvaron „in situ,” feltárt lyukas kő

⁸³ A budai pasa palotánál 2010-ben végzett földkitermelés során 2 ilyen kő került felszínre a törmelékből.

⁸⁴ KUBAN 1995. 150–151., vagy lásd pl. a Topkapı saray háremének felépítését, vagy Sarajevóban a Svrzo-házat.

⁸⁵ KUBAN 2010. 471., ÇELEBI 1982. 165.

⁸⁶ EVLIYA 1985. 238., EVLIYA 2002. 140.

⁸⁷ Henry Howard említ egy nyilvános fogadótermet és egy másikat. (GÖMÖRI 1994. 59.)

⁸⁸ Salomon Schweigger könyvében megjelent metszeten egy követség tagjai a pasa palotájának udvarán várakoznak. A kép bal szélén látható egy lépcső, amely felé a követség tagjai tartanak. Ebben az esetben is a fogadóterem az emeleten lehetett. (SCHWEIGGER 1639. 12.)

⁸⁹ „Kétszáz szűk szobás, szűk udvarú, egy fürdőjű, kert nélküli palota ez.” EVLIYA 1985. 238. „ve iki yüz aded daracık odalı ve bir dar havlı ve bir hammamlı bağçe saraydır.” (EVLIYA 2002. 140.) (a magyar fordítással ellentétben kertes palota)

⁹⁰ SCHWEIGGER 1639. 12.

⁹¹ Wathay Ferenc Temesvárról készült rajzán <http://szigetvar.hu/files/temesvar-wathay%20ferenc%20rajza.jpg>, (letöltve 2013. 09. 03)

⁹² Ahol az alépítményként szolgáló boltozott helyiség északnyugati sarkát tárták fel (lásd fent)

kapu lehetett a feltárt építmény, mely a fürdő fűtőhelyisége felé is elvezetett és oda a fát ezen keresztül be lehetett hordani.

Kovács Eszter megfigyelései szerint a Szent János templomtól délre, a középkori ferences kolostor területén a 17. század elején egy nagyobb léptékű átalakítás történt. Lekövezett udvart alakítottak ki (jellegében olyan, mint amelyet Gerő Győző a templomtól északra tárt fel), valamint gazdasági épületekre utaló nyomok kerültek felszínre.⁹³ Mivel ma is magasan (olykor boltozat indításig) álló falai vannak a középkori kolostornak, ezért a török korban minden bizonnyal állt a kolostor épület. Mindezek után azt sem zárhatjuk ki, hogy a pasa kiszolgáló személyzete esetleg a kolostor területen lakott/működött volna.

A kutatás jelen stádiumában még nem egyértelmű, hogy egy tudatos átalakítás miatt találjuk a középkori falakat szinte minden esetben visszabontva

és ennek keretében készült rájuk török felfalazás, vagy a tizenötéves háború olyan jelentős mértékben megrongálta a középkori palotát, hogy amiatt vált szükségessé a falak visszabontása. Annyi azonban bizonyos, hogy a visszafoglaló háborúk korára a pasák palotája már egy tipikus oszmán ház/palota volt. Épületei több udvar köré szerveződtek, felmenőfalai vagy emeleti szintjei alapvetően favázasak, melyek közét vályogtéglával töltötték ki, padlóját hatszögletű padlótegla borította. A fogadóterem falait és padlóját minden bizonnyal szőnyegek borították, ahogy ezt Mitrovicei Vratislav Vencel is látta Budán, bár még nem ebben a palotában.⁹⁴ Maga a palota nem kicsi épületkomplexum, hiszen közel 4500 m²-en terül el, bár Evlia ezt is szűknek érezte Budához képest. Gerő Győző feltárásai során ennek a palotának csak töredéke került felszínre, de talán a legjelentősebb részleteit ismerhettük meg.

⁹³ KOVÁCS 2003 248–250.

⁹⁴ MITROVICEI 1982. 21.

IRODALOMJEGYZÉK

- AKOK 1963 AKOK, Mahmut: Kütahya ve Uşak şehirlerinin eski evleri In.: Türk etnografya dergisi 6. (1963), p. 5–17.
- ALTMANN 2002 ALTMANN Júlia: A budavári ferences kolostor Műemlékvédelem, 46. (2002), p. 345–350.
- BÖKÖNYI 1974 BÖKÖNYI Sándor: History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe. Budapest, 1974.
- BROWN 1673 BROWN, Edward: A brief account of some travels in Hungaria. London, 1673.
- ÇELEBI 1982 ÇELEBI, Yaşar: Bir grup eski Antakya evi. Türk etnografya dergisi 17. (1982), p. 163–182.
- DERNSCHWAM 1984 DERNSCHWAM, Hans: Erdély. Besztercebánya. Törökországi útinapló. Közreadja: Tardy Lajos. Budapest, 1984.
- EVLIA 1908 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 2. 1664–1666. Ford., jegyz. Dr. Karácson Imre. Budapest, 1908. (Török-magyar kori történelmi emlékek 2. Írók.)
- EVLIA 1985 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Az előszót és a szómagyarázatokat írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál. Budapest, 1985.
- EVLIYÂ 2002 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 6. Kitap. Haz. Seyyid Ali Kahraman-Yücel Dağlı. İstanbul, 2002.
- FEKETE 1925 FEKETE Lajos: Mehmed Chalife „târich”-ja az 1625–64. évek eseményeiről. HK (1925), p. 387–427.
- FEKETE 1944 FEKETE Lajos: Budapest a török korban. Budapest, 1944.
- FODOR 1985 FODOR Pál: Néhány adat a török végvári rendszer állapotáról a 17. század középső harmadából. In: Magyar és török végvárak (1663–1684). Eger, 1985. p. 165–172. (Studia Agriensia 5.)
- FODOR 2002 FODOR Pál: Üvejsz pasa hagyatéka. Történelmi Szemle 64. (2002), p. 209–254.
- GÁL 1989 GÁL Éva: A Budapesti Történeti Múzeum várostörténeti osztályának kéziratos térképei. Budapest, 1989. (Monumenta Historica Budapestinensia 6.)
- GERŐ 1961 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1961. [1962], p. 66–67.
- GERŐ 1962 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1962. [1963], p. 62.
- GERŐ 1963 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1963. [1964], p. 70–72.
- GERŐ 1964 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1964. [1965], p. 58–59.
- GERŐ 1965 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1965. [1966], p. 53.
- GERŐ 1966 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1966. [1967], p. 74–75.
- GERŐ 1967 GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1967. [1968], p. 55.
- GERŐ 1968a GERŐ Győző: Budapest I., Színház utca 5–7., volt Pasa-palota (ásatási jelentés.) Régészeti Füzetek 1968. [1969], p. 75.
- GERŐ 1968b GERŐ Győző: A budai pasák vári palotája. Budapest 6/9. (1968), p. 42.
- GERŐ 1980 GERŐ Győző: Az oszmán-török építészet Magyarországon. Budapest, 1980

- GERŐ 1992 GERŐ Győző: A budai Pasapalota feltárása és a polgári építkezés. [kézirat], BTM Ko irattár, 1992.
- GERŐ 1999 GERŐ Győző: The Residence of the Pasha's in Hungary and the recently discovered Pashasaray from Buda. In: Art Turc – Türkisch Art. 10th International Congress of Türkisch Art – 10 Congrès international d'art turc. Actes-Proceedings. Geneve, 1995. Ed. Déroche, F. Genève, 1999. p. 353–360.
- GÖMÖRI 1994 Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). vál., ford., a bevezetést és a jegyzeteket írta GÖMÖRI György Bp. 1994
- HARASZTI-PETHŐ 1963 HARASZTI Sándor – PETHŐ Tibor: Útikalandok a régi Magyarországon. Budapest, 1963.
- KOVÁCS 2003 KOVÁCS Eszter: A budai ferences kolostor a török korban. TBM 31. (2003), p. 241–262.
- KREŠEVLJAKOVIČ 1956 KREŠEVLJAKOVIČ, Hamdija: Saraji ili dvori Bosanskih namjesnika (1463–1878). Naše starine 3. (1956), p. 13–22.
- KUBAN 1995 KUBAN, Doğan: The Turkish Hayat House. Istanbul, 1995.
- KUBAN 2010 KUBAN, Doğan: Ottoman Architecture. 2010
- MITROVICEI 1982 Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai... (ford. Nagy Judit). Budapest, 1982.
- MAGYAR 1992 MAGYAR Károly: Középkori pecsétnyomó a budai vár területéről. Budapest Régiségei 29. (1992), p. 229–235.
- MAGYAR 2003 MAGYAR Károly: A budavári Szent György tér és környékének kiépülése. TBM 31. (2003), p. 43–116.
- NAGY 1971 NAGY Lajos: A budai vár topográfiája a XVII. század végén. TBM 18. (1971), p. 81–119.
- ÖNGE 1995 ÖNGE, Yılmaz: Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl türk hamamları. Ankara, 1995.
- RÓZSA 1963 Rózsa György: Budapest régi látképei (1493–1800). Budapest, 1963.
- SCHWEIGGER 1639 SCHWEIGGER, Salomon: Ein neue Reiss Beschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem. Nürnberg, 1639.
- SUDÁR 2012 SUDÁR Balázs: Pécs 1663-ban. Evlia Cselebi és az első részletes városleírás. Pécs, 2012.
- SZERÉMI 1857 SZERÉMI György emlékirata Magyarország romlásáról (1484–1543). Közli Wenczel Gusztáv. Budapest, 1857. (MHHS 1.)
- TAKÁTS 1915 TAKÁTS Sándor: Rajzok a török világból 1. Budapest, 1915.
- TAKÁTS 1956 TAKÁTS Sándor: Bajvívó magyarok. Budapest, 1956.
- TÓTH 1990 TÓTH István György: A magyarországi török építkezés forrásaihoz: a kanizsai vár házainak összeírása (1690). Zalai Múzeum 2. (1990), p. 221–230.
- UNGNÁD 1986 Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford. Kovács József László, jegyzeteket írta Fenyvesi László, Kovács József László. Budapest, 1986.
- VÉGH 2003 VÉGH András: A Szent György utca 4–10. számú telkek régészeti ásatása – előzetes jelentés. TBM 31. (2003), p. 167–190.
- VÉGH 2006 VÉGH András: Buda város középkori helyrajza 1. Budapest, 2006. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.)
- VÉGH 2008 VÉGH András: Buda város középkori helyrajza 2. Budapest, 2008. (Monumenta Historica Budapestinensia 16.)
- VÉGH VERESS 1906 VÉGH András: Magyar várostörténeti atlasz 3. (Buda 1686-ig). [kézirat]
- VERESS 1906 VERESS Endre: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Budapest Régiségei 9. (1906), p. 103–170.
- ZÁVODSZKY 1858 Závodszky György kiadatlan naplója. MTT 6. (1858), p. 264.

SUCCINCT REPORT ON THE PASHA'S PALACE IN BUDA

Between the mediaeval royal palace and the *Szent János* (St. John) Gate laid the monastery of the Franciscan monks along the eastern wall of the castle; the palaces and the citizens' residences lined up north of its church, while the giant structure of the Franciscan monastery was erected south of it. These edifices, more or less in their intact condition, survived the Turkish occupation. The *Szent János* (St. John) Church was soon altered into a *djami*. During the 16th century, the Pashas of Buda settled along the embankment of the Danube River and were forced out of the so-called *Víziváros* (Aqueous Quarter) by the sieges of the Long War (1591–1606), hence moved up to the more suitably defendable area of the castle.

The identification of the palace, which stood between the mediaeval royal palace and the so-called *Vízi* (Aqueous) Gate along the eastern castle wall, dating to the 17th century could be carried out utterly based on maps completed during the re-occupation wars (Fig. 3). South of this facility, each map marks the Pasha's *djami*, the former *Szent János* (St. John) Church. *Ahmed Beg's türbe* laid between the palace and the *djami*.

The current area once hosted the former cloister of the Carmelites of which partial reconstruction unearthed a bath in 1955, which archaeologist Győző Gerő identified as the bath of the Pasha's palace. Having supervised by him, archaeological excavations started consequently in the zone of the palace between 1961 and '68 (Fig. 5). Having taken place in 2010, the outcome of the archaeological investigation provided minor addition to the foregoing excavations. The ruins discovered during Győző Gerő's project have been preserved either in the cellar of the cloister or were filled back in outside the facility.

The segment of a mediaeval building that may have been characterized as a multi-sectioned and multi-periodical row of mediaeval rooms was unearthed in the eastern end of the area. The sizes and designs of these undoubtedly referred to a tremendous palace identified as the remnant of the so-called *Werbőczy-Szapolyai* palace (Fig. 7 and 8). A large size wall, presumably a town wall dating to the Árpadian Age (Fig. 9) represented the eastern boundary of the plot.

Many clusters of buildings dating to the period of the Ottoman Occupation of Hungary were unearthed: a gateway facing the *Szent János* (St. John) Street, with a building on each of its sides; a bath (Fig. 11) of which two sections (hot room and vestibule) were unearthed and most likely it was not connected to any third section. As a rarity, two heating rooms and two water tanks were connected to the bath. Rooms dating to the

period of the Ottoman Occupation lined up along the western side of the town wall dating to the Árpadian Age; their plan arrangement is strongly hypothetic in the current phase of the research. It is typical to the assemblages of the area that a large number of sun-dried mud bricks, conical tiles, and hexagonal floor bricks were found; further two blocks of stone that served as the foundation of wooden posts were come across during massive earthworks in 2010. These artifacts allude to a timber framed and mud brick laid wall structure with conical tile roofing and floor brick flooring.

As regards Ottoman palaces, the men's and women's sections as well as the servants' rooms, the warehouses and the staff's sections were somewhat distinguished in space from each other. The structural segments unearthed in Buda have allowed to reconstruct the design of a large size palace composed of many minor courtyards and edifices. The reception rooms were placed in the eastern building, most likely on the first floor, from where panorama may have opened onto the town of Pest over the wall of the castle. In front of this eastern wing (on its western side) laid a large courtyard that emissaries might have entered (Fig. 13). A porched section was erected on the eastern side of the courtyard; this has been confirmed by the only artifact, a punctured block of stone that served as a post foundation, which might be referred to by a stand-alone line in front of the eastern ell depicted on *Haiyy's* map. The other courtyard (Fig. 12) might have been situated in the private zone of the palace, north of the foregoing large courtyard, between the buildings. The bath could be accessed from there, and so were a few rooms from the east, and presumably the building between the two courtyards. The Pasha's private domiciles (sleeping room, treasure, praying room, etc.) might have been arranged perhaps around the latter courtyard. The whereabouts of the women's section(s) including their rooms and kitchen are still the subject of wild guessing. Maybe these should be sondaged southward, since the palace significantly stretched into that direction. Concurrently, they might have as well stood in the vicinity of the minor courtyard. The gateway found in the northwestern segment of the palace has been assumed to be a staff's entrance.

According to *Eszter Kovács's* observation, a remarkable reconstruction took place south of the *Szent János* (St. John) Church in the area of the Franciscan monastery in the 17th century. Probably, this might be associated with the building of the palace, and the Pasha's service staff lived/worked in this area of the monastery.

1. kép. A Pasa palota környezetének helyszínrajza (rajz: Viemann Zsolt)

2. kép. A budai Vár 1687. évi helyszínrajza az 1885. évi térképre vetítve. 1885. Homolka József. részlet, északi irányba forgatva. (BTM KM Térkép, kézirat és nyomtatványtár Ltsz. Lanfranconi 331. részlete, GÁL 1989. kat.8.)

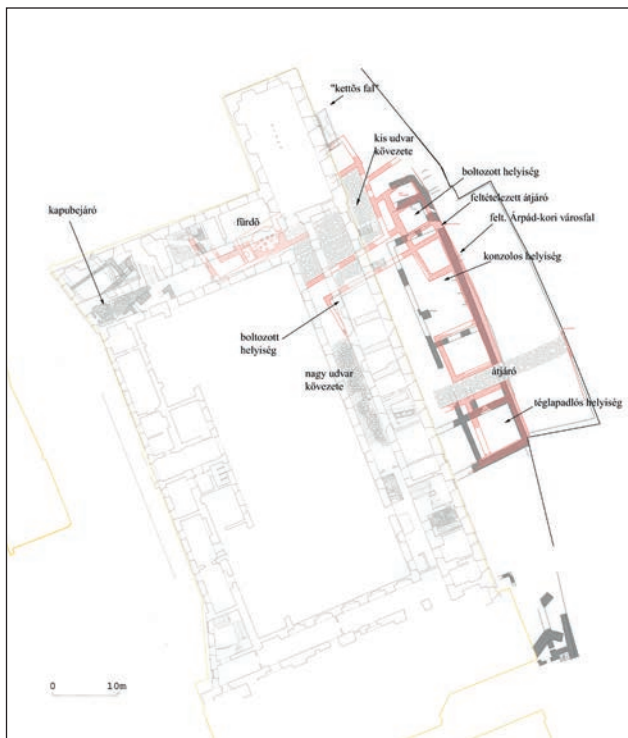

3. kép. A budai pasa palota környezetének ábrázolása De la Vigne térképein (Q: pasa palotája)

4. kép. A budai pasa palota látképe Fontana (jobbra), Hallart-Wenning (balra) metszeten (33-as szám fölött)

5. kép. Ásatási alaprajz (rajz: Ujj József, Viemann Zsolt)

6. kép. Az ásatási alaprajz rávetítve Haiy 1687-ben készített felmérésére

7. kép. A középkori boltozott helyiség ásatás során felszínre került részlete (BTM RA ltsz. 252-77. 8. kép)

8. kép. A középkori konzolos helyiség ásatás során felszínre került részlete (BTM RA ltsz. 253-77. 23. kép)

9. kép. A feltételezett Árpád-kori városfalnak 2010-ben felszínre került keleti falsíkja (fotó: Papp Adrienn)

10. kép. A feltárt török kori út (BTM RA ltsz. 230-77. 13. kép)

11. kép. A Gerő Győző által feltárt török fürdő jelenlegi állapota (fotó: Papp Adrienn)

12. kép. A kis udvar részlete, feltárás közben (BTM RA ltsz. 254-77. 43.kép)

13. kép. A nagy udvar feltárt részlete (BTM RA ltsz. 265-77. 2. kép)

14. kép. Épülő ház Isztambulban az Eyüp dzsámi mellett (fotó: Papp Adrienn)

15. kép. Birgi, Çakırağa Konağı (forrás: <http://www.hitresim.com/Sehir/Cakiraga-konagi.html>, letöltés: 2013. szeptember 12.)

ÉDER KATALIN

TÖRÖKKORI DÍSZKERÁMIÁK BUDAPEST-VÍZIVÁROS
TERÜLETÉRŐL

A 2007–2008-ban Budapest, II. kerület Kacska utca 15–23. – Ganz utca 16. területén végzett feltárások során a törökkori objektumokból előkerült fajansz és egyéb, a díszkerámiák csoportjába sorolható töredékeket már korábban két részletben ismertettem.¹ A következőkben – két kivétellel – a törökkori rétegekből, illetve szórványanyagból előkerült újabb darabokat ismertetem.

FAJANSZEDÉNY OLDALTÖREDÉKE (1. kép)

Ltsz. 2008.2.35. Budapest, II. Kacska utca 15–23. 45. szelvény DK-i sarok

Rhodoszi (négyvirágos) stílusú izniki oldaltöredék, melyen fekete kontúrú zölddel színezett növényi levelek és egy fekete kontúrú bóluszvörös virág látható. Hasonló virág és növényi díszítés tűnik fel több tányéron is, az egyik a British Museum (London) tulajdona, ennek készítési idejét 1560–1565 közöttre teszik.² A második tányéron, melyet a C. L. David gyűjteményben (Koppenhága) őriznek, a virágok kék színűek és 1560 körül készülhetett.³ Szintén ugyanilyen kék színű virágok tűnnek fel a Musée de la Renaissance (Chateau d'Ecouen) egy 1570–1575 körül készült tányérján is.⁴ Ezek alapján a Kacska utcai töredék készítési idejét az 1560–1575 közötti időszakra tehetjük.

FAJANSZCSÉSZE OLDALTÖREDÉKE (2. kép)

Ltsz. 2008.2.36. Budapest, II. Kacska utca 15–23. 33. szelvény D-i fele

Perzsának nevezett fajanszcsésze oldaltöredéke, melyen kék növényi inda látható, kék motívummal. Az edény máza kívül és belül is erősen irritált. A vastag kék szirmokhoz hasonló látható egy Baján előkerült csésze oldalán, melynek készítési idejét Holl Imre a 17. századra teszi,⁵ a datálást pontosító kísérő leletanyag feldolgozása után Kovács Gyöngyi

a bajai szemétködör záródását a 17. század középső harmadára tette, így a csésze készítési idejét ez elé helyezhetjük.⁶

FAJANSZCSÉSZE PEREMTÖREDÉKE (3. kép)

Ltsz. 2008.2.37. Budapest, II. Kacska utca 15–23. 44/1. objektum

Talán perzsa vagy perzsának nevezett műhelyből származó fajanszcsésze peremtöredéke. Színe hófehér, a törésfelületek mellett szürkesszínű, amely a máz alá beszivárgott szennyeződés. Holl Imre közölt olyan példányokat, amelyek finom fehér fajanszból készültek, ritkás kék díszítéssel. Amennyiben díszített is volt, ennek a töredék mérete miatt nincs nyoma. Az ilyen típusú csészéket Holl a 17. századra keltezi.⁷

FAJANSZKORSÓ OLDALTÖREDÉKE (4. kép)

Ltsz. 2008.2.38. Budapest, II. Kacska utca 15–23. 34–44. szelvény, sötétbarna, faszenes réteg

Korai kék-fehér stílusú izniki fajanszkorsó oldaltöredéke, melyen sötétkék kontúrú kék és türkiz színű ép és töredékes virágmotívumok láthatók, a virágfejek alsó részén sötétebb, szirmain világosabb kékkel kitöltve. Az egyetlen ép virágmotívum – egy tulipán középső szirma – türkizkék. Ilyen stílusú, de több szirmmal rajzolt virággal ismert egy tányér a British Museum (London) gyűjteményéből, ennek készítési idejét 1535–1545 közöttre teszik.⁸ Szintén egy többszirmú hasonló tulipán tűnik fel az Antaki gyűjtemény (Aleppo) egyik tányérjának belső oldalán, melyet 1535 körülre datálnak.⁹ Az oldaltöredék készítési idejét így az 1535–1545 közötti időszakra tehetjük.

¹ ÉDER 2008. 239–247., ÉDER 2012. 159–167.

² ATASOY–RABY 1989. 390. kép

³ ATASOY–RABY 1989. 681. kép

⁴ ATASOY–RABY 1989. 694. kép

⁵ HOLL 2006b. 289. 32. kép 4.

⁶ KOVÁCS 2006. 290., leletanyag részletes ismertetése: 279–288.

⁷ HOLL 2006a. 486. 8. tábla 3., 487. 9. tábla 6.

⁸ ATASOY–RABY 1989. 114–115. 162. kép

⁹ ATASOY–RABY 1989. 314. kép

PORCELÁNCSÉSZE PEREMTÖREDÉKE (5. kép)

Ltsz. 2008.2.39. Budapest, II. Kacska utca 15–23. 43. szelvény, sötétbarna, agyagos réteg

A kínai porceláncsésze peremének külsején a perem alatt három kék csík fut körbe. A felső kettő között sötétebb, kék kontúrral megrajzolt növény minta látható (növényindás díszítés), amelyet elmosódott, világosabb kék színnel töltöttek ki. Belsejében a perem alatt egy csík fut körbe. Hasonló díszítésű kínai porceláncsészét ismerünk a budai királyi palotából is, ennek korát a 17. századra teszik.¹⁰

FAJANSZEDÉNY OLDALTÖREDÉKE (6. kép)

Ltsz. 2008.2.40. Budapest, II. Ganz utca 16. 44/2. objektum, sötétbarna, hamus-faszenes réteg

Az oldaltöredéke színe hófehér, a törésfelületek mellett és a máz alatt szürkesszínű, amely a máz alá beszivárgott szennyeződés. A töredék mérete alapján nem megállapítható, hogy milyen eredetű edény része volt. Készítési idejét így általánosságban a 16–17. században állapíthatjuk meg.

PORCELÁNCSÉSZE PEREMTÖREDÉKE (7. kép)

Ltsz. 2008.2.41. Budapest, II. Ganz utca 16. 15–25. szelvényfelszín tisztítása

A kínai porceláncsésze töredékének külsején a perem alatt két halvány kék csík fut körbe. Ez alatt sötétebb kék kontúrral megrajzolt növényindás díszítés látható, amelyet elmosódott, a kontúrt nem követő világosabb kék színnel töltöttek ki. Belsejében a perem alatt szintén két csík fut körbe. Hasonló díszítésű töredékeket ismerünk Budáról, Egerből és Bajáról is,¹¹ ezek alapján készítési idejét a 17. század első harmadára – első felére tehetjük.¹²

PORCELÁNCSÉSZE PEREMTÖREDÉKE (8. kép)

Ltsz. 2008.2.42. Budapest, II. Ganz utca 16. – szórvány

A kínai porceláncsésze peremtöredékének külsején, a perem alatt közvetlenül egy vastagabb sötét-kék, ez alatt lejjebb két halvány kék csík fut körbe. A sötétebb csík alatt kék növény minta látható (növényindás díszítés). Belsejében a perem alatt egy halvány kék csík fut körbe, az alj részénél pedig két, szintén kék párhuzamos csík. Hasonló díszítésű kínai porceláncsészét ismerünk a budai királyi palotából is, melynek korát a 17. századra teszik.¹³

PORCELÁNCSÉSZE TÖREDÉKE (9. kép)

Ltsz. 2008.2.43. Budapest, II. Ganz utca 16. szórvány

Kisméretű, hófehér kínai porceláncsésze töredéke, alján gyűrűs talp, belsejében az alja közepén a máz felett vörösesbarna folt, ami nem festés, hanem valami szervesanyag, talán gyanta maradványa. Budai és egri párhuzamokat hozva Holl Imre a 17. századra teszi.¹⁴

FAJANSZEDÉNY OLDALTÖREDÉKE (10. kép)

Ltsz. 2008.2.44. Budapest, II. Ganz utca 16. szórvány

Damaszkuszi stílusú izniki fajanszedény oldaltöredéke, melynek alapszíne világoskék, ezen erőteljes fekete kontúrban fehér szirmú lila díszítésű virág- vagy felhőmotívum töredéke látható. Hasonló motívumok ismertek egy tányéron és egy korsón a Gulbenkian Múzeum (Lisszabon) gyűjteményében, amelyek korát 1535 és 1550 közé teszik.¹⁵ Az egykori Adda gyűjtemény egyik korsóján is megtalálható ez a díszítés, ezt 1535–1545 körül készíthették.¹⁶ Ezek alapján a fajanszedény készítési idejét az 1535–1550 közötti időszakra tehetjük.

Jelenlegi leletismertetésben 10 újabb törökkori díszkerámiát mutattunk be a Kacska utca – Ganz utca területéről. Miután a töredékek két kivétellel nem zárt objektumból, rétegből kerültek elő, ezért keltezésükhöz, szemétre kerülésük idejének, azaz használatuk időszakának meghatározásához ezeket nem tudtuk segítségül hívni.

Az ismertetett darabok között három újabb izniki fajansztöredék van, melyek közül kettő – egy korai kék-fehér (ltsz. 2008.2.38.) rétegből és egy damaszkuszi stílusú (ltsz. 2008.2.44.) szórványként került elő – a 16. század második negyedéből, egy rhodoszi, más néven négyvirágos stílusú (ltsz. 2008.2.35.) pedig a 16. század második feléből származik. Ezek a feltárásból ismert legkorábbi darabok, datálásuk párhuzamok alapján történt.

A perzsának nevezett fajansztöredék (ltsz. 2008.2.36.) korának meghatározásában szintén egyetlen biztos keltezési lehetőség a szakirodalomból ismert párhuzamok felhasználása volt. A bajai hódoltságkori szemétdögőr anyagának részletes feldolgozása, és az ott talált hasonló díszítésű csésze párhuzamként segített a töredék 17. századon belüli finomabb keltezésében.¹⁷

A talán perzsa vagy perzsának nevezett műhelyből származó fehér fajanszcésze peremtöredéke

¹⁰ HOLL 2005. 143. 95. tábla 1.

¹¹ Buda: HOLL 2006b. 284. 24. kép 1., 288. 30. kép 2.; Eger: HOLL 2006b. 293. 37. kép 2–3., Baja: HOLL 2006b. 290. 33. kép 1. és KOVÁCS 2006. 277. 3b kép

¹² KOVÁCS 2006. 290.

¹³ HOLL 2005. 143. 95. tábla 3.

¹⁴ HOLL 2005. 148.

¹⁵ ATASOY–RABY 1989. 142–143. 268. és 271. kép

¹⁶ ATASOY–RABY 1989. 114–115. 156. kép

¹⁷ KOVÁCS 2006.

(ltsz. 2008.2.37.) és egy hozzá hasonló kisebb oldaltörredék (ltsz. 2008.2.40.) „jellegtelensége” miatt nehéz pontosan meghatározni, hogy milyen stílusú, korú edényhez tartoztak pontosan. A budai királyi palota anyagából ismert darabok alapján a két kisebb töredék lehetett olyan fehér színű fajanszcésze/edény darabja, amelyeknek oldala kívül-belül díszítetlen volt, azonban belül az alja közepén növényi motívumok, kívül az alja közepét pedig kínai írásjegyet utánzó jelzés díszített. Vagy olyan csésze részei lehettek, amelynek külső oldalán 3 stilizált virágmotívumot helyeztek el, valamint aljának belső részén is díszítették. Ilyen csészék kerültek elő a budai királyi palotából, korukat a 17. századra teszi Holl Imre.¹⁸ Egy ilyen fehér, stilizált virágmotívumokkal díszített csésze előkerült Bajáról is.¹⁹ Ennek a szemétre kerülését a részletes feldolgozás alapján a 17. század középső harmadára teszik.²⁰

A kínai porceláncsészek, melyeknek peremtörredékeit megtaláltuk (ltsz. 2008.2.39., 41., 42.) elsősorban

budai, valamint bajai párhuzamok alapján a 17. században készülhettek. A fehér, festetlen-díszítetlen porceláncsésze (ltsz. 2008.2.43.) viszonylag ritka, mind Budáról, mind Egerből ismerünk ilyen darabokat, ezeket a 17. századra keltezik.²¹

A most bemutatott darabok a korábban ismertettek sorába illeszkednek, a korai kék-fehér izniki fajanszoktól a 17. századra jellemző kínai porceláncsészek különböző formában való megjelenéséig. Összességében az ásatás során előkerült törökkori díszkerámiák többsége a 16. századra jellemző izniki fajanszok közül került ki, míg a kínai porceláncsészek, illetve az ezeket utánzó perzsa és perzsának nevezett műhelyből származó fajanszcészék száma kisebb. A kínai porcelánok esetében a díszítés, a fajanszcészék esetében mind a díszítés, mind az anyag minősége alapján az edények kivitelenzése nem tartozik a kiemelkedő munkák közé.

¹⁸ Holl 2006a. 486. 8. tábla 3., 487. 9. tábla 6.

¹⁹ Kovács 2006. 4. kép 7a–7b.

²⁰ Kovács 2006. 290.

²¹ Holl 2005. 148.

IRODALOMJEGYZÉK

- ATASOY–RABY 1989   ATASOY, Nurhan – RABY, Julian: Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey. London, 1989.
- ÉDER 2008   ÉDER Katalin: Török kori fajanszok a Víziváros területéről. Budapest Régiségei 41. (2008), p. 239–247.
- ÉDER 2012   ÉDER Katalin: Újabb török kori díszkerámiák a Budapest–Víziváros területéről. Budapest Régiségei 45. (2012), p. 159–167.
- HOLL 2006a   HOLL Imre: Persische Fayencewaren im ungarischen Fundmaterial (15.–17. Jh.). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 57. (2006), p. 475–510.
- HOLL 2006b   HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon III. (14–17. század). Budapest Régiségei 40. (2006), p. 253–294.
- KOVÁCS 2006   KOVÁCS Gyöngyi: Hódoltság kori leletgyűttes Baja belvárosából. Communicationes Archeologicae Hungariae 2006., p. 275–295.

ZIERKERAMIKEN AUS DER TÜRKENZEIT AUS BUDAPEST-VÍZIVÁROS/WASSERSTADT

In diesem Beitrag will ich in erster Linie die jüngsten Funde darstellen, die bei den Ausgrabungen in den Jahren 2007-2008 in Budapest, II. Bez. Kacsá Str. 15-23. und Ganz Str. 16, in erster Linie in den Schichten aus der Türkenzeit, bzw. im Streumaterial erschienen sind.

Unter den vorgestellten 10 Bruchstücken gibt es drei Iznik-Fayencen. Zwei von ihnen – eine frühere blau-weiße, sowie eine im Damaskus-Stil. Stammen aus dem zweiten Viertel des 16. Jh. (1535-1550), eine im Rhodos-, auch Vier-Blumen-Stil genannt stammt aus der zweiten Hälfte des 16. Jh.

Bei der Datierung des persisch genannten weißen Fayencefragments haben uns auch die ausführliche Bearbeitung der Müllgrube aus der Türkenherrschaft in Baja, und die dort freigelegte Tasse mit ähnlicher Dekoration geholfen, um das Herstellungsdatum des Bruchstückes noch präziser bestimmen zu können.

Es ist schwer den Stil und das Alter des Gefäßes, zu dem die Fragmente einst gehörten, genau festzustellen, weil sowohl das Kantenfragment der Fayancetasse aus Persien oder aus einer persisch genannten Werkstatt, als auch das diesem ähnliche, kleinere Seitenstück ziemlich atypisch sind.

Auf Grund des Materials des Budaer Königsschlusses dürfen sie Fragmente einer weißen Fayancetasse- oder eines Gefäßes sein, derer Seiten aussen

und innen unverziert blieben, drinnen sind sie aber am Boden mit Pflanzenmotiven, draussen mit Imitationen von chinesischen Schriftzeichen dekoriert. Sie dürfen evtl. Teile einer Tasse sein, die von aussen mit drei stilisierten Blumenmotiven geschmückt, und auch innen am Boden verziert waren.

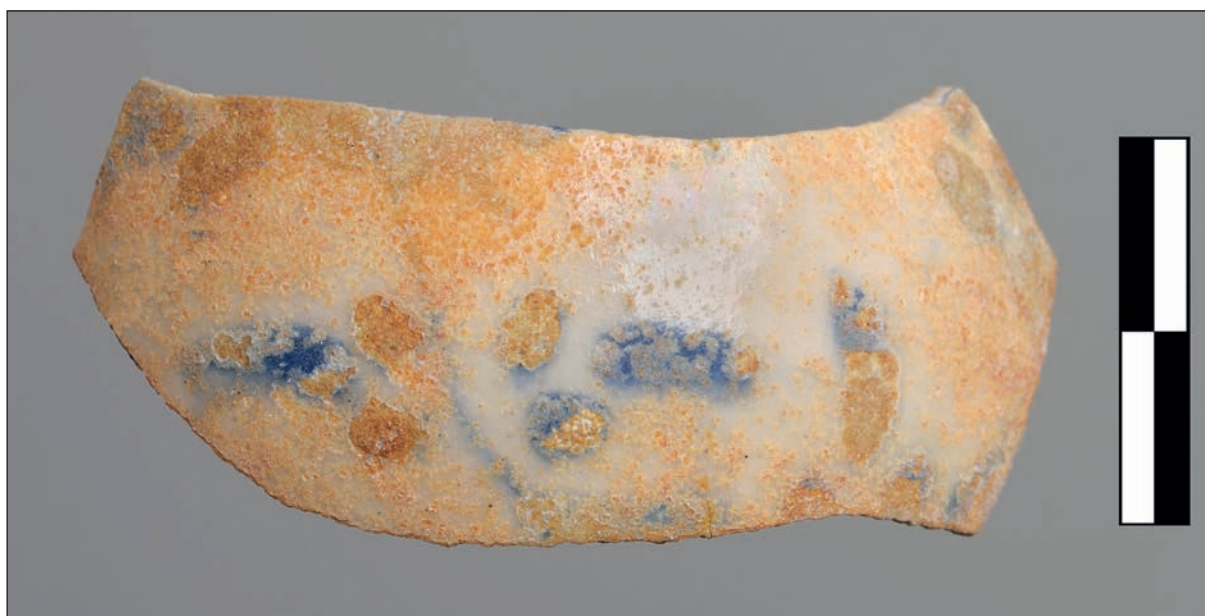
Solche Tassen aus dem Budaer königlichen Schloss werden auf das 17. Jh. datiert. Sie können auf Grund der Datierung einer ähnlichen, mit Blumenmotiven verzierten Tasse aus Baja in dem zweiten Drittel des 17. Jh. gefertigt worden sein.

Die chinesischen Porzellantassen wurden in erster Linie auf Grund der Budaer, sowie aber auch der Bajaer Analogien angeblich im 17. Jh. hergestellt. Weiße Porzellantassen ohne Farbe und Dekoration kommen relativ selten vor, wir kennen welche aus Buda und Eger, sie sind auf das 17. Jh. datiert.

Die hier beschriebenen Stücke schliessen sich an die Reihe der früher präsentierten Funde. Die meisten freigelegten Zierkeramiken aus der Türkenzeit gehören zur Gruppe der Iznik-Fayance, typisch für das 16. Jh. Die Zahl der chinesischen Porzellantassen, bzw. die der Kopien dieser aus der persischen oder persisch genannten Werkstatt ist kleiner. Bei den chinesischen Porzellanen zeugen die Dekoration, bei den Fayance-Tassen sowohl die Dekoration als auch die Qualität des Materials dafür, dass sie nicht besonders hochwertig sind.

1. kép: Rhodoszi (négyvirágos) stílusú izniki fajanszedény oldaltöredéke

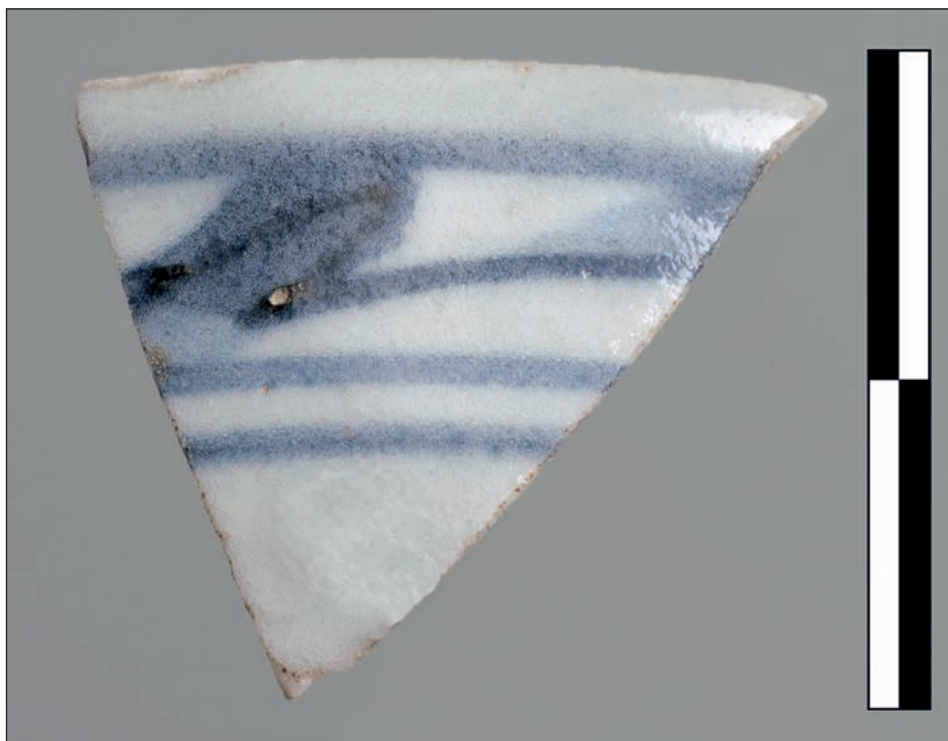
2. kép: Perzsának nevezett fajanszcésze oldaltöredéke

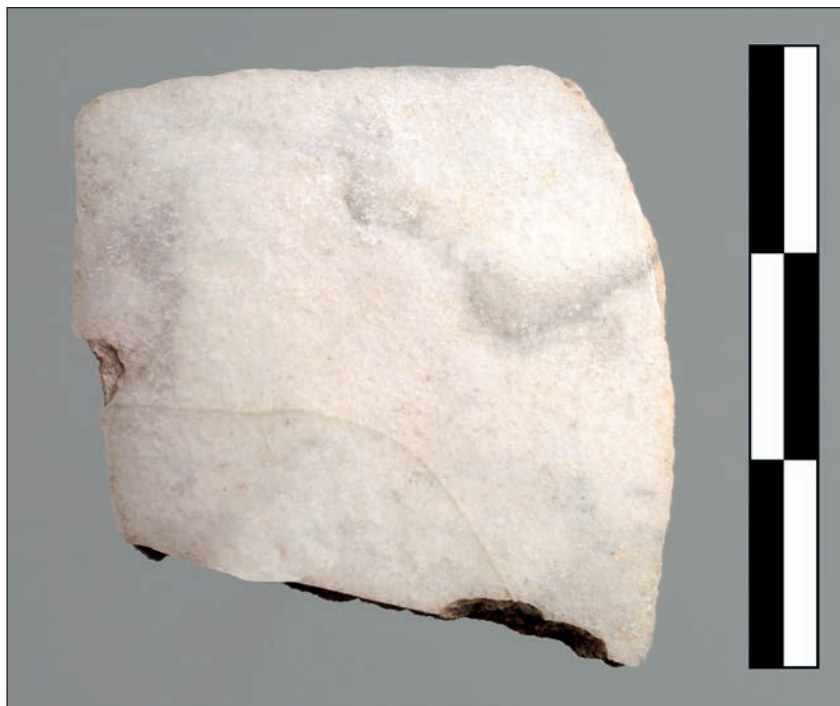
3. kép: Perzsa vagy perzsának nevezett műhelyből származó fajanszcsésze peremtöredéke

4. kép: Korai kék-fehér stílusú izniki fajanszkorsó oldaltöredéke

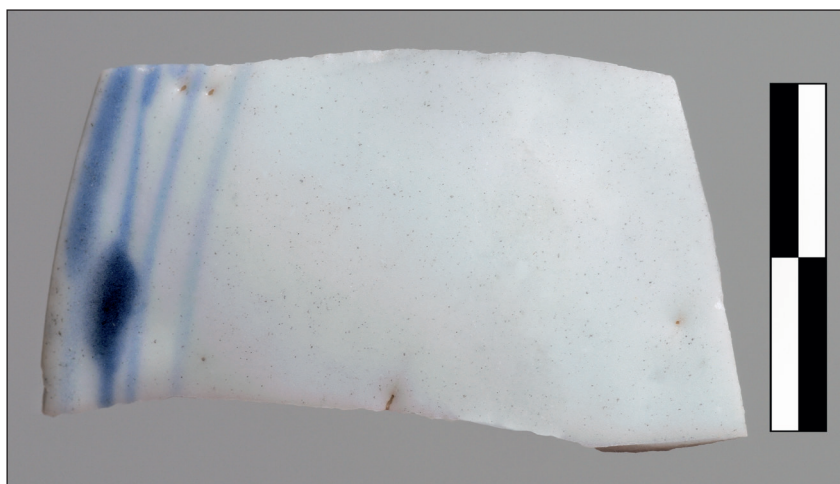
5. kép: Kínai porceláncsésze peremtöredéke

6. kép: Fajanszedény oldaltöredéke

7. kép: Kínai porceláncsészé peremtöredéke

8. kép: Kínai porceláncsészé peremtöredéke

9. kép: Hófehér kínai porceláncsésze peremtöredéke

10. kép: Damaszkuszi stílusú izniki fajanszedény oldaltöredéke

BIBLIOGRÁFIÁK, ADATTÁRAK

ÉDER KATALIN

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI ADATTÁRA

A Régészeti Adattár előzményeként 1958-ban megalakult Leletmentő és Adatgyűjtő Csoport kialakulását és történetét Nagy László és K. Végh Katalin foglalta össze.¹ A Budapesti Történeti Múzeum Adattárának megszervezése az 1976. évi I-9-1496/1976. számú főigazgatói utasítás rendelkezései alapján indult meg, működésének részleteiről 1977-ben főigazgatói intézkedés született.² Kialakulásáról, felépítéséről és tevékenységéről K. Végh Katalin, mint az osztály megszervezője, 1991-ben közölt egy részletes ismertetést.³ Jelen rövid munkában ezért csak röviden szeretném bemutatni a Régészeti Adattár kialakulását, gyűjteményeit és jelenlegi tevékenységét.

A Budapesti Történeti Múzeumban 1958-tól kezdtek meg a szakirodalmi anyagból ismert régészeti lelőhelyek összegyűjtését, a régészeti dokumentációk begyűjtését és nyilvántartását. Ez a rendszer ebben a formában 1960-ig működött, majd a feladatok leletmentésre vonatkozó része visszakerült az osztályokra.⁴ A gyűjteményi rész 1963-tól Központi Adattárként működött tovább, ebből alakult meg 1976-ban az Adattár, átvéve annak anyagait. Az addig a régészeti lelőhelyekről, leletekről összegyűjtött bejelentések, jelentések és ásatási dokumentációk képzik a Dokumentációs gyűjtemény alapját – a mai napig ez az Adattár legnagyobb ütemben fejlődő része. A legkorábbi anyagok sok esetben leletmentési bejelentések csupán, nem olyan részletesek, mint a mai dokumentációk, azonban információértékük igen nagy, mert számos esetben ez az egyetlen adat egy-egy lelőhelyre és sokszor ezekre alapozva van lehetőség több évtizeddel később nagyfelületű megelőző feltárásokat végezni. Napjainkban a jogszabályi kötelezettségek és a BTM-ben 2008 közepe óta bevezetett egységes dokumentációs rendszer alapján készül a feltárási dokumentációk kerülnek a gyűjteménybe,

és az Adattár felügyeli a megfelelő példányok eljuttatását a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárához és a hatósági nyilvántartási osztályokhoz.

A másik igen korán kialakult gyűjtemény a Múzeum egykori régészeinek hagyatéka, amelynek első része a Múzeum első igazgatójának, Kuzsinszky Bálintnak 1938-ban bekövetkezett halála után került az intézményhez özvegyétől.⁵ A főváros középkori és törökkori emlékeinek kutatását megalapozó Garády Sándor 1945-ben Budapest ostromakor hunyt el, az ő tudományos kéziratok hagyatéka szintén a Múzeumba került, később a Középkori Osztály őrizte, onnan került át az Adattárba.⁶ Nem sokkal később, 1946-ban a Múzeum akkori igazgatója, Nagy Lajos is elhunyt, akinek szakmai hagyatéka rendezés után a Régészeti Osztályra került, majd 1977-ben az újonnan alakult Adattár vette át.⁷ E három kezdeti nagy anyag mellett folyamatosan kerülnek be a mai napig az egykori kollégák szakmai és személyes anyagai. A hagyatéki anyagok rendszerezésük és feldolgozásuk folyamán a kéziratok, jegyzetek újabb adatokkal, információkkal szolgáltathatnak új lelőhelyekről, egy-egy bizonytalan lelőhely azonosításáról, illetve újabb intézménytörténeti iratok kerülhetnek elő.

A harmadik kiemelkedő gyűjtemény az archív igazgatási iratanyagoké, melyben 1873-tól 1961-ig őrizzük a Múzeum megszervezéséhez és az intézmény történetéhez kapcsolódó iratokat. A korai anyag bekerülése esetleges, ezeket K. Végh Katalin gyűjtötte össze a Múzeum különböző osztályairól, ahonnan még napjainkban is érkeznek újabb és újabb iratcsomagok. 2008 óta az ilyen esetlegesen előkerülő iratokat már nem az archív iratanyag gyűjteménybe, hanem az intézménytörténeti gyűjtemény törzsanyagába helyezzük el, a kutathatósági és műtárgyvédelmi szempontok miatt. Az itt őrzött második világháború előtti és alatti iratok

¹ NAGY 1959. 243-245., K. VÉGH 1991. 79-80.

² BTM RA M. 1565-2012

³ K. VÉGH 1991. 79-86.

⁴ K. VÉGH 2003. 108.

⁵ K. VÉGH 2003. 50.

⁶ K. VÉGH 2003. 67.

⁷ K. VÉGH 2003. 76.

között találhatók azok az éves, féléves intézményi beszámolók, amelyekben az adott időszakban végzett feltárások, azok rövid eredményei találhatók, sokszor egyetlen feljegyzésként egy-egy ásatásról, kiemelkedő régészeti leletről. Ezek természetesen nem érnek fel egy tudományos dokumentáció anyagával, de kiegészítik, leszűkítik a régészeti osztályok tárgyi gyűjteményeiben levő leletanyagok előkerülési helyének lokalizálását.

Alapvetően e három gyűjtemény, valamint a Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyveinek (mind a régészeti osztályok, mind az ottani adattár), az egykori OMF (ma Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ) gyűjteményei Budapestre vonatkozó anyagának összegyűjtése és rendezése az alapja annak az adatrendszernek, amely az 1970-es évek végétől került kialakításra. Ezt az adatrendszert akkor kartonokon rendszerezték topográfiai, korszak szerinti, ásató szerinti

és tárgycsoportok alapján. Ezeken túlmenően összegyűjtésre kerültek, és kerülnek napjainkban is, a szakirodalomból – elsősorban a Budapesti Történeti Múzeum periodikáiból, az országos szinten is jelentős régészeti folyóiratokból – a budapesti ásatásokhoz, leletekhez kapcsolódó adatok. Az 1990-es évek első felében-közepén megindult az adatrendszer kartonjainak számítógépes adatbázisba való felvitele, ma már az új ásatási dokumentációk, jelentések, szakirodalmi tételek ide kerülnek be.

A korábban már említett intézménytörténeti gyűjtemény legfontosabb része a Múzeum életéhez, eseményeihez kapcsolódó dokumentumok és fényképnegatívak, kiállítások előkészítő anyagait, forgatókönyveit, meghívóit. A sajtóanyagban gyűjtjük évek szerint rendezve a tematikus sajtóanyagok, ami az elmúlt években kiegészült az internetről gyűjtött, nyomtatásban már nem megjelenő hírek rendszerezésével is.

IRODALOMJEGYZÉK

K. VÉGH 1991

K. VÉGH Katalin: A Régészeti Adattár kialakulása, felépítése és tevékenysége. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Budapest, 1991. p. 79–86. (Pest-budai Hírmondó 3.)

K. VÉGH 2003

K. VÉGH Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig. Budapest, 2003. (Monumenta Historica Budapestinensia 11.)

NAGY 1959

NAGY László: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben. Budapest Régiségei 19. (1959), p. 243–272.

DAS ARCHÄOLOGISCHE DATENARCHIV DES BUDAPESTER HISTORISCHEN MUSEUMS

Als Vorläufer des archäologischen Datenarchivs ist 1958 die Gruppe für Fundrettung und Datensammlung, später, im Jahre 1961 das Zentrale Datenarchiv entstanden. Mit der Organisierung des Datenarchivs des Budapester Historischen Museums hat man 1976 nach Anordnung des Generaldirektors (19 I-9-1496/1976) angefangen.

Die Grundlagen der Dokumentationssammlung bilden die Mittelungen, Meldungen und archäologische Dokumentation der Grabstätten, Funden – dieser Bereich entwickelt sich bis heute am meisten.

In unseren Tagen kommt die Dokumentation der Ausgrabungen in die Sammlung. Sie wird nach dem Verpflichtungsgesetz und dem einheitlichen Dokumentationssystem, - im Museum eingeführt Mitte 2008 - erstellt.

Die andere schon früh entstandene Sammlung bildet der Nachlass ehemaliger Archäologen, unter ihnen der der größten Gestalten der ersten Periode des Museums, sowie Bálint Kuzsinszky, Sándor Garády, Lajos Nagy.

Bis heute wird sie immer wieder durch teils beruflich, teils privat genutzte Gegenstände ehemali-

ger KollegInnen bereichert. Durch die Bearbeitung dieser können die Manuskripte und die Notizen weitere Angaben, Informationen zur Identifizierung von manchen problematischen Fundstätten liefern. Es können sogar neue Dokumente auftauchen!

Die dritte einzigartige Sammlung ist die der administrativen Dokumente mit Akten zur Gründung und Geschichte des Museums zwischen 1873–1961. Diese drei Sammlungen, sowie die Inventarbücher des Ungarischen Nationalmuseums (die seiner archäologischen Abteilungen und seines Archivs) und die des Landesinspektorats für Denkmalschutz OMF (heute Gyula Forster Nationales Zentrum für Erbschaftmanagement), das Aufheben ihrer Budapest-bezogener Materialien bilden die Grundlagen des Datensystems, an dem man vom Ende der 1970-er Jahre gearbeitet hat.

In der ersten Hälfte/Mitte der 1990er Jahre hat man angefangen das Karteisystem in einen Computer-Datenbank zusammenzuführen. Die jüngsten Dokumente der Ausgrabungen, Berichte und Titel der Fachliteratur werden schon hier archiviert.

BODÓ SÁNDOR TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította: Wellisch Márta

1964

Az egyesjárom használata a bodrogi Vajdácán. In: *Ethnographia* 75. (1964), p. 453–455.

1966

Jármok a Hajdúságban. (Jochtypen aus dem Hajdúság. Ostungarn.) In: *Ethnographia* 77. (1966), p. 538–565.

1968

Céhbehívóablak a miskolci Herman Ottó Múzeumban. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 7. (1968), p. 171–211.

1969

Einzeljoche in Ungarn. In: *Národopisny Věstník Československý* 3–4. (1969) p. 179–194.

Két miskolci céhbehívóablak és két névsortábla. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 8. (1969), p. 37–42.

Két miskolci vagyonleltár 1762-ből. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 8. (1969), p. 265–283.

1970

Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 9. (1970), p. 189–226. Ipartörténeti tárgyak gyűjtése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: *Szülőföldünk Borsod*. Szerk. Bodgál Ferenc. Miskolc, 1970. p. 17–33.

A Miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei 8–17. 1970–1979. [szerk]

1971

A bodrogi állattartás kutatásának problémái. In: *Múzeumi Kurír* 9. (1971), p. 17–21.

1972

Az észak-magyarországi terület kézműves iparának szerkezete. In: *A Kézművesipartörténeti Szimpózium vitaanyaga*. Veszprém, 1972., p. 49–52.

Az igavonó szarvasmarha a Hortobágy vidékén. In: *Műveltség és hagyomány* 15–16. (1972–1974), p. 47–80.

Adatok a miskolci avasi templom kápolnáihoz. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 11. (1972), p. 71–82. Debreceni vagyonleltár 1773-ból. In: *Múzeumi Kurír* 10. (1972), p. 53–57.

A miskolci avasi templom északi cinterme. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 11. (1972), p. 47–50.

Miskolci nemesi ház építése. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. (1972), p. 45–51.

Tiszakeszi juhászok szerződése egy zilizi földesúrral. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. (1972), p. 101–104.

A zilizi kincs. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 10. (1972), p. 51–53.

Herman Ottó Múzeum Évkönyve 11–17/18. 1972–1979. [szerk]

1973

Emlékezés Bodgál Ferencre. In: Borsodi Szemle 18. (1973), p. 92–94.

1974

Mezővárosi és falusi kézművesség Észak-Magyarországon. In: *Paraszi társadalom és művelődés a 18–20. században*. 2. Mezővárosok. Bp.: Szolnok, – : Magyar Néprajzi Társaság : Damjanich János Múzeum, 1974. p. 125–140.

Múzeum és honismeret. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei helyzetkép. In: *Múzeumi Közlemények* 2. (1974.), p. 75–92.; másodközlés : Honismereti Híradó, 1974.

1975

Céhes mesterek, landmajszterek és kontárok Észak-Magyarországon 1872-ig. In: *Ethnographia* 86. (1975) : 4. sz., p. 537–551.

Fazekas mesterlegények Miskolcon 1768-tól 1872-ig. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 14. (1975), p. 89–93.

1976

Jelzett miskolci fazekasmunkák. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 15. (1976), p. 165–187.

1977

Falusi kézművesek Észak-Magyarországon. In: III. Kézművesipartörténeti Szimpózium referátumai és hozzászólásai. VEAB Értesítő 1. (1977), p. 65–67.

1978

Cumania, III. Historia In: Ethnographia 89. (1978). p. 173–174. [könyvismertetés]
Fazekasmesterek származása Miskolcon 1768-tól 1872-ig. In: Ethnographia 89. (1978) : 2. sz., p. 263–266.

1979

Egy fazekasközpont és a legényvándorlás viszonya. In: 1. Nemzetközi kézművesipartörténeti konferencia 1978. Veszprém. Szerk. Éri I., Nagybákay P. Veszprém : MTA VEAB, 1979 [1980], p. 69–70.
Ein Töpferzentrum und die Gesellenwanderung. In: [I] I. Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium: Veszprém, 20–24. 11. 1978. Szerk. Éri I., Nagybákay P. Veszprém : MTA VEAB, 1979. [1980], p. 83–85.
Tokaj-Hegyalja, egy minőségi borvidék körülhatárolása. In: Ethnographia 90. (1979) : 4, p. 480–491.

1981

Iga és járom. In: Ethnographia 92. (1981) : 2–3. sz., p. 298–306.
Jochformen in Mitteleuropa. In: Traditionelle Transportmethoden in Ostmitteleuropa. Szerk. Paládi-Kovács A. Bp. : MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1981., p. 137–143.
A magyar állattartás történeti kérdéseihez. In: Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve 18. (1981), p. 291–309.
Népi műemlékek múzeumi berendezéséről. In: Múzeumi Közlemények 1. (1981), p. 68–70.

1982

Egy pásztorkunyhó-típus a Bodroghözből. In: Néprajzi tanulmányok : Dankó Imre tiszteletére. Módy György közreműködésével szerk. Balassa Iván, Ujváry Zoltán. – Debrecen : [Hajdú-Bihar M. Múz. Ig.], 1982, p. 199–201.

1983

Agria. Egri Múzeumok Évkönyve 18–24. 1983–1988. [szerk]

1984

A magyar paraszti termelés igaerejének története : Kandidátusi disszertáció. Kézirat. Eger, 1984. 347 p. 50 t. Bibl. 312–347.p.

1985

Eger. (Bev. Bodó Sándor) Eger : [Egri Városszépítő Egyes.], [1985], (Eger: Révai). [136] p.
Die gegenständliche Ausstattung ungarischer dörflicher Wirtschaften unserer Tage. In: CIFU 6. Studia Hungarica. Syktyivkar, 1985. Bp. : Nk. M. Filológiai Társ., 1985. p. 137–142.
Kummet und Siele. Zur Geschichte der Geräte des Pferdezeuges. In: Ethnos 6. (1985), p. 47–55.

1986

A bodroghözi legelő építményei. In: Fejezetek a Bodroghöz néprajzából: Az 1986. szeptember 22-én Sárospatakon rendezett tájkonferencia anyaga. [Szerk. Viga Gy.] Miskolc : Herman Ottó Múzeum, 1986. p. 37–45. (Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 19)
Hagyományos és mai tárgyak egy bükk falu család gazdaságaiban. In: Az életmód változása egy bükk faluban: Az 1985. május 23-án megrendezett felsőtárkányi néprajzi tájkonferencia anyaga. Szerk. Petercsák T. Eger : TIT Heves Megyei Szerv., 1986. p. 124–127.
A mesterlegény-vándorlás és a kézműves áru. In: Árucseré és migráció. A 75 éves Gunda Béla professzor tiszteletére: A Tokajban 1985. október 28–29-én megrendezett tanácskozás anyaga. Szerk. Szabados J., Miskolc : Hermann Ottó Múzeum, 1986., p. 65–69. (Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 18)
A mezőgazdasági termelés igaereje Magyarországon 1895-ben. Heves megyei kitekintéssel. In: Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve 22. (1986), p. 187–201.

1987

A bodroghözi nyájak őrzésének irracionális cselekedetei. In: Arator. Dolgozatok Balassa Iván 70. születésnapja tiszteletére. (Szerk. Balázs G., Voigt V.) Bp.: Magyar Néprajzi Társ., 1987., p. 127–129.
A fogatok szerepe a paraszti társadalom ünnepein. In: Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve 23. (1987), p. 305–310.

1988

Pásztorok a Bodroghözben In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 25–26. (1986–87), p. 595–601.
Tokaj-Hegyalja körülhatárolása. In: A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza: Az 1987. október 19-én Mádon rendezett tájkonferencia anyaga. Szerk. Bencsik J. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum, 1988., p. 14–21. (Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 22)

1989

Lehetőségek a múzeumok regionális együttműködésére. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 26. (1989), p. 23–25.

1990

A magyar paraszti termelés igaerejének története. Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, 1990. 220 p. [40] t., ill. (Studia folkloristica et ethnographica 26)

1991

Gunda Béla 80 éves. In: Régió és kultúra: Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére. Szerk. Újváry Z. Debrecen : Ethnika, 1991. p. 5–7. Vorwort. 2. Internationelles Kolloquium über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens. Veszprém, 1991. p. 5.

1992

A Bodroglak állattartása. Miskolc: Hermann Ottó Múzeum, 1992. 198 p. ill. (Borsodi kismonográfiák 36)

Die Hirten von Bodroglak und die Migration. In: Interacting communities: Studies on some aspects of migration and urban ethnology: The Fourth Finnish-Hungarian Symposium on Ethnology. Veszprém-Budapest, 1992. p. 37–42.

The role of oxen- and horse-teams in festivities of peasant-societies. (Ökör és lófogatok a paraszti társadalom ünnepein) In: Ethnographica et Folkloristica Carpatica. 7–8. (1992) : 1–2 p. 169–175.

1994

Emlékmorzsák Ikvai Nándorról. In: Studia Comitatus 23. (1994), p. 11–12.

1995

Conditions for the preservation of ethnic-minority identity in Hungary. Encountering ethnicities. In: Studia Foennica Ethnologica 3. (1995), p. 41–44. Közgyűjtemények az ezredforduló küszöbén. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros 4. (1995) : 6. sz., p. 9–15. In: A magyar közgyűjtemények jelene és jövője. A tudományos munka helyzete és lehetőségei a régió közgyűjteményeiben. Veszprém, 1995. p. 7–12.

1996

Utószó Entz Géza Műgyűjtés-történeti vázlatához. In: Entz Géza: A magyar műgyűjtés történeti vázlata 1850–ig. [Reprint] Szerk. Viga Gyula. Miskolc: Miskolci Egyetem Művelődéstörténeti és Múzeológiai Tanszéke, 1996. p. [1–5] (Museologica Carpatica)

1997

Balassa Iván, a muzeológus. In: Magyar Múzeumok 3. (1997) : 4. sz., p. 36–38.

A Budapesti Történeti Múzeum főigazgatójának előszava. – Vorwort. In: Out of Rome. Augusta Raurica, Aquincum. Basel, 1997. p. 10–11.

Bevezető – Einführung. In: József nádor (1776–1847) Pest-Budán. Bp.: Budapesti Történeti Múzeum, 1997. p. 7–8.

A múzeumok világa az ezredfordulón. In: Magyarország kultúrája az ezredfordulón. Közgyűjtemények az ezredforduló küszöbén. Elhangzott az MTA 1995. évi közgyűlésének keretében tartott, a Kultúra őrhelyei: levéltár, könyvtár, múzeum c. tudományos ülésszakon. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 4 (1995) : 6. sz. 9–15. másodközlés Hungarológia 9. (1997), p. 4–10.

Magyar Múzeumok a hullámverésben – 1997. Média Hajó 97. Helyzetjelentés helyett I. Bp. 1997. p. 31–33. Magyar múzeumok gyűjteménygyarapodása 1985–1995 között. In: Agria. Egri Múzeumok Évkönyve 33. (1997), p. 15–18.

Műhelytanulmányok. Szerk. Baán L. Budapest : Média Print, 1997. p. 22–41.

1998

Előszó. In: Egy nagyváros születése. Pest, Buda, Óbuda az egyesítés idején. Kiállítás Budapest egyesítésének 125. évfordulója tiszteletére a Budapesti Történeti Múzeumban. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 27. (1998), p. 11–12.

Foreword In: Birth of a Metropolis. Catalogue of the Exhibition in the Budapest History Museum.

Studies from Budapest's Past special edition 27 on the occasion of the 125th Anniversary of the Capital's unification. Bp.: BTM, 1998. [1999] 9 p. (Budapest Várostartörténeti Monográfiái 36. = Monographs on the History of Budapest 36. = Tanulmányok Budapest Múltjából = Studies from Budapest's Past 27)

A kulturális igazgatás./Szerk. Kiss Zoltán. Tankönyv közigazgatási szakvizsgához Bp: BM Kiadó, [1998]. 117, [1] p.

Magyar múzeumi körkép – 1998. In: Magyarország Média-évkönyve. Bp. 1998. p. 277–280.

A magyar múzeumügy közönség- és külkapcsolatai. In: „Isten áldja a tisztet ipart” : Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére. 1998. p. 121–128.

Die Rolle der Archäologie im ungarischen Museumswesen und das neue Museumsgesetz. In: The Roman Town in a Modern City. Ed. Németh M. Bp.: Pro Aquincum Foundation, 1998. p. 12–14. (Aquincum Nostrum 2.)

1999

Előszó. Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója /Bencze Zoltán [et al.] ; [szerk. Schwarcz Katalin és Hanny Erzsébet]. Budapest : BTM, 1999. p. 5–6.

Előszó = Foreword. In: Búcsú a hangos 20. századtól. Kiállítási katalógus. Bp. : BTM, 1999. p. 5–6.

A Herman Ottó Múzeum mint tudományos műhely. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 38. (1999), p. 1289–1299.

2000

A kiállítás megnyitására. In: Ókeresztény emlékek Aquincumban / Szerk. Zsidi Paula. Budapest : BTM, 2000. p. 4.

Kultúra vak temetője vagy Noé bárkája. A muzeológia gondjai az ezredfordulón. Magyar Múzeumok 6. (2000) : 2. sz., p.3–4.

Múzeumi gyűjtemények, mint a történettudomány forrásai. In: Könyv, könyvtár, könyvtáros 9. (2000) : 1. sz., p. 19–22.

2001

Előszó. Le musée á Budapest où travaillaient Miklós Gábori et Veronika Gábori-Csánk. In: A la recherche de l'Homme Préhistorique. Liège : ERAUL 95. (2000 [2001]), p. 11–12.

A magyar múzeumok tulajdonosairól. In: Számadó : tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére / [szerk. Hála József, Szarvas Zsuzsa, Szilágyi Miklós] ; [közread. az] MTA Néprajzi Kutatóintézete. – Budapest : MTA Néprajzi Kut. Int., 2001., p. 555–562.

2002

Gondolatok a magyar múzeumok kétszáz éves „születésnapján”. In: Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése. Budapest : Pulszky Társaság–Magyar Múzeumi Egyesület, 2002. p. 6–9.

A kétszáz éves Magyar Nemzeti Múzeum köszöntése. In: Magyar Múzeumok 8. (2002) : 3. sz., p. 3–4. Balassa Iván ravatalánál. In: Magyar Múzeumok 8. (2002) : 4. sz., 59.

Köszöntő. In: Gorizia : Egy közép-európai város ezer éve. Budapesti Történeti Múzeum, 2002. június 14 – szeptember 30. Szerzők Silvano Cavazza et al.]. Gorizia : Edizioni Della Laguna, 2002. 9. p.

Magyar múzeumi arcképcsarnok /szerk. Élesztős László. Bp. : Pulszky Társaság : Tarsoly Kiadó, 2002. 984 p. [főszerk]

Múzeumok és régiók változó világa In: Médiakönyv 2002. (Magyarország médiakönyve 2002.) /Szerk. Enyedi Nagy Mihály. Budapest : ENAMIKÉ, 2002. p. 319–325.

2004

Dualizmus művészete – Az áttörés kora. In: Az áttörés kora. Bécs és Budapest a historizmus és az avantgárd között 1873–1920. Kiállítási katalógus. Budapest : BTM, 2004. p. 16.

Gerő Győző köszöntése In: Budapest Régiségei 38. (2004) p. 9.

Köszöntő. In: Változások a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. /Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest, BTM: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, 2004. p. 9. (Monumenta Historica Budapestinensia 14.)

Kubinyi András köszöntése. In: „Est tu scholaris”: Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. /Szerk. Romhányi Beatrix, Magyar Károly et al. Bp.: BTM, 2004. p. 5–6. (Monumenta Historica Budapestinensia 13.)

2005

A kiállítás elé = Foreword to the exhibition. In: Kincek a város alatt. Budapest: BTM, 2005. p. 8.

2006

Bevezető. In: Temetkezési szokások az erdélyi románoknál, 1817. Vasilie Popp orvosi disszertációja, Bécs, 1817. Budapest : Győrffy István Néprajzi Egyesület, 2006. p. 6.

„Időszeletek”. In: Időszeletek : Molnár István Géza fényképei. Eger : Bartakovits B. Műv. Köz., 2006. p. 7.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége és a túrócszentmártoni múzeum a 20. század elején. In : Agria 42. (2006), p. 625–632.

2007

A múzeumigazgató és a házmester – Kassa, 1910 táján In: Az Alföld vonzásában : tanulmányok a 60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére /szerk. Ujváry Zoltán. Nagykovács–Debrecen–[Szentendre] : PMMI, 2007., p. 181–184.

2010

A „látogatóbarát” múzeum kérdéséhez. Arad, 1913. In: Történet, muzeológia : tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére / [szerk. Gyulai Éva, Viga Gyula] ; [kiad. a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság és a Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet]. – Miskolc : BAZ M. Múz. Ig. : ME BTK Törttud. Int., 2010, p. 465–470.

2012

A magyar múzeumok gyűjtőterületének történeti kérdéseiről. In: Néprajz, muzeológia : tanulmányok

a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Viga Gyula tiszteletére /szerk. Tóth Arnold ; ... mtársai Gyulai Éva, Viszóczky Ilona ; [kiad. a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság és a Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet]. – Miskolc : BAZ M. Múz. Ig. : ME BTK Törttud. Int., 2012., p. 127–134.

ALTMANN JÚLIA TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította: Wellisch Márta

1973

Előzetes jelentés a budavári Ferences templom kutatásáról. In: *Archaeologiai Értesítő* 100. (1973.), p. 82–88.

Előzetes jelentés a nyéki faluásatásról = Vorbericht über die Ausgrabung des Dorfes Nyék. In: *Budapest Régiségei* 23. (1973), p. 219–228., ill.

1976

Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról. = Preliminary Report on the Archaeological Excavations of the Franciscan Church and the Roman Structural Remains from the North of the Via Praetoria = Predvaritel'noe soobšenie o raskopkah franciskanskoj cerkvi i stroenij rimskoj èpohi severu ot via praetoria In: *Budapest Régiségei* 24/1. (1976), p. 233–247.; 24/2. (1976), 62–64. ábra, 247–261. kép. (Társszerző: Szirmai Krisztina)

Újabb kutatások az óbudai királyi, illetve királynéi vár területén. = Recent Research in the Area of the King's and Queen's Castles at Óbuda. = Novye raskopki na territorii krepости korolja i korolevy v Obude. In: *Budapest Régiségei* 24/1. (1976), p. 249–255.; 24/2. (1976), 65–66. ábra, 262–268. kép

1982

Neueste Forschungen der Burg der Königin in Óbuda. In: *ActaArchHung* 34. (1982.), p. 221–235. ill.

1984

Románkori köemlékek az óbudai várból I. = Mittelalterliche Steindenkmäler aus der Burg von Óbuda I. In: *Budapest Régiségei* 25. (1984 [1985]), p. 431–437.

1991

Óbuda im Spätmittelalter. In: *Budapest im Mittelalter.* /Hrsg. Von Gerd Biegel. Braunschweig: Braunschweigisches Landesmuseum, 1991., p. 185–200. (Társszerző: Bertalan Vilmosné)

Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter.* /Hrsg. Von Gerd Biegel. Braunschweig: Braunschweigisches Landesmuseum, 1991., p. 113–132.

Újabb középkori várostörténeti kutatások Óbudán. In: *Régészet és várostörténet: tudományos konferencia: Pécs 1989. március 16–18.* /Szerk. Uherkovich Ákos, Pécs : Janus Pannonius Múzeum, 1991. p. 71–79. (Dunántúli Dolgozatok C. Történettudományi Sorozat 3.) (Társszerző: Bertalan Vilmosné)

1992

Ásatások a középkori Óbudán 1981–1991 között = Ausgrabungen im mittelalterlichen Óbuda zwischen 1981–1991 = Budapest Régiségei 29. (1992), p. 221–223.

1994

Az óbudai és budavári ferences templom és kolostor kutatásai. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Tanulmányok.* Budapest : Országos Műemlékfelügyelőség, 1994. p. 137–153. (Művészettörténet–Műemlékvédelem 7)

1995

A középkori Óbuda. In: *Óbuda évszázadai.* Budapest : Kortárs K., 1995., p. 139–200. (Társszerző: Bertalan Vilmosné)

1996

Óbuda. In: *Medium Regni : Középkori magyar királyi székhelyek.* Budapest : Nap K., 1996., p. 89–114.

1998

Bertalan Vilmosné = Herta Bertalan [köszöntő 75. születésnapjára] In: *Budapest Régiségei* 32. (1998.), p. 9–10.

2000

Budapest, Fortunastrasse 18. Erforschung mittelalterliche Häuser. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa.* Budapest–Pécs : Archäo-

logisches Institut der UAW, 2000., p. 43–48 (Varia Archaeologica Hungarica 9)
A középkori Óbuda. In: Óbuda évszázadai. 2. kiad. Budapest, 2000., p. 139–200. (Társszerző: Bertalan Vilmosné)

2002

A budavári ferences kolostor. In: Műemlékvédelem 46. (2002) 6. sz., p. 345–350.

2003

A budai (óbudai) társaskáptalan Péter temploma = St. Peter Church of the Buda (Óbuda) Chapter. In: Budapest Régiségei 37. (2003), p. 39–63. (Társszerzők: Bertalan Vilmosné, Kárpáti Zoltán)

A budavári középkori ferences templom és kolostor. In: A Sándor-palota írásban és képben. Bp. : Akadémiai K., 2003. p. 9–11. (Társszerző: Kovács Eszter)
Fortuna utca 18. : középkori lakóház üvegletei. In: Budapest Régiségei 37. (2003), p. 9–11.

2004

Leletgyűttesek a budavári ferences templomból. In: Budapest Régiségei 38. (2004), p. 11–34. (Társszerző: Lővei Pál)

Piactér a középkori Óbudán. In: Változatok a történelemre: tanulmányok Székely György tiszteletére/ szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. – [Budapest] : BTM: ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Tört. Tansz., [2004], p. 59–63.

KEMENCZEINÉ VÉGH KATALIN TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította: Kovács Valéria

1964

Kora-császárkori település maradványai a miskolci Szabadság téren. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 4. (1964–65), p. 45–62.

A saajószentpéteri avarkori leletek. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 6. (1964), p. 15–23.

1965

A nyékládházi avar temető. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5. (1965), p. 177–211.

1966

Boldogkő várának feltárása. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6. (1966), p. 109–170.

1968

Avarkori leletek a miskolci múzeumban. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 7. (1968), p. 47–90.

1969

Kelta leletek a miskolci múzeumban. In: Herman Ottó Múzeum Évkönyve 8. (1969), p. 69–114.

A múzeum új régészeti kutatásai. In: A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 8. (1969), p. 6–20. (Társszerző: Kemenczei Tibor)

1970

Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 9. (1970), p. 79–107.

1971

Szarmatakori leletek a miskolci Herman Ottó Múzeumban. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 10. (1971), p. 87–114.

1973

Adatok a kelta kocsitemetkezések kérdéséhez. In: Archaeologiai Értesítő 100. (1973), p. 208–218.

1975

Régészeti adatok Észak-Magyarország i. sz. I–IV. századi történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 13–14. (1974–1975), p. 65–129.

Boldogkő. In: Várépítészettünk / főszerk. Gerő László – Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 1975. p. 114–119.

1983

Boldogkő vára 700 éves. A boldogkői vár története. Miskolc : Miskolci Miniatur Könyvgyűjtők Klubja, 1983. 164 p.

1984

Keltische Wagengräber in Ungarn. In: Posavski Muzej Brežice. Knjiga 6. Keltski voz. (1984), p. 105–110.

1985

Császárkori telep Észak-Magyarországon. In: Archaeologiai Értesítő 112. (1985), p. 92–108.

1988

A Budapesti Történeti Múzeum Adattárának intézménytörténeti gyűjteménye és a közelgő múzeumi évfordulók. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 22. (1988), p. 583–593.

A Budapesti Történeti Múzeum első félévszázada 1897–1938. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1988. 107 p. (Pest-budai Hírmondó 1.)

1989

Császárkori telep Miskolc-Szirmán. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 27. (1989), p. 463–499.

1991

A Régészeti Adattár kialakulása, felépítése és tevékenysége. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1991. p. 79–86.

A hagyatéki gyűjtemény ismertetése. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1991. p. 87.

Kuzsinszky Bálint hagyatéka és tudományos műveinek bibliográfiája. In: A Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának és Régészeti Adattárának ismertetése. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 1991. p. 100–117. (*Társszerző: Szabó Klára*)

1992

Honfoglalás kori sírleletek Tiszaszederkényből. In: *Archaeologiai Értesítő* 119. (1992), p. 62–67.

1993

A kistokaji honfoglalás kori temető. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 30–31. (1993), p. 53–103.

1999

Császárkori telep Szirmabesenyőn. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 37. (1999), p. 181–222.

2003

A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig. Budapest : Budapesti Történeti Múzeum, 2003. 240 p. (*Monumenta Historica Budapestinensia* 11.)

SZIRMAI KRISZTINA TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA*

Összeállította: Keszthelyi Anna

1971

Római eredetmítosz újabb ábrázolása Pannóniában.
In: Antik Tanulmányok 18. (1971), p. 259–263.

1973

Az idősebb Faustina portrétípusai az aquincumi kő-
emlékeken = Die Porträttypen der Faustina (Major)
auf den Aquincumer Steindenkmälern. In: BudRég
23. (1973), p. 171–178.

Portrék és szoborfejek az Aquincumi Múzeumban
= Porträts und Skulpturenköpfe im Museum von
Aquincum. In: ArchÉrt 100. (1973), p. 224–231.

Die Bildtypen auf den Denkmälern des Kaiserkults
in Aquincum und ihr Ursprung. In: Acta Classica
Universitatis Scientiarum Debreceniensis 9. (1973),
p. 83–90.

Újabb adat a pannoniai Liber Pater és Libera kultusz-
hoz. In: Antik Tanulmányok 20. (1973), p. 191–196.

1974

Régészeti ásatások Budapesten : Ausstellungsführer.
Budapest, 1974. (Társszerző: Schreiber Rózsa)

1975

Egy óbudai márványtöredék a Nemzeti Múzeum-
ban. In: Antik Tanulmányok 22. (1975), p. 271–275.

A Vihar utcai sírlelet = Der Grabfund aus der Vihar
Strasse. In: ArchÉrt 102. (1975), p. 77–83.

1976

Előzetes beszámoló az óbudai legiostábor principiá-
ján és közvetlen környékén végzett kutatásokról. In:
BudRég 24. (1976), p. 91–111.

Festett párkánytöredék Óbudáról = Painted fragment
a cornice from Óbuda. In: BudRég 24. (1976), p. 185–191.

Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via
praetoriától északra húzódó római kori épület-
maradványok régészeti kutatásáról = Preliminary
report on the Excavations Conducted at the Principia
of the Óbuda Legionary Camp and its Immediate
Vicinity. In: BudRég 24. (1976), p. 233–247. (Társszerző:
Altmann Júlia)

1978

Rómaiak Albertfalván. Ausstellungsführer. Buda-
pest, 1978.

Előzetes jelentés a budatétényi római telep feltárá-
sáról (1972–73) = Vorbericht über die Freilegung der
römischen Siedlung von Budatétény (1972–73). In:
ArchÉrt 105. (1978), p. 54–65.

1980

Aquincum – Hercules villa. Ausstellungsführer.
Budapest, 1980.

Kutatások az aquincumi 2–3. századi légiostábor
északi részén 1973–77-ben = Forschungen im
nördlichen Teil der Praetentura des Legionslagers
im 2–3. Jh. zu Aquincum 1973–77. In: ArchÉrt 107.
(1980), p. 187–200.

1984

Az aquincumi 2–3. sz.-i légiostábor praetenturája =
Die Praetentura des Legionslagers in Aquincum. In:
BudRég 25. (1984), p. 135–179.

Újabb adatok az aquincumi légiostábor falfesté-
szetéhez = Neuere Angaben zur Wandmalerei des
Legionslagers von Aquincum. In: BudRég 25. (1984),
p. 247–253.

Újabb feliratos kőemlékek az Aquincumi Múzeum-
ban = Neuere Inschriften im Museum Aquincum. In:
BudRég 25. (1984), p. 255–264.

Beszámoló a budatétényi római kori telep fel-
tárásáról : 2. rész (1974–1977) = Bericht über die
Ausgrabung der Römersiedlung in Budatétény 2.
Teil (1974–1977). In: BudRég 26. (1984), p. 153–182.

* Szirmai Krisztina nagyszámú ásatási jelentése olvasható a Bu-
dapest Régiségei kötetekben. Ezek felsorolása megtalálható a
Repertórium a Budapest Régiségei 1–40. kötetéhez. / össze-
állította Wellisch Márta ; szerk. Hanny Erzsébet. – Budapest :
BTM, 2011. – 184 p.

1985

Későrómai sírok az aquincumi canabae északi részén = Spätrömische Gräber im nördlichen Teil der aquincumer Canabae. In: *ArchÉrt* 112. (1985), p. 221-239.

Kutatások a 2-3. századi aquincumi légióstábor keleti védműveinél (1974-80) = Forschungen bei den östlichen Wehrbauten des Aquincumer Legionslagers aus dem 2-3 Jh. In: *CommArchHung* 1985. p. 49-68.

1986

Das Kästchen aus der Búvár Strasse. In: *Anteus MittArchInst* 15. (1986), p. 365-366.

Das Legionslagers von Aquincum In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983. Vorträge. Stuttgart: Theiss, 1986. p. 398-403. (Társszerzők: Póczy Klára, Németh Margit, Kocsis László)*

Das Strassennetz des Legionslagers von Aquincum im 2. und 3. Jahrhundert. In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13. Internationaler Limeskongress, Aalen 1983. Vorträge. Stuttgart: Theiss, 1986. p. 426-428.*

Neue Keramik mit bemalter Tierfigur aus Aquincum. In: *CommArchHung* 1986. p. 49-54.

Das Dorf in der Gemarkung Budatétény. In: *Das römische Budapest. Neu Ausgrabungen und Funde in Aquincum. Münster: Westfälisches Museum für Archäologie, 1986. p. 146-148.*

Az aquincumi bronzszobrocskák. Budapest : BTM, 1986.

1988

Monumental bronze fragments from Aquincum. In: *Griechische und römische Statuetten und Grossbronzen. Akten der 9. Internationalen Tagung über Antike Bronzen, Wien, 21. - 25. April 1986. Wien: Kunsthistorisches Museum, 1988. p. 144-147.*

Stratégiai megfigyelések az aquincumi késő római erőd északi körzetében = Stratigraphische Beobachtungen in Bereich der spätrömischen Festung von Aquincum. In: *CommArchHung* 1988. p. 49-70.

1990

Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeit von J. Szilágyi. In: *ActaArchHung* 42. (1990), p. 336-340.

Zur Chronologie der Auxiliarkastelle und des Legionslagers des 2-3. Jh. in Aquincum. In: *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990. p. 683-687.*

1991

Frencos from Ács-Vaspuszta. In: *CommArchHung* 1991. p. 97-113. (Társszerző: Járó Márta)

Dr. Szilágyi János (1907-1988) ; és megjelent művei. In: *BudRég* 27. (1991), p. 3-8. (Társszerző: Póczy Klára)

Új női sírszobor Aquincumban = Neue weibliche Statue in Aquincum. In: *BudRég* 27. (1991), p. 99-103.

Régészeti adatok az aquincumi 1. századi legiotáborhoz, valamint a 2-3. századi legiotábor retenturájához = Archäologische Beiträge zum Legionslagers von Aquincum aus dem 1. Jh., sowie zur Retentur des Legionslagers vom 2-3. Jh. In: *BudRég* 27. (1991), p. 105-137.

Római kö emlékek a budafoki Törley kastély falán = Steindenkmäler an der Wand des Schlosses Törley in Budafok. In: *BudRég* 27. (1991), p. 181-187.

Újabb adatok az aquincumi 2-3. századi legiotábor principiájának nyugati traktusához = Neue Angaben zum westlichen Trakt der Prinzipia in Aquincum aus dem 2-3. Jahrhundert. In: *BudRég* 28. (1991), p. 107-116.

Die Lupa Capitolina-Darstellungen auf den pannonischen Steindenkmälern. In: *Akten des 1. internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaftens : Graz, 27 - 30 April 1989. Wien: Verband der Wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1991. p. 162-167.*

Barrack-blocks in the praetentura of the legionary fortress in Aquincum. In: *Roman Frontier Studies 1989; proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies. Exeter: University of Exeter Press, 1991. p. 259-262.*

Funeral portraits in Aquincum. In: *Internationales Kolloquium über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaftens : Vorträge der Tagung in Veszprém (14. Mai - 18. Mai 1991). Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 1991. p. 273-278.*

Neue Wandgemälde auf dem Gebiet der Lagerstadt von Aquincum. In: *Kölner Jahrbuch* 24. (1991). p. 203-206.

1992

[Rec.] C. Stribrny: Die Herkunft der römischen Werksteine aus Mainz und Umgebung. (Corpus Signorum Imperii Romani : Deutschland 2. 8.). In: *ActaArchHung* 44. (1992), p. 458-459.

1993

Régészeti megfigyelések az ún. albertfalvai vicus északi részén, 1973-1977. = Archaeological observations in the northern section of the so-called vicus of Albertfalva, 1973-1977. In: *BudRég* 30. (1993), p. 87-118.

Az albertfalvai római tábor. In: *Régészeti emlékek a XI. kerületben. Budapest, 1993. p. 25-30.*

Eisengefässe in den spätrömischen Aquincumer Gräbern. In: *Bronces y religion romana : actas del XI Congreso Internacional de Bronces Antiguos*, Madrid, mayo - junio, 1990. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1993. p. 421-423.

1994

Eine Pferdegesschirr – Gattung mit Lunulaverzierung aus Aquincum. In: *Akten der 10. Internationalen Tagung über Antike Bronzen*, Freiburg, 18. – 22. Juli 1988. Stuttgart: Theiss, 1994. p. 405-409.

1995

Adlocutio in Aquincum. In: *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis* 11. (1995) [1996]. p. 165-174.

Small Bronze and Iron Finds from the vicus of the Military Fort Budapest-Albertfalva. In: *Acta of the 12th congress on ancient bronzes*, Nijmegen, 1992. Nijmegen: Provinciaal Museum G. M. Kam, 1995. p. 427-433.

Új régészeti adatok az albertfalvai vicushoz. Előzetes jelentés (1990-1991) = New archaeological data to the research of the Albertfalva vicus (1990-1991). In: *CommArchHung* 1994-1995 [1995], p. 27-51.

Az albertfalvi auxiliaris tábor vicusának 1994. évi feltárása = Excavations at the vicus of the Albertfalva auxiliary fort. In: *AqFüz* 1. (1995), p. 10-14.

1996

Jelvény (signum) Albertfalváról. In: *ArchÉrt* 123-124. (1996) [2000], p. 161-167.

Verzierte Schwertscheidenbeschläge aus dem Legionslager von Aquincum. In: *Akten des 3. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstscaffens* : Bonn 21. – 24. April 1993. Köln: Rheinland-Verlag; Bonn: Habelt, 1996. p. 199-202.

Nagy Tibor tudományos munkásságának bibliográfiája. In: *ArchÉrt*. 123-124. (1996) [2000], p. 188-193.

1997

Kaszárnyák az aquincumi 2-3. századi legiotábor praetenturájában (1987-1988) = Barrack-blocks in the praetentura of the legionary fortress in Aquincum (1987-1988). In: *BudRég* 31. (1997), p. 273-279.

Kutatás az albertfalvi vicusban = Research in territory of Albertfalva vicus. In: *AqFüz* 3. (1997), p. 66-72.

Niello decorated horse harness ornament from Albertfalva = Nielloval díszített lószerszámdísz Albertfalváról. In: *Balácai Közlemények* 5. (1997), p. 171-176.

Heads of Jupiter in the praetentura of the legionary fortress at Aquincum. In: *Akten des 4. internationalen*

Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstscaffens. Celje 8. – 12. Mai 1995. Ljubljana: Narodni Muzej Slovenije, 1997. p. 223-228.

Excavation in the military vicus of Budapest-Albertfalva. In: *Roman Frontier Studies 1995, proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies*. Oxford: Oxbow Books, 1997. p. 527-529.

Adlocutio Aquincumban = Adlocutio in Aquincum. In: *CommArchHung* 1997. p. 155-162.

Jelvény (signum) Albertfalváról. In: *ArchÉrt* 123-124. (1996-1997), p. 161-167.

Nagy Tibor tudományos munkásságának bibliográfiája. In: *ArchÉrt* 123-124. (1996-1997), p. 188-193.

A hit és a tisztelet színhelyei – templomok és szentélyek. A fórumtemplom, a kerek templom és forrásszentélyek Aquincumban = Stätten von Glauben und Verehrung – Tempel und Heiligtümer. Der Forumtempel, der Rundtempel und das Quellheiligtum von Aquincum. In: *Out of Rome*. Basel: Schwabe, 1997. p. 116-123.

A római istenek. Aquincum = Die römischen Götter. Aquincum. In: *Out of Rome*. Basel: Schwabe, 1997. p. 260-271.

A császárkultusz. Aquincum = Der Kaiserkult. Aquincum. In: *Out of Rome*. Basel: Schwabe, 1997. p. 272-275.

A bennszülött istenségek és kultuszok. Aquincum = Die einheimischen Gottheiten und Kulte. Aquincum. In: *Out of Rome*. Basel: Schwabe, 1997. p. 278-281.

1998

Plans and Facts concerning the Barrack-blocs of the Aquincum Legionary Fortress. In: *The Roman Town in the Modern City*. Budapest: Pro Aquinco Foundation, 1998. p. 235-238.

Mozaikpadlós római palota Óbudán. In: *Magyar Múzeumok* 4. évf. 3. sz. (1998), p. 10-11.

Koracsászárkori bronzemlékek Aquincumból. In: *BudRég* 32. (1998), p. 149-155.

Új mozaikpadlók az aquincumi katonaváros északi részén. In: *BudRég* 32. (1998), p. 157-164.

Nagy Tibor tudományos munkásságának bibliográfiája. In: *BudRég* 32. (1998), p. 371-378.

Bibliographie der wissenschaftlichen Tätigkeiten von T. [Tibor] Nagy. In: *Acta ArchHung* 50. (1998), p. 264-269.

Budapest, XXII. ker. Nagytétényi út keleti oldala (Növény utca – Vilmos utca között) = Budapest, District XXII, The Eastern Side of Nagytétényi Road (between Növény Street and Vilmos Street). In: *AqFüz* 4. (1998), p. 92-93. (Társszerző: Altmann Júlia)

[Rec.] Navio. The fort and vicus at Brough one Noe, Derbyshire. BAR British Ser. 234. Oxford, 1993. In: *ActaArchHung* 50. (1998), p. 275–276.

1999

Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum. Katalog der Ausstellung. Budapest, 1999.

Albertfalva vicus (1994, 1996) Előzetes beszámoló. In: *Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai* : Bölcske 1998. október 7. Szekszárd: Wosinsky Múzeum, 1999. p. 225–241.

A new Find from the Military Vicus of Budapest – Albertfalva. In: *Roman Frontier Studies : proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies*. Zala: [s. n.], 1999. p. 691–697.

Nagy Tibor tudományos tevékenységének bibliográfiája. In: *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*. 15. (1999) [2000], p. 179–189.

Az albertfalvai vicus. 1994. évi ásatás. In: *BudRég* 33. (1999) [2000], p. 155–195.

Budapest, III. ker. Búvár utca – Folyamőr utca = Búvár Street – Folyamőr Street, District III. Budapest. In: *AqFüz* 5. (1999), p. 141–142.

2000

Új katonai tábor nyomai Albertfalván = Traces of a New Military Fort at Albertfalva. In: *AqFüz* 6. (2000), p. 83–90.

Newly Discovered Wall-Paintings from the Vicus of Ács-Vaspuszta. In: *CommArchHung* 2000. p. 99–108.

Bemutatott és bemutatásra kerülő falfestmények az aquincumi táborból és canabaéból. In: *Római kori falfestészet Pannoniában. Nemzetközi konferencia a pannoniai falfestészet problémáiról* : Komárom, 1998. május 2. (*Acta Archaeologica Brigetionensia* ; 1.) Budapest ; Komárom: Klapka György Múzeum, 2000. p. 126–131.

Budapest, III. ker., Kórház utca 6–12 = Budapest, District III, 6–12 Kórház Street. In: *AqFüz* 6. (2000), p. 106–107.

New metal finds from Albertfalva. In: *Antike Bronzen. Werkstattkreise : Figuren und Geräte* : Akten des 14. Internationalen Kongresses für Antike Bronzen in Köln, 21. bis 24. September 1999. Kölner Jahrbuch 33. (2000) [2001], p. 375–382.

Ausgestellte und Auszustellende Wandgemälde aus dem Aquincumer Legionslager und den Canabae. In: *Acta Archaeologica Brigetionensia* I. (2000) [2001], p. 126–131.

Budapest, III. Kórház utca 7–9. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000 = Archaeological Investigations in Hungary 2000*. (2003), p. 113.

Budapest, III. Szentendrei út – Kórház utca forgalmi kapcsolat. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000 = Archaeological Investigations in Hungary 2000*. (2003), p. 117.

2001

A new tombstone from Aquincum : a new data to the late Roman gravestones in Aquincum. In: *BudRég* 34. (2001), p. 241–244.

Stone heads from Aquincum. In: *Die Maastrichter Akten des 5. Internationalen Kolloquiums über das provinzialrömische Kunstschaffen : im Rahmen des CSIR ; Typologie, Ikonographie und soziale Hintergründe der provinzialen Grabdenkmäler und Wege der ikonographischen Einwirkung - Maastricht 29. Mai bis 1. Juni 1997*. Maastricht: Goossens, 2001. p. 297–304.

Budapest, V. ker., Roosevelt tér = Budapest V, Roosevelt Square. In: *AqFüz* 7. (2001), p. 130.

Budapest, III. ker., Kórház utca – Szentendrei út sarok = Budapest III, corner of Kórház Street and Szentendrei Road. In: *AqFüz* 7. (2001), p. 137–139.

Budapest, III. ker., Kórház utca 7–9 = Budapest III, 7–9 Kórház Street. In: *AqFüz* 7. (2001), p. 139–141.

[Rec.] W. Boppert: Römische Steindenkmäler aus Worms und Umgebung. (*Corpus Signorum Imperii Romani* 2. 10.) In: *ActaArchHung* 52. (2001), p. 270.

2002

A katonai felszerelés ábrázolásai Aquincumban, a markomann háborúk után. In: *Specimina nova dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis* 16. (2000) [2002], p. 131–152.

Római kori fémleletek az albertfalvai vicusból, az 1994. és az 1996. évi ásatás = Römerzeitliche Metallfunde aus dem Vicus von Albertfalva. In: *BudRég* 35. (2002), p. 303–339.

Római kori kutatások Albertfalván = Roman period Investigations at Albertfalva. In: *AqFüz* 8. (2002), p. 92–103.

Military equipment depicted in Aquincum after the Marcomannic wars. In: *I bronzi antichi: Produzione e Tecnologia*. Montagnac, 2002. (*Monographies Instrumentum* 21.) p. 600–608.

2003

Régészeti megfigyelések a Belvárosi plébánia templom kisebb, belső rekonstrukciós munkálatainál = Archaeological observations during the small interior reconstruction work at the Belvárosi parish church. In: *AqFüz* 9. (2003), p. 162–172. (*Társszerző: Kovács Eszter*)

Új adatok Albertfalva római kori topográfiájához = New data on the Roman period topography of Albertfalva. In: *AqFüz* 9. (2003), p. 151-154.

Albertfalva castellum. In: *The Roman army in Pannonia*. Budapest, 2003. p. 104-106.

Auxiliarkastell und Vicus in Albertfalva. In: *Forschungen in Aquincum 1969-2002*. Budapest: BTM, 2003. p. 93-95. (Aquincum nostrum 2. 2.)

Die Steinbearbeitung in Aquincum. In: *Forschungen in Aquincum 1969-2002*. Budapest: BTM, 2003. p. 233-244. (Aquincum nostrum 2. 2.)

Die einheimischen Kulte. In: *Forschungen in Aquincum 1969-2002*. Budapest: BTM, 2003. p. 265-268. (Aquincum nostrum 2. 2.) (Társszerző: Póczy Klára)

Römische Götter und der Kaiserkult. In: *Forschungen in Aquincum 1969-2002*. Budapest: BTM, 2003. p. 269-273. (Aquincum nostrum 2. 2.)

Budapest, III. ker., Kórház utca 12. In: *AqFüz* 9. (2003), p. 187-188.

Budapest, III. ker., Meggyfa utca – Raktár utca között. In: *AqFüz* 9. (2003), p. 187.

Budapest, XXII. ker., Zsák utca 5. In: *AqFüz* 9. (2003), p. 193-194.

Budapest, XI. Hunyady János út. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2003 = Archaeological Investigations in Hungary 2003*. (2004), p.188-189.

2004

Feltárások és leletmentések az auxiliaris castellum vicusában Albertfalván = Excavations and rescue work in the vicus of the auxiliary castellum at Albertfalva. In: *AqFüz* 10. (2004), p. 116-122. (Társszerző: Beszédes József)

Town Palace in the Folyamőr – Búvár Street (Aquincum, Military Town). In: *Plafonds et voutes à l'époque antique*. Budapest, Pytheas K. 2004. p. 292-294. (Társszerző: Parragi Györgyi)

2005

Budapest, XI. Albertfalva, Hunyadi János út. In: *Kincsek a város alatt*. Budapest, 2005. p. 39-40.

Budapest, III. Kórház utca 6-12., Kórház utca – Szentendrei út sarok. In: *Kincsek a város alatt*. Budapest: BTM, 2005. p. 111.

Fortuna-Nemesis statues in Aquincum. In: *Akti VIII. Međunarodnog Kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva Urednici = Akten des 8. Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaftens*. Zagreb: [s. n], 2005. p. 287-291.

New data on the roman period topography of Albertfalva. In: *Limes XIX.: Proceedings of the XIX International Congress of Roman Frontier Studies* :

Pécs, Hungary, September, 2003. Pécs: University of Pécs, 2005. p. 681-684.

A katonai felszerelés korai ábrázolása Aquincumban = Early depictions of military equipment in Aquincum. In: *BudRég* 39. (2005), p. 173-185.

2006

Díszes lakóépület területe. Budapest, III. Búvár utca – Folyamőr utca közötti terület. In: *Budapest római emlékei : Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. (Aquincumi zsebkönyvek 4.) p. 45-46.

Díszkapu (tetrapylon) maradványai : Budapest, III. Flórián tér, Üzletközpont. In: *Budapest római emlékei : Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. p. 53-54. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)

Legiotábor fürdőjének északi falmaradványa. Budapest, III. Flórián téri aluljáró, Kórház utca, irodaház. In: *Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. p. 63. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)

Kaszárnya és ókeresztény templom maradványai. Budapest, III. Vöröskereszt utca, Miklós utca. In: *Budapest római emlékei : Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. p. 64-65. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)

Katonai tábor és római település területe Albertfalván. Budapest, XI. Hunyadi János út, Panel utca, Házgyári út és Kitérő út között. In: *Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. p. 102-104. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)

Katonai tábor (Campona) falmaradványai. Budapest, XXII. Nagytétény, Szent Flórián tér. In: *Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. p. 105-106. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)

Későrómai kori erőd maradványai (Contra Aquincum). Budapest, V. Március 15. tér. In: *Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten*. Budapest: BTM Aquincumi Múzeum, 2006. p. 108-109. (Aquincumi zsebkönyvek 4.)

[Rec.] Tóth I [István]: *Mithras Pannonicus. Specimina nova dissertationum ex Institutis Historicis Universitatis Quinqueecclesiensis* 17. Budapest : Pécs, 2003. 146 oldal, 42 tábla + 12 szövegközi kép. In: *ArchÉrt* 131. (2006), p. 287.

Kaba Melinda nyolcvan éves. In: *BudRég* 40. (2006. [2007]), p. 13-14.

2007

Silvanus, Priapus ábrázolások a BTM Aquincumi Múzeumban = Darstellungen von Silvanus und

Priapos im Aquincum Museum. In: BudRég 41. (2007) [2008], p. 45–56.

2008

A Peristyle House in the northern part of the Canabae in Aquincum. In: Domus. Das Haus in den Städten der römischen Donauprovinzen. Akten des 3. Internationalen Symposiums über römische Städte in Noricum und Pannonien. Wien: Österreichisches Archäologisches Institut, 2008. p. 323–331.

The representations of Pan, Silvanus, Silvanae and Priapus in Aquincum. In: Cultus deorum : Studia religionum ad historiam : in memoriam István Tóth. Pécs: PTE BTK Ókortört. Tansz., 2008. p. 231–250.

Early Depictions of Military Equipment in Aquincum. In: The Enemies of Rome. Proceedings of the 15th International Roman Military Equipment Conference, Budapest 2005. Journal of Roman Military Equipment Studies 16. (2008). p. 321–331.

2009

Bronze Statuettes from Aquincum. Material Analyses of Imported Bronze Statuettes from Aquincum. In: Ex officina. Studia in honorem Dé-

nes Gabler. Győr: Mursella Régészeti Egyes., 2009. p. 515–523. (Társszerzők: Verebes Anet, Költő László, Kis-Varga Miklós)

The auxiliary castellum and military vicus at Albertfalva. In: Specimina nova dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis 13. (2009), p. 111–119.

2010

A katonaváros. In: Aquincum. Ókori táj – ókori város. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010. p. 79–87. (Társszerző: Madarassy Orsolya)

A védelmi lánc és a pesti oldal. In: Aquincum. Ókori táj – ókori város. Budapest : MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010. p. 94–97. (Társszerző: Németh Margit)

2011

Nagy Tibor munkássága = Die Tätigkeit von Tibor Nagy. In: BudRég 44. (2011), p. 9–14.

2012

Feliratos talapzatú szobortöredék Aquincumból. Ad TitAq 430. In: Studia Epigraphica Pannonica 4. Budapest, 2012. p. 91–94. (Társszerző: Szabó Ádám)

TOPÁL JUDIT TUDOMÁNYOS MUNKÁINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

Összeállította: Csontos Katalin

1972

Árpád-kori temető és templom Cegléd-Madarászhalmon (Eine Kirche und ein Gräberfeld aus der Arpadenzeit in Cegléd-Madarászhalom). In: *Studia Comitatus* 1. (1972), p. 53–97.

1973

Bronzkori ékszerlelet Ócsáról (A Bronze Age Jewel Find at Ócsa). In: *Archaeologiai Értesítő* 100. (1973), p. 3–18.

Bronzkori lemezdiadém Ócsáról. Bronze age plate diadem from Ócsa. In: *Studia Comitatus* 2. (1973), p. 3–11.

Cegléd-Madarászhalom. In: *Archaeologiai Értesítő* 100. (1973), p. 267.

Cegléd, Kőrösi út (Pest m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 26. (1973), p. 55., Nr. 92.

Cegléd, Kossuth Ferenc u. (Pest m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 26. (1973), p. 97., Nr. 68.

Ócsa, Klapka u. 6. (Pest m., dabasi j.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 26. (1973), p. 14., Nr. 25.

Százhalombatta-Dunafüred-Déli gát (Pest m. budai j.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 26. (1973), p. 48., Nr. 82.

Tötöl-Nyilas (Pest., ceglédi j.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 26. (1973), p. 23., Nr. 40.

1974

Dunafüred-déli gát (Százhalombatta, Pest m. budai j.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 27. (1974), p. 38., Nr. 61.

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Pest. Szentendrei j.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 27. (1974), p. 48., Nr. 79.

Újhartyán-Tetes (Pest m. dabasi j.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 27. (1974), p. 56., Nr. 91.

1975

S. Petru: Emonske nekropole. 1635–1960. Die Nekropolen von Emona. Katalogi in monografije 7 Nar. Mus. Ljubljana 1972. In: *Archaeologiai Értesítő* 102. (1975), p. 152–153. [Rec]

Plesničar-Gec: Severno emonosko grobišče. The Northern Necropolis of Emona. Katalogi in monografije 8. Nar. Mus. Ljubljana 1972. In: *Archaeologiai Értesítő* 102. (1975), p. 153–154. [Rec]

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum. In: *Archaeologiai Értesítő* 102. (1975), p. 301.

1976

Százhalombatta, DKV Vízi Sporttelep (Pest m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 29. (1976), p. 45., Nr. 76.

1978

Fadd-Radnóti u. 21 (Tolna m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 31. (1978), p. 49., Nr. 61. (Társszerző: Gaál Attila)

Bonyhád-Varasd, Új u. 4. (Tolna m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 31. (1978), p. 79., Nr. 117. (Társszerző: Rosner Gyula)

Szakály-Üregvár (Tolna m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 31. (1978), p. 88–89., Nr. 133.

Százhalombatta-Olajtároló (Pest m.) In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 31. (1978), p. 57., Nr. 75.

1979

G. Müller: Novaesium VII. Die römischen Gräberfelder von Novaesium. Limesforschungen 17. Berlin, 1977. In: *Archaeologiai Értesítő* 106. (1979), p. 149–150. [Rec]

Bp. III., Árpád fejedelem u. – Névtelen u. In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 32. (1979), p. 41., Nr. 5/15.

Bp. III., Nagyszombat u. – Bokor u. In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 32. (1979), p. 42., Nr. 65/17.

Bp. III. Bécsi út 166. In: *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 32. (1979), p. 42., Nr. 65/18.

Bp. III. Hunor u. 20. a–b. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 32. (1979), p. 43., Nr. /5/21.

1980

Szentendre római kori temetője (Das römerzeitliche Gräberfeld von Szentendre). In: *Studia Comitatus* 9. (1980), p. 95–177. (Társszerző: *Maróti Éva*)

A. Haffner: Das keltisch-römische Gräberfeld von Wederath-Belginum. Trierer Grabungen und Forschungen. Band VI, 3. Mainz, 1978. In: *Acta Archaeologica Hungarica* 32. (1980), p. 486–487. [Rec]
Bp. III., Korvin Ottó tér. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 33. (1980), p. 35., Nr. 57/11.

Bp. III., Bécsi út 166. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 33. (1980), p. 38., Nr. 57/19.

1981

The Southern Cemetery of Matrica (Százhalombatta-Dunafüred). Budapest 1981. (*Fontes Archaeologici Hungariae*) 105.

Matrica (Százhalombatta-Dunafüred) korai és középső császárkori temetője (Das früh- und mittelkaiserzeitliche Gräberfeld von Matrica [Százhalombatta-Dunafüred]). In: *Archaeologiai Értesítő* 108. (1981), p. 70–78.

E. B. Vágó – I. Bóna: Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof. Bp., 1976. In: *Antik Tanulmányok* 25. (1981), p. 262–264. [Rec]

F. Fülepi: Roman Cemeteries on the Territory of Pécs (Sopianae). Bp., 1977. (*Fontes Archaeologici Hungariae*). In: *Antik Tanulmányok* 25. (1981), p. 264–266. [Rec]

Bp. III., Bécsi út 166. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 34. (1981), p. 28–29., Nr. 55/4

Bp. III., Perényi u.–Bécsi út. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 34. (1981), p. 38., Nr. 55/12.

Bp. III., Bécsi út 134. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 34. (1981), p. 42., Nr. 75/5.

1982

Alice Sz. Burger: Das spätrömische Gräberfeld von Somogyuszil. Bp., 1979. (*Fontes Archaeologici Hungariae*) In: *Antik Tanulmányok* 29. (1982), p. 97–98. [Rec]

1983

K. Sági: Das römische Gräberfeld von Keszthely-DOBogókő. Bp., 1981. (*Fontes Archaeologici Hungariae*). In: *Antik Tanulmányok* 30. (1983), p. 148–149. [Rec]

1984

A Bécsi úti római kori temető I. (Das römerzeitliche Gräberfeld in der Bécsi-Straße I.) In: *Budapest Régiségei* 25. (1984), p. 291–320.

Feliratos boroskészlet a szentendrei római villából (Weinservice mit Inschrift aus der römischen Villa von Szentendre). In: *Archaeologiai Értesítő* 111. (1984), p. 218–224.

1985

Toronymodellek a szentendrei római villából (Turmmodelle aus der römischen Villa von Szentendre). In: *Studia Comitatus* 17. (1985), p. 303–325.
Bp. III., Bécsi út 104. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 38. (1985), p. 36., Nr. 66/3.

1986

Pest megye régészeti topográfiája. A budai és szentendrei járás (XIII/1). Budapest, 1986. (Magyarország régészeti topográfiája 7.) (Társszerzők: *Kővári Klára, Lovag Zsuzsa, Tettamanti Sarolta, Torma István.*)

Friedhöfe. In: Polenz, Hartmut et al (hrsg): *Das römische Budapest. Neue Ausgrabungen und Funde in Aquincum.* Münster-Lengerich, 1986., p. 149–155. (Társszerzők: *Németh Margit, Póczy Klára, Zsidi Paula.*)

Bp. III., Bécsi út. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 39. (1986), p. 38., Nr. 68/2.

Szentendre, Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Pest m.). In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 39. (1986), p. 48., Nr. 78.

1990

Der Import der sogenannten Moselweinkeramik in Pannonien. In: *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta Romanae Fautorum Acta* 27–28. (1990), p. 177–184.

1991

Korok és üvegek, kutatások és eredmények. Kiállításkatalógus a Budapesti Történeti Múzeumból. Római, közép- és újkori üvegek. Budapest, 1991. (Társszerzők: *H. Gyürky Katalin, Vigh Annamária*)
Instrumenta Inscripta Latina. Ausstellungskatalog. Pécs, 1991., p. 110–111.; 127–128.; 138–139.

Verses szarkofág mumifikált temetkezéssel a Bécsi úti sírmezőről. (Beschrifterer Sakophag mit mumifizierte Bestattung vom Gräberfeld an der Bécsi Strasse.) In: *Budapest Régiségei* 27. (1991), p. 73–84. (Társszerző: *Németh Margit*)

M. Vegas: Mulva II. Die Südnekropole von Munigua. Grabungskampagnen 1977–1983. Madrider Beiträge. Bd. 15. Mainz, 1988. In: *Acta Archaeologica* 43. (1991), p. 225–226. [Rec]

Bp. III., Bécsi út 100. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 42. (1991), p. 31., Nr. 64/3.

Bp. III., Körtvélyesi u. 9. In: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 42. (1991), p. 32., Nr. 64/7.

1992

Glasierte Keramik in Pannonien. Székesfehérvár, 1992., p. 76–77. 86.

1993

Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery. (Bécsi Road I.) Budapest, 1993. p. 1–322. (Aquincum Nostrum 1.)

Budapest Régiségei 30. 1993. [szerk]

A pannoniai mázas serpenyőfogókhoz. (A Contribution to Glazed Casserole Handles from Pannonia.) In: Budapest Régiségei 30. (1993), p. 245–261.

1994

Alois J. Ohrenberger. (1920–1994). In: Archaeologiai Értesítő 121–122. (1994–1995), p. 201. (Társszerző: Tetamanti Sarolta)

Die römische Villa von Szentendre. In: Balácai Közlemények 3. (1994), p. 321–335.

Vaseszközök a szentendrei villából (Eisengeräte aus römischen Villa von Szentendre.) In: Studia Comitatus 23/1. (1994), p. 293–312.

1995

Glasierte Kasserollengriffe von Pannonien. In: Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta Romanae Fautorum Acta 24. (1995), p. 101–113. = Alba Regia 25. 1995.

Római villa a senkiföldjén. In: Honismeret 23. (1995/4.), p. 63–68.

1996

Későrómai sírok az aquincumi katonaváros nyugati peremén. (Late Roman graves on the western edge of the Aquincum Military town.) In: Aquincumi Füzetek 2. (1996), p. 50–52.

Leletmentések az aquincumi katonaváros nyugati temetőjében. (Rescue excavations in the western cemetery of the Aquincum Military Town.) In: Aquincumi Füzetek 2. (1996), p. 44–49.

Bp. III., Bécsi út 100. In: Aquincumi Füzetek 2. (1996), p. 44–47.

Bp. III., Kecse u. 25. In: Aquincumi Füzetek 2. (1996), p. 44–47.

Bp. III., Vályog u. 8. In: Aquincumi Füzetek 2. (1996), p. 50–52.

1997

Ethnic Components in the Cemeteries along the Limes of Pannonia Inferior. In: Groenman-van Waateringe, W. et al. (eds): Roman Frontier Studies 1995. Proceedings of the XVIth International Congress of Roman Frontier Studies. Oxford, 1997., p. 537–545. (Oxbow Monograph 91.)

Field Musicians in the Pannonian Army. In: Eggebrecht, Hans Heinrich (hrsg.): Internationales Symposium „Orgel der Klassischen Antike: die Aquincum-Organ A.D. 228. Kleinblittersdorf, 1997., p. 57–63.

Örökös sötétség? Ewige Finsternis? In: Out of Rome. Aquincum/Augusta Raurica. Élet a Római Birodalom két városában. Augusta Raurica/Aquincum. Das Leben in zwei römischen Provinzstädten. Kiállításvezető. Basel-Budapest, 1997., p. 292–319. (Társszerző: B. Rütli)

Religions and Kults in Pannonia. Exhibition at Székesfehérvár, Csók István Gallery. In: A Szent István Király Múzeum Közleményei Ser. A. No. 33. 60. Nr. 25. Székesfehérvár, 1997.

2000

The connection between funerary rites and ethnic groups in the cemeteries of north-eastern Pannonia. In: Burial, Society and Context in the Roman World. Oxford, 2000., p. 196–202.

Frühchristliche Grabkapellen und Bestattungen in Aquincum. In: Frühchristliche Denkmäler in Aquincum. Bp., 2000 [2001], p. 29–44. (Társszerzők: Madarassy Orsolya, Zsidi Paula)

Ókeresztény sírok az Aquincumi katonaváros nyugati temetőjében. In: Ókeresztény emlékek Aquincumban. Bp., 2000., p. 32–34, 53–55.

2001

Mithras Denkmäler von Aquincum. Ptuj im römischen Reich, Mithraskult und seine Zeit. In: Archaeologia Poetoviensis 2. (2001), p. 269–273.

Musikalische Denkmäler in der römischen Sammlung von Aquincum (Budapest). In: Studia Musicologia 42. (2001), p. 275–289.

2002

Early Christian Graves in the Western Cemetery of the Military Town in Aquincum, Pannonia. (Ókeresztény sírok az aquincumi katonaváros nyugati temetőjében.) In: Zalai Múzeum 11. (2002), p. 67–78.

Debitzky Katalin [szócikk]. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok./Főszerk. [Bodó Sándor, Viga Gyula]. Bp. Pulszky Társ.: Tarsoly K., 2002. p. 168.

2003

Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road II) Budapest, 2003. p. 1–351. (Aquincum Nostrum 2.)

Ägyptische und orientalische Götter und Kulte. In: Forschungen in Aquincum, 1969–2002. hrsg. P. Zsidi. Budapest, 2003., p. 274–283.

Die Gräberfelder von Aquincum. In: *Forschungen in Aquincum, 1969–2002.* (hrsg.) P. Zsidi. Budapest, 2003., p. 161–167.

Musikdenkmäler aus Aquincum. In: *Forschungen in Aquincum, 1969–2002.* (hrsg.) P. Zsidi. Budapest, 2003., p. 254–258.

2004

Early Christian Grave–Chamber int the Western Cemetery of Aquincum Military Town. In: *Plafonds et voûtes à l'époque antique.* Budapest : Pytheas, 2004., p. 297–298.

An Early Christian Painted Grave–Chamber int the Western Cemetery of Aquincum Military Town Aquincum. In: *Plafonds et voûtes à l'époque antique.* Budapest : Pytheas, 2004., p. 417–420.

2007

Changes in Funerary Practice in the Western Cemeteries of Aquincum, Pannonia. In: *Körpergräber des 1.–3. Jahrhunderts in der Römischen Welt. Internationales Kolloquium Frankfurt am Main 19.–20. November 2007.* Hrsg. von A. Faber, P. Fasold, M. Struck, M. Witteyer. Frankfurt am Main, 2007. p. 137–152. (*Schriften des Archäologische Museums Frankfurt* 21.)

ALTMANN JÚLIÁNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

Összeállította Bordás Attila

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 70 tétel tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben. Ahol tudtuk, feltüntettük a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található dokumentációk leltári számait is.

1. Budapest I. Fortuna utca 18. /1968/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 260-77., MNM A.: VII. 72/1969.
2. Budapest I. Fortuna utca 18. /1969/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 278-77., MNM A.: V. 88/1970.
3. Budapest I. Fortuna utca 18. /1990/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1652-91. Munkatárs: Zádor Judit
4. Budapest I. Fortuna utca 18. /1991/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1698-92.
5. Budapest I. Fortuna utca 18. /1992/ középkor, törökkor, BTM RA lelt. sz.: 1735-93. Munkatárs: Zádor Judit
6. Budapest I. Fortuna utca 18. /1993/ középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1750-94. Munkatárs: Zádor Judit
7. Budapest I. Országház utca 21. /1967/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 256-77., MNM A.: VII. 142/1968. Munkatárs: Bertalan Vilmosné
8. Budapest I. Szent György tér (Sándor-palota) /1973/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 282-77., MNM A.: X. 112/1971.
9. Budapest I. Szent György tér (Sándor-palota) /1973/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 45-75.
10. Budapest I. Szent György tér (Sándor-palota) /1994/ középkor, törökkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1795-96.
11. Budapest I. Szent György tér (Sándor-palota) /1995/ őskor, középkor, törökkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1796-96. Munkatárs: Hanny Erzsébet
12. Budapest I. Színház utca /1974/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 140-75.
13. Budapest I. Színház utca (Sikló hegyállomás építése) /1985/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1494-86.
14. Budapest I. Színház utca – Színház köz /1994/ őskor, középkor, törökkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1811-96. Munkatárs: Zádor Judit
15. Budapest I. Színház utca 1-3. (Várszínház) /1971/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 286-77., MNM A.: VIII. 116/1972.
16. Budapest I. Színház utca 1-3. (Várszínház) /1972/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 7-73., MNM A.: VII. 104/1973.
17. Budapest I. Színház utca 5-7. (Sándor-palota) /1989/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1615-90.
18. Budapest I. Táncsics Mihály utca 20. /1968/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 261-77., MNM A.: VII. 81/1969.
19. Budapest II. Lajos utca 26. /1973/ középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 36-75.
20. Budapest II. Schönherz Zoltán utca 5. (mai Templom utca) /1969/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 317-77., MNM A.: I. 7/1972.
21. Budapest II. Szajkó utca 14-16. (mai Szerb Antal utca) /1970/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 318-77., MNM A.: X. 113/1971.
22. Budapest II. Szajkó utca 14-16. (mai Szerb Antal utca) /1971/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 319-77.
23. Budapest II. Szajkó utca 14-16. (mai Szerb Antal utca) /1972/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 8-73., MNM A.: VII. 106/1973.
24. Budapest III. Árpád fejedelem útja – Lajos utca /1988/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1577-89. Munkatárs: Németh Margit
25. Budapest III. Árpád fejedelem útja – Lajos utca 167. /1986-1987/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1584-89.
26. Budapest III. Árpád fejedelem útja (MOL) /1993/ középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1753-94. Munkatárs: Németh Margit

27. Budapest III. Bécsi út 47–51. /1988/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1579-89. Munkatárs: Debitzky Katalin
28. Budapest III. Bécsi út 57–61. /1988/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1580-89. Munkatárs: Debitzky Katalin
29. Budapest III. Csemete utca 2–6. /1988/ őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1578-89. Munkatárs: Debitzky Katalin
30. Budapest III. Csúcshegy /1969/ őskor, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 451-77., MNM A.: I. 8/1972.
31. Budapest III. Fényes Adolf utca 4. /1997/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1848-98. Munkatársak: Kárpáti Zoltán, Madarassy Orsolya
32. Budapest III. Fényes Adolf utca 31–45. /1974/ római kor, népvándorláskor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 118-75. Munkatársak: Bertalan Vilmosné, Csorba Csaba
33. Budapest III. Fő tér /1982/ középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1392-83.
34. Budapest III. Fő tér /1984/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1465-85.
35. Budapest III. Fő tér 1. (Zichy-kastély) /1985/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1500-86.
36. Budapest III. Fő tér 1. (Zichy-kastély) /1989/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1614-90. Munkatárs: Németh Margit
37. Budapest III. Fő tér 1. (Zichy-kastély) /1990/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1654-91. Munkatárs: Németh Margit
38. Budapest III. Harrer Pál utca – Vöröskereszt utca sarok /1989/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1617-90. Munkatárs: Madarassy Orsolya
39. Budapest III. Kálvin köz /1977/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 649-78.
40. Budapest III. Kálvin köz 1-3. /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 119-75.
41. Budapest III. Kálvin köz 1-3. /1976/ középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 573-77.
42. Budapest III. Kálvin köz 1-5. /1975/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 194-77.
43. Budapest III. Kálvin köz 4. /1979/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1219-80.
44. Budapest III. Kálvin utca (területrendezés miatt megszűnt utca) /1980/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1277-81.
45. Budapest III. Kálvin utca (területrendezés miatt megszűnt utca) /1984/ római kor, középkor, törökkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1467-85.
46. Budapest III. Kálvin utca (területrendezés miatt megszűnt utca) – Korvin Ottó utca (mai Pacsirtamező utca) /1983/ középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1446-84.
47. Budapest III. Kórház utca 6–12. /1992/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1724-93. Munkatárs: Szirmai Krisztina
48. Budapest III. Lajos utca – Árpád fejedelem útja (Aquincum Hotel) /1990/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1630-90. Munkatárs: Németh Margit
49. Budapest III. Lajos utca – Tél utca sarok /1973/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 84-75. Munkatárs: Németh Margit
50. Budapest III. Lajos utca 152–160. és szemben a páratlan oldal /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 114-75. Munkatársak: Bertalan Vilmosné, Facsády Annamária, Németh Margit
51. Budapest III. Laktanya utca 3. /1984/ római kor, középkor, törökkor, BTM RA lelt. sz.: 1472-85.
52. Budapest III. Mókus u. 1–12. /1974/ római kor, népvándorláskor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 118-75. Munkatársak: Bertalan Vilmosné, Csorba Csaba
53. Budapest III. Óbuda /1981/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1356-82. Jelentés a BTM 1981. évi középkori ásatásairól.
54. Budapest III. Óbuda /1982/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1398-83. Az 1982-es középkori ásatások és leletmentések.
55. Budapest III. Óbuda /1983/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1454-84. Összefoglaló a középkori ásatások eredményeiről.
56. Budapest III. Perc u. 1–13. /1974/ római kor, népvándorláskor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 118-75. Munkatársak: Bertalan Vilmosné, Csorba Csaba
57. Budapest III. Perényi út – Bécsi út – Farkastorki út – Nagybatonyi út /1997/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1844-98. Munkatárs: Facsády Annamária

58. Budapest III. Polgár tér – Kálvin utca (területrendezés miatt megszűnt utca) /1981/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1341-82. Munkatárs: H. Kérdő Katalin
59. Budapest III. Polgár tér – Kálvin utca (területrendezés miatt megszűnt utca) – Korvin Ottó utca (mai Pacsirtamező utca) /1981/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1340-82.
60. Budapest III. Szentlélek tér /1992/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1726-93. Munkatárs: Németh Margit
61. Budapest III. Szépvölgyi út 5. /1988/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1580-89. Munkatárs: Debitzky Katalin
62. Budapest III. Tél utca 2-4. /1973/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 35-75.
63. Budapest III. Templom utca /1991/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1695-92.
64. Budapest III. Tímár utca 20. /1991/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1694-92. Munkatárs: Gyuricza Anna
65. Budapest III. Vöröskereszt utca – Laktanya utca sarok /1976/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 590-77.
66. Budapest III. Vöröskereszt utca 12-16., 17-21. /1973/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 83-75.
67. Budapest III. Vöröskereszt utca 14-16. /1979/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 1199-80.
68. Budapest III. Vöröskereszt utca 14-20., 17-21. /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 100-75. Munkatárs: Szirmai Krisztina
69. Budapest XIII. Margitsziget /1967/ középkor, BTM RA lelt. sz.: 991-79.
70. Budapest XXII. Nagytétényi út /1997/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1853-98. Munkatárs: Szirmai Krisztina

SZIRMAI KRISZTINÁNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI
ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI
ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

Összeállította Bordás Attila

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 119 tételt tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben. Ahol tudtuk, feltüntettük a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található dokumentációk leltári számait is.

1. Budapest II. Lajos utca 23–31. /1989/ őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1624-90. Munkatárs: Gádor Judit
2. Budapest III. Árpád fejedelem útja – Névtelen utca /1977/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 621-78. Munkatárs: Facsády Annamária
3. Budapest III. Árpád fejedelem útja 108. /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 97-75. Munkatárs: Bertalan Vilmosné, Németh Margit
4. Budapest III. Árpád fejedelem útja 108. /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 180-77.
5. Budapest III. Bogdáni út (Dunapart) /1978/ őskor, BTM RA lelt. sz.: 1114-79.
6. Budapest III. Búvár utca 1–3. /1980/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1263-81.
7. Budapest III. Búvár utca 68–80. (Miklós tér) /1974/ őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 102-75. Munkatárs: Parragi Györgyi
8. Budapest III. Csúcshegy /1968/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 410-77., MNM A.: VIII. 85/1969. Munkatárs: Németh Margit
9. Budapest III. Flórián tér – Kórház utca sarok /1976/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 564-77.
10. Budapest III. Flórián tér /1978/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1117-79.
11. Budapest III. Flórián tér /1979/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1191-80.
12. Budapest III. Flórián tér /1981/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1321-82
13. Budapest III. Flórián tér 9–14. /1977/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 608-78.
14. Budapest III. Folyamőr utca 9–13. /1987/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1551-88.
15. Budapest III. Folyamőr utca 14. /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 107-75. Munkatárs: Parragi Györgyi
16. Budapest III. Folyamőr utca 14–16. /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1116-79.
17. Budapest III. Folyamőr utca 14–16. /1979/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1202-80.
18. Budapest III. Folyamőr utca 14–16. /1981/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1335-82.
19. Budapest III. Fő tér 4–5. – Hídfő utca 18. /1976/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 567-77.
20. Budapest III. Föld utca /1970/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 443-77., MNM A.: XI. 129/a/1971.
21. Budapest III. Harrer Pál utca – Vöröskereszt utca sarok /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 110-75.
22. Budapest III. Harrer Pál utca 12–24. /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 181-77.
23. Budapest III. Harrer Pál utca 16–22. /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 86-75. Munkatárs: Németh Margit
24. Budapest III. Harrer Pál utca 44–46. /1980/ őskor, római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1262-81.
25. Budapest III. Hídfő utca – Tavasz utca /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 182-77.
26. Budapest III. Homokos dűlő (Gázgyár) /1968/ kora meghatározatlan, BTM RA lelt. sz.: 842-79.
27. Budapest III. Hunor utca 12. /1972/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 843-79.
28. Budapest III. Kórház utca – Szentendrei út kereszteződése /2000/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1919–2001.
29. Budapest III. Kórház utca (játsszótértől K-re) /1976/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 574-77.
30. Budapest III. Kórház utca 6–12. /1987/ őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1552-88.
31. Budapest III. Kórház utca 6–12. /1988/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1575-89.
32. Budapest III. Kórház utca 6–12. /1992/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1724-93. Munkatárs: Altmann Júlia
33. Budapest III. Kórház utca 6–12. /1999/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1899–2000.

34. Budapest III. Kórház utca 6–12. /2002/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2038-2002.
35. Budapest III. Kórház utca 7–9. /2000/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1918-2001.
36. Budapest III. Kórház utca 37. /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 184-77.
37. Budapest III. Kórház utca és Vörösvári út között /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 60-75.
38. Budapest III. Kórház utcától É-ra (Vöröskereszt utca környéke) /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 66-75.
39. Budapest III. Korvin Ottó tér 5-től K-re (mai Szentlélek tér) /1972/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 13-73., MNM A.: IX. 124/1973.
40. Budapest III. Lajos utca 71–85. /1989/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1622-90. Munkatársak: Madarassy Orsolya, Máriy Erzsébet, Debitzky Katalin, Gádor Judit, Pölös Andrea
41. Budapest III. Laktanya utca 27–33. /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 71-75.
42. Budapest III. Laktanya utca 34–38. (Miklós tér) /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 101-75.
43. Budapest III. Meggyfa utca (Hercules villa bejáratától É-ra) /1984/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1473-85.
44. Budapest III. Miklós tér /1983/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1429-84.
45. Budapest III. Miklós utca 1–3. /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 64-75.
46. Budapest III. Miklós utca 32. /1977/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 616-78.
47. Budapest III. Miklós utcától K-re /1972/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 16-73., MNM A.: IX. 126/1973.
48. Budapest III. Miklós utcától K-re /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 65-75.
49. Budapest III. Óbudai rakpart – Bogdáni út /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1114-79.
50. Budapest III. Óbudai rkp 35-39. előtt (mai Slachta Margit rakpart) /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 72-75.
51. Budapest III. Pacsirta utca (1976-ban területrendezés miatt megszűnt) /1977/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 611-78. Munkatárs: Facsády Annamária.
52. Budapest III. Pacsirta utca 20–28. (1976-ban területrendezés miatt megszűnt) /1977/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 609-78.
53. Budapest III. Polgár utca (Kórház utca – Tanuló utca között) /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 99-75. Munkatársak: Bertalan Vilmosné, Facsády Annamária, Póczy Klára
54. Budapest III. Raktár utca /1972/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 15-73., MNM A.: IX. 127/1973.
55. Budapest III. Raktár utca 2. /1974/ őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 112-75.
56. Budapest III. Raktár utca D-i oldal /1971/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 455-77., MNM A.: X. 125/1972.
57. Budapest III. Reménység utca 3–5. /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 79-75.
58. Budapest III. Solymár utca – Szőlőkert utca /1969/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 430-77., MNM A.: V. 95/1970.
59. Budapest III. Szentendrei út – Akác köz sarok /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1115-79.
60. Budapest III. Szentendrei út – Miklós tér /1981/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1322-82.
61. Budapest III. Szentendrei út 10. /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 61-75.
62. Budapest III. Szentendrei út 2., 24–26. /1976/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 583-77.
63. Budapest III. Szentendrei út 2–6. /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 183-77.
64. Budapest III. Szentendrei út 53–65. /1977/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 624-78.
65. Budapest III. Tanuló utca 4–6. /1977/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 619-78. Munkatárs: Facsády Annamária
66. Budapest III. Tavasz u – Polgár utca sarok /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1116-79,
67. Budapest III. Tavasz utca 11. /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 104-75. Munkatárs: Bertalan Vilmosné
68. Budapest III. Tavasz utca 1–11. /1976/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 559-77.
69. Budapest III. Tavasz utca 1–11. /1980/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1258-81.
70. Budapest III. Tavasz utca 1–11. /1982/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1377-83.
71. Budapest III. Tavasz utca 11–19. /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1118-79.
72. Budapest III. Tavasz utca 13–19. /1977/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 612-78.
73. Budapest III. Tavasz utca 13–21-től Ny-ra /1983/ római kor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1425-84. Munkatárs: Madarassy Orsolya

74. Budapest III. Váradi utca 26-tól Ny-ra /1976/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 589-77.
75. Budapest III. Vihar utca – Vörösvári út /1969/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 431-77., MNM A.: V. 96/1970.
76. Budapest III. Vihar utca (Verőfény utca és Hunor utca között) /1969/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 429-77, MNM A.: V. 97/1970.
77. Budapest III. Vihar utca 9. /1971/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 454-77., MNM A.: X. 126/1972.
78. Budapest III. Vöröskereszt utca /1972/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 14-73., MNM A.: IX. 128/1973.
79. Budapest III. Vöröskereszt utca /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 67-75.
80. Budapest III. Vöröskereszt utca 14-16. /1979/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1199-80.
81. Budapest III. Vöröskereszt utca 14-20., 17-21. /1974/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 100-75. Munkatárs: Altmann Júlia
82. Budapest III. Vörösvári út 1-től K-re /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 184-77.
83. Budapest III. Vörösvári út 81. /1971/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 453-77., MNM A.: X. 128/1972.
84. Budapest V. Március 15. tér (Belvárosi Plébániatemplom) /2002/ őskor, római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2091-2003. Munkatárs: Kovács Eszter
85. Budapest V. Március 15. tér /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 126-75.
86. Budapest V. Roosevelt tér (Gresham-palota) /2000/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1605-90.
87. Budapest XI. Albertfalva /1992/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1739-93.
88. Budapest XI. Hunyadi János út – Házgyári utca /1996/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1833-97.
89. Budapest XI. Hunyadi János út /1990/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1646-91.
90. Budapest XI. Hunyadi János út /1991/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1685-92.
91. Budapest XI. Hunyadi János út /1994/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1766-95.
92. Budapest XI. Hunyadi János út /1999/ őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 1910-2000.
93. Budapest XI. Hunyadi János út /2002/ őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 2055-2002.
94. Budapest XI. Hunyadi János út /2003/ őskor, római kor, törökkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2189-2004.
95. Budapest XI. Hunyadi János út /2003/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 2203-2005.
96. Budapest XI. Hunyadi János út 1-3. /1973/ őskor, BTM RA lelt. sz.: 52-75.
97. Budapest XI. Hunyadi János út 10. /1994/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1765-95.
98. Budapest XI. Hunyadi János út 18. /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 127-75.
99. Budapest XI. Hunyadi János út 18. /1975/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 190-77.
100. Budapest XI. Hunyadi János út 18. /1977/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 603-78.
101. Budapest XI. Hunyadi János út 18. /1983/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1440-84.
102. Budapest XI. Hunyadi János út 18. /1987/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1559-88.
103. Budapest XI. Hunyadi János út 18. /1996/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1832-97.
104. Budapest XI. Mezőkövesd utca – Duna utca között /1992/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1740-93. Munkatárs: Írásné Melis Katalin
105. Budapest XI. Mezőkövesd utca 8-12. /1976/ őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 598-77.
106. Budapest XIII. Lehel utca 11. /1970/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 520-77., MNM A.: XI. 130/1971.
107. Budapest XVIII. Mikes Kelemen utca 44. /1967/ kora meghatározatlan, BTM RA lelt. sz.: 1026-79.
108. Budapest XXII. Ártér utca /1990/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1647-91.
109. Budapest XXII. Hársfa utca 1. /1990/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1661-91.
110. Budapest XXII. Kunyhó utca 65. /1989/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1626-90.
111. Budapest XXII. Nagytétényi út (Bartók Béla út és Március 15. utca között) /1980/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1298-81. Munkatárs: Nagy Margit
112. Budapest XXII. Nagytétényi út /1997/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1853-98. Munkatárs: Altmann Júlia
113. Budapest XXII. Nagytétényi út 353-371. (Campona utca 1.) /2001/ őskor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 2064-2002. Munkatárs: Szilas Gábor
114. Budapest XXII. Növény utca /1973/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 52-75.
115. Budapest XXII. Növény utca 2. /1972/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 12-73., MNM A.: X. 136/1973.
116. Budapest XXII. Növény utca 2. /1974/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 131-75.

- 117. Budapest XXII. Növény utca 2. /1976/ őskor, római kor, BTM RA lelt. sz.: 600-77.
  - 118. Budapest XXII. Növény utca 2. /1977/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 604-78.
  - 119. Budapest XXII. Park utca 21. /1988/ kora meghatározatlan, BTM RA lelt. sz.: 1581-89.
- Munkatárs: Zsidi Paula

TOPÁL JUDITNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI
ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI
ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

Összeállította Bordás Attila

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 27 tételt tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben.

1. Budapest III. Árpád fejedelem útja – Névtelen utca /1978/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1123-79.
2. Budapest III. Bécsi út 100. /1988/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1629-90.
3. Budapest III. Bécsi út 134. – Téglá utca /1983/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1437-84.
4. Budapest III. Bécsi út 166. /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1125-79.
5. Budapest III. Bécsi út 166. /1978-1979/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1996-2001. Munkatárs: Csorba Csaba
6. Budapest III. Bécsi út 166. /1979/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1208-80.
7. Budapest III. Bécsi út 166. /1980/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1269-81. Munkatárs: Németh Margit
8. Budapest III. Bécsi út 166. /1980/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1997-2001. Munkatárs: Németh Margit
9. Budapest III. Bécsi út 166., 170-172. /1985/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1998-2001.
10. Budapest III. Bécsi út 166., 170-172. /1985/ őskor, római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1497-86.
11. Budapest III. Bécsi út 203. /1985/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1498-86.
12. Budapest III. Bécsi út 269. /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1999-2001. Munkatársak: Németh Margit, Parragi Györgyi
13. Budapest III. Bécsi út 283. /1987/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1550-88.
14. Budapest III. Bécsi út – Perényi út /1980/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1269-81. Munkatárs: Németh Margit
15. Budapest III. Bécsi út – Vörösvári út – Farkastorki út /1980/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1269-81. Munkatárs: Németh Margit
16. Budapest III. Homokos dűlő /1979/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1238-80.
17. Budapest III. Hunor utca 20/a-b. /1978/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1128-79.
18. Budapest III. Kecse utca 25. /1995/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1784-96.
19. Budapest III. Kecse utca 29. /1992/ római kor, középkor, BTM RA lelt. sz.: 1725-93. Munkatárs: Pölös Andrea
20. Budapest III. Körtvélyesi utca 9. /1989/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1631-90.
21. Budapest III. Körtvélyesi utca 15. /1989/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1631-90.
22. Budapest III. Lajos utca – Bécsi út között (amphiteátrum) /1978/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1124-79.
23. Budapest III. Nagyszombat utca – Bokor utca /1978/ római kor, középkor, újkor, BTM RA lelt. sz.: 1124-79.
24. Budapest III. Vályog utca 8. /1995/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1781-96. Munkatárs: Madarassy Orsolya
25. Budapest III. Zsófia utca /1987/ római kor, BTM RA lelt. sz.: 1556-88.
26. Budapest IV. Káposztásmegyer (lakótelep) /1986/ őskor, római kor, népvándorláskor, BTM RA lelt. sz.: 1528-87. Munkatárs: Nagy Margit
27. Budapest XII. Csörsz utca – Győri utca (TF sportpálya) /1978/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 1153-79.

K. VÉGH KATALINNAK A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM RÉGÉSZETI
ADATTÁRÁBAN NYILVÁNTARTOTT DOKUMENTÁCIÓI, JELENTÉSEI
ÁSATÁSAIRÓL, LELETMENTÉSEIRŐL ÉS HELYSZÍNI SZEMLÉIRŐL

Összeállította Bordás Attila

Az alábbiakban a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattárában nyilvántartott dokumentációk, jelentések 2 tételt tartalmazó listáját közöljük topográfiai, azon belül kronológiai rendben. Ahol tudtuk, feltüntettük a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában található dokumentációk leltári számait is.

1. Budapest V. Deák tér /1976/ újkor, BTM RA lelt. sz.: 898-79.
2. Budapest XI. Kelenvölgy /1974/ kora meghatározatlan, BTM RA lelt. sz.: 972-79.

RÖVIDÍTÉSEK – ABBREVIATIONS

A.D.	= Anno Domini
ACD	= Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis (Debrecen)
ActaArchHung	= Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Antaeus	= Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
AntTan	= Antik Tanulmányok (Budapest)
ArchHung	= Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő (Budapest)
AqFüz	= Aquincumi Füzetek (Budapest)
BMMK	= A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)
BTM	= Budapesti Történeti Múzeum
BTM KO	= Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya
BTM RA	= Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Adattára
BudRég	= Budapest Régiségei (Budapest)
CommArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
CSIR	= Corpus Signorum Imperii Romani – Corpus der Skulpturen der römischen Welt
DissArch	= Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominate (Budapest)
DissPan	= Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DVK	= Dunántúli Vonaldiszes Kerámia
FolArch	= Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung	= Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
Germania	= Germania. Anzeiger der Röm.-Germ. Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)
HK	= Hadtörténelmi Közlemények (Budapest)
HOMÉ	= A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
JAMÉ	= A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JbRGZM	= Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums (Mainz)
JPMÉ	= A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRS	= Journal of Roman Studies (London)
ltsz	= leltári szám
MFME	= A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MHB	= Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MHHS	= Monumenta Hungariae Historica – II. Scriptores (Pest)
MRT	= Magyarország Régészeti Topográfiája (Budapest)
MTA	= Magyar Tudományos Akadémia
MTT	= Magyar Tudós Társaság
OH	= Oposcula Hungarica (Budapest)
PamArch	= Památky Archeologické (Praha)
RCRF Acta	= Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta (Tongres-München)
RégFüz	= Régészeti Füzetek (Budapest)
RKM	= Régészeti Kutatások Magyarországon (Budapest)
RLÖ	= Der römische Limes in Österreich (Wien)
SlovArch	= Slovenská Archeológia (Bratislava)
StComit	= Studia Comitatus (Szentendre)
TBM	= Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
VAH	= Varia Archaeologia Hungarica (Budapest)
WMMÉ	= A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)

